

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIII

Sa.: 170

Nisan 1979

BELLE TEN'İN BU SAYISI DOĞUMUNUN
80. YILDÖNÜMÜ NEDENİ İLE
ULUĞ İĞDEMİR'E
ARMAĞAN EDİLMİŞTİR

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 9

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA : Doğumunun 80. Yıldönümünde Uluğ İğdemir (3 resimle birlikte)	251
İNAN, PROF. DR. AFET : Uluğ İğdemir'in Yaş Günü Münasebetiyle	255
KANSU, ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZİZ : Doğumunun 80. Yıldönümünde Sayın Uluğ İğdemir'e	257
ÖYMEN, FAKİHE : Uluğ İğdemir ve <i>Bulleten</i>	259
ÖZGÜÇ, TAHSİN : Assur Ticaret Kolonileri Çağına ait İnsan Biçimli Kap (Biri renkli 17 resim ve 7 çizgi resimle birlikte)	261
_____ : İngilizcesi	267
ALP, SEDAT : Hitit Dilinde "Saray" Sözü'nün Karşılığı	273
ÖZGÜÇ, NİMET : Acemhöyük'ün Eski Anadolu Sanatına Yeni Katkıları (Metin içinde 9 çizgi resim, metin dışında 1 plan, 1 çizgi resim ve 9 foto ile birlikte)	281
_____ : İngilizcesi	289
BİNYAZAR, ADNAN : Bir Devrim Eri	305
KOŞAY, HAMİT ZÜBEYR : Ankara Arkeoloji Müzesinin İlk Kuruluş Safhası ile İlgili Anılar (Bir renkli plan ve 1 resimle birlikte)	309
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR : Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir "Zafer - Nâme"	313
SEVİM, ALİ : Kuzey Suriye'de Görünen İlk Türk Emiri Han - Oğlu Hârun. 365	
ÖZTEN, ALİYE : Acemhöyük Sarıkaya Sarayında Bulunan İki Taş Tabak (5 resimle birlikte)	381
_____ : İngilizcesi	385
ÜLGEN, PROF. İSMAİL HAKKI : Bir Mektup	389
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Uluğ İğdemir ve <i>Bulleten</i>	393
İNAN, JALE : Lysippos'un Sandal Bağlayan Hermes Heykeli (4 resimle birlikte). 397	
ŞİMŞİR, BİLÂL N. : Doğu Bengal'de "Atatürk Lisesi" (10 fotokopi ile birlikte). 415	
ERKİN, FERİDUN CEMAL : Türkiye'nin Savaşa Katılması için Kahire'de Yapılan Müzakereler	427
FEKETE, LAJOS (Çeviren GÖKBİLGİN, M. TAYYİB) : XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi	457
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kiraathânesi (2 resim ve 1 planla birlikte)	481
BAYKAL, PROF. DR. B. S. : Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine. 491	
TUNCEL, PROF. BEDRETTİN : Romanya'nın Sesi	505
Bibliyografya :	
KARADENİZ, ŞADAN : Kitaplardan Haber	517
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80. Doğum Günü Töreninde Yapılan Konuşmalar	523

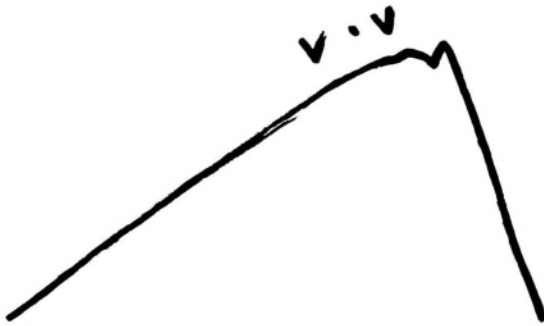

BELLE TEN'İN BU SAYISI DOĞUMUNUN
80. YILDÖNÜMÜ NEDENİ İLE
ULUĞ İĞDEMİR'E
ARMAĞAN EDİLMİŞTİR

ULUĞ İĞDEMİR

BELLE TEN

Cilt : XLIII

NİSAN 1979

Sayı : 170

DOĞUMUNUN 80. YILDÖNÜMÜNDE

ULUĞ İĞDEMİR

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

Türk Tarih Kurumu, Kurum Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80 yaşına girmesi nedeniyle "Belleten" in bu sayısını ona armağan etmeği kararlaştırmıştır. Seksen yaşına erişmek kuşku yok ki, bir mutluluktur. Türk Tarih Kurumu, Genel Müdürünü bu mutluluğundan dolayı kutlarken kendisine teşekkür borcu olduğunu da kabul etmektedir:

İğdemir'in seksen yıllık yaşamından 48 yılı Kurum hizmetinde geçmiştir. Öyle ki onun hizmeti Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu ile başlamış, gelişmesi ile devam etmiş ve bugün de devam etmektedir.

İğdemir 1900 yılında Çanakkale'nin Lapseki ilçesine bağlı Çardak bucağında doğmuştur. İlk öğreniminden sonra, orta öğrenimini Çanakkale Lisesiyle Çanakkale Öğretmen Okulunda yapmıştır. Yüksek öğrenimini ise Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Yeni ve Yakın Çağlar tarihini bitirmek suretiyle tamamlamıştır.

İğdemir'in ilk mesleği o devirde gençlerimizin çoğunun mesleği olan öğretmenliktir. 1919 da Biga'da ilkokul öğretmenliğine atanır. Ne var ki, yurdumuz bu yılda koyu bir bunalıma gömülmeğe başlar. Yurt toprakları yer yer düşman istilâsına uğrar. Bu arada düşman saldırıları Biga'ya da yönelir. Bunun üzerine İğdemir babasıyla birlikte ve gönüllü olarak Kurtuluş Savaşına katılır. 1921 yılında, Antalya'da tekrar öğretmenliğe başlar. Buradan Adana'ya gider ve

öğretmenliği orada sürdürür. Aynı zamanda bu kentte gazeteciliğe başlar. İlk Yeni Adana gazetesinin Yazışleri Müdürlüğünü yapar. 1924 de Ferit Celâl Güven'le birlikte Türksözü gazetesini kurar. İğdemir 1926 yılında Ankara'da Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanlığına getirilmiştir. Bu görev yanında Türk yurdu dergisi'nin Müdürlüğünü de üstlenmiştir. 1931 yılında Türk Ocaklarının kapanması üzerine aynı yılda kurulan Türk Tarih Kurumu Sekreterliğine atanmıştır. Bu atanma onun yaşamında bir dönüm noktasıdır.

Bilindiği gibi Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün eseridir. İğdemir, görevi nedeniyle, O'nun Kurum hakkındaki düşüncelerini ve duygularını aracısız olarak öğrenmek olanağını bulmuştur. Bu nedenle İğdemir'in Kurtuluş Savaşı sıralarında başlamış olan gazeteciliği sırasında gelişen Atatürk sevgisi, Atatürk ülküsünün ayrılmaz bir elemanı olan Türk Tarih Kurumu sevgisi ile bütünleşmiştir. Bu sevgide onun Kurum hizmetinde geçen 48 yıllık çalışmalarının seyrini görmek doğaldır. 48 yıllık hizmet, herşeyden önce, Kurumun idari ve bilimsel gelişmesi için gerekli olan devamlılığı sağlamıştır. Öyle ki, bu süre içinde gelişme sonucu sağlanan başarıların her birinde onun etkisi görülür.

Kurumumuzun sesini bilim dünyasına yansıtan "Belleten" in 1937 denberi Yazışleri Müdürlüğünü yapmaktadır. Mimarlık sanatı yönünden Ankara'nın sayılı binalarından olan Kurum binasının yapılmasında büyük hizmeti geçmiştir. Kurumun zengin kitaplığının kurulmasında, güçlü ve modern Basımevi'nin meydana getirilmesi için yapılan girişimlerde büyük payı vardır. Kurum üyelerinin bilimsel çalışmalarında, çalışmalarını kolaylaştırma yolunda gösterdiği çabalara da ayrıca işaret edilmelidir. İğdemir bu çalışmalarının bir sonucu olarak, Genel Müdürlüğe getirilmiş ve Kurumun Şeref Üyeliğine seçilmiştir. Bu arada 1951 ile 1973 yılları arasında Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuş ve bu Kurumun Sayman Üyeliğini yapmıştır.

İğdemir'in yukarıda kısaca anlatılan, yönetsel çalışmalarına, bilimsel çalışmalarının ürünü olan yayınları da eklenmelidir. Bunlar bu yazımızın sonunda bir listede gösterilmiştir.

Listeden de anlaşılacağı üzere yayınlar, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti konuları etrafında toplanmaktadır.

Atatürk konusunda 1939 yılında "Atatürk" başlığı ile basılan kitapçık biyografi niteliğinde ilk yayım olmak nedeniyle önemlidir. İslâm Ansiklopedisinde yayınlanan Atatürk maddesinde de Atatürk'ün hayatının bir bölümü İğdemir tarafından yazılmıştır.

Birinci Cihan Savaşında Çanakkale'de Atatürk'ün komutasında ordumuz tarafından kazanılan Anafartalar ve Arıburnu savaşları üzerine Atatürk tarafından yazılan ve uzun zaman kesin metni bilinmeyen tarihçe ve rapor da İğdemir'in sürekli araştırmaları sonunda ele geçmiş ve yayımlanmıştır.

Türk bağımsızlık savaşının örgütlenmesinde ve programının hazırlanmasında Sivas Kongresinin oynamış olduğu büyük rol, -kongre tutanakları son zamanlara kadar ortada bulunmadığı için- ayrıntularıyla bilinmemekte idi. Bunun gibi kongrece seçilen ve Türk devrimini, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşuna kadar yöneten Heyet-i Temsiliye tutanakları da bilinmiyordu. Oysa ki Sivas Kongresi Atatürk tarafından toplantıya çağrılmış ve onun başkanlığında toplanmıştı. Heyet-i Temsiliye de yine onun başkanlığında çalışmıştır. Bu nedenle bu iki kuruluşun tutanaklarının yayımlanması yeni Türkiye Devletinin kuruluş seyrinin izlenmesi için zorunlu idi. Bu iki tutanağın da gün ışığına çıkmasını Uluğ İğdemir'e borçluyuz.

"Yılların İçinden" adlı kitabı İğdemir'in çeşitli yayım organlarında çıkmış olan makalelerini, anılarını ve araştırmalarını kapsamaktadır. Bunlardan her biri ya doğrudan doğruya Atatürk üzerindedir, yahut onun kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bir konusu ile ilgilidir. Bu konular da bilgilerimizi tamamlayıcı ve aydınlatıcı bir karakter taşımaktadır.

"Atatürk ve Anzaklar" adlı kitap İğdemir'in 1978 de basılan son kitabıdır; dış görüntüsüyle küçüktür; kapsamakta bulunduğu fikirler ve belgeler yönünden ise tam anlamı ile orijinaldir. Atatürk'ün şimdiye kadar örneği görülmemeyen insancıl bir seslenişidir. Öyle ki bu sesleniş, ulusal sınırların çok uzağında, onunla, çocukları savaşmış olan bir memlekette, Avustralya'da yaptığı yankılarla uygar insanlığın öğünülecek bir eseri olarak dalgalanmaktadır.

80. doğum yılına girmesi nedeniyle ve yukarıda kısaca dokunulan başarılı çalışmalarından dolayı, Türk Tarih Kurumu, Belleten'in bu sayısını Genel Müdürü Sayın Uluğ İğdemir'e armağan etmektedir.

Uluğ İğdemir'in basılmış yapıtları

- Kuleli Vak'ası hakkında bir araştırma.* Ankara 1937. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri-No. 3.
- Halkevleri Kütüphaneleri için rehber.* İstanbul 1939 Matbaai Ebüzziya. = Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Kılavuz Kitaplar: 4.
- Atatürk 1880-1938.* Ankara 1939 Ulus Basımevi. = Ankara Halkevi, Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi Yayınlarından, Büyük boy, No. 21.
- Tarihi eserlerin korunması ve tarih malzemesinin toplanması.* Ankara 1940. = C.H.P. Halkevleri Neşriyatı, Konuşmalar I.
- MUSTAFA KEMAL, *Anafartalar Muharebatına ait tarihçe.* Ankara 1962 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri, No. 4.
- MUSTAFA KEMAL, *Arıburnu Muharebeleri raporu.* Ankara 1968 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu XVI. Seri No. 8.
- Sivas Kongresi.* Ankara 1969 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri No. 10.
- Biga Ayaklanması ve Anzavur olayları (günlük anılar).* Ankara 1973 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri No. 17.
- Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu.* Ankara 1973 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri No. 22.
- Heyet-i Temsiliye tutanakları.* Ankara 1975 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Dizi-No. 26.
- Yılların içinden (Makaleler, Anılar, İncelemeler).* Ankara 1976 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Dizi XVI. No. 31.
- Atatürk ve Anzaklar. Atatürk and the Anzacs.* Ankara 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yayınları XX. Dizi, No. 6.
- Düşmanlık mutsuzluktur.* "Cumhuriyet 28 Mart 1977"
- Uzunçarşılı'yı yitirdik.* "Cumhuriyet 15 Kasım 1977"
- Anzaklar ve Atatürk'ün tarihsel davranışı.* "Milliyet 15 Nisan 1978"

ULUĞ İĞDEMİR'İN YAŞ GÜNÜ MÜNASEBETİYLE

ATATÜRK'ÜN SON GÖRDÜĞÜ KİTAP TÜRK TARİH KURUMU
BELLETEN'İ OLMUŞTUR.

Prof. Dr. AFET İNAN

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Sayın M. Uluğ İğdemir 31 Mart 1979 da sekseninci yaşını bildiriyor bizlere.

Kendisine ilkönce bu çalışma hayatında daha uzun ömürler dileyerek yazıma başlıyorum.

Türk Tarih Kurumu'nun resmî dernek oluşu gününden beri sorumlu sekreter ve Genel Müdür olarak muntazam çalışması ile Türk Tarih Kurumu'nun her hususta gelişmesinde başlıca amil olan kişidir kendisi. Bu yazımda bir medih edebiyatı yapmak için değil, fakat gerçekleri belirtmek için bazı meseleleri açıklamak istiyorum. Çünkü bütün yıllar boyunca Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyesi ve bazı yıllarda Yönetim Kurulu üyesi olarak Uluğ İğdemir'le beraber çalışma durumumuz oldu. Bir kere hangi meselenin incelenmesini istesem, derhal dosyalarını Uluğ İğdemir'den hemen bulmamız mümkündür.

Çalışma saatleri örnek olacak derecede ayarlıdır. Hatta bir arkadaşımız "ben saatimi Genel Müdürün geliş ve gidişine göre ayarlarım" derdi.

Türk Tarih Kurumu bilindiği gibi Atatürk'ün fikrine göre kurulmuş ve çalışmalarını kendi sağlığında yakın ilgisi ile devam ettirmiştir.

İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında Türk Tarih Kurumu'na ayrılmış bir daire vardı ve Sayın Uluğ İğdemir daima orada bulunurdu.

Bu yazıma başlık olarak Belleten'i aldım. Bir kere Kurum'da bir dergi çıkarmak öngörüldüğü zaman, adını Atatürk koymuş ve sorumlu yönetici de Uluğ İğdemir olmuştur. Derginin üzerinde ilk zamanlar kendi adı yoktur. Fakat benim bildiğime göre ilk sayıdan itibaren (1 Ocak 1937) - ki bugün 168. sayısı çıkmıştır (Ekim 1978) - yürütücüsü ve basıma hazırlayıcısı kendisidir.

Bu, Türk Tarih Kurumu için iyi bir başarıdır. Dış ülkelerdeki kütüphanelerde ve özellikle üniversitelerin doğu etüdleri bölümlerinde Belleten koleksiyonlarına çok önem vermektedirler. Ben bunu Londra Üniversitesinde gördüm ve oradaki öğretim üyeleri bu yayınlardan çok yararlandıklarını söylüyorlardı.

Atatürk'ün Dolmabahçe'de hastalığının son günlerinde gazetelerin özetleri kendisine veriliyordu; fakat artık kitap okuyamıyordu. Halbuki kendisinin en çok sevdiği şey okumaktı.

O sırada Belleten'in II. cildinin 5-6 sayısı çıkmış ve II. Türk Tarih Kongresindeki bildirimlerden bir bölümü bu nüshada yayınlanmıştı. Kitabı göturdüm. İlgi ile sayfalarını karıştırdı ve başlıkları okudu. Türk Tarih Kurumu çok yayın yapmalıdır diye tekrar etti.

İşte Türk Tarih Kurumu Belleten'i başka kuruluşların dergileri içinde örnek olacak durumdadır. Bunu da biz, Sayın Uluğ İğdemir'in sürekli çalışmasına borçluyuz. Üç ayda bir çıkar, biraz gecikse de 1937 denberi aksamadan devam eder bu dergi. Genel Müdürümüz Türk Tarih Kurumu'na kendisini adamıştır. Her sorumluluk ona aittir. Biz üyeler kendi sahalarımızda çalışır, yayınlarda bulunuruz. Bunların idaresi Uluğ İğdemir'de toplanır. Çünkü daha önce de dediğim gibi, Türk Tarih Kurumu'nun ilk kuruluş yılından beri sorumlu kişi kendisidir. Diğer taraftan kendisi gençlik çağlarında, Kurtuluş Savaşı esnasında gazetecilik mesleğinde de bulunduğu için yazılarına, birer vesile bulup, devam etmektedir. Onun için yayınladığı kitaplar bu devirleri bize yansıtıken, yeni konuları da işlemektedir.

Ben, bir ağabey olarak Uluğ İğdemir'in intizamlı çalışma zevki ile Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş ve işleminde büyük katkısı olduğunu samimiyetle kaydederken, yaş yıldönümünü kutlar, esenlik dilerim.

1932'de toplanan I. Türk Tarih Kongresine katılanlardan bir kısmı. Soldan sağa: Macar bilgini Zayti Ferenc, İhsan Sungu, Nihat Adil, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay, Sinemacı Kenan, Ulug İğdemir, Hasan Cemil Çambel, Hüseyin Namık Orhon, Faik Reşit Unat, Hikmet Bayur.

Uluğ İğdemir 1933'de Dolmabahçe Sarayındaki çalışma masası başında

DOĞUMUNUN 80. YILDÖNÜMÜNDE SAYIN ULUĞ İĞDEMİR'E

Ord. Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

Atatürkü, görev, heyecan ve atılım adamı değerli dostum Sayın Uluğ İğdemir'le Türk Tarih Kurumu'nda yarım yüzyıla yaklaşan arkadaşlığımızın özü: sevgi, hayranlık ve takdir duygularım olacaktır.

Atatürk'ün kurduğu ve Türk kuşaklarını, insanlığı kucaklayan O'nun eseri büyük, manevi, ulusal ve evrensel yapının atmosferi içinde Sayın Kardeşim Uluğ İğdemir'e sağlıklı, başarılı ve verimli daha nice yıllar dilerken ağabeyim Nafi Atuf Kansu ile ilgili bir anıyı da belirtmek isterim.

Ağabeyim Mülkiyeyi bitirdikten sonra ilk memuriyeti olan Edirne valisi Hacı Âdil Beyin maiyet memurluğu sırasında İttihat ve Terakki Partisince kurulan "Nimet-i Hürriyet" ilkokulunun da müdürlüğünü yapmakta ve birkaç arkadaşı ile birlikte "Sây ve Te-tebbu" adında bir fikir dergisi çıkarmakta idi. Balkan Savaşının çıkması ve Edirne'nin kuşatılması üzerine esir olan Kansu bir müddet sonra kaçarak İstanbul'a gelmiş, oradan da Biga'ya giderek kayını Avukat Ali Niyazi (Sarıdal)ın Terakki İlkokulunda öğretmenlik yapmıştı. Uluğ İğdemir o tarihte bu okulun öğrencisi imiş. Kendisinden dinlediğime göre ağabeyim bütün öğrencilere birer Türk adı verirken küçük adı Mustafa olan İğdemir'e de Uluğ adını vermiş. O tarihten sonra Mustafa adı unutulmuş, Uluğ adı asıl ad yerine geçmiş. Bu tatlı anımı da böylece saptamak benim için güzel bir vesile oldu.

ULUĞ İĞDEMİR VE BELLETEN

FAKİHE ÖYMEN

42 yıl bir derginin Yazışleri Müdürlüğünü bugüne kadar aksatmadan başarı ile yürütmek her fani için erişilmeyecek bir mutluluktur. Sayın Yönetim Kurulumuzun, Sayın Uluğ İğdemir'in 80 inci doğum günü dolayısı ile Belleten'in 170 inci sayısını kendisine armağan etme kararı cidden yerinde, büyük bir kadirbilirlik olmuştur.

Sayın Uluğ İğdemir'i 40 yıldan beri tanırım. Onda bitmeyen, tükenmeyen, güçlükleri yenebilen bir çalışma gücü vardır. O zamanlar gayet mütevazi bir kadro ile, hatta tek başına diyebilirim, çalışırdı. Belleten gibi bir bilim dergisinin 42 yıl seçkin yazarları ile bugüne kadar büyük bir itina ile devamı kendisinin eseridir, payı büyüktür. Denetleme Kurulu üyesi olarak kendisi ile yakın temasım vardır. Titiz, disiplinli, ciddi çalışması karşısında daima kıvanç duymuşumdur.

Belleten, yurttta ve dışarıda bizi bilim alanında en iyi tanıtan bir dergidir.

Belleten, Kurum'umuzun yıkılamıyacak bir anıttır.

Sayın Uluğ İğdemir'in 80 inci yaş yıl dönümünü kutlarken, genç kuşaklara en güzel örnek olacak çalışmasını, sağlıkla, aynı başarı ile Kurum'umuza hizmette devam etmesini dilerim.

ASSUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINA AIT İNSAN BİÇİMLİ KAP

TAHSİN ÖZGÜÇ

Ait olduğu çağda eşine çok az raslanan bu eseri, Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun bugünkü düzeye erişmesinde büyük payı olan ve Atatürk'ün buyruğu doğrultusunda, Türk Tarih Kurumu tarafından yürütülen kazıların başarılı olmasında güçlü etkisine, değerli katkısına hayran olduğum Genel Müdür Sayın Uluğ İğdemir'in 80. doğum yılına armağan edilen *Bellekten*'in bu cildinde yayınlama olanağı bulduğum için çok mutluyum.

Kaniş Karumu'nda CC/21 plan karelerinde Ia yapı katına ait mezardaki ölü hediyelerinin önemli bir bölümü, daha o zamanlarda, çalınmış, kırılmış ve dağıtılmıştır. Bunlar arasında boyun ve başı kaybolmuş, gövdesi korunmuş insan şeklindeki bir kab dikkatimizi üstüne çekmiştir (Lev. I-II; Şek. 1-4).

Kaniş Karumu'nun T - ff/16-30 plan karelerinde Ib yapı katının sık bir düzende inşa edilmiş evleri, mahalleleri, sokakları ve meydanlıkları açığa çıkarılmıştır (Lev. III-IV). Şhrin bu merkezi kesimi tarafımızdan, şehircilik bakımından da detaylı olarak incelenmektedir¹. Aynı yapı tarzına göre kurulan yapılardan oluşan bu mahalleler, evlerin planlarına, boyutlarına ve küçük buluntulara, ölü hediyelerine göre eşit bir sosyal düzeye ve iyi bir organizasyona sahiptir. Evlerden çoğunun bir mutfağı, bir kileri, bir furun odası, geniş bir salonu ve 2-3 odası vardır. En küçük ev üç odalıdır. Ocak, tandır ve furunlar, iri zahire küpleri sağlam durumda elimize geçmiş (Lev. V), kilerler de her boydaki çeşitli kaplarla dolu durumda keşfedilmiştir (Lev. VII). Çoğunda çivi yazılı tablete, damga ve silindir mühüre, madeni ve taş eşyaya raslandı. Zahire küpleri, mutfak eşyası, iri banyo kapları duvar diplerine, düzenli sıralar halinde, çoğu ufak taşlarla desteklenmiş durumda yerleştirilmiştir. Küçük odalardan birinin tabanı veya büyük oda tabanının bir kısmı yassı taşlarla döşenmektedir. Bu toprak

¹ Tahsin Özgüç, Kültepe - Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin merkezinde yapılan yeni araştırmalar - New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies, Ankara 1959, s. 1-15.

tabana bakınca rutubeti önleyici, azaltıcı bir çare olarak, düşünülmüştür. Çoğunda odalar arasındaki kapılar, eşikler (Lev. III-IV), sömili taşları, mutfaktaki el değirmeni taşı, ocağın körüğü, kaplar korunmuştur. Bunun için Ib katı yapılarının rekonstrüksiyonunda bir problem yoktur.

Assur Ticaret Kolonilerinin bu geç döneminde de ölüler odaların tabanları altına kazılan çukurlara, küplere, eskiden kırılmış küp parçaları altına ve taş sandukalara gömülmektedir². Bu mezar tiplerinin çoğunluğunu küp mezarlar ve taş sandukalar oluşturmaktadır. Ib şehrinin en güzel ve ünik eserleri, özellikle kıymetli taş, madeni eşya ve allık kutuları taş sandukalarda bulunmuştur.

Bazen Ib katı evlerini örten enkaz içinde, bazende Ib evlerinin tabanları altında ve 10-20 cm. derinlikte Ia katına ait³ taş sanduka mezarlara rastlanmaktadır (Lev. VI). Ib katı evlerinin kendi mezarları ise aynı tabanın 1.30-1.60 m. altında, yani, çok derindedir (Lev. VI).

Burada yayınlamakta olduğumuz insan biçimli kap Ia katına ait olup CC/21 plan karedeki Ib evinin içine yapılan taş sandukada bulunmuştur. Mezarın ölü hediyelediği sırada insan biçimli kabın başı ve boynu atılmış, kaybedilmiştir. Kanımca, en önemli nokta kabın bir ölü hediyesi olmasıdır.

Yüksekliği 13.3 cm., genişliği 10.4 cm., boz renkli, nemli iken düzeltilmiş, astarsız - perdahsız olup, iyi pişirilmiştir (Lev. I-II; Şek. 1-4). Yukardan aşağıya doğru genişlemekte, içi boş, geniş dibinde bir deliğin varlığı anlaşılmaktadır. Bacakları kısa, küçük ayakları yere basmakta. Bacakları arasındaki açıklık çok geniş. Erkeği tasvir ettiği belli. Boynu etrafındaki ve beli üstündeki yivler düzensiz. Sırta yapıştırılmış çanak, ayrıca önden arkaya döndürülmüş iki kolun elleri ile taşınmaktadır. Beş parmağı birer çizgi ile, kabaca, belirtilen iki el çanağı kenarlarından yakalamaktadır. Çanak basit profilli, kulpsuz, geniş ağızlı, sivri diplidir. Kab, iki eli ile sırtındaki iri çanağı taşıyan bir erkeği temsil etmektedir. Kollarının önemli bir kısmı, başı ve boynu eksiktir. Kaniş Karumunda Ib ve Ia katlarına ait kaplar arasında, testilerin emziğini

² Tahsin Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 - Ausgrabungen in Kültepe 1948, Ankara 1950, s. 51-59; Tahsin - Nimet Özgüç, Kültepe Kazısı 1949 - Ausgrabungen in Kültepe 1949, Ankara 1953, s. 28-22.

³ Tahsin Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve çevresindeki araştırmalar - Excavations at Maşat Höyük and investigations in its vicinity, Ankara 1978, s. 27.

tutan kol ve ellerin tasvir edildiği örnekler çok az değildir⁴. Bunların da parmakları aynı şekilde gösterilmiştir (Lev. VIII).

Kaniş Karumunda II. yapı katı testilerinin kulpları üstündeki çift at üzerinde duran insan heykelcikleri de⁵, anlam bakımından insan biçimli kaplarla ilgilidir. Ayrıca, yine II. katta keşfedilmiş olan siyah astarlı, parlak perdahlı bir vazunun bir yanında bir kadın başı, diğer yanında uzun sakallı bir erkek başı kabartması vardır⁶ (Şek. 5-7). Vazonun boynu ve omuzları üstünde sivri çıkıntılar halinde boğa boynuzlarının da varlığı, ritüel'de kullanılan bir araç olduğunu, açıkça göstermektedir. Bundan başka, Kaniş Höyüğünde Karum'un II. yapı katı ile çağdaş anıtsal yapıda bulunmuş olan kahverengimsi kırmızı astarlı, parlak perdahlı vazo parçasının aşağı kısmında aynı şekilde, bir kadın ve uzun sakallı bir erkek başı kabartması vardır (Lev. X-XI; A). Bunlar, dinsel anlamları olan bu tip vazoların yaygınlığını belgelendirmektedir. Kanımca bunlar kıymetli madenlerden yapılmış vazoların pişmiş topraktan taklitleridir.

Kaniş Kurumu'nda 1949 yılında Ia katı sokağında enkaz içinde bulunmuş olan pişmiş toprak erkek başı, cepheden tasvir edilmiştir⁷. Bunun insan biçimli bir kaba ait olduğu bellidir. Kahverengi astarlı, perdahlı işçiliği itinalıdır. Uzunluğu 6.2 cm. genişliği 5.9 cm. dir. Biz, insan şeklindeki kabımızın eksik başını, bu iri - yuvarlak gözlü, iri kulaklı, küçük ağızlı, alını üstündeki saç şeridi ufak, eğri çizgilerle süslü erkek başına göre tamamladık. Bu özellikler, bu çağın üslubunu temsil etmektedir. Elimizde bu üsluba ait buluntuların sayısı az değildir (Lev. IX, 1-2). Sedat Alp 1953 yılında Karahöyük'te yaptığı kazılarda çıplak kadın şeklinde bir kap keşfetmiştir⁸. Karahöyük kabı, bu tip kapların en iyi korunmuş olanıdır. Meslekdaşım Profesör Sedat Alp'in bana lütettiği bilgiye göre: "*Kabın içi boştur; altında/dibinde bir deliği vardır. Göğüslerini tutan kolları çok incedir. İnce bacakları, dizleri,*

⁴ Kutlu Emre, The pottery of the Assyrian Colony period according to the building levels of the Kanish Karum (Anatolia VII, 1963, Lev. 25).

⁵ Nimet Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu - The Anatolian Group of cylinder seal impressions from Kültepe, Ankara 1965, Lev. 35; ve Kurt Bittel, Die Hethiter, München 1976, şek. 56.

⁶ Kültepe - Kaniş, s. 64, Lev. 47, 1-2.

⁷ Kültepe Kazısı 1949 - Ausgrabungen in Kültepe 1949, s. 74., Lev. 40, 279 a-b.

⁸ Belleten XVIII/71, 1954, s. 403.

ayak parmakları belirtilmiştir. Kabın kulbunu başın ve ensenin arkasındaki uzun saç örgüsü oluşturmuştur.” Kadın olmasına rağmen, başın üslubu Kaniş Karumu’nda bulunmuş olan erkek başı üslubunun aynıdır. Bu buluntular, erkek ve kadın şeklindeki kapların, hayvan biçimli kapların yanında, M. Ö. 18. yüzyılın geç döneminde Kayseri - Konya bölgesinde dinsel amaçlarla kullanıldıklarını isbat etmektedirler.

LEVHALAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

- I, 1 ..... Kaniş Karumu’nda son yapı katına (Ia) ait bir taş sanduka mezarda bulunmuş insan biçimli kap. Ön görünümü. Kayseri Arkeoloji Müzesinde. Kt. 77/k2.
- 2 ..... Arka görünümü.
- II, 1-2 ..... İnsan biçimli kabın yan görünümleri (Şek. 1-4).
- III ..... CC/22-23 plan karelerinde Kaniş Karumu Ib şehrinin en iyi korunmuş kesimlerinden biri. Kerpiç ve taş duvarlar, kapılar, ocak ve fırınlar. Taş temeller, kerpiç örgü başlamadan önce, taban seviyesinden itibaren dört taş örgü boyunca yükseltilmiş.
- IV ..... bb-dd/23-24 plan karelerinde sokağın iki yanındaki Ib evleri. Bu safhada Karum Kaniş’in her tarafı, kesif bir şekilde, iskân edilmiştir. Evlerin dış kapıları bu sokaklara açılmaktadır. Sokak taş döşelidir. I a - b sokaklarının genişliği yer - yer değişmekle beraber, çoğunlukla 1.80-3.00 m. arasındadır. Sokakların seviyesi atılan kırık seramik, kemik ve ufak taşlar nedeniyle yükselmiştir. Ib katı sokaklarının genişliği arabaların geçmesine uygun ölçüdedir.
- V ..... cc - dd/18 plan karelerinde Karum Kaniş şehrinin bir kesmi. Taş duvarları, Ib evlerinin oda tabanları, ocaklar ve iri küpler *in situ* durumda. Oda tabanları tazyik edilmiş topraktır. Taş temeller, kerpiç örgü başlamadan önce, taban seviyesinden itibaren iki örgü boyunca yükseltilmiş. Taşların her yanı iyi düzeltilmiş ve örgüde birbirlerine iyi alıştırmışlardır.

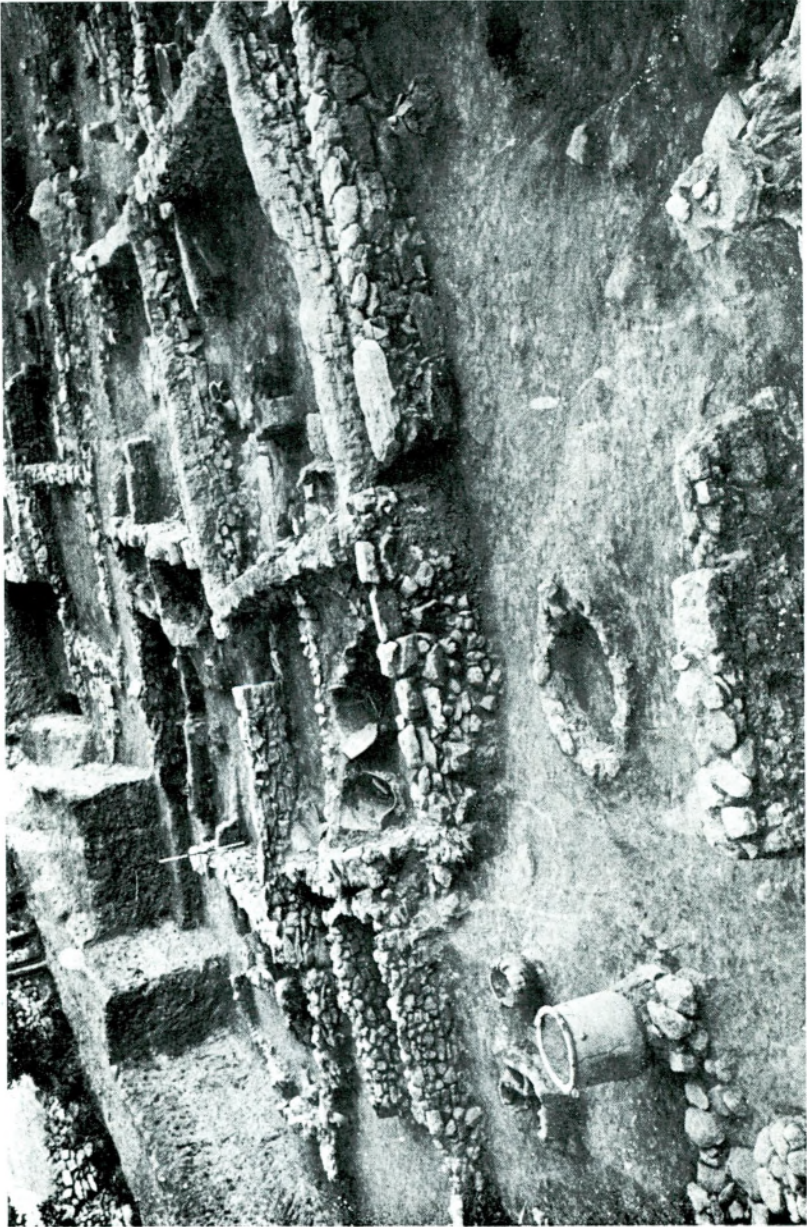

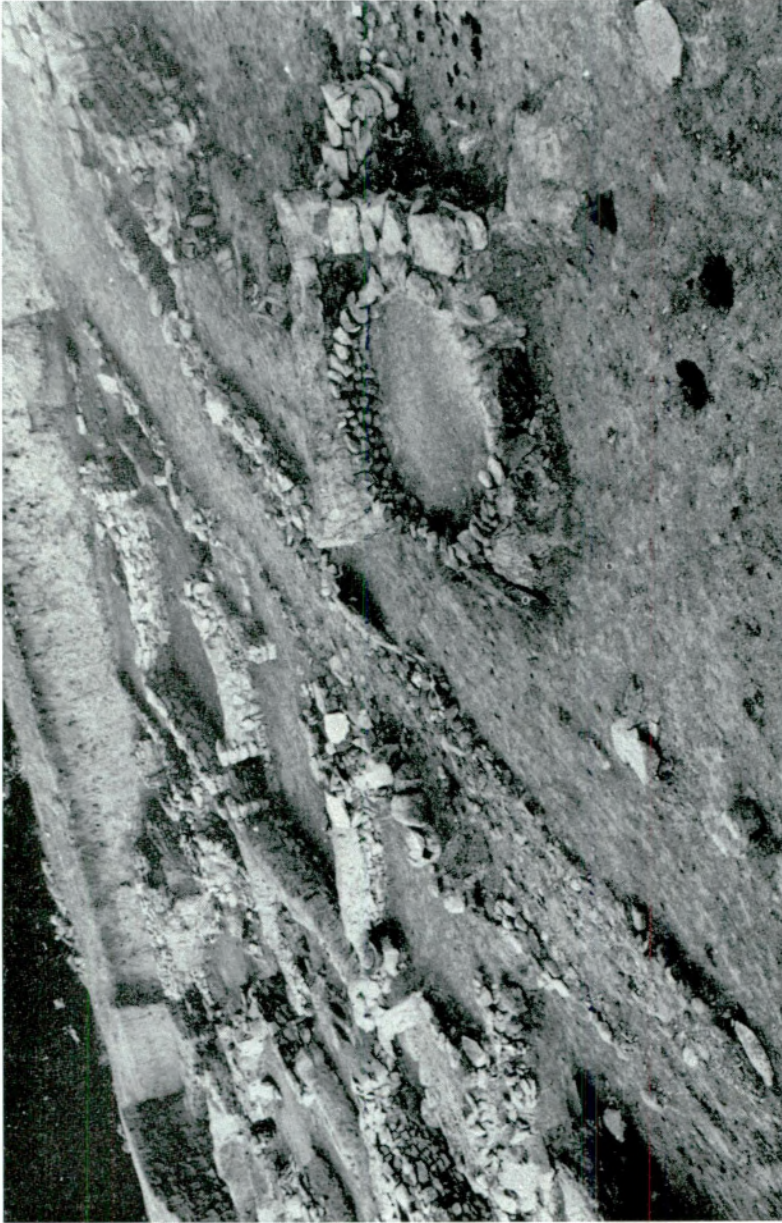
2

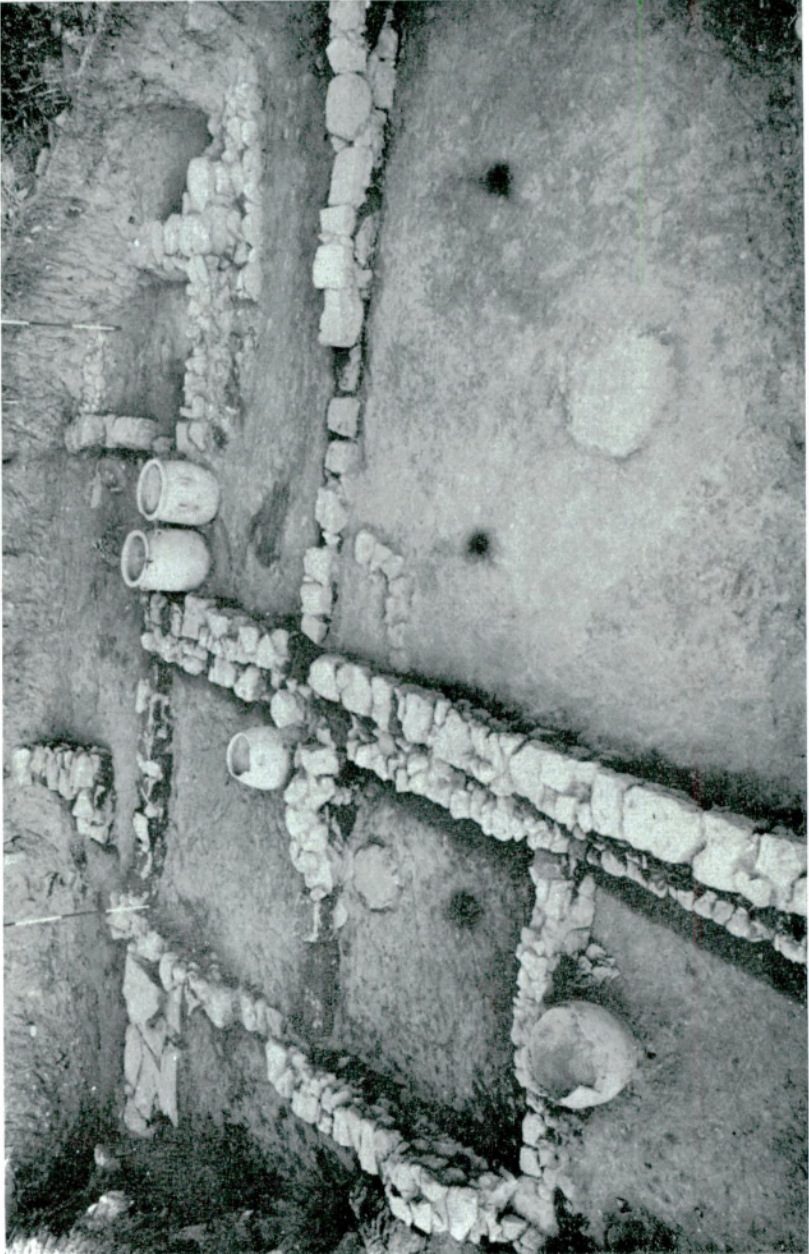

1

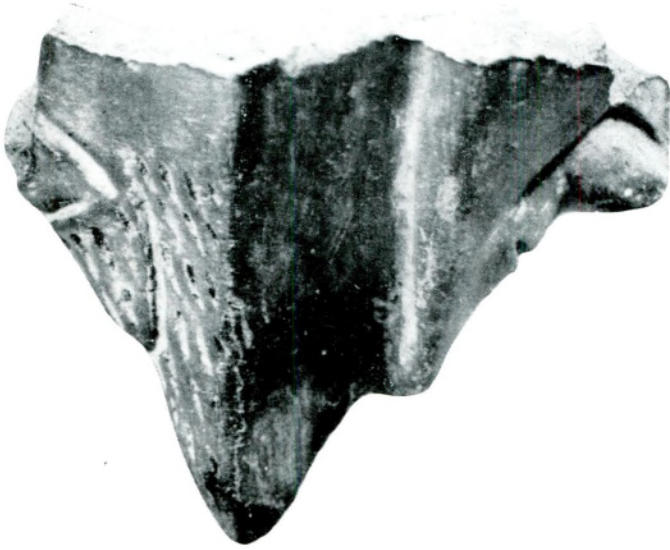

1

2

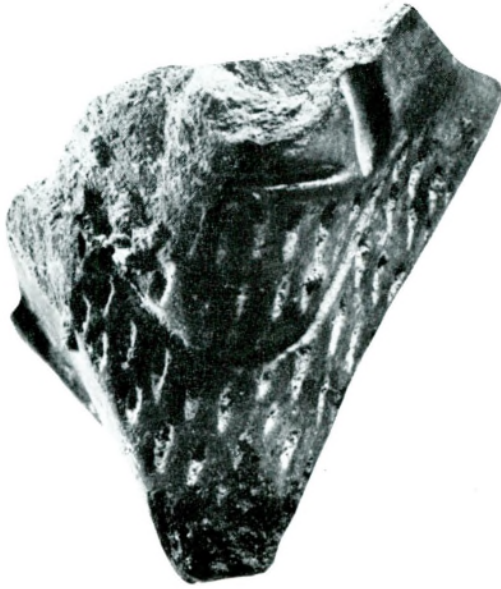

1

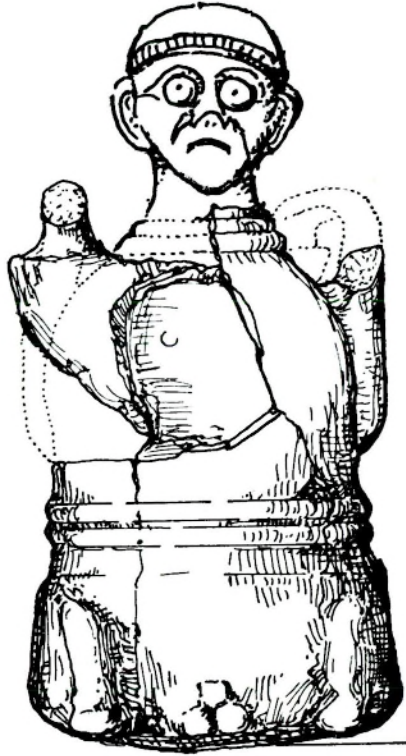
2

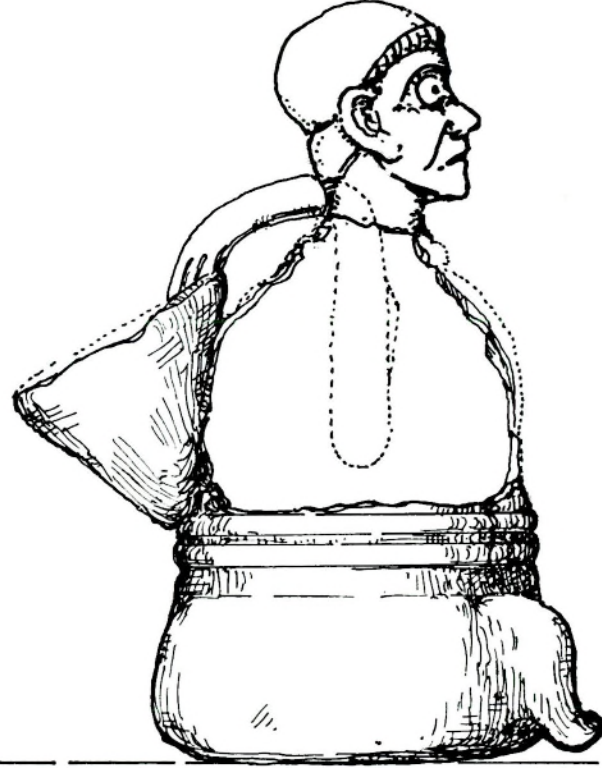
1

2

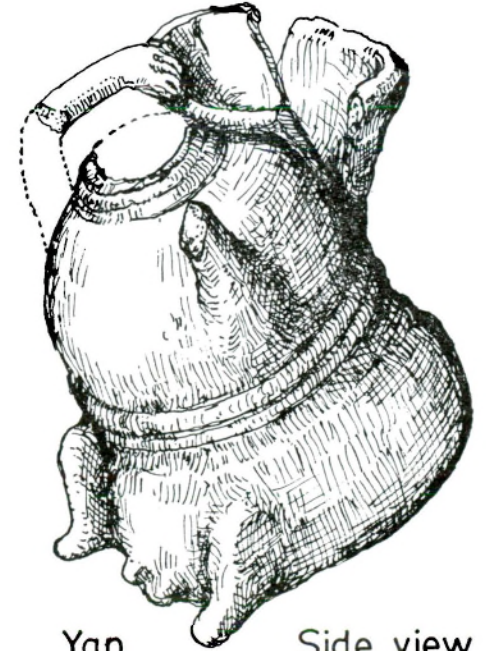
Ön / Front view

Yan / Side view

Arka / Back view

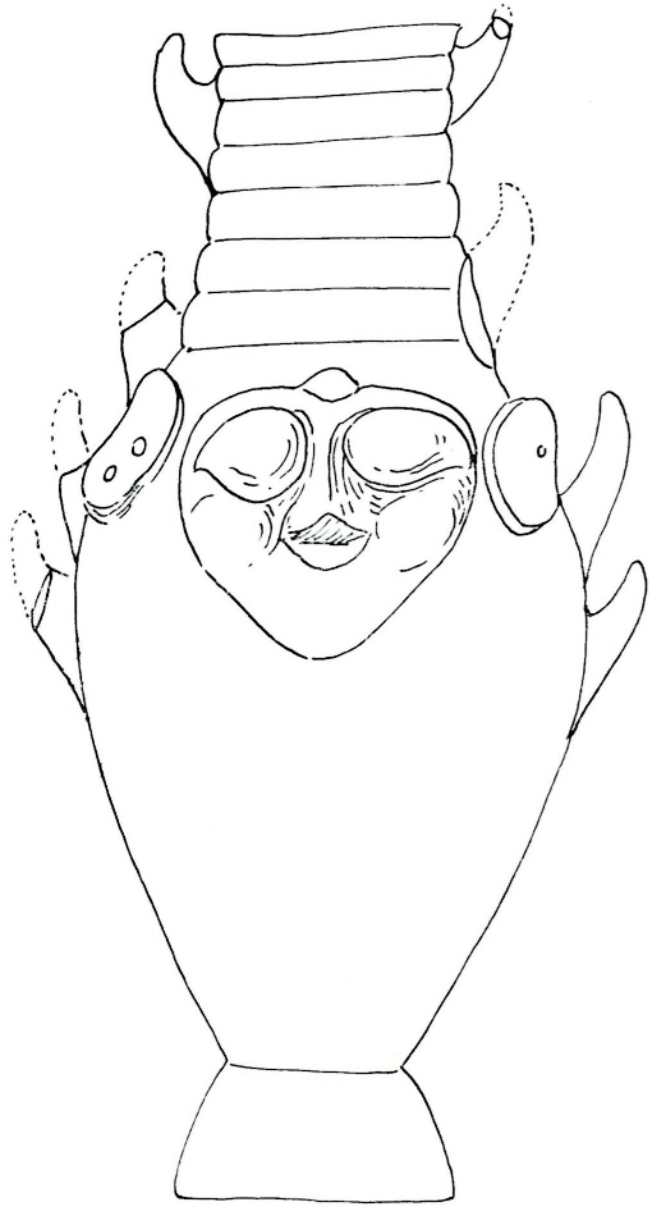

Yan

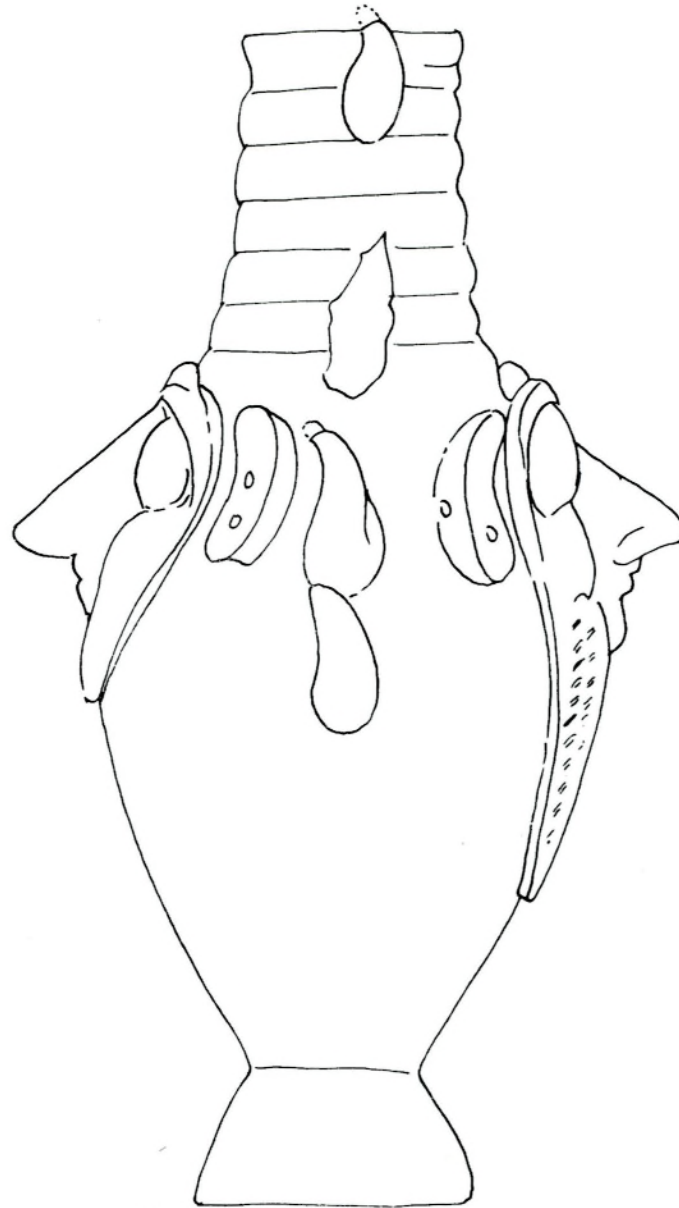
Side view

Şek.-Fig. 1-4

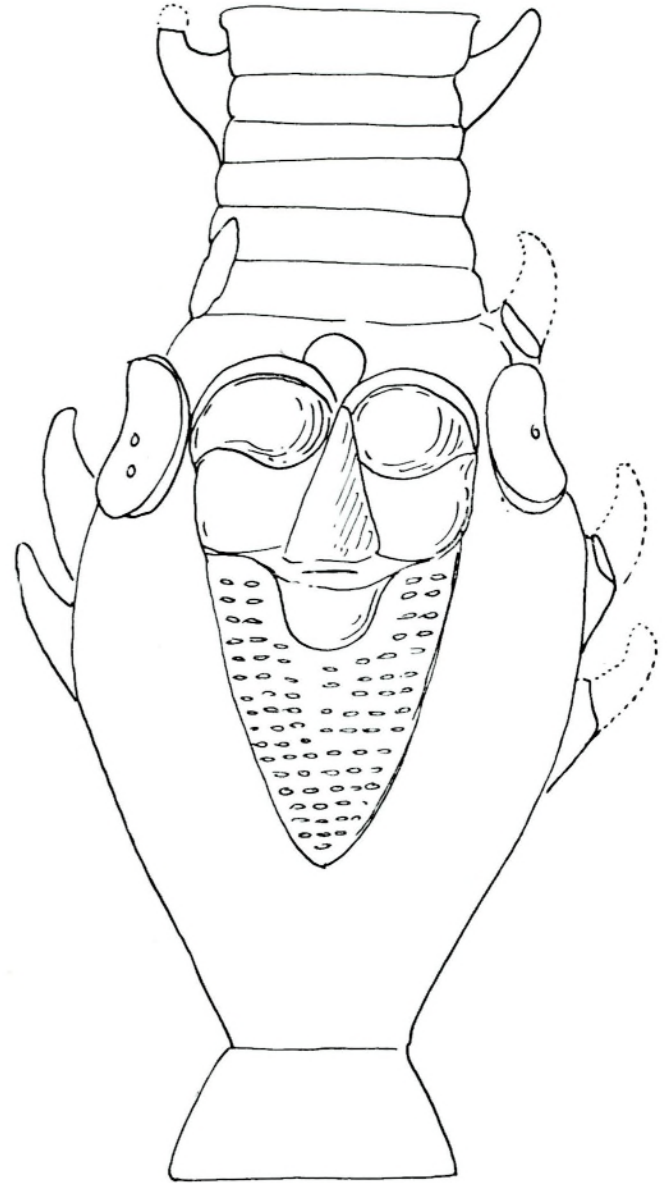
T. Özgüç

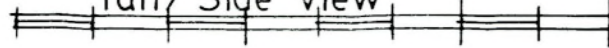
Ön / Front view

Yan / Side view

Yan / Side view

Şek.-Fig. 5-7

- VI ..... D/20-21 plan karelerinde Kaniş Karumu Ib evleri. Ia katına ait iki taş sanduka mezar bir Ib evinin odasında bulundu. Bu sandık mezarlar eskiden soyulmuştur. Mezar çukurları Ib katı evlerini örten enkazın içine açılmış ve Ib katının üstünde yaşanmış tabanını tahrib etmiştir. Ib katı yapıları birbirlerine çok sık durumda, yani, değişik birimler yan - yana, arka - arkaya gelecek şekilde inşa edilmişlerdir.
- VII ..... Bir Ib katı kileri. Su testileri, erzak küpleri, çömlerler, tabaklar, çanaklar ve tavalar kilerlerde ve mutfaklarda ocağın, tandırın etrafında, kerpiç veya taş duvarların dibinde bulunmaktadır (dd/22-23 plan karelerinde).
- VIII ..... Yandan emzikli ibrik. Kulba dikey olarak yerleştirilen ve ucuna doğru incelen boru biçimindeki emziği, kulbla bir dik aç meydana getirmiş. Halka dipli. Özü gri; hamuru boz; hamuru ince elenmiş, iyi yapılmış; iyi pişirilmiş; dışı kahverengimsi kırmızı astarlı. Gövdenin yukarı kısmı küre şeklinde; keskin karnından aşağısı içbükey hatlarla halka şeklindeki kaideye doğru daralmakta. Ankara Arkeoloji Müzesi, Kt. 1/k 167.
- IX, 1 ..... Kaniş Karumu'nda Ib katında bulunmuş pişmiş topraktan bir insanın tipik başı. İri burunlu, iri gözlü, boz hamurlu, orta derecede pişirilmiş. Pişmiş toprak figürüne uygulanan son işlem (astar ve perdahı) kaba. Yüksekliği: 2.5 cm.; genişliği: 2.6 cm., Kayseri Arkeoloji Müzesi.
- IX, 2 ..... Kaniş Karumu'nda Ia katında bulunmuş pişmiş toprak insan başı. İnce; iyi işlenmiş; boz hamurlu; kırmızı astarından - perdahından izler kalmış. Genellikle olduğu gibi, geri çekik kaşlı; küçük alınlı ve mütebariz düz burunlu; iri gözlü ve yassı - dik kulaklıdır. Yüksekliği: 2.6 cm.; genişliği: 2.1 cm.; Kayseri Arkeoloji Müzesi.

- Şek. 5-7 . . . . . R/25 plan karede Kaniş Karumu'nun II katında bulunmuş bir vazo. Yüksekliği: 15 cm.. İnce; işçiliği iyi; boz hamurlu; iyi pişirilmiş; siyah astarlı; iyi perdahlı. Bir yanında kabartma olarak yapılmış sakallı, iri gözlü, yassı - dik kulaklı bir erkek başı; diğer yanında bir kadın yüzü vardır. Aynı vazunun diğer iki yanında da üçer boğa boynuzu vardır. Ayrıca ağız kenarı altında da iki boynuz daha görülmektedir. Ankara Arkeoloji Müzesinde.
- X-XI; A . . . . . Kanişte, Tepe'de Karum'un II yapı katı ile çağdaş bir katta bulunmuş vazunun aşağı kısmı. Yüksekliği: 5,6 cm; genişliği: 6,5 cm.; İnce; işçiliği iyi. İyi pişirilmiş; kahverengimsi kırmızı astarlı ve itina ile perdahlı. Ankara Arkeoloji Müzesi.

A VESSEL IN THE FORM OF A HUMAN OF THE ASSYRIAN TRADING COLONY PERIOD

TAHSİN ÖZGÜÇ

The recovery of this find with few parallels owes much to the high level of accomplishment reached today by the Turkish Historical Society, established under the guidance of Atatürk. The success of the excavations carried out by the Society is in large measure due to the strong influence of its General Director Uluğ İğdemir. On the occasion of his eightieth birthday, I would like to express my deepest admiration for his valuable contributions and my gratitude for the opportunity to add to this volume of *Belleten* presented in his honor.

An important part of the burial gifts from graves belonging to building level Ia in quadrant cc/21 of the Karum Kaniš were stolen, broken or scattered during ancient times. Among these finds, our attention is drawn to a vessel in the form of a human, whose body is preserved but whose neck and head are now missing (Pl. I-II; Fig. 1-4).

In these quadrants (T-ff/16-30) in building level Ib have been unearthed a closely - built arrangement of houses, blocks or quarters, streets and open courts (Pl. III-IV). We have also examined in detail the central part of the site from the point of view of town planning¹. These districts consisting of buildings constructed in the same manner, with houses of similar plan, dimensions and inventory, including burial gifts, attest to an advanced organization and an equality of social level. Most of the houses contain a kitchen, a cellar, an oven room, a large living room and two to three additional rooms. The smallest houses are composed of three rooms. Hearths, fire pots and ovens, as well as large vessels for the storage of grain, have been recovered in a good state of preservation (Pl.V); moreover, the cellars were found filled with vessels of all sizes and varieties (Pl. VII). In most of them were also found cuneiform tablets, stamp and cylinder

¹ Tahsin Özgüç, Kültepe - Kaniš, Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde yapılan yeni arařtırmalar - New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies, Ankara 1959, P. 67-79.

seals, and metal and stone artifacts. The grain storage vessels, kitchen equipment and large bathtub vessels were arranged along the walls in orderly rows, their position often reinforced by small stones. The floors of small rooms, or parts of the floors of the larger rooms, were paved with flat stones. This arrangement was no doubt a solution for reducing the dampness of the earthen floors. Between the rooms in most of the houses were doors, steps, pivot stones, hand - mill stones, and hand - bellows, vessels all in a good state of preservation (Pl. III-IV). For this reason, the reconstruction of buildings of Level Ib present no difficulties.

In this late phase of the Assyrian Colony period, the dead were buried under the floors of rooms in earth graves, pots, under sherds of broken vessels, and in stone cist - graves². Pot graves and stone cist - graves form the majority of these burial types. The most beautiful and unique finds of the city of Level Ib, especially precious stones, metal objects, and cosmetic boxes, have been recovered from the stone cist - graves.

The stone cist - graves of Level Ia³ are sometimes found in the debris covering the houses of Level Ib and sometimes at a depth of 10 to 20 cm under the floors of the Ib houses (Pl. VI). The graves of Level Ib itself are found at a considerable depth, at 1.30 to 1.60 m below this level (Pl. VI).

The vessel in the form of a human published here was found in a stone cist - grave in a house of Level Ib in quadrants cc/21. During the robbing of tomb gifts in ancient times, the head and neck of this vessel were thrown aside and lost. In my opinion, the most important point regarding the significance of this vessel is its use as a burial gift.

The vessel measures 13.3 cm in height, 14 cm in width, is of buff color, wet - smoothed without slip or burnish, and well - fired (Pl. I-II; Fig. 1-4). It widens from top to bottom, is empty inside, and contains a hole in its wide bottom. Its legs are short and its small feet rest on the floor. The space between its knees is very wide. It is

² Tahsin Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1948 - Ausgrabungen in Kültepe 1948, Ankara 1950, P. 160-169; Tahsin - Nimet Özgüç, Kültepe Kazısı 1949 - Ausgrabungen in Kültepe 1949, Ankara 1953, P. 147-152.

³ Tahsin Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve çevresindeki araştırmalar - Excavations at Maşat Höyük and investigations in its vicinity, Ankara 1978, P. 85.

clear that the vessel represents a male figure. Around its neck and waist are irregular grooves. Attached to its back is a pot which, moreover, is held by its hands and arms which reach from front to back. The five fingers of each hand are roughly incised, depicting two hands which hold the edges of the pot. This pot has a simple profile; it is handleless, with a wide mouth and pointed base. The vessel thus represents a male figure carrying on his back a large pot which he holds with both hands. An important part of his arms, as well as his head and neck, are missing. Among the vessels of Levels Ib and Ia of Karum Kaniš are not a few examples whose spouts depict arms or hands⁴. In these the fingers are rendered in the same manner as on the vessel just described (Pl. VIII).

The human - shaped vessels are related in meaning to the human figurines standing on a pair of horses on the handles of vessels of Karum Kaniš Level II⁵. In addition, on a black - slipped, well - burnished vase again found in Level II are the head of a woman on one side and the head of a man with long beard on the other, both in relief⁶ (Fig. 5-7). That this vase was used as a ritual medium of some kind is clear from the pointed protuberances in the shape of bulls' horns which are shown on the vessel's neck and shoulders. Moreover, in the same form are a woman and a long - bearded man in relief on the lower part of a vase with brownish red and burnish, found in a monumental building on the Kaniš mound in a level contemporary with Karum Level II (Pl. X-XI; A). These finds document the diffusion of this type of vase with religious significance. In my opinion, these terracotta vases are imitations of examples in precious metal.

A male head of terracotta found in the debris of a Level Ia street in Karum Kaniš in 1949 is depicted in frontal view⁷. It is clear that it belongs to a vessel in the form of a human. The head is brown slipped and burnished, and executed in an elaborate technique. It measures 6.2 cm in length and 5.9 cm in width. Our human - shaped vessel

⁴ Kutlu Emre, The pottery of the Assyrian Colony Period according to the building levels of the Kanish Karum (Anatolia VII, 1963 Pl. 25.).

⁵ Nimet Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu - The Anatolian Group of cylinder seal impressions from Kültepe, Ankara 1965, Lev. 35; ve Kurt Bittel, Die Hethiter, München 1976, Fig. 56.

⁶ Kültepe - Kaniš, p. 113, Pl. 47, 1-2.

⁷ Kültepe Kazısı 1949 - Ausgrabungen in Kültepe 1949, p. 202, Taf. 40, 279 a-b.

with missing head may be restored following the attributes of this head, with large round eyes, large ears, small mouth, and on his forehead a hairband decorated with small curved lines. These particular features represent the style of this period. The known number of finds of this style is more than a few (Pl.IX,1-2). A vessel in the form of a nude female was found by Sedat Alp during his excavations at Karahöyük in 1953⁸. The Karahöyük vessel is the best preserved example of this type of vessel. My colleague Professor Alp has kindly provided the following information: "The inside of the vessel is empty; at the bottom is a hole. The arms holding the breasts are very thin. The thin legs, knees and toes are clearly indicated. The handle of the vessels is formed by a long hairband at the back of the head." Although this vessel represents a female, its head is in the same style as that of the male head found in the Karum Kaniš. These finds of vessels in the form of men and women, in addition to vessels in the form of animals, prove their use for religious purposes in the Kayseri-Konya region during the late phase of the eighteenth century B. C.

LIST OF PLATES AND FIGURES

Plates - Figures :

- I, 1 . . . . . An anthropomorphic vessel found in a stone cist grave, belonging to the final building level (Ia) of the Karum Kanish. Front view. Archaeological Museum, Kayseri. Kt. 77/k2.
- 2 . . . . . Back view.
- II, 1-2 . . . . . Anthropomorphic vessel side views (Fig. 1-4).
- III . . . . . One of the best preserved parts of the Karum Kanish Ib city in squares CC/22-23. The mudbrick and stone walls, the doors, the hearth and ovens. The stone foundations rise four courses above the level of the floors before the mudbrick begins.
- IV . . . . . Houses of Karum Kanish Ib on both side of the street in squares bb - dd/23-24. In this phase all areas of the Karum Kanish were densely settled.

⁸ Belleten XVIII/71, 1954, p. 403.

The outer doors of the houses open on to these streets. The street is paved with stone. The I a-b streets vary in width from place to place, averaging 1.80-3.00 meter. The level of the streets used to rise rapidly as broken pottery, bones, small stones were thrown out into them. The width of the steets in Level Ib permits the use of wagons.

- V ..... A section of the Karum Kanish city in squares CC - dd/18. Stone walls, the floors of the level Ib houses, the hearths and large jars *in situ*. The floors in the rooms are of stamped earth. The stone foundations rise two courses above the level of the floors before the mudrick begins. The flat stones are well - smoothed on all sides and patiently fitted together.
- VI ..... Houses of Karum Kanish Ib in squares D/20-21. Two stone cist graves of Level Ia were found in a room of a level Ib house. These cist graves had been robbed. The pits for the tombs were cut into the debris covering the house of Level Ib and disturbed the habitation floor of Level Ib. The buildings of Level Ib were erected closely together, i.e., the various units are made to stand side by side and back to back. Complexes consisting of several buildings also occur.
- VII ..... A cellar of Level Ib. Water jugs, provision pots, jars, plates, bowls and pans are found in the cellars and kitchen, around the fire - place, fire - pot and against the base of the mudbrick or stone walls (in squares dd-22-23).
- VIII ..... Pitcher with lateral, slightly tapering tubular spout set at right angles to handle, and ring base. Buff paste with gray core; fine well made ware; well fired; brownish red slip on exterior. The upper part of the body is hemispherical; below the carination, the body narrows down in concave profile to a ring base. Archaeological Museum, Ankara. Kt. 1/k 167.

- IX, 1 . . . . . Typical head of a human being in clay from Level Ib of the Karum Kanish. It has a prominent nose, large - eyes; buff paste; moderately fired. The finish of the clay figurine is crude. Height 2.5 cm., width 2.6 cm. Archaeological Museum, Kayseri.
- IX, 2 . . . . . Head of a human being in clay from Level Ia of the Karum Kanish. Fine; well made ware, buff paste which shows remains of red polished slip. It has as usual, a receding brow, small forehead, a prominent flat nose, large eyes, and flat upright ears. Height 2.6 cm., width 2. 1 cm. Archaeological Museum, Kayseri.
- Fig. 5-7 . . . . . A vase from Level II of the Karum Kanish II in square R/25. It is 15 cm. in maximum height. Fine well made ware; buff paste; well fired; black slipped and well polished. It has on one side, in relief, a man's head, bearded, large - eyed, with flat upright ears, on the other side, a woman's face. The other two sides of the vase have three bull's horns each. It has two more horns below the rim. Archaeological Museum, Ankara.
- X-XI; A . . . . . Lower part of a vase, found on the city mound of Kanish, in a level contemporary with Karum Level II. Hight: 5.6 cm. width: 6.5 cm. Fine, well made ware; well fired; brownish red slipped; and nicely polished. Archaeological Museum, Ankara.

HİTİT DİLİNDE “SARAY” SÖZÜNÜN KARŞILIĞI *

SEDAT ALP

Hitit yazıcılarının çok sık anılan bazı önemli sözleri Sumerogram'lar ile yazmak adeti, bunların arkasında saklı kalan Hititçe sözleri bulmamızı güçleştirmektedir. Bu gibi kavramların sık sık Sumerogram'larla yazılmalarına karşılık Hititçe karşılıkları pek seyrek anılmaktadır. Hititçe karşılıkları henüz saptanamayan Sumerogram'lar arasında É.GAL “saray” da bulunmaktadır.

H. G. Güterbock “Hitit Sarayı” konusunda yayınladığı değerli araştırmasında *halentu(ua)* sözünde “saray”ın Hititçe bir karşılığını bulduğunu düşünmüştü¹. Kendisi É.GAL'in fonetik tamamlaması Dat. - Lok. halinde É.GAL-ni (KUB XX 88 VI 7) olduğunu bildiği için É.GAL'in iki ayrı Hititçe karşılığı bulunduğunu kabul etmek zorunluğunu duymuştur. Fakat *halentuua* ile É.GAL KUB XIII 24 IV 6'da yan yana geçtiklerinden bu metin yeri *halentu(ua)*'da É.GAL'in bir karşılığını bulmak şansını ortadan kaldırmaktadır. Bu satırların yazarı 11-15 Ekim 1976 tarihlerinde Ankara'da toplanan 8. Türk Tarih Kongresine sunduğu bir bildiri *halentu(ua)* konusundaki araştırmalarının sonuçlarını açıklamıştır. Yakında basılacak olan bir kitabımda bugün için elde edebildiğim en geniş malzemeye dayanarak, *halentu(ua)*'nın bir kült yapısı ve tapınağın en önemli kısmı olan “kült salonu” (“Cella”) olduğunu göstermek fırsatını bulacağım.

Güterbock söz konusu makalesinde S. 307 not 6'da Hitit Kanunlarının 25. paragrafında (KBo VI 2 I 8) [...] ✕-an-na *pár-na*'da, bu kısımda “saray”ın bir karşılığı beklendiğinden kendi görüşüne göre É.GAL'in diğer bir karşılığını bulabileceğini düşünmüştür. Fakat “saray”ın Hititçe karşılığının bir tek söz olması olasılığı güçlü ol-

* Bu araştırmanın Almanca bir metni Prof. P. Meriggi'nin 80. yaş günü dolayısı ile İtalya'da yayınlanmakta olan armağan kitapta çıkacaktır.

¹ The Hittite Palace, Le Palais et La Royauté, XIXe Rencontre Assyriologique Internationale, 1971, S. 305-314, Paris 1974. Daha önce L. Rost, MIO VI S. 205'te *halentu(ua)*'nın “sarayın ikametgah kısmı” olduğunu söylemişti.

duğundan (krş. F. Sommer-A Falkenstein, HAB 111) Hitit Kanunlarının bu kısmı H. Otten'in J. Friedrich, HG 93'te teklif ettiği gibi [ḫa-aš-šu-u]a-an-na pâr-na "ve kıralın evine" olarak tamamlanabilir. Burada É.LUGAL'in Hititçe karşılığı söz konusu olabilir (krş. LUGAL-ua-aš pâr-na Güterbock a.g.y.'de 307). Güterbock'un aynı araştırmada S. 305'te söylediği gibi É.LUGAL yalnız "kıral ailesi", "kıralın malikanesi" için mi kullanılıyordu, yoksa "saray"ı da kapsıyormu idi, sorusunun yanıtlanması, daha geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olabilir.

Metinlerde pek önemli bir lokalite'nin adı *šaramna-*, *šarammana-* ya da *šaramma-*'dır (Abl. *šaramnaz*, *šarammanaz*, *šarammaz*, Inst. *šaramnit*). A. Götze, AM 220'de bu söz için "mahfaza" ya da "sığınak" çevirilerini teklif etmiştir. II. Mursili'nin on yıllık yıllıklarında bu sözün geçtiği yerde çok geniş bir lokalite söz konusudur. Burası Arzava Prensi Tapalazunauli'den başka, karısını, çocuklarını ve yaklaşan Hitit Ordusu karşısında korkudan oraya sığınan ve Hitit kıralı tarafından alınıp götürülmek tehdidi altında bulunan sivil halkı içine alabiliyordu. *šaramna-* sözü *šarā* "yukarıya, yukarıda" sözünden üretilmiş olduğundan The *n(n)*-formations in the Hittite Language adlı makalede, Belleten XVIII, sayı 72, 1954, S. 456 v.d.'ında bu sözün "yukarı kent (?), akropol?" anlamında kullanıldığını düşünmüştüm. B. Forssmann, KZ 79, 1964, 20-23'te benzer Indo - Avrupa teşkilleri ile ilişki halinde *šaramna-* üzerinde de durmuş ve *šaramna-*'nın *šarā*'dan üretildiğini kabul etmiş, ancak "sığınak" ile "akropol" arasında bir tercih yapamamıştır. Friedrich'e göre. HWb. 3. Ergänzungsheft, 1966, S. 28, *šaramna-*'nın anlamı 1) (sıfat) "yukarıdaki" 2) (isim) "yukarıda bulunan yer ya da nesne"dir. Friedrich, Götze'nin "sığınak" teklifini reddetmektedir. H. Hoffner, Alimenta Hethaeorum, 1974, S. 179 v.d. ında, beni anmamakla birlikte soru işareti ile ileri sürdüğüm "akropol" teklifimi kabul etmektedir. Benim bilgime göre *šaramna-* üzerinde sonuncu kez Susanne Heinhold-Krahmer tarafından TH 8, 1977, S. 188'de durulmuştur. S. 454'te bu yazar *šaramna-* için "sığınak ?, saklanma yeri?" çevirisini vermektedir.

Yukarıda sözünü ettiğim makalede S. 456 v.d.'ında II. Mursili'nin on yıllık yıllıklarından sunduğum metinde *šaramna-* Arzava Prensi Tapalazunauli'nin Puranda'da ailesi ile birlikte oturduğu yapıyı göstermiş olabilir. KBo III 4 II 66 v.d. duplikatları ile birlikte

(E. Laroche, CTH 61) *šaramna*’nın anlaşılması bakımından hâlâ çok önemli olduğundan burada bu metin kısmını bir daha sunmayı uygun buluyorum :

- 66 [(*nu-kán ma-aḫ-ḫa-an* ^{URU}) *P*] *u-ra-an-da-an an-da ḫa-at-ke-eš-nu-nu-un*
 67 [(*nu-kán* ^I *Ta-pa-la-z*) *u-n*] *a-ú-liš ku-iš* DUMU ^I *U-uḫ-ḫa-LÚ I-NA*
^{URU} *Pu-ra-an-da še-er e-eš-ta*
 68 [(*na-aš na-aḫ-šar-ri*)-*ḫa-a*] *t-ta-at na-aš-kán* ^{URU} *Pu-ra-an-da-za*
 GE₆-*az kat-ta ḫu-ḫa-iš*
 69 [DAM-*ḫU* DUMU^{MES}-*ŠU* (NA)] M.RA^{MES}-*ḫa ša-ra-am-na-az*
ḫi-ra-an ḫu-u-i-nu-ut
 70 [*na*-(*an-kán* ^{URU} *Pu-ra*)-*an-da-za*] *a kat-ta pé-e-ḫu-te-et*

-
- 71 [*ma*-(*aḫ-ḫa-an-ma* ^D) UTU^{Sr} *iš-t*] *a-ma-aš-šu-un* ^{I(1)} *Da-pa-la-zu-na-ú-liš-ḫa-kán*
 72 [GE₆-*az kat-ta* (*hu-u-ḫa-iš*) DAM-(*ḫU-ḫi*)] *a-ḫa-za* DUMU^{MES}-*ŠU* NAM.RA^{MES}-*ḫa*
 73 [(*ša-ra-a-am-na-az*) *ḫi-ra-a(n ḫ)*] *u-i-nu-ut nu-ḫa-ra-an-kán kat-ta pé-e-ḫu-te-et*
 74 [(*nu-uš-ši*) ^D UTU^{Sr} ERÍN^{MES} (ANŠE.KUR.R)] A^{MES} EGIR-*an-da u-i-ḫa-nu-un*
 75 [*na-at* (^I *Ta-pa-la-zu-na-ú-li-i*)] *n KASKAL-ši EGIR-an-da ta-ma-aš-šir*
 76 [(*nu-uš-ši-kán* DAM-*ḫU*) DUMU^{MES}-*ŠU* NA] M.RA^{MES}-*ḫa ar-ḫa da-a-ir na-an EGIR-ḫa*
 77 [*ú-ḫa-te-er* (^I *Ta-pa-la-zu-na-ú-li-iš-ma-k*)] *án I-aš SAG.DU-aš iš (!)-ḫár-za-aš-ta*
 78 [(NAM.RA-*ma-kán ku-in* KASKAL-*ši*) *da-a-iš*] *na-an-za-an ERÍN^{MES}-ḫát ANŠE.KUR.RA^{MES} da-a-aš*

66 “Ve Puranda’yı kuşattığım zaman —

67 Puranda’da, yukarıda olan Uḫḫaziti’nin oğlu Tapalazunauli

68 korktu ve geceleyin Puranda’dan aşağıya kaçtı.

69 [Karısını, çocuklarını] ve (oraya sığınmış olan) sivil halkı *šaramna*’dan (dışarıya) sevk etti.

70 (ve) onları Puranda’dan aşağıya götürdü.

---

71 Ben, Ma[jeste], Tapalazunauli’nin

- 72 [geceleyin] aşağıya kaçtığını (ve) karısı ile çocuklarını ve sivil halkı
- 73 *Şaramna*-’dan (dışarıya) sevk ettiğini ve aşağıya götürdüğünü işidince,
- 74 [(ben, Majeste, askerleri] (ve) arabalı savaşçıları onun arkasından gönderdim,
- 75 ve onları savaşta sıkıştırdılar
- 76 ve karısını, [çocuklarını] ve sivil halkı ondan aldılar ve onları geri
- 77 getirdiler. Tapalazunauli tek başına kaçtı.
- 78 Yola [çıkardığı] sivil halkı yalnız askerler ile arabalı savaşçılar aldılar”.

Bundan bir kaç yıl önce Maşat Höyük’te ² keşfedilen bir mektup (Mşt. 75/8) *Şaramna*-’nın anlamını daha açık bir biçimde meydana çıkarmamıza yardım etmektedir. Göndereni ve alıcıyı içeren tabletin üst kısmı ne yazık ki kırılmıştır. Fakat mektubun üslubundan gönderenin Hitit Büyük kralı, alıcının ise Maşat Höyük’te görevli bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun burada bizi ilgilendiren kısmında Büyük kral aynı komutanın kendisine daha önce göndermiş olduğu mektubun bir kısmını özetlemektedir. Bu kısımda şöyle deniyor:

- A.k. 31 *ŠA* ERÍN^{MEŠ} [UR]U *Iš-ḫu-u-pi-it-ta-ma-mu*
 32 *ku-it ut-tar ḫa-at-ra-a-e[š]*
 33 III *ME* ERÍN^{M[E]Š}-*ḫa-kán da[-aḫ]-ḫ[u-u]n*
- Ay. 34 *nu-ḫa-r[a-a]n-kán I-N[A]* ^{URU} *Ka-ši-p[u-ra]*
 35 *ša-ra-a tar-na-aḫ-ḫu-un ku-u-un-ma-ḫa* [ERÍN^{MEŠ}...]
 36 *nam-ma* ERÍN^{[M]EŠ} *ša-ra-am-ni-it da-aḫ-ḫu-un*
 37 *nu-ḫa-ra-an-kán I-NA* ^{URU} *I-ša-aš-pa-ra-a*
 38 *ne-eḫ-ḫu-un [n]a-at A[Š-M]E nu SIG₅-in*

² Maşat Höyüğün Hititçe adının Tapigga olduğu tarafımdan saptanmıştır. Bk. Belleten XLI, No. 164, 1977, 637 v.d. Aynı araştırmanın bir az kısaltılmış Fransızca bir metni pek yakında Fransada Prof. E. Laroche’un yaş günü dolayısı ile yayımlanmakta Mélanges E. Laroche’ta yayımlanacaktır. Maşat tabletleri hakkında ilk rapor 8. Türk Tarih Kongresine ait bildirimler Kitabının I. cildinde çıkmaktadır. Orada Maşat Tabletlerinin büyük kısmı I. Şuppiluliuma’dan önceki çağa tarihlenmiştir.

- A.k. 31-32 “Bana yazdığım İşhupitta’lı askerler³ konusuna gelince :
 33 ‘300 asker aldım.
 Ay. 34 Onları Kaşip[ura]’da
 35 yukarıda bıraktım. Bu [askerleri . . . tum].
 36 Ayrıca *şaramna*-’dan askerleri aldım.
 37 ve onları Işaşpara’ya
 38 gönderdim.’ (yolundaki sözlerinden) bilgi aldım⁴. İyi (yaptın).”

Bu mektuba göre *şaramna*- ne bir “sığınak” ne de bir “saklanma yeri” olabilir. Buradan *şaramna*-’nın içinde aynı zamanda askerlerin de bulunabileceği büyük bir yapı kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. Bu metinden elde edilen bilgi Murşili yıllıklarından elde edilen bilgilerle birlikte mütalaa edildiği takdirde *şaramna*-’da her halde “saray”ın Hitit dilindeki karşılığı söz konusu olacaktır.

Maşat tabletindeki kısım, KUB XXXVIII 12 I 7 v.d. ile karşılaştırılırsa *şaramna*-’nın “saray” olduğuna dair yeni bir dayanak kazanabiliriz. Maşat mektubundaki *şaramnit*’e karşı bu metinde *IŞ-TU É.GAL^{LIM}* görülmektedir. Orada şöyle deniyor:

- 7 . . . . . ERÍN^{MES} *şa-ri-<ku>-ya-an*
 8 *ki-nu-un IŞ-TU É.GAL^{LIM} EGIR-an-da SUM-ir*
 7 “ . . . . . Şimdi *şarikuya*- askerlerini
 8 arkadan saraydan verdiler”.

Teklifim şimdiye dek pek açık olmadığı sanılan bēl *madgalti* Enstrüksiyonlarındaki (E. von Schuler, AfO, Beiheft 10, 1957, S. 44; orada daha önce yakacak odunun depolanmasından söz edilmektedir) bir metin kısmına çok iyi uymakta ve onu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır:

- 11 [(*nu an-da şi-îa-an*)] *e-eş-tu na-at-za EGIR-an MUKAM-ti MU-ti*
 12 [(*kap-pu-u-iş-ki-id-du*)] *nu şa-ra-am-ni-it kat-ta zi-ik-ki-id-du*
 11 “(Orası) mühürlensin ve onu her yıl arkadan
 12 kontrol etsin! ve (ihtiyaca göre) saraydan aşağıya teslim etsin!”

³ Maşat tabletleri söz konusu çağda İşhupitta’lı askerlerin Hitit Büyük Kırallığın hizmetinde olduklarını göstermektedirler.

⁴ Söz olarak “işittim”.

KBo XIX 53 Rs. III (?) 5 te (I. Şuppiluliuma'nın yıllıkları, metnin çevri yazısı S. Heinhold - Krahmer tarafından a.g.y.'de S. 287'de verilmiştir; aynı metin için bk. aynı zamanda S. 60 ve 71) açıklamalarıma çok iyi uymaktadır⁵:

- x+1 [...] A-NA ¹A-[la-an-ta-al-li?]
 2' [.....¹Za-pa-a]l-li I-NA KUR^{URU}.....] ×
 3' [.... pa-]a-un nu nam-ma ¹Za-pa-al-l[i-in]
 4' [¹A-la-an-]ta-al-li-na Ū-UL u-e-mi-i[a-n]u-un
 5' [....]×-na-aš-ša ša-ra-am-ma-na-az ar-nu-nu-un
 6' [..... pi-r]a-an-ma ha-lu-kán QA-DU NAM.RA^{MES} GUD^{HI.A}
 UDU^{HI.A}
 7' [.....] nam-ma-aš-ma-aš-ša-an BE-LU^{MES} še-er tar-na-aḫ-ḫu-un
 8' [... NAM.R]A^{MES} I-NA KUR^{URU} Pé-e-da-aš-ša a-še-šu-ya-an-zi
 9' [.....]× × × a-pi-ia pé-e-ḫu-te-er
- x+1 “[.....] A[lantalli]’ye
 2’ [..... ve Zapal]li’ye karşı [...]. ülkesinde
 3’ [.....]’e gittim ve Zapalli
 4’ [ile Alan]talli’yi tekrar bulamadım.
 5’ [.....](adamlarını ?) saraydan alıp götürdüm.
 6’ [..... önü]nde (alıp götürülen) sivil halk (ve) sığırlar ve koyunlar ile birlikte [...].’e haber
 7’ [gönderdim]. Ayrıca komutanları onlara yukarıda (sarayda?) bıraktım.
 8’ [.....] (alıp götürdüğüm) sivil halkı Pedaşa’da yerleştirmek üzere
 9’ [.....]’e gönderdim. Onları] oraya götürdüler⁶”.

Şaramna - yukarıda S. 273'te belirtilen É. GAL'in fonetik tamamlamasına da çok iyi uymaktadır. Şaramna-'nın şarā “yukarıya, yukarıda” sözünden üretilmiş olması da tarafımdan yapılmış olan “saray” teklifini desteklemektedir. Şaramna-'nın yalnız “saray” değil aynı zamanda “hisar, kale” anlamında kullanılmış olması güçlü bir olasılıktır.

⁵ Bu metin kısmının tamamlaması için krş. Heinhold - Krahmer, a.g.y. de

⁶ Kıvrık metin KBo III 38 Vs. 18 ša-n[a-aš ... ša?-r]a?-am?-na-az kat-ta tar-nir (krş. H. Eichner, Idg. Chronik 20 b II 79, S. 185) ile ayrıca KUB XXXII 123 II 44 I-NA UD II^{KAM}-ma ša-ra-am-ma-az da-an-zi de “saray” açıklamamıza uyabilirler.

Boğazköy metinlerinden Hitit çağında sarayların başkent dışındaki kentlerde de varlığını biliyoruz. Bunlarla herhalde çoğu kez kırallığın resmî yönetim yapıları kastedilmiş olacaktır. Böyle büyük bir saray yapısı son yıllarda T. Özgüç tarafından Maşat Höyük'te yapılan kazılarda keşfedilmiş ve meydana çıkarılmıştır. Maşat Höyük'te 3. Hitit katındaki saray bütün yukarı kenti kaplamakta idi⁷. Puranda'daki kalede olduğu gibi Boğazköy'de Büyükkale'deki saraylarla birlikte Büyükkalenin kendisi de metinlerde belki *šaramna-* diye adlandırılıyordu.

Yukarıda kaydettiğim Belleten makalemde S. 458'de bir lokalite olan *šaramna-* ile bayram ritüellerinde sık sık anılan ve dinsel bayramlarda yenilen bir hamur işi olan ^{NINDA}*šaramna-* ya da ^{NINDA}*šaram(m)a-* arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışım. O zaman bu sözü “a pastry which came from above, that is from the acropolis(?)” olarak açıklamışım. A. Archi 8. Türk Tarih Kongresine sunduğu ve yakında Kongre Bildirileri Kitabının I. cildinde çıkacak olan Hititlerde Kült Yemeği konulu bildirisinde ^{NINDA}*šaramna-* üzerinde de durmuştur. Archi'nin açıklamalarından da anlaşıldığı gibi ^{NINDA}*šaramna-* bayramlarda kiral ailesinin, yüksek rütbeli görevlilerin ve konukların katıldığı kült yemeğinin önemli bir kısmını teşkil etmekte idi⁸.

⁷ Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar. Türk Tarih Kurumu yayınları V. Dizi Sa. 38, Ankara 1978, S. 1 v.d.

⁸ Bu hamur işinin A. Goetze tarafından J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament 358 v.d.'ında “breat basket” çevirisi muhtemelen *šaramna-*'nın aslında bir “mahfaza” olduğu düşüncesine dayanmış olabilir. Bu çevrinin metinlerde hiç bir dayanağı yoktur. Krş. aynı zamanda H. Hoffner, a.g.y.'de S. 179 v.d. Bu yazarın A. Götze, AMS. 220'de bildirilen görüşünün aksine tarafından teklif edilen *šaramna-* ile ^{NINDA}*šaramna-* arasındaki bağlantıyı kabul ettiği anlaşılmaktadır.

šaramna-'dan *memal'*ın saçıldığı bildirilen ve bu nedenle Götze'nin *šaramna-*'nın bir “mahfaza” olduğu görüşüne neden olan KBo V 2 II 18 v.d. şimdilik açık değildir. Yukarıda gördüğümüz gibi *šaramnaz'*ın somut olarak “saraydan” diye çevrilmesi gerekmekte olduğundan bu metinde J. Friedrich, HWb. 184'te düşünüldüğü gibi “yukarıdan” olarak çevrilmesinin doğru olduğunu sanmıyorum. Burada bir lokalite ya da “mahfaza” söz konusu olmaktan çok belki de ^{NINDA}*šaramna-* söz konusudur. KBo XIV 116 IV 9'a göre ^{NINDA}*šaramna-*'dan parçalar kırılabilirdi (^{NINDA}*ša-r]a-am-na-az pâr-ši-ja-an-zi*). Bu hamur işi bazan determinatif ^{NINDA} kullanılmadan da yazılmaktadır. Krş. KUB VII 17,9 ve KBo XX 10 I 6.

KBo XX 28 Vs. ? 3 v.d. ^{NINDA}šaramna-'nın saray'dan tapınaklara gönderildiğini göstermektedir:

-
- 3 [...^{NINDA} š]a-ra-a-ma ^{UZU} l-ia pi-an-zi
 4 [...]× ^{DİŞKUR}-ia I-NA ^{ḫa}-le-en-tu-u-ya
 5 [...]×-an-zi nu-uš-ma-aš IŠ-TU É.GAL^{LIM}
 6 [...^{NINDA}] ša-ra-a-ma I ^{DUGḫa}-ni-iš-ša-an GEŠTIN up-pi-an-zi
-

- 3 “[...^{NINDA} š]arama- ve yağ verirler.
 4 [.....]ve Fırtına Tanrısı(na/nı) ḫalentu(ḫ)a evinde/evine
 5 [.....]ler. Onlara saraydan
 6 [...^{NINDA}]šarama (ve) bir desti(?) şarap gönderirler”.

Bu nedenle šaramna- ile ^{NINDA}šaramna- arasında tarafımdan kurulmuş olan bağlantının doğruluğu anlaşılmaktadır. Saray tarafından dinsel bayramlarda kült yemeği için tapınaklara gönderilen bu nesneyi “saray böreği(?)” olarak çevirmek herhalde yanlış olmayacaktır.

ACEMHÖYK'ÜN ESKİ ANADOLU SANATINA YENİ KATKILARI

NİMET ÖZGÜÇ

Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi adına heyetimizce yürütülen Achemhöyük kazılarının 1978 evresinde, Sarıkaya sarayı ile çevresinde çalışıldı. Dış etkenlerle yıkılan saray duvarlarının evvelce açığa çıkaramadığımız temellerinin kazısında, ve sarayla çağdaş katın incelenmesi amacıyla kaldırılan kerpiç evlerin altından, konumuzla ilgili ilginç eserler bulundu. Bunlar arasında mühür baskılı bullalarla, resimli bir vazonun iri parçaları, M. ö. 18. yüzyıl Anadolu mimarlığının ve tasvir sanatının bilmediğimiz bazı özelliklerini öğrenmemizi sağladı.

1. Mühür baskıları

Sarıkaya sarayının 3 ve 6 (Bulla odası Plan 1) odalarının temel temizliğinde önemli sayıda damga ve silindir mühür baskılı bullalar ele geçirildi. Baskılardan bir kısmı eskiden bulunanların tekrarıdır. Yeni örnekler ise çeşitli üslûplarda işlenmiştir. Burada inceleyeceğimiz üç örnekten birisi Eski Hitit, ikisi Eski Suriye üslûbundadır.

Eski Hitit üslûbundaki damga mühür sarı renkli iri bir kil kitesine iki defa basılmıştır (Ac. r 37 Lev. I, 1). Mührün tasvirinin ana konusu, Achemhöyük'ün Eski Hitit üslûbundaki mühürlerinde çok görülen Antilop veya dağ - koyunlu Tanrıçadır. Kübik bir tahtta oturan uzun elbiseli Tanrıçanın sağ elinde bir kadeh, önünde meyvelik-sunak ve tünemiş bir kuş, yüzü hizasında ve tahtının arkasında birer rozet vardır. Arka arkaya oturmuş iki antiloptan soldakinin sağrısına basmaktadır. Taht, sağdaki antilopun sağrısı üzerindedir. Antilopların altında, yatmış bir aslanın sağında oturmuş bir maymun, solunda, yatmış bir maymunla bir kuş yer almıştır. Mührün sağ kenarında sağa dönük iki melez yaratık vardır. Bunlardan birisi sakallı bir sfenks, diğeri ise mühür tasvirlerinin en ilginç motifini oluşturan bir balık - kız'dır. Bu baskının keşfine kadar, Eski Anadolu sanatında balık melezlerinden, balık - adam, aslan - balık ve keçi - balık olmak üzere

üş tip tanıyorduk¹. Eski Mezopotamyada da durum aynı idi². Anadolu grubu silindir mühür baskılarında balık adam, kuyruğu üstünde dik durarak ve yüzerek tasvir edilmiştir³. Dik duranların birinde yüz cepheden, diğerinde profildendir⁴. Yüzü yandan gösterilmiş olan balık - kızın en belirgin özelliği kuyruğuna kadar inen uzun saçlarıdır.

Dağ - koyunlu Tanrıçanın tabii ve, sfenks, grifon, aslan başlı kartal, bizon adam gibi melez yaratıklardan oluşan zengin çevresine bu örnekle bir yenisi balık - kız katılmış olmaktadır.

Sarı - kahverengi alacalı, muska şeklinde bir bullaya iki defa basılmış olan Eski Suriye üslûbundaki silindir mühürde (Ac. r 39 Lev. - I, 2) iki sahne mevcuttur. Birinci sahnede kısa arkalı bir tahtta oturan tanrı ile karşısında ayakta duran Suriyeli kadın görülmektedir. birbirlerinin sağ ellerini ve sol elleri ile de beş telli bir liri tutmaktadırlar. İkinci sahne daha kalabalıktır. Burada Eski Suriye üslûbunda sık raslanan boğa üstünde çıplak tanrıçanın⁵ huzurunda, beline kadar tasvir edilmiş bir adam ve sağ elinde bumerang, solunda asaya benzer bir nesne tutan silindirlik taçlı, kısa etekli bir tanrı vardır.

Eski Suriye üslûbundaki ikinci mührün iki kısmı baskısı da muska şeklinde bir bulladadır (Ac. r 33 Lev. II). Sarı renkli bulla iyi korunmuşsa da, geniş yüzleri silindirin bütün baskılarının çıkmasına yetmemiştir. Bir yüzünde mühür tasvirlerinden sağ elinde yıldırım ve antilop tutan tanrı ile huzurundaki Suriyeli kadın dizlerine kadar basılabilmektedir. Suriyeli kadının arkasında, ona arkaları dönük üst ve alt tarafta oturan iki maymun vardır. Diğer yüzdeki baskıda, tanrının baş ve vücudu daha belirgindir. Yalnız sarkan sol kolu görülmektedir. Arkasında Eski Suriye üslûbunda bilinen bir motif⁶, iri eller ve daha arkada küçük bir adamın silik baskısı yer almıştır.

¹ Nimet Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu Ankara 1965 Res. 33, 60, 17

² Reallexikon der Assyriologie cilt III madde "Fischkentaure (Fischmensch)"

³ Anadolu grubu No. 33, 60

⁴ Anadolu grubu, 33, 44.

⁵ E. Porada ve B. Buchanan, Corpus of Ancient Near East N. Y. Res. 942-943, 967.

⁶ N. Özgüç, Afyonkarahisar, Kayseri ve Malatya çevresinden derlenmiş olan mühürler (Anadolu X s. 158 Lev. XLV, 2)

2. Resimli vazı

1965 kazı mevsiminde vazonun bir parçası Sarıkayada, PA/48-49 plankaredeki yuvarlak kerpiç silonun kuzeyindeki odada, başka parçaları TA/49-50 de atılmış bir durumda dağınık olarak elimize geçmişti⁷. Zayıf temelli bu kerpiç evlerin bir kısmı saraydan daha geç, fakat Assur Ticaret Kolonileri zamanına, küçük bir alanda korunmuş olanları ise Helenistik devre aitti. 1978 de, dış etgenlerle planları tamamen yitmiş olan bu yapıları, sarayla çağdaş katı incelemek amacıyla, kaldırdık. SA/49-50 alanında, bilhassa Helenistik yapının altında, vazoya ait çok sayıda parça, gene dağınık olarak elimize geçti (Lev. III). Ayrıca, sarayın 3 No. lu odasının (Plan 1) temizliğinde bulunan bir parça, vazı ile birleşti.

Kerpiç odada beraber bulunduğu seramiğe, kendi tekniği ve bir banyo kabına ait olduğunu muhtemel gördüğümüz formuna göre vazoyu, Kanış Karumu'nun Ib katı zamanına tarihlemiş, ve saraydan bir az sonra yapılmış olduğunu düşünmüştük. Yeni veriler vazonun, Ib katı ile çağdaşlığını doğrulamış, fakat saraydan sonra yapılmadığını, onun eşyasından biri olduğunu göstermiştir.

M. Ö. 18. yüzyıla aidiyeti kesinleşen 1965 de iki kısmı av sahnesi, bir yapının bazı küçük ayrıntıları, kuş ve balıklar ve hangi yüze ait oldukları anlaşılmıyan geometrik desenlerle bezeli parçalar bulunmuştu. 1978 buluntularıyla eskilerin birleştirilmesinde kabın biçimi, ölçüleri, resimlerin birbirleriyle bağlantısı bir dereceye kadar mümkün oldu. Buna göre vazonun M. ö. 18. yüzyılda Anadolu'nun bu çağa ait diğer şehirlerinde çeşitli ölçülerde yapılmış olan banyo kaplarından⁸ biri olduğu kesinleşti (Res. 1). Kültepe'de aşağı şehrin Ib evlerinden birinin kilerinde bulunmuş olan kap, Acemhöyük örneğinin yakın bir paralelidir (Lev. IV). Sarıkaya sarayında 33 No. lu odada resimsiz,

⁷ Anadolu X, 1966 s. 5-7 Lev. IX-X

⁸ OIP XXIX s. 190 (d1766) y. 29 uz. 39 g. 32 cm. (Alişar); Alacahöyük y. 75, g. 72 (H. Koşay - M. Akok Alacahöyük Kazısı 1940-1948 Ankara 1966 s. 41 Lev. 7 Al. e 253 çizim Lev. 107); Boğazköy y. 80 g. 53 (MDOG 75 Ab. 5 s. 8-10; K. Bittel-R. Naumann, Boğazköy - Hattusa Stuttgart 1952 Lev. 48); Kültepe, Lev. XXXV, 246: y. 86 g. 86. 5; 247: y. 64 g. 72 cm. (T. Özgüç, N. Özgüç Kültepe Kazısı Raporu 1949 Ankara 1953 s. 52); Tarsus'da Geç Bronz devri katlarında: y. 88 g. 68.5 uz. 76.8 cm. (H. Goldmann - M. J. Mellink - I. J. Gelb, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Princeton 1956 c. II s. 197 Lev. 310, 1054).

yalnız kırmızı astarlı ve iyi perdahlı bir banyo kabının parçası bulunmuştur. Sarayın bu tipe giren kapları yalnız bu iki örnekle temsil edilmektedir.

Burhan Tezcan'ın Yeşilovalılardan satın aldığı vazolar arasında geometrik desenlerle bezeli parçanın, bizim örneğimiz gibi, resimli bir banyo kabına ait olması mümkündür⁹.

Sarıkaya sarayının resimli banyo kabının (Ac. 80 Res. 1-10; Lev. V-VI) ince kum taneleri, az miktarda da mika zerrelere karışık kiremit rengi hamuru, ince elenmiş, çok iyi pişirilmiştir. İçi ve dışı astarlanmıştır. Astar genellikle, yeşilimsi krem renginde ise de, yanğının etkisi ile bazı kısımları pembeleşmiş veya kızıl kahverengi bir renk almıştır. Evvelce de belirttiğimiz gibi, resimler ve desenlerde yalnız kahverengi kullanılmıştır. Birbiri ile bağlanamayan iki parçada, iç taraftan dibe göre 14 cm. yükseklikte, başka banyo kaplarında sıkça görülüp kullanma nedeni anlaşılmayan banktan dar bir kısım korunmuştur. Vazonun gövde kalınlığı 1.5 cm, dip kalınlığı 2.3 cm. dir. Hafif çıkıntılı ağız kenarının üstten ve dış yanda genişliği 4 cm. dir. Tüm ağız kenarının üstü ve "A" yüzündeki yanı, aynı örnekle yanı, içleri mail çizgilerle taranmış üçgenlerle bezenmiştir. Korunan diğer iki kenardan birinin yan yüzünde hilal veya kavisler, diğerinde güneş sembolleri yer almıştır (Res. 2).

Vazoya ait bol parça, çok büyük olması sebebiyle onu tamamlamamıza yetmedi. Yalnız, sayın Cengiz Erol'un çizimlerinden izleneceği gibi, dört yüzünün de resimlerinin mahiyeti, kabın muhtemel yüksekliği, dar yüzlerinin genişliği saptanabildi. Böylece aşağıdaki açıklamaları yapmamız mümkün oldu.

A yüzü (Res. 3-5). Geniş tarafa ait olan bu yüzün av sahnelerine ve hayvan figürlerine ayrıldığı anlaşılıyor. Belli bir uzaklıkta tutulduğu takdirde, birinci av sahnesi büyük parça ile birleştirildiğinde, bu çağın banyo kaplarında normal olan genişlik 70 ve 75 cm. sağlanmaktadır. Bu tamamlamaya göre, A yüzünde, birbirinden kalın çizgilerle ayrılan en az dört yatay bölüm vardır. En üst bölümde (Res. 3) avcı, kuşlar, dört ayaklı hayvandan oluşan sırada, avcının başı, vücudünden mızrak geçmiş uçan kuş, domuza benzeyen bir hayvanın arkası ve kulağı dahil önünün küçük bir kısmı, bir hayvan pençesi, bir

⁹ Belleten XXII s. 525 Res. B. Tezcan 18

kuş kuyruğu (Res. 4) yürüyen kuşun ön tarafı ve dar yüze soldan birleşen kısımda balık kılıçığı bezeli dikey bir band mevcuttur.

İkinci sırada, sola doğru yüzen üç balıktan, ikisi kısmen korunmuştur.

Üçüncü sırada mızrağı savuran avcı, köpek ve boğa olması muhtemel bir hayvanın arka bacakları bize kadar ulaşmıştır. Avcının başı hizasındaki ağa benzer nesnenin, neye ait olduğu anlaşılamaştır.

Dördüncü sırada, üçgenler, dik ve yatay paralel çizgiler ve kum saati motifinden oluşan bir çerçeve içinde, sağrısındaki paralel şeritler, ve vücudünün dalgalı çizgileri sebebiyle bir kaplan olması gereken hayvanın belinden itibaren arka kısmı elimizdedir. Arka pençelerinden biri korunmuştur.

Bu yüze ait olması muhtemel figürlü iki küçük parçayı bir yere bağlayamadık (Res. 5).

B yüzü (Res. 6). A yüzüne soldan birleştiğini düşündüğümüz bu dar yüzün iki kenar parçası da gövdeye bağlanmıştır. Böylece vazunun dar yüzlerinin 46 cm. olduğu kesinlikle saptanmıştır. Bu, Boğazköy'ün iri banyo kabının dar yüzünün genişliğine çok yaklaşan bir ölçüdür. İki kulbunun yeri belli olan bu iri parçanın üst tarafı, içleri kahverengi boyalı veya kafes süsleri ile doldurulmuş üçgenler, eşkenar dörtgenler, paralel ve dik çizgiler, tüm boyalı kum saati motifleri, ile bezelidir. Bu bezekli alanla, kabın dibine doğru boyasız bırakılmış kısmın arasında, iki paralel kalın çizginin sağladığı alanda, sağa doğru yüzen dört balık tasvir edilmiştir. Bunlardan ikisi tam olup, birinin başı, diğerinin gövdesi eksiktir.

C yüzü (Res. 7-8 Lev. V-VI). C ve D yüzü yapı tasvirlerine ayrılmıştır. Bilhassa "C" yüzünde durum çok belirgindir. Bu yüzde bir arada çizdiğimiz fakat birbiriyle bağlantı kuramadığımız iki parça üzerinde sarayın ağaç konstrüksiyonunun, merdivenlerinin ve bilhassa direklerin trabzan ve tavanlara bağlanmış tekniğinin açıklanmasına yardım eden ilginç resimler vardır.

Dar yüze hafifçe dönen küçük kısma göre yüzün sağ tarafında yer alan iri parçanın tasvirleri yedi unsurdan oluşmaktadır. Yanda, kerpiç duvar, ona bağlı dört basamaklı merdiven, trabzanlı ve direkli zemin katı girişi; bir kapı; belki de, sarayda genişliği dört m. yi bulan tek

sıra taş temeli ifade eden massif boyalı dört köşe bir kısım, kapının bağlı olduğu ve ağaç konstrüksiyonla çevrili odanın bir kısmı; kırıktan sonra, açıklayamadığımız, muhtemelen çok stilize edilmiş bir kuşu andıran bir figür.

İki yanı kırık olduğu için bu geniş yüzün ortalarında bir yere yerleştirilmesi gereken 20 cm. genişliğindeki parça üzerinde, sağda, ağaç bir konstrüksiyona bağlı dört basamaklı bir merdiven, direkli ve tirabzanlı giriş ve onun tam üstünde, üst kat balkonunun resmi vardır. Balkonun tavana doğru daralan direği alttakine bakınca iki misline yakın bir kalınlıktadır ve duvar kerpiçlerinin genişliğindedir. En az oniki sıradan oluşan içi dolgulu ve astar renginde yatay bölmelerden oluşmaktadır. Tavanla bağlantısı diğer direklerde olduğu gibi, kendisinden geniş bir yastıkla sağlanmıştır. Balkon tirabzanının ayrıntıları, daha alçak olmakla beraber zemin katındakilerin aynıdır.

Ağaç konstrüksiyon ve stilize figür parçalarının yer aldığı ve alt tarafı resimsiz olan parçanın da C yüzüne ait olması muhtemeldir (Res. 8).

Sarayların kazıları esnasında yapı tekniğine ve düşen üst kat tabanlarına göre, bu anıtsal yapıların iki katlı olduklarını saptamıştık. Tasvir sanatında elimize ilk defa geçen bu bina resmi, eski gözlemlerimizi kesin bir şekilde doğrulayan bir belgedir.

Kabartmalı ve resimli vazolarda yapı tasvirlerine yer verilmesi, ileride bu konuda çok aydınlatıcı malzemenin bulunabileceğini bize göstermektedir. Bitik vazosundaki büyük kerpiç binaya ait portiko¹⁰, ve Acemhöyük banyo kabının yapı resimleri, kazılarda elimize geçmeyen yapı ayrıntılarını ve bilhassa üst katları ve yapıların örtülerini öğrenmemizde büyük yararlar sağlamışlardır. Tam olarak ele geçirilmiş olan Kato Zakros¹¹ rhytonunun kabartmaları bir tapınağın ihyasında birinci derecede rol oynamıştır ve bu konuda çok değerli bir eserdir.

¹⁰ Tahsin Özgüç, *The Bitik Vase* (Anatolia II, 1957 s. 57 v. d.; E. Akurgal - M. Hirmer, *Die Kunst der Hethiter* München 1961 Lev. XIV; K. Bittel, *Die Hethiter* München 1976 Res. 140

¹¹ J. W. Shaw, *Evidence for the Minoan Tripartite Shrine* (American Journal of Archaeology C. 82 No. 4, 1978 s. 431 v. d. Res. 5-9).

D yüzü (Res. 9-10). Dik olarak vazoya birleştirilen kulptan, kabın üst kısmına ait olduğu anlaşılan iri parçanın sağ yüzünde, kerpiç duvar resminin bir kısmı, üstü paralel veya birbirini kesen çizgilerle bezeli kulbun solunda ve alt tarafında şu bezekler vardır: Dikdörtgenler, eşkenar dörtgenler, içleri kafesli ve boş üçgenler ve paralel çizgiler.

Balıklı ve geometrik desenli bir köşenin (Res. 10) D yüzünün sol tarafına bağlanmış olması mümkündür.

Kabın eldeki bir kaç parçaya göre dibine yakın kısmı resimsizdir, ve krem astarlı olarak bırakılmıştır.

Önümüzdeki mevsimde, Anadolu kültür tarihi için önemli olan resimli banyo kabının diğer parçalarını da bulmaya çalışacağız.

SOME CONTRIBUTIONS TO EARLY ANATOLIAN ART FROM ACEMHÖYÜK

NİMET ÖZGÜÇ

During the 1978 excavation campaign at Acemhöyük, sponsored by the Turkish Historical Society, the General Directorate of Antiquities and Museums and Ankara University, the Sarıkaya palace and its vicinity were investigated. Finds of interest and relevance to the subject of this article were recovered from excavations of the palace foundations and contemporar building levels, where the effects of weathering had removed some of the mudbrick walls not taken down during earlier campaigns. Among these finds are bullae with seal impressions, and large fragments of a painted vase, which provide new evidence for aspects of Anatolian art and architecture of the 18th century B. C..

1. Seal impressions

A large number of stamp and cylinder seal impressions on bullae came to light while clearing the foundations of Rooms 3 and 6 (The bullae room) of the Sarıkaya palace (Plan 1). Some of these impressions were repetitions of designs known from bullae recovered in previous years. The new examples had been cut in a variety of styles. Of the three impressions examined here, one is of Old Hittite and two of Old Syrian style.

The stamp seal of Old Hittite style was twice impressed on a large lump of yellow clay (Ac. r 37, Pl. I, 1). The main subject of the seal design is the antelope or mountain - sheep goddess frequently seen among the Acemhöyük seals of Old Hittite stlyle. Dressed in a long garment, the goddess is seated on a square throne and holds a goblet in her right hand. In front is a fruitstand - altar and a perching bird; in the field in front of her face, and also behind the throne, is a rosette. Two antelopes are shown seated back to back. The feet of the goddess rest on the hind quarters of one on the left; her throne is above the antelope on the right. Below the antelopes is a reclining lion, on whose right is a seated monkey; to its left is a reclining monkey with a bird.

On the right side of the seal are two hybrid creatures turned to the right. One of these is a bearded sphinx. The other is a fish - woman, certainly the most interesting motif of this impression. Previously attested in Early Anatolian art were fish hybrids of these types: fish - men; lion - fishes; and goat - fishes¹. A similar repertory is also known from ancient Mesopotamia². The fish - man of the Anatolian group of cylinder seal impressions is depicted standing erect on his tail, or swimming³. In one example he is shown frontally, in the other in profile⁴. The most unusual feature of the fish - woman depicted in profile in our seal is her long hair which reaches to the tail.

The mountain - sheep goddess is characteristically surrounded by a rich assortment of animals or hybrid creatures, including sphinxes, griffins, lion - headed eagles and bison - men. To this repertory may now be added a hybrid creature, the fish - woman depicted in the seal described above.

A bulla of triangular form, mottled yellow - brown in color, preserved two impressions of an Old Syrian style cylinder seal depicting two scenes (Ac. r 39; Pl. I, 2). The first scene shows a god seated on a low - backed throne; opposite him stands a Syrian lady. Together they hold their right hands and with left hands a lyre with five strings. The second scene is more crowded: here a man shown to the waist is depicted in the presence of the nude goddess on a bull well known among seals of Old Syrian style⁵. To the left is a god wearing a short skirt and cylindrical crown, holding an object which resembles a club in his left hand and a boomerang in his right hand.

The second seal of Old Syrian style is also twice impressed on a triangular bulla (Ac. r 33; Pl. II). Although the yellow - colored bulla is well preserved, the clay surfaces could accommodate only two partial impressions of the same cylinder seal which depicted several figures. The impression on one side of the bulla depicts a god holding a thunderbolt in his right hand and an antelope, in the presence of a

¹ Nimet Özgüç, *The Anatolian Group of seal Impressions from Kültepe, Ankara 1965*, pl. 33, 60, 17.

² *Reallexikon der Assyriologie* vol. III, "Fischkentaure (Fischmensch)".

³ *Anatolian Group*, nos. 33, 60.

⁴ *Anatolian Group*, 33, 44.

⁵ E. Porada and B. Buchanan, *Corpus of Ancient Near East N. Y.*, Nos. 942-943, 967.

Syrian lady preserved to the knees. Behind the Syrian lady are two seated monkeys above and below, with backs turned toward her. In the impression on the other side of the bulla the head and body of the god are more clearly impressed; here his extended left arm is visible. Behind him are two large hands which are known on seals of the Old Syrian style⁶. Further behind him is an unclear impression of a small man.

2. Painted vase

In the 1965 campaign a fragment of a vase was recovered the room north of the round mudbrick silos in quadrants PA/48-49 at Sarıkaya⁷. Related fragments were found scattered in quadrants TA/49-50. Some of these mudbrick structures with weak foundations were later than the palace but still of the Assyrian colony period; a small area was occupied during the Hellenistic period. In 1978, since these buildings had been completely lost through weathering, they were removed in order to investigate the building level contemporary with the palace. Numerous vase fragments were again found scattered in the area SA/49-50 and in particular below the constructions of Hellenistic date (Pl. III). In addition to these sherds, a vase fragment which joined the others was found during the clearing of Room 3 of the Sarıkaya palace.

A date for the vase in the period contemporary with Kanis Karum level Ib, slightly later than the palace, was indicated at first by the pottery found with the vase fragments in the mudbrick room, and by the technique and probably bathtub form of the vase itself. Although the recent find have confirmed the contemporaneity of the vase with the period of level Ib, it is now clear that the vase formed part of the palace inventory and was not a later product.

Although the sherds recovered in 1965 clearly dated to the 18th century B. C. and included two fragments of hunting scenes, a building with architectural details, bird, fish and geometric designs, it could not be determined to which sides of the vase these scenes belonged. On the basis of the 1978 finds which joined the fragments found

⁶ N. Özgüç, *Seals Allegedly from the Regions of Afyonkarahisar, Kayseri and Malatya*, *Anadolu X*, p. 158, pl. XLV, 2.

⁷ *Anadolu X*, 1966, pp. 5-7; pl. IX-X.

earlier, the form and dimensions of the vase as well as the arrangement of the decoration were established with greater certainty. This evidence clearly demonstrates that the vase is of the bathtub form, of which a variety of examples are known from all sites of the 18th century B. C. in Anatolia⁸ (Fig. 1). The Acemhöyük example finds a close parallel in a vessel recovered from a cellar of a house of Karum Level Ib at Kültepe (Pl. IV). In Room 33 of the Sarıkaya palace was found part of a bathtub without painted decoration, but with red slip and well bur-nished. Thus far this type of vessel is represented in the palace only by these two examples.

Among the vases purchased by Burhan Tezcan from Yeşilova (Acemhöyük) were fragments with geometric decoration similar to that of our examples. It is possible that these also belong to a painted bathtub⁹.

The bathtub from the Sarıkaya palace (Ac. 80, Figs. 1-10; V-VI) is of well - levigated, tile - colored clay, grit - tempered and mixed with small particles of mica, and well - fired. It is slipped on both inside and outside. Although the slip is generally greenish - cream in color, in some places the conflagration has turned it to a pinkish or reddish-brown color. As recognized earlier, only brown paint was used for the designs and decoration. Two joined fragments which form the bottom of the vase indicate that at a height of 14 cm a narrow ledge forms a bank as frequently observed in other examples of bathtubs, whose purpose is not known. The thickness of the body is 1.5 cm, that of the base is 2.3 cm. The upper and side edges, which form a rim extending slightly away from the sides of the vase, measure 4 cm in width. The entire upper edge and the side designated as "A" are decorated with diagonal stripes and triangles. Of the other two preserved side rims one

⁸ OIP XXIX, p. 190 (d1766). h. 29, l. 1. 39, w. 32 cm. (Alişar); Alacahöyük h. 75, w. 72 cm (H. Koşay and M. Akok, Alacahöyük Excavations 1940-1948, Ankara 1966, p. 41, pl. 7; Al. e 253, drawing on pl. 107); Boğazköy: h. 80, w. 53 cm. (MDOG 75, fig. 5 p. 8-10; K. Bittel and R. Naumann, Boğazköy - Hattusa, Stuttgart, 1952, pl. 48). Kültepe: pl. XXXV, 246: h. 86 w. 86; 247; h. 64, w. 72 cm. (T. Ozguç and N. Ozguç, Kültepe Excavation Report for 1949, Ankara 1953, p. 52); from the Late Bronze Age levels at Tarsus: h. 88, w. 68, l. 76. 8 cm. (H. Goldman, M. J. Mellin and I. J. Gelb, Excavations at Gözlü Küle, Tarsus, Princeton 1956, vol. II, p. 197, pl. 310, 1054).

⁹ Belleten, XXII, p. 525, pl. 18 (Burhan Tezcan).

face is embellished with a crescent or curve, the other with a sun symbol (Fig. 2).

Although many fragments of the vase have been recovered, its large size prevents a complete restoration. The drawings made by Cengiz Erol permit an estimate of the height of the vase; the width of the narrow sides is firmly established. This restoration provides the basis for the following description.

Side A (Figs. 3-5). On this, one of the wide sides of the vase, were depicted separately hunting scenes and animal figures. If the first hunting scene is joined to the large fragment as in the restoration suggested here, the side measures 70 to 75 cm in width, corresponding to the usual dimensions of other such vessels known from this period. According to this restoration, on side A, were at least four horizontal registers separated from one another by thick lines. The uppermost register (Fig. 3) depicts a row of figures including a hunter, birds, and a four-legged animal. Preserved are the head of the hunter, a flying bird pierced by a spear, the rear of an animal resembling a pig together with its ear and a small part in front of this, the claw of an animal, the tail of a bird, and the front part of a walking bird. On the left side the register joins a vertical band decorated with a herringbone pattern (Figs. 3-4).

In the second register are three fish swimming towards the right, of which part of two are preserved.

The third register depicts a hunter throwing a spear, a dog, and the rear legs of an animal probably to be identified as a bull, preserved to the knees. On the level of the hunter's head is an object resembling a net, but to what this belonged cannot be determined.

In the fourth register, within a frame formed by triangles, vertical and horizontal parallel lines and hourglass motifs, is shown an animal. The parallel bands on the animal's hindquarters and the wavy lines on its body suggest an identification as a tiger. One of its rear claws is preserved on this fragment.

Two additional small fragments may belong to this side of the vase, but how they joined the preserved larger fragments could not be ascertained (Fig. 5).

Side B (Fig. 6). Two rim fragments of this narrow side which joined the body of the vase indicated that it was located to the left of

Side A. This evidence established that the narrow sides of the vase measured 46 cm in width, a dimension which accords well with that of a large bathtub from Boğazköy. This large fragment preserves the area where handles were attached and thus forms the upper part of this side of the vase. Here the decoration consists of triangles painted in brown, either solid or filled with hatched patterns; lozenges; parallel and straight lines; and solid - painted hourglass motifs. Between this decorated upper area and the unpainted base of the vase is a space framed by two thick parallel lines in which are depicted four fish swimming toward the right. Two of these are fully preserved; the head of one and the body of another are missing.

Side C (Fig. 7-8; V-VI). On both sides C and D were representations of buildings, of which those on Side C are especially clear. Both fragments of this side are here illustrated in the same figure, but how they were related on the vase surface cannot be determined. They provide important evidence for contemporary wooden construction techniques, including stairs and posts with railings connecting to the ceiling of a monumental building.

To judge by the slightly curved part of one edge of the large fragment, it should be restored on the right of this side of the vase. It shows seven representations, most of which are architectural features. To one side is a mudbrick wall, connected to a staircase with four steps; in addition, there is a ground - floor entrance with posts and a railing; a door; the rectangular painted area might represent the four m. wide stone foundations of the palace. Connected to the door and surrounded by wooden constructions is a part of a room; and, on the other side of the break, a very stylized figure perhaps representing a bird.

Since both edges of the second fragment were broken, this piece measuring some 20 cm in width must have been located in the middle of this wide surface of the vase. It shows on the right a wooden construction connected to a four stepped staircase and an entrance with posts and a railing, directly above which is a second - story with balcony. The balcony post tapers towards the ceiling and is similar in thickness to the mudbrick wall and wider than the lower story post. It is composed of a series of least twelve horizontal sections which are alternately painted and slipped. Like the lower story post, it

supports a wide flat capital. The balcony railing is lower than that of the ground floor, but the details of both constructions are otherwise the same.

A fragment depicting a wooden construction and a stylized figure, with unpainted lower part, may also belong to Side C (Fig. 8).

The construction technique and the fallen floor of the upper story observed during the excavation of the Sarıkaya palace indicated that this monumental building was composed of two stories. The vase fragments described above provide the first contemporary illustration of a building, to confirm the reconstruction based on the archaeological remains.

Architectural representations on relief or painted vases thus provide important sources for further understanding of contemporary buildings and construction techniques. The portico connected to a mudbrick building shown on the Bitik vase¹⁰, and the buildings represented on the Acemhöyük bathtub, offer useful evidence for reconstructing details especially of the upper stories and roof constructions of the excavated structures. The relief representation of a shrine on the rhyton from Kato Zakro plays, in this connection, a role of first importance, and is a most valuable example of this kind of evidence.

Side D (Fig. 9-10). To judge by the two vertical handles joining the vase, this fragment belongs to the upper part of this side. On the right is shown part of a mudbrick wall; to the left of the handle the upper part is decorated with parallel or intersecting lines. A variety of geometric ornaments are found on the lower part: rectangles, lozenges, triangles filled with hatching or left plain, and parallel lines.

A corner piece depicting a fish and geometric designs might belong to the left part of side D.

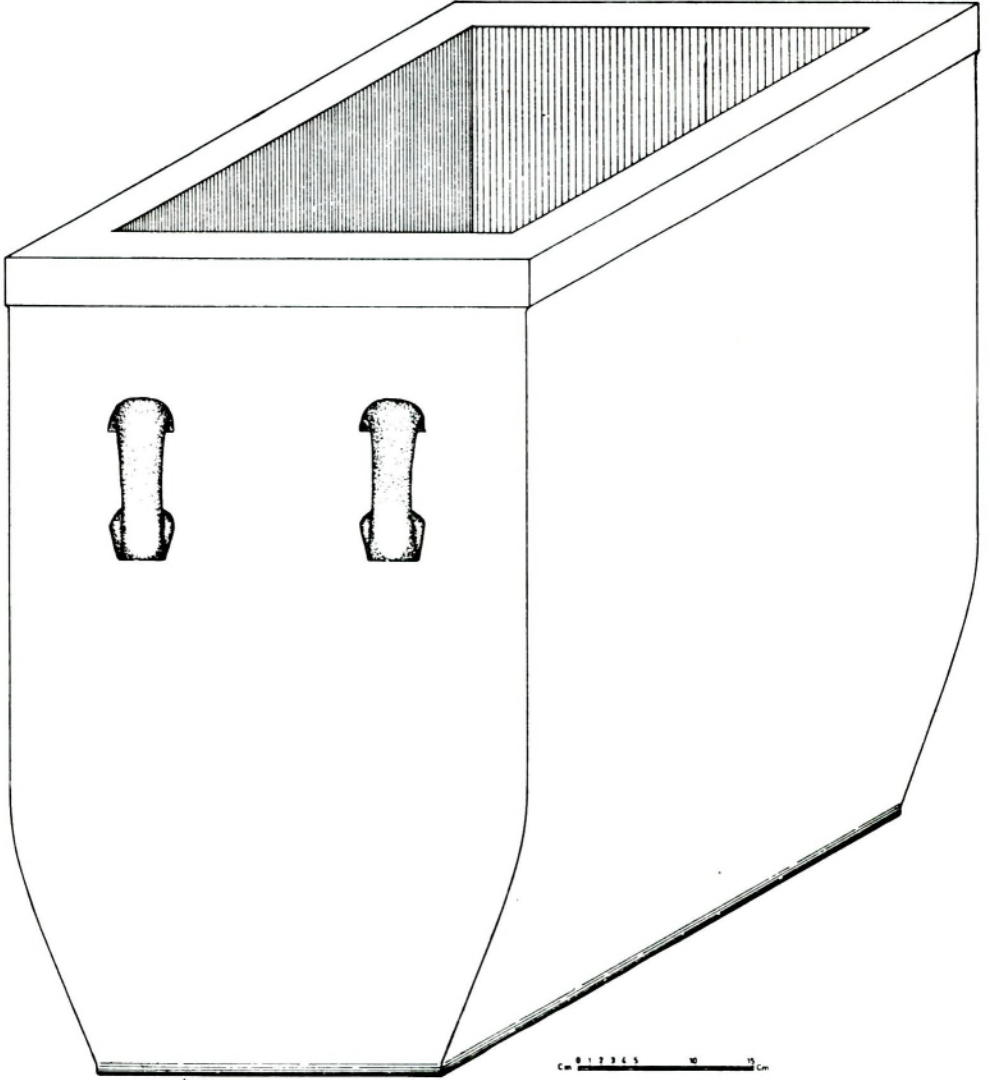
Several additional fragments of the vase indicate that the area near the base was left unpainted, but covered with a cream slip.

In the coming season we hope to find further fragments of this painted bathtub which has already proved of considerable importance for Anatolian cultural history.

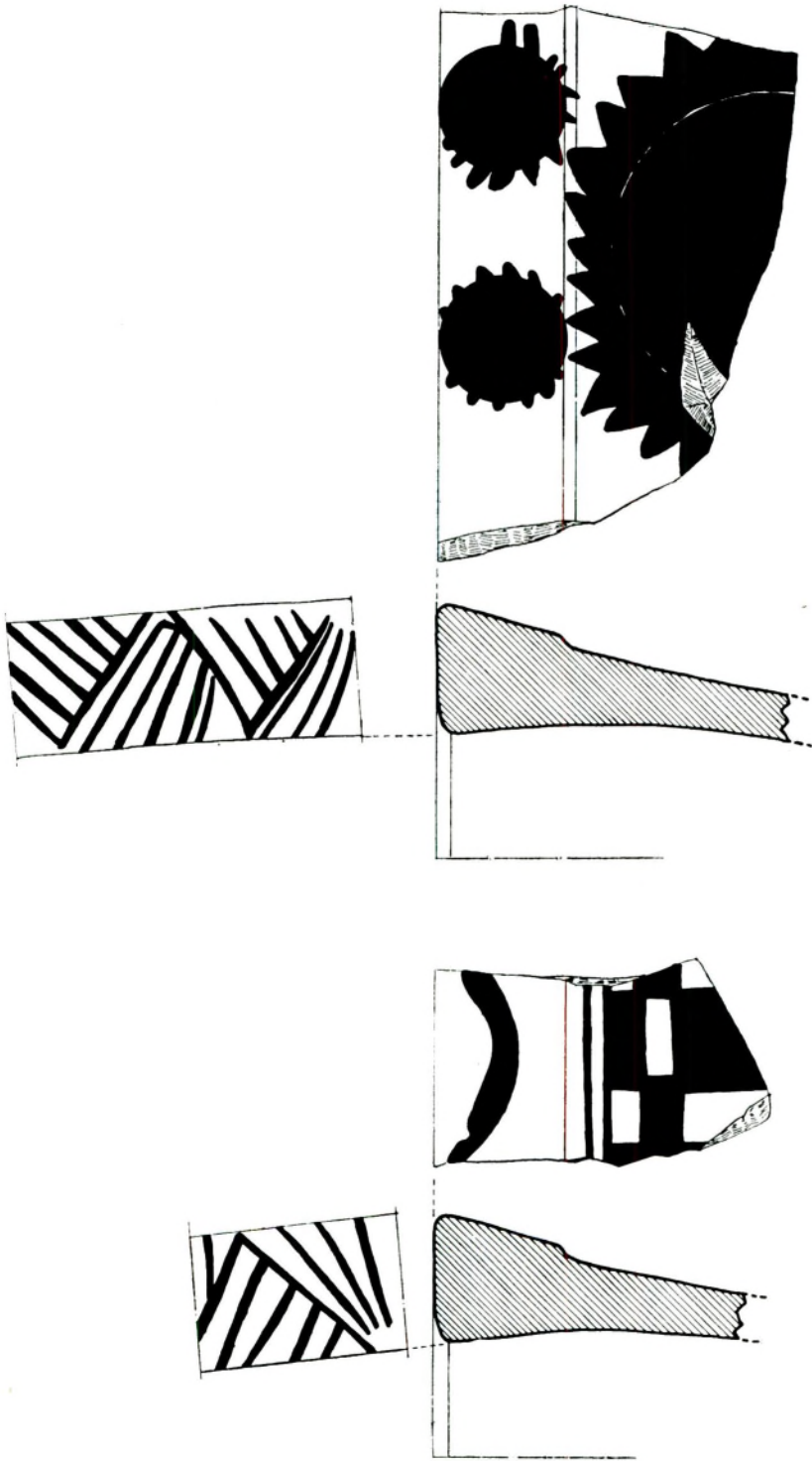
¹⁰ Tahsin Ozgüç, *The Bitik Vase* (Anatolia II, 1957, p. 57 ff.; E. Akurgal and M. Hirmer, *Die Kunst der Hethiter*, Munich 1961, pl. XIV; K. Bittel, *Die Hethiter*, Munich 1976, pl. 140.

¹¹ J. W. Shaw, *Evidence for the Minian Tripartite Shrine* (*American Journal of Archaeology* 82: 4, 1978, p. 431 ff; figs. 5-9).

Res. 1 — Fig. 1

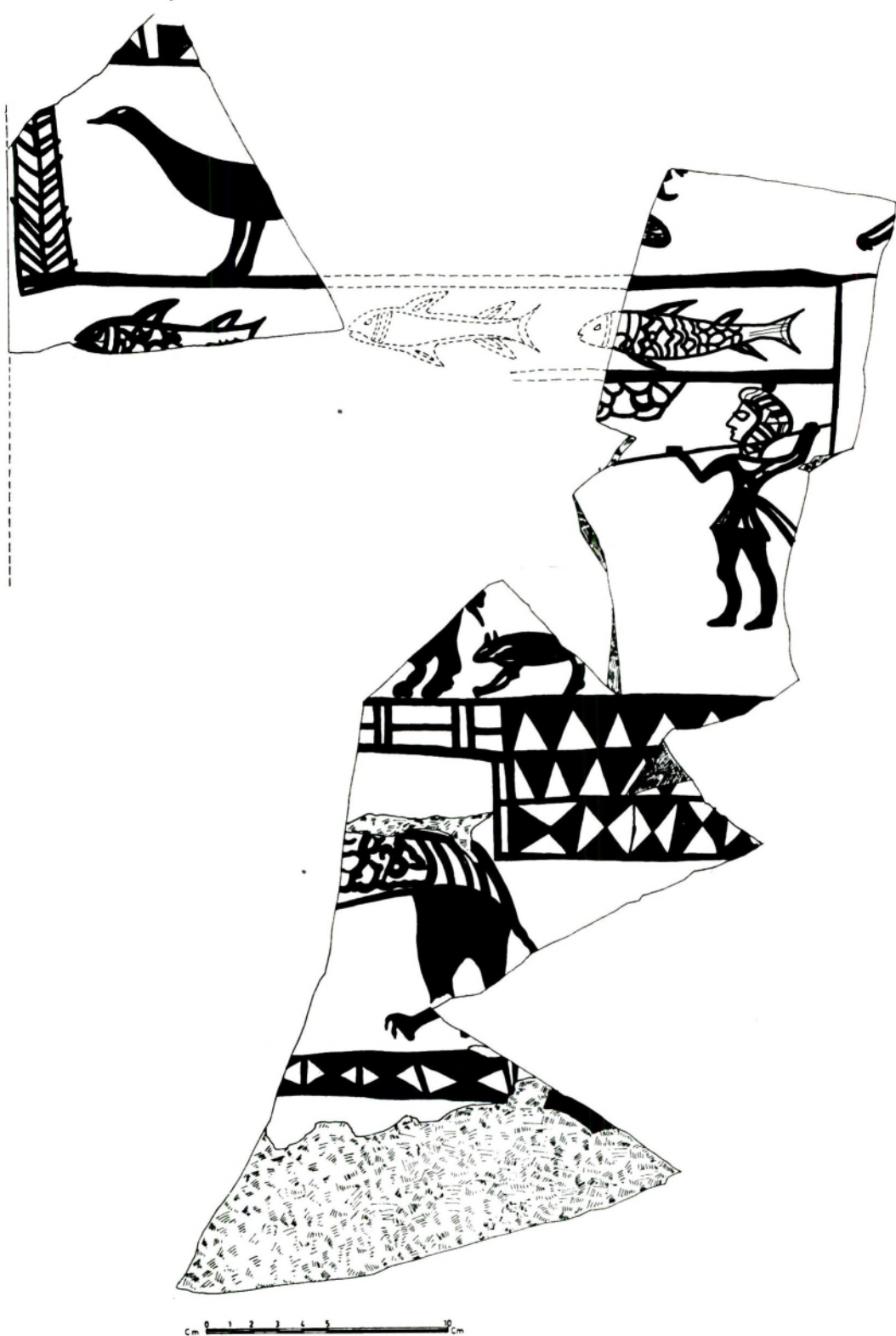
0 1 2 3 4 5 10
cm cm

Res. 2 — Fig. 2

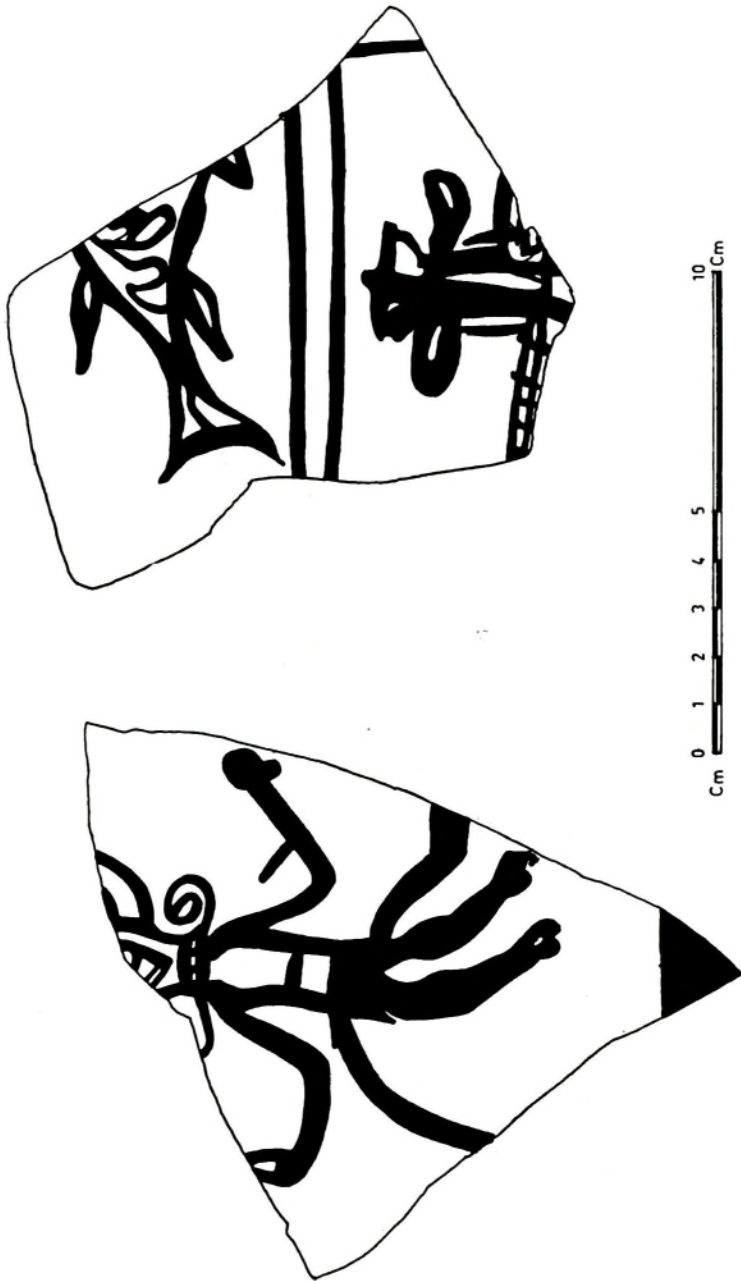

Res. 3 — Fig. 3

Res. 4—Fig. 4

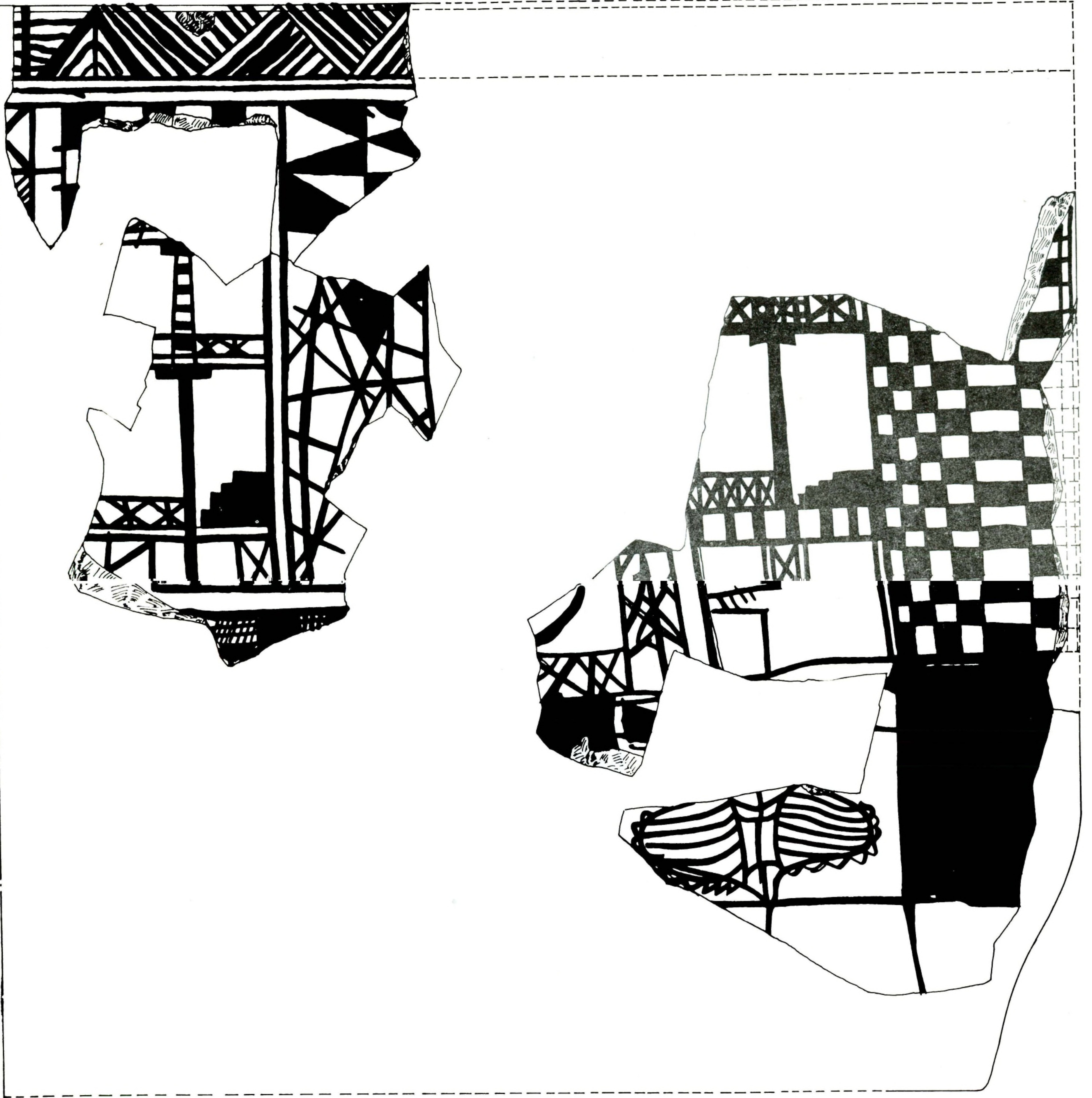

Res. 5 — Fig. 5

Res. 6 — Fig. 6

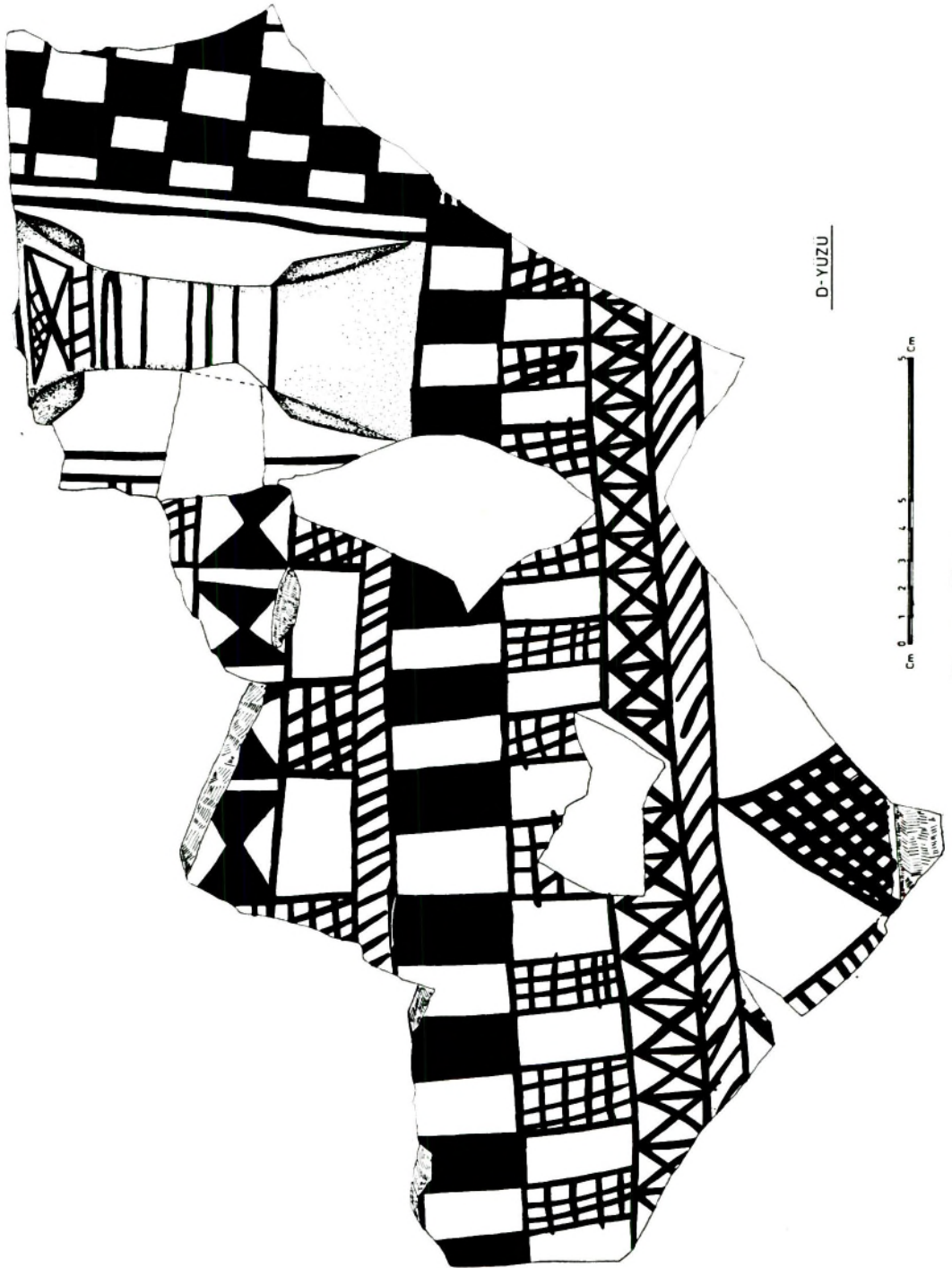
C-YÜZÜ

Cm 1 0 1 2 3 4 5 10 15 Cm

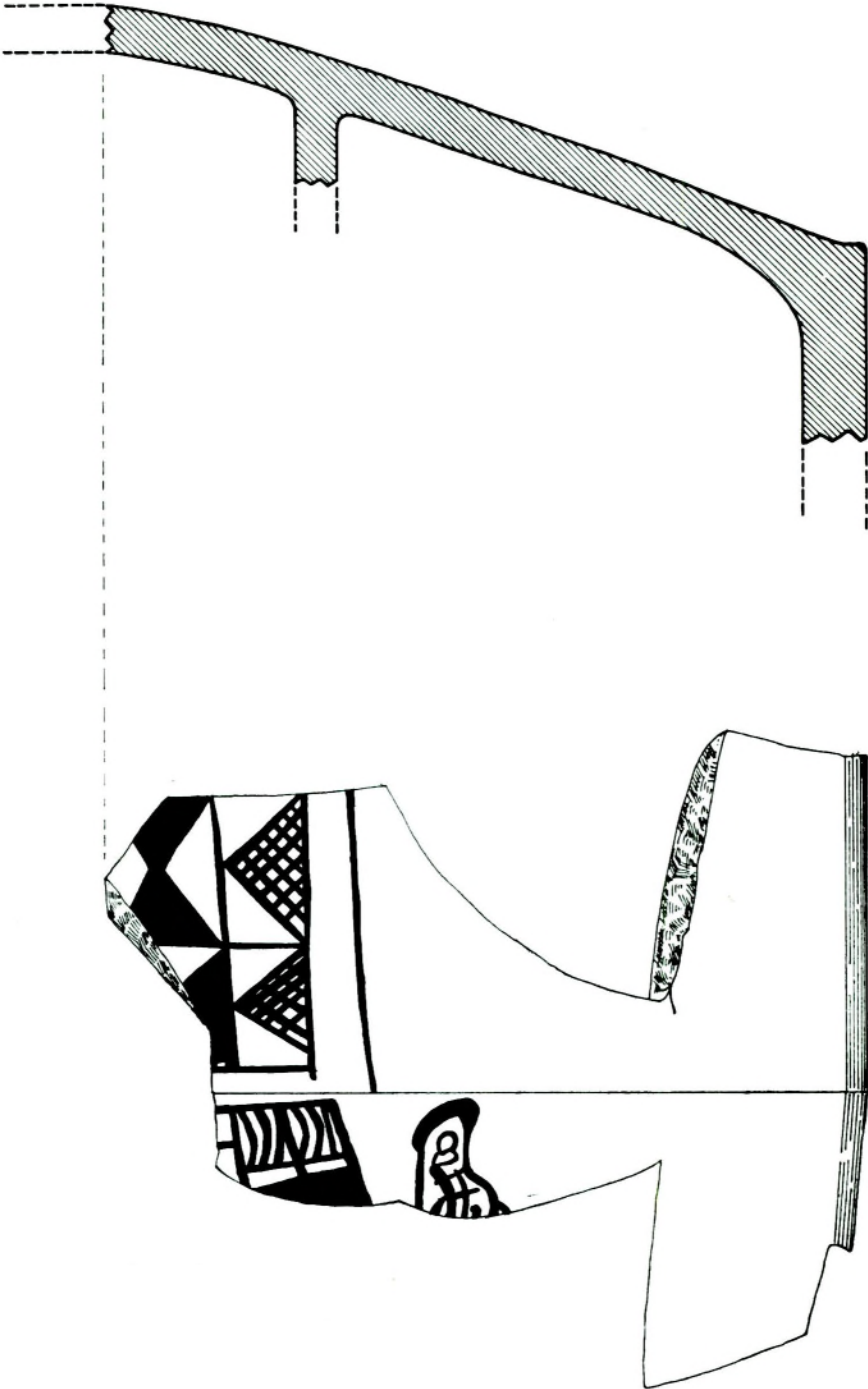

Res. 8 — Fig. 8

Res. 9 — Fig. 9

Res. 10 — Fig. 10

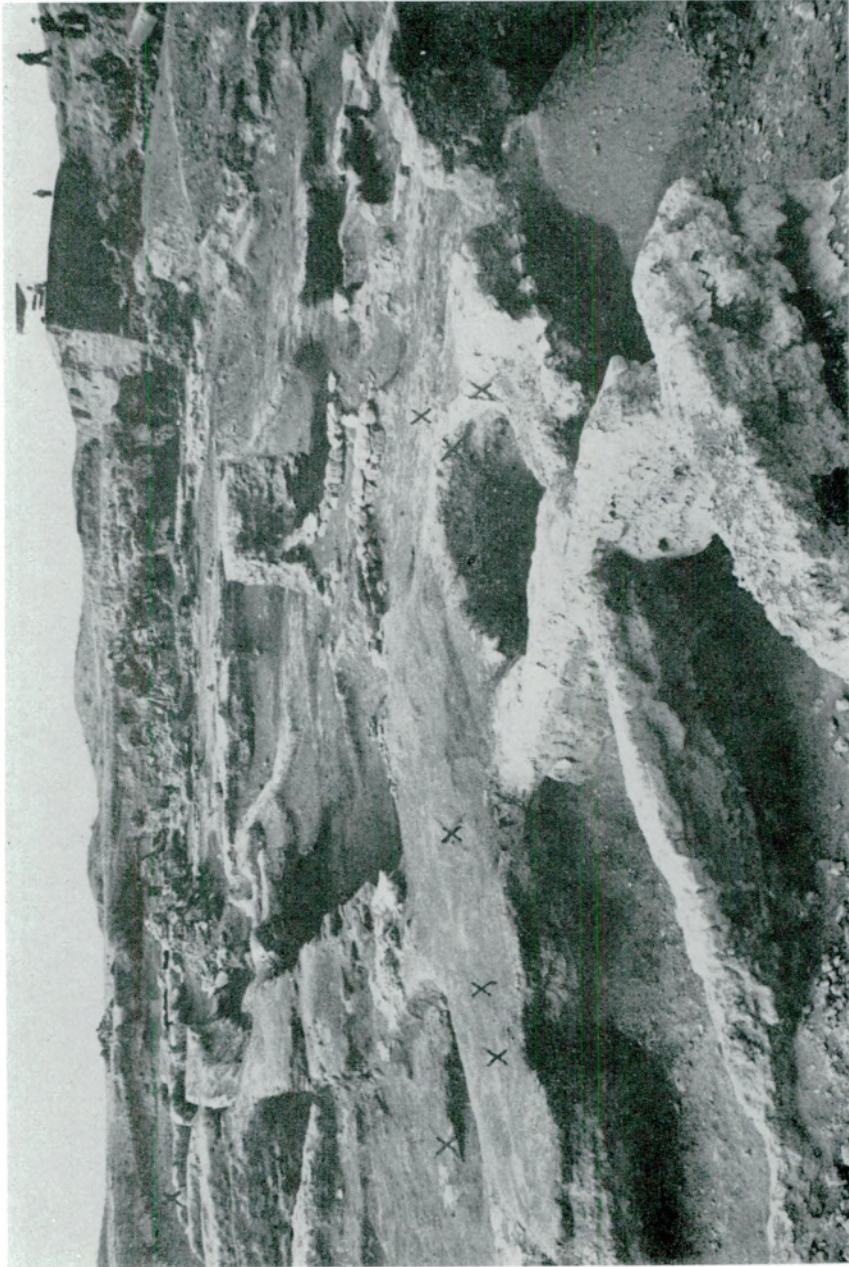
1

2

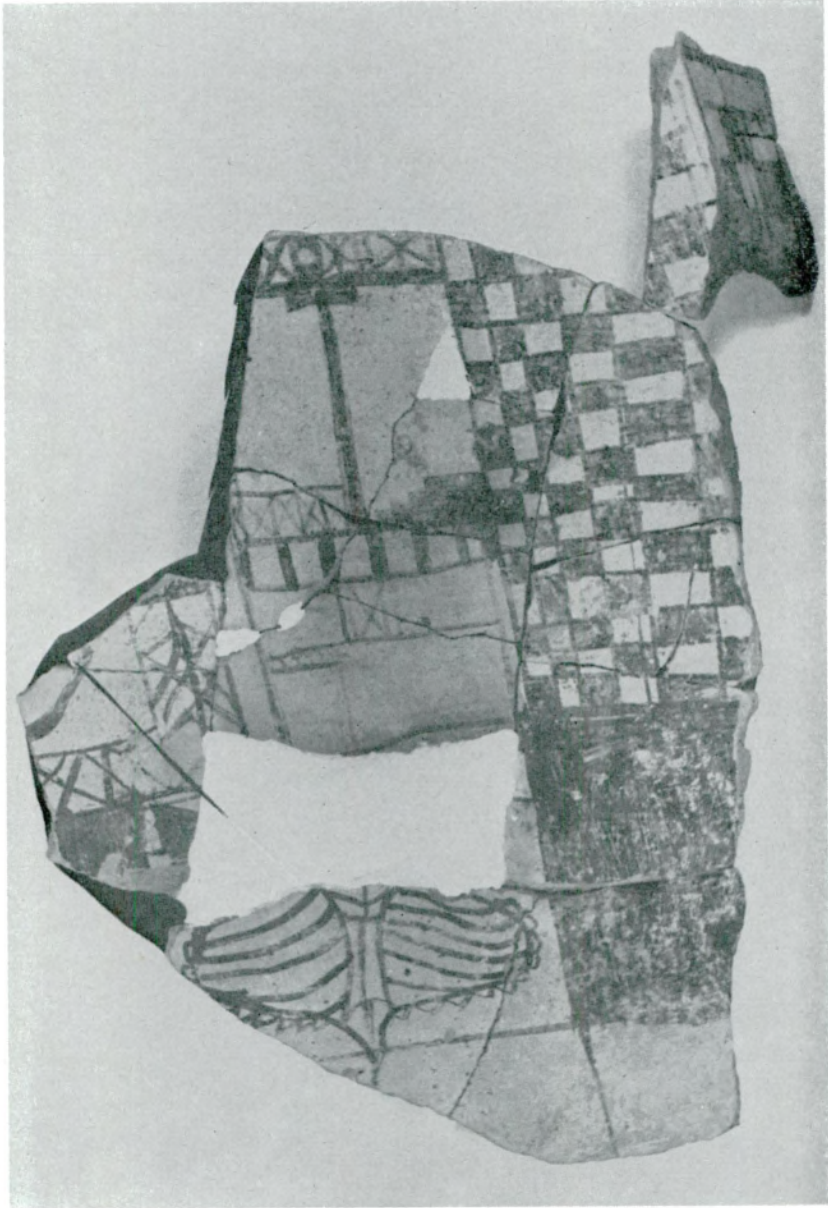

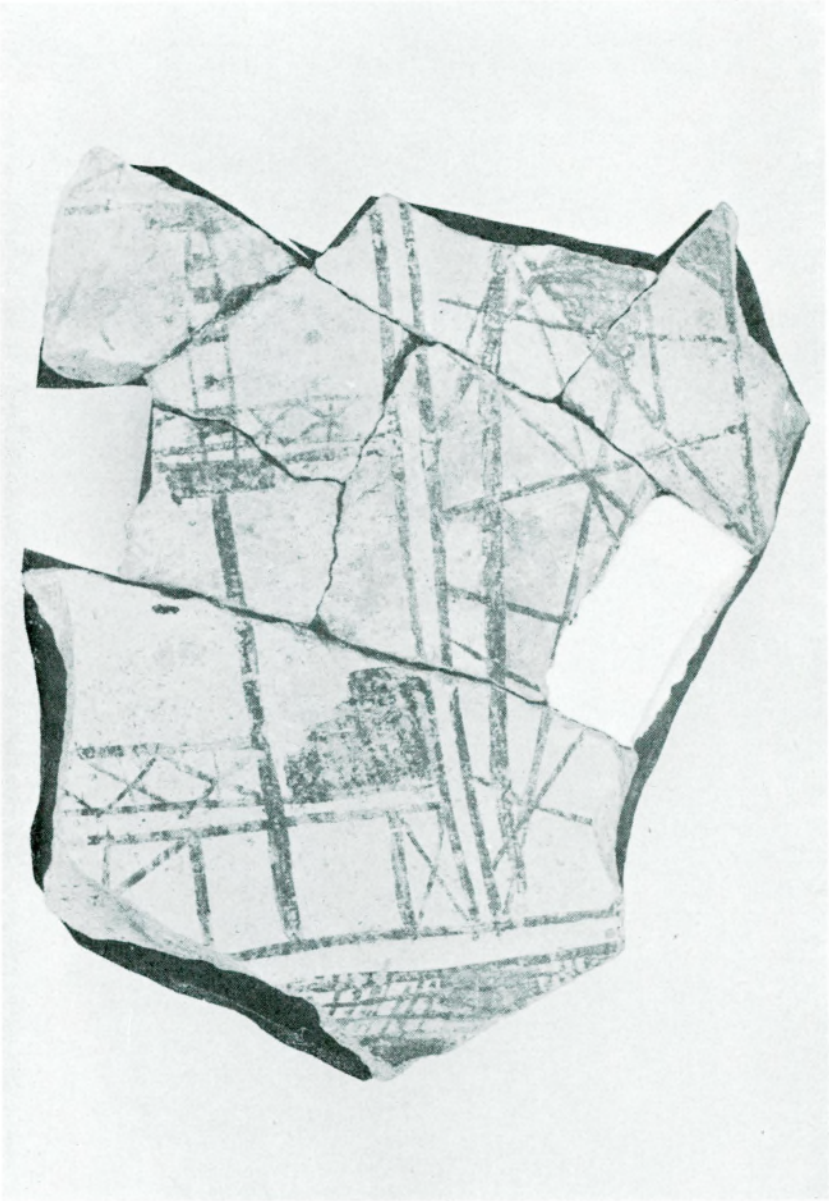

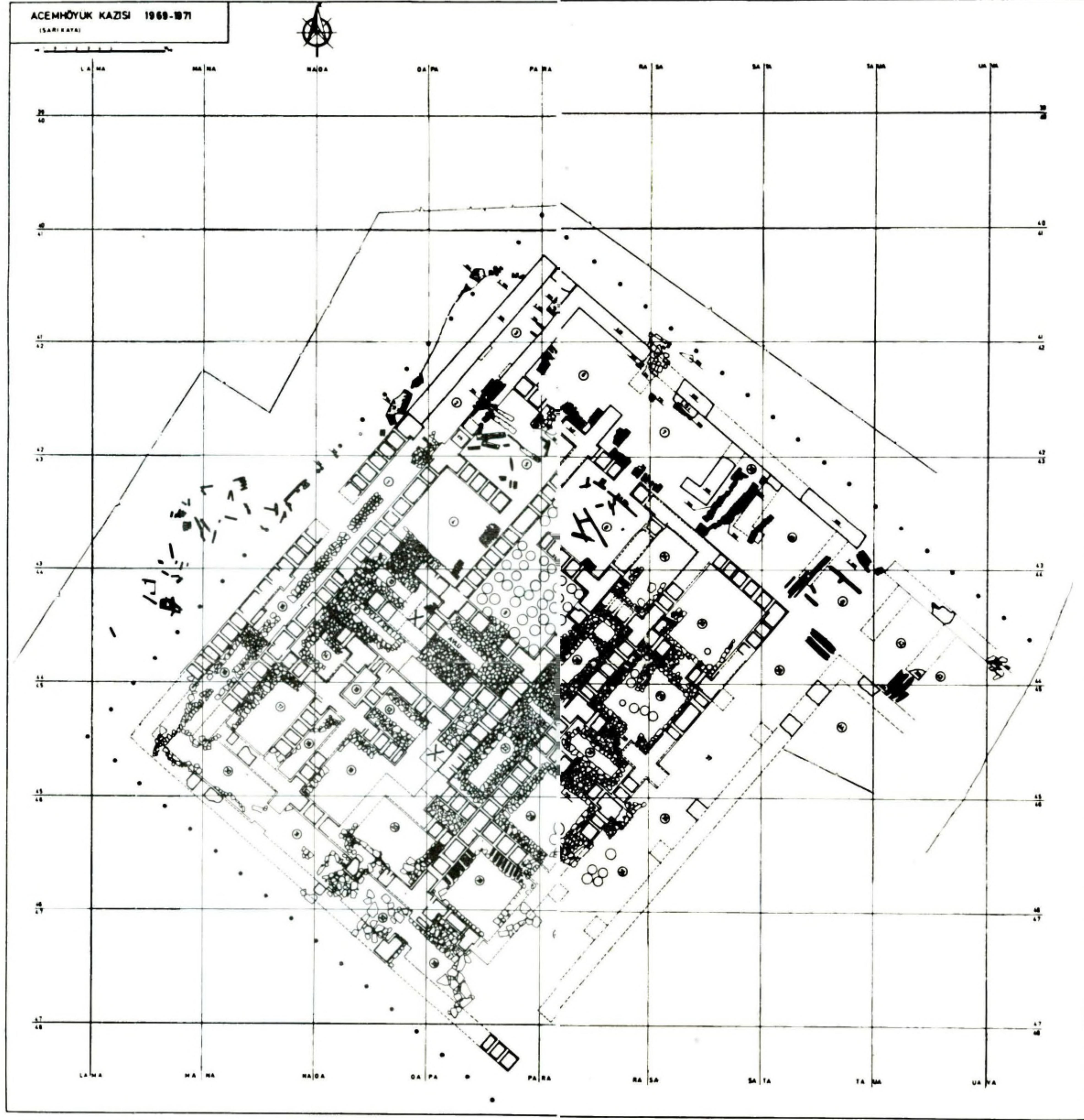

N. Özgüç

Plan 1

BİR DEVRİM ERI

ADNAN BINYAZAR

Atatürk dönemi bir devrim dönemidir. Bu döneme emeğini katmış herkes bir “devrim eri” sayılır. Ne var ki, bir dönemi kendi çabasıyla yaşayanların sayısı çok azdır. Bu yıl sekseninci yaşına basan Uluğ İğdemir de bu az kişilerden biridir.

Devrim, genel tanımıyla, geçerliği kalmamış bir düzenin, tutarlı bir düzenle ortadan kaldırılması eylemidir. Devrimci, yıkması gereken düzeni çok iyi bilmekle birlikte, onun yerine neyi koyabileceğini de iyi kestirebilmelidir. Bu olmadı mı, devrim gibi, toplum yaşamını tepeden turnağa değiştirmeyi amaçlayan bir eylem, bir karmaşa ortamı yaratır. Bunun etkisiyle, toplum ilerleyeceğine geriler. Toplumların yaşamında bunun örnekleri çoktur. Kişinin bilinçli olması, birey olarak sorumluluğunu bilmesi, devrime neler katması gerektiğini kavraması çok önemlidir. Kişi, tam anlamıyla bir devrim emekçisi olmalıdır. Kanıyla canıyla admalıdır kendini devrime. Denetimsiz bir ortamda, tek başına, kendini bir “toplum” gibi sorumlu duymalıdır. Kendi emeği eksilince, devrimin ana taşlarından birinin düştüğünü varsaymalıdır. Devrimin var olmasının ya da yok olmasının kendine bağlı olduğunu bir bilinç olarak kişiliğine sindirmelidir.

Atatürk devrimlerinin yerleşip kökleşmesinde bu tür devrimcilerin etkisi büyük olmuştur. Atatürk gibi bir öncü ile çoğalan, emekleriyle O’nu çoğaltan kişilerin varlığı her zaman saygıyla anılacaktır devrim tarihimizde. Bu ulusalcı sorumluluğu kuşaktan kuşağa aktarmak da devrimin gereklerinden biridir. Atatürk devrimciliği bunu da gerekli kılmaktadır. Çünkü O’nun başlattığı devrim, olup biten değil, sürekliliği gerektiren bir devrimdir.

Uluğ İğdemir’in yaşamını değerlendirdiğimizde, onun böyle bir devrim emekçisi olduğunu açıkça görebiliriz. İğdemir, Kurtuluş Savaşımıza Öğretmen Mustafa olarak katılmış, savaşımını, sonradan, asıl cephe olan “cephe arkası”nda sürdürmüştür. İğdemir’i savaşta ve savaş sonrasında günlük yazarı, gazeteci, makale yazarı ve tarihçi olarak görüyoruz. İğdemir, toplumsal bir değişim geçiren halkına

bir düşünce eri olarak da hizmet etme yolunu seçmiştir. Hangi alanda olursa olsun, emeğini hiç sakınmadan, canla başla, gerçek bir “er” gibi çalışmıştır.

Ülkelerin göğüs göğüse savaşlarda aldıkları sonuçlar kuşkusuz önemlidir. Ama, ülkelerin bu savaşların sonunda gerçek kişiliklerini kazandıkları savunulamaz. Gerçek savaş cephe arkasındaki savaştır, Atatürk bunu savaşın dumanlı kanlı havasında sezmiştir. Sezmekle kalmamış, halkına “çağdaş uygarlık” gibi bir noktayı da göstermiştir. Halkına öylesine güvenmiştir ki, çağdaş uygarlığı bile yeterli bulmamış, ülkesinin insanını çağdaş uygarlığın üstünde bir yerlere oturtmayı düşlemiştir. Bunun, yukarıda niteliklerini belirtmeye çalıştığım kişilerle gerçekleşebileceğini savunabiliriz. Çünkü devrim içinde kişi sürekli yenilenen, gelişen ve yaratan bir varlıktır. Uluğ İğdemir gibi gece gündüz çalışan, üzerine aldığı sorumluluğu sonuna dek götüren kişilerin ülkeyi çağdaşlaştırmakta, hatta çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne çıkarmakta katkıları büyük olacaktır kuşkusuz. Her şeyden önce birey olarak bu sorumluluğu duymak gerekir. Yoksa, Atatürk’ün gösterdiği bu nokta, coşkulu sözlerin aldatıcılığında yok olup gider, ilerideki kuşakların da gözlerinden tümüyle silinir. Oysa, devrime emek veren kişiler, her zaman bu noktayı daha belirgin kılar, böylece de genç kuşakların gözlerinin önünde ileriye yönelik, çağdaş hedefler çizilmiş olur. Atatürk devrimcilerinin canla başla çalışmalarını bu nedenle kaçınılmaz buluyorum. Böyle bir örneği usumda her canlandırdığımda Uluğ İğdemir de, toprağa kanını katmış devrimciler gibi, emeğini Atatürk devrimine katan bir insan olarak gözlerimin önüne gelmiştir. Özellikle bu yönüyle İğdemir genç kuşakların örnek alacağı bir kişidir.

Büyük Atatürk, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi özerk kuruluşları işe başlatmakla bilim yolunda önemli bir adım atılmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi, bir toplum, tarihiyle kişiliğini, diliyle düşüncesini bulur. Atatürk, toplumu var etmede bu iki kavrama, “tarih” ve “dil”e büyük önem vermiştir. Bununla, toplumumuza kişilik kazandırmanın yanında düşünsel bağımsızlık da kazandıracaktı. Atatürk’ün çizdiği bu “büyük hedef”te, 48 yılını Türk Tarih Kurumuna vermiş bir devrim erinin katkıları her zaman anılmalıdır. Kuruma çağdaş bir yapı kazandırmak, eşsiz bir kitaplık kazandırmak, orayı bilim adamlarının durağı durumuna getirmek Uluğ İğdemir’in de emeğinin ürünüdür. Bu yönüyle Türk Tarih Kurumu, bütün bilim

adamlarının övgüyle söz ettikleri bir kuruluş olmuştur. Kurumun işleme düzeni, çağdaşlık savında olan her kuruluşu örnek olacak düzeydedir.

Uluğ İğdemir'in iyi bir yönetici olduğunu herkes bilir. Ama onun önemli yönlerinden biri de yazarlığıdır. Örneğin çok az yazarın kitabı bir solukta okunabilir. İğdemir'in *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları* (günlük anılar) adlı kitabı bu tür kitaplardandır. İğdemir'in yalın anlatımı, gerçekçi gözlemciliği, olayları yaşayışındaki içtenliği ve duyarlığı onun üslubunu belirler. Çok şeyi az sözle anlatmak bu üslubun en belirgin yanındır. Ele aldığı konunun en can alıcı yönünü bu yalın üslupla vurgular. Az yazan, ama yazdığıyla kamuyu etkileyen bir yazardır İğdemir. *Yılların İçinden* adlı kitabında topladığı yazıları bu yargımızı somut biçimde kanıtlamaktadır. Hele son yazdığı *Atatürk ve Anzaklar* (Atatürk and the Anzacs), yazı duyarlılığının nerelere dek ulaştığını çok iyi göstermektedir.

Atatürk ve Anzaklar adlı kitabın özünü oluşturan "Anzaklar ve Atatürk'ün Tarihsel Davranışı" (*Milliyet*, 15 Nisan 1978) adlı yazı yayımlandığında, okul kitaplarında böyle yazıların yer alması gerektiğini düşünmüştüm. Bir zaman savaştığı insanları dost olarak kucaklayan Atatürk'ün soylu davranışı İğdemir'in yüreğinde öyle yer etmiştir ki, o yalın üslup, her kuşaktan kişiyi etkileyen bir beğeni düzeyine ulaşmıştır. Bu yazı, özüyle, gerçek Atatürkçülüğü yansıtan bir yazıdır. Bir ülkenin insanı böyle düşünecek düzeye gelirse, o ülke gerçekten çağdaşlaşmış olur. Tüm davranışıyla bu hedefi gözeten İğdemir, bu yazısıyla bir kez daha görevini yerine getirmiş oldu.

Özetle belirtmek gerekirse, Atatürkçülük düşüncesini insanlık düşüncesiyle kaynaştıran Uluğ İğdemir, bir devrim eri, örnek bir insandır. Savaşlarla dolu seksen yıllık yaşamı, daha da çoğalarak sekiz yüz yıllara, daha uzun yıllara adını ulaştırırsın...

ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NİN
(YENİ ADIYLA ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ)
İLK KURULUŞ SAFHASI İLE İLGİLİ ANILAR

HAMİT ZÜBEYR KOŞAY

1938 den önce, Ankara'nın Çıkırıkçılar yokuşunda Emin Bey apartmanı'nın üst katındaki bir dairenin kiracısı idim, pencerelerden her bakışında harap Bedesten ile ona bağlı Han'ın silüetleri gözlerimin önünde dikilirlerdi.

Bedesten ile Han'ın eskiden sof ticaret merkezi, kervanların ve esnafın kaynaştığı transit yeri olduğunu biliyordum. Üstelik Bedesten'in Fatih devri sadrazamı Mahmut Paşa (1461-1471) Han'ın ise Rum Mehmet Paşa'nın eseri olduğunu öğrenmiştim. Zamanla buraya Ahievâ'nın himmeti ulaşamadığı için çökmekten kurtulamamış, en yeğni (hafif) deyimi ile çöplük haline gelmişti. Kubbeleri çökmüş, kırık dökük dükkanların tapulu sahipleri ortadan çekilmişlerdi. Esnafın iç kalenin kapısı önündeki alanda ve çevresinde geleneği yaşatmağa çalışıyorlardı.

Esnaf'ın, zikri geçen kapının üstündeki "Kale sakinleri her çeşit vergiden muaftır." ibareli, İlhani Hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'a ait, yazıtdan acaba haberleri varmı idi? Zamanın değişmesi ile hükümler de değişmişti. Az içerde Selçuk'lular zamanından kalma basit ancak şaheser olan mihrâbı ile san'at dünyasında tanınan Alaaddin Cami'i yer alıyordu. Özel yapılar sur duvarları üstüne tırmanmışlar ve bazıları saygısızca burçların tepelerine oturmuşlardı. İç kalede ortaçağ olduğu gibi yaşıyordu. Sur'un dış yüzünde bir kovuğa yerleşen Osmanlı Bankası şubesi, çağ dışılık (Anachonizm)i yansıtıyordu.

Kaleyi, bilim dünyasına ilk tanıtan Fransız Jerphanion'un gözü ile bakılırsa sur duvarlarında, ivedilikle tepe taklak oturtulmuş heykeller ve klasik çağ yazıtları da seçilebilirdi. Doğudan gelen istilalara, hele Arap ordularına karşı bozuk yerleri onaran Bizans ustalarının ince eleyip sık dokuyacak ve sanat eserlerine saygı gösterecek vakitleri yoktu.

Friglere, Romalılara, Bizanslılara ve Selçuklulara kadar uzanan zaman şeridi içinde en acıklı durumda olanı yine de Bedesten ve Han idi.

Bir aralık T.C Hizmetinde olan san'at tarihçisi Y. Mimar Prof. EĞLİ Bedesten için "Hacim mimarisinin şaheseri" demiş ve yeni yapılardan üstün olduğunu da çekinmeden ileri sürmüştür. Bu kıyaslama abartma olsa bile, bir gerçeği yansıttığı şüphe götürmez. Yarattılmak istenen yeni ulusal mimariye eski motiflerden bir kaç süs parçası eklemekle ulaşılamazdı. Türkiye'nin benliğine dönmesi ondan güç alması gerekirdi.

Bedestenin esefli kaderi karşısında duyduğum üzüntüye az sonra sorumluluklar da eklendi. Milli Eğitim Bakanlığı kadrosunda Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü (Eski Hars Müdürü) mevkiine atanmıştım. Bedesten onarılıp yeni ad ve görevle tekrar hayata kavuşmalı idi. Hazine'i Evrak adı verilen yalnız Türkiye'nin değil, onu komşu ülkelerin tarih belgelerini saklayan arşivimiz perişan durumda idi. Paha biçilmez bu hazine ve onu tamamlayan ve sosyal hayatımızı aksettiren şer'i mahkeme sicillerini de saklamak için Bedesten ve Han'dan daha elverişli bir yer olamazdı. Bir taşla iki kuş vurmak ve doğruluğuna inandığım hedefe ulaşmak için düşündüklerimi sayın Maarif Vekili Saffet Arıkan'a arz ettim. O beni dikkatle dinledikten sonra ne evet ne de hayır dedi. Herhalde özel bir düşüncesi vardı. Bütçedeki sıkıntılar buna engel olabilirdi. Aradan aylar geçtikten sonra maruzatımı tazelemek için bir fırsat daha geçti. Ancak bu sefer arşiv yerine, fikir değiştirerek Bedesten ve Han'ın müze olarak onarılması gerektiğini savundum.

Cerablus (Kargeniş) da İngilizlerin büyük arkeoloğu Sir L. Wolley idaresinde yapılan kazılarda çıkan muhteşem Hitit sarayı cephesini süsleyen kabartmaların Suriye'ye kaçırılmak istendiğini öğrenmiştik. Bu eserler artık sınırdan kalamazdı. Müzeler dairesi müdür yardımcısı Avni Candar eserlerin önce Adana'ya oradan Ankara'ya naklini başardı. Yer yokluğundan eserler August mabedinin Cella kısmına muvakkaten yerleştirildi. Bu değerli koleksiyondaki bloklarda görünen efsanevi yaratıklar "Lisan'ı halleri ile" müze isteriz diye haykırıyorlardı.

Ayrıca Alaca Höyüğü'nün Sfenks'li kapısı önünde bloklar da Ankara'ya nakledilmiş ve muvakkat olarak Etnografya müzesi çevresine

yerleştirilmişlerdi. Onların durumu da Cerablus kabartmalarından farklı değildi. İstanbul arkeoloji müdürlüğü uzmanı Makridi Bey 1907 de Boğazköy'de Alman H. VİNCKLER ile çalışırken höyüğe giderek Sfenksli kapı önünde yaptığı araştırmada Fransız arkeologlarından 1861 de J. Perrot ve 1893, 1894'de Ernest Chantre'in buldukları kabartmalara yenilerini katmıştı. Makridi İstanbul arkeoloji müzeler müdürü Halil Beyden aldığı emir üzerine çok değerli kabartmaları Müze'yi Hümayuna nakil edebilmek için, önce onları hafifletmeyi düşündü. Ustalıkla blokların arkalarını yontturdu. Sonra onları çevredeki bir meraya taşıtarak, yüzleri toprağa gelecek şekilde yadırdı. Aradan onsekiz yıl geçtikten sonra bu satırların yazarı, Alishar kazısını yapan Von der Osten ile yaptığım gezi sırasında Höyüğü ilk defa ziyaret ettim. Hitit imparatorluğu çağına ait resimli blokların üzerinde tezek kurutulduğunu görünce üzüldüm. Fırsat geçince müze memuru rahmetli Ömer Samih Beyin gayretiyle bloklar Ankara'ya nakledildi. Sayın Saffet Arıkan Bedestenin onarılacak Hitit müzesi haline getirilebileceğine dair yeni önerimi dikkatle dinlemekle beraber hiç bir vaadde bulunmadı. Sonradan öğrendiğime göre bu teklifi o sıralarda D. T. C. Fakültesi projesini yapan Prof. Taut'a anlatmış, o da Bedestenin onarımına ayrılacak para ile yeni bir müze yapılabilir demiş. Prof. Taut'a Bedesteni onararak müzeye çevirmekle zarfı ve mazrufu kurtarma amacıyla olduğumuzu duyurduk. O fikrinde ısrar etmeden Sayın Bakana olur cevabını verince Bedestenin onarımı için bütçeden 50.000 TL. ayrıldığı müjdesini aldık. Bedesten orta kısmı (40×18)m. onarım projesini rahmetli Y. Mimar MACİR KURAL ve ihale sonu onarımı Y. Mimar Zühtü tarafından yapılmıştır. (Yandaki iki sıra dükkanların bulunduğu galeriler kısmının keşfi Anıtlar Y. Mimarı İHSAN KIYGı yapmış ve teşhirde de yardımcı olmuştur.)

Önce geniş salonun mimari müze olması düşünülmüş ve az değişiklikle bu gerçekleştirilmiştir. Yandaki galeriler kazılarda bulunan küçük eserlerin teşhirine tahsis edilmiştir.

Han ise onarıldıktan sonra müzenin idare kısmı, kütüphane, konferans salonu, alt kısmı laboratuvar ve depo olarak kullanılmıştır. (Laboratuvarda rahmetli Mustafa Tutuş eserlerin onarımında, temizlenmesinde üstün başarı göstermiştir.) Han'ın altındaki ahırlar tadil edilerek teşhir dışı kalan eserlerin muntazam deposu haline getirilmiştir. Müzenin giriş yerinde bilet, turistik eşya, kitaplar ve

rehberler satış yerleri, ziyaretçilerin oturup dinlenebilecekleri büfe bulunmaktadır. Ortadaki büyük salonu ihata eden galerilerde sıraya göre Neolitik çağ (Bilhassa *Çavuştepe*'deki Neolitik şehir buluntuları) aslına uygun şekilde teşhir edilmiştir.

Kalkolitik eserler, Neolitik'in devamıdır. Ondan sonra sıra ile Eski Tunç çağı (Alaca Höyük hükümdar, mezarlarında bulunan hazineler) gelmektedir.

Galerinin güney bölümünde Alishar III çağı ile Kültepe Asur kolonileri çağı eserleri ve Hitit çağı eserleri teşhir edilmiştir.

Galerinin doğu bölümünde de Gordion, Pazarlı ve diğer kazılarda bulunan Frig eserleri, onun yanında Urartu eserleri ile Klasik çağ eserlerine yer ayrılmıştır.

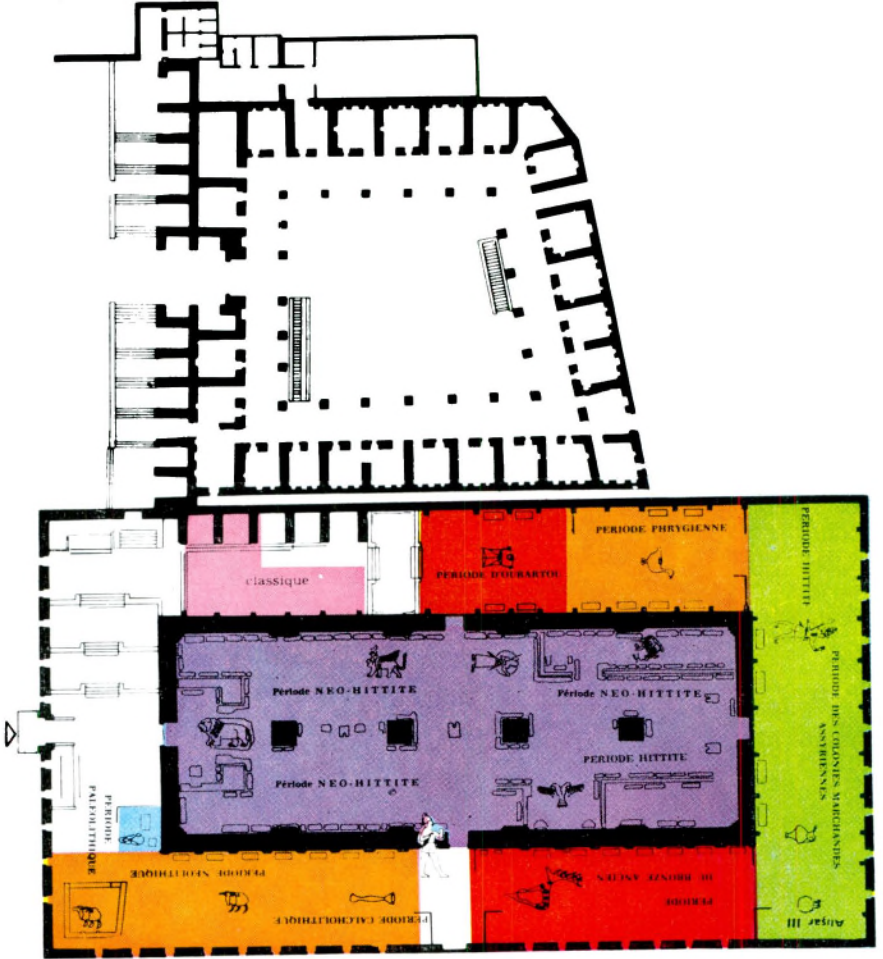
Müze şimdiden meşbu (dolu) bir halde olduğu için yeni binalara ihtiyaç hissedilmektedir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesinin birinci sınıf müzeler düzeyine ulaşmasında müze mensupları yanında bazı idarecilerle, D. T. C. Fakültesi yerli ve yabancı profesörlerin yanında kazı yapan uzmanların da emeği geçmiştir. Bir haksızlık ve hata yapmamak için onların adlarını zikr etmedim. İlk kuruluş safhasından sonraki gelişmeleri belgelere dayanarak, müzenin değerli müdürü ve İCOM Milli Komite Başkanı Sayın Raci Temiz'er selahiyetle ele alabilir.

Müzenin ilk kuruluş safhasını anarken aşağıdaki kıyaslama ile yazıma son vermek isterim.

Hamdi bey zamanında Sayda lahidlerinin bulunuşu yeni müze binaları yapımını sağladığı gibi, CERABLUS ve ALACA HÖYÜK Hitit blokları için teşhir yeri bulma ihtiyacı, tarihi Bedesten ve Han'ın müze olarak onarımını kolaylaştırmıştır.

H. Z. Koşay

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Planı

Başarılı teşhir planı Müze broşüründen alınmıştır. Yayın izni için teşekkür ederim. H. K.

H. Z. Koşay

Anadolu Medeniyetleri müzesi, sağda Bedesten, solda Han görülmektedir.

YENİ BULUNAN II. OSMAN ADINA YAZILMIŞ BİR “ZAFER - NÂME”

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

Kitâb-ı Müstetâb üzerinde çalışmaya başlayarak eseri yayımladıktan sonra*, tüm çalışma ve çabalarımızı, II. Osman dönemi üzerinde yoğunlaştırmıştık. Çünkü, Osmanlı devletinin çöküş döneminin başında bir reformcu hükümdar olarak karşımıza çıkan II. Osman'ın, Kitâb-ı Müstetâb'la kendisine sunulan reformcu önerilerden esinlendiğine kuvvetle inanmaktaydık. Bu düşünce ile birinci elden bir kaynağa ulaşma isteğini duymuştuk ve II. Osman dönemi olaylarını içeren, görgü tanığı birinin kaleminden çıkmış bir tarih eserinin mevcut olup olmadığını araştırmaya koyulduk. Böyle bir araştırmanın nedeni vardı. Daha geç dönemin yazarlarının beyanlarına kaynaklık etmiş, Osman'ın çağdaşı bir eserin olabileceğini tahmin etmekte idik. İstanbul ve diğer illerdeki kütüphanelerde uzun araştırmalar yaptık. Bu arada yakın meslektaşlarımız tarafından haberdar olduğumuz özel kitaplıkları da bir bir taradık. Uzun ve yorucu çalışmalarımız sırasında, iyi bir rastlantı sonucu elimize geçen bir yazma'yı okuyunca, tahminlerimizin doğru çıktığını sevinçle gördük.

İşte, bu makalemizde sözünü edeceğimiz “*Zafer-nâme-i Belâgat-unvân der Beyân-ı Gazavât-ı Sultan Osman Hân-ı Gâzi*” adlı yazma eser, tarafımızdan, Ankara'da özel bir kitaplıkta bulunmuştur. Özel bir kitaplıkta muhafaza edilmesi, bugüne değin bilim dünyasında bilinmemesinin tek nedeni olmuştur.

“Zafer-nâme” yi bulduktan sonra yaptığımız bibliyografik araştırmalar, bizi bu yapının tek nüsha olduğu sonucuna götürmüştür. Halen 94 varak olan yazma'nın bazı varaklarının kopmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, sevinerek belirtelim ki, bu eksiklik yayma hazırlamakta olduğumuz eserin bütünlüğünü bozmamaktadır. Bu yazı, ileride tenkidli basımını sunacağımız eserin etraflı bir tanıtımıdır.

* *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler - I: Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara 1974 (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 216).

Eser, 15,5 × 23 cm. boyutlarında, kahverenkli meşin, miklepli ve şemseli, cetveli, orijinal cilde sahiptir. Baştarafı tezhiplidir. Her sayfa 13 satırı ihtiva etmektedir. Sayfa kenarları çerçvelidir. Filigransız Avrupa kağıdı üzerine 9 × 17 cm. boyutlarındaki alana siyah mürekkeple, nesih hattıyla yazılan metin, harekeli olup, âyetler ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başka hiçbir nüshasma rastlamadığımız eserin elimizdeki yazması, müellif hattıdır.

Eserin kime sunulduğu, müellif adı ve telif tarihi meselesine gelince; yazar, eserini kısa süre (1618-1622) iktidarda kalan reformcu Osmanlı padişahı II. Osman adına yazmış ve ona sunmuştur. Bu husus yazma'daki şu ifadeden anlaşılmaktadır: "Bu hakîrde ne iktidâr ola ki risâlemüz TUHFE-İ ŞÂHÎ olmağa SEZÂ ve IRÂZA-İ PÂDİŞAHÎ arz olunmağa revâ ola"¹. En son yaprakta geçen;

"Cihâd-ı a'zamun vasfın iderken Hâlisî benden,

Zihî gazâ ola tarihî oldum gaybdan mülhem"

beyiti², bize hem müellifin adını, hem de eserini düzenleme tarihini vermektedir. "Zihî gazâ" kelimeleri ebced ile 1030 tarihini karşılamaktadır. Müellif ayrıca, bu kelimelerin altına rakamla 1030 yazmıştır. Eserde müellif adı olarak Hâlisî geçmektedir. Belki de bu mahlâstır. Şimdilik bunu açıklamaktan yoksunuz. Kâtip Çelebi Keşfü'z - zünûn'da Kilârî Mehmed Efendi'nin Hotin seferine dair bir eser yazdığını kaydetmektedir. Bulduğumuz bu yazma, Kâtip Çelebi'nin sözünü ettiği yazma olabilir. Belki de Kilârî Mehmed Efendi, Hâlisî mahlâsını kullanmıştır. Ancak bu meseleler şimdilik daha bir süre soru olarak kalacak gibi görünmektedir.

Müellif ve Eserinin Değeri:

Kitabında ismini veya mahlâsını açıklayan müellifin hayatı hakkında yaptığımız biyografik araştırmalarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak eserin mukaddimesinde "hasbetenli'llâh" II. Osman'ın gazalarını yazmak istediğini beyan etmekte ve daha sonra yer yer âyet, hadis, hikmet ve darb-ı meselleri gayet ustalıkla kullanmaktadır. Türkçeleri yanında Farsça şiirlere de kitabında yer veren müellif, mensur kısımlarında başarılı bir dil kullanmaktadır.

¹ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 6b.

² Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 94b.

Bu yazış tarzı, yapıtın yazarının Enderun tahsili görmüş biri olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca müellifin, “Dârü’s-sa’âde Ağası Süleyman Ağa”nın admın her geçişinde, uzun uzadıya dualar etmesi ve ünvanlar kullanması anlamlıdır³. Hâlisî, Sadr-ı a’zamın adını bile sade bir şekilde anarken, Dârü’s-sa’âde Ağasından bu şekilde bahsetmesi, ona yakınlığının ya da tâbiyetinin bir işareti olabileceğini akla getirmektedir. Acaba kendisi, Bîrûn’da yararlı biri miydi?

Bulduğumuz bu Zafer - nâme’nin, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihine ait çok önemli bir kaynak olduğunu iddia etmek yerinde olacaktır. Şöyle ki; eserin sunulduğu II. Osman ve devri, Osmanlı tarihinin çağdaş kaynak yönünden noksanlığı günümüze dek hissedilen bir dönemdir. Tarafımızdan ilk kez bilim dünyasına tanıtılmakta olan bu eser, sözüedilen dönemin Osmanlı siyâsî ve iç tarihi açısından önemli bir boşluğunu doldurmuş olacaktır. Bu eserin verdiği bilgilere, ortaya attığı meselelere değinmeden önce devrin olaylarını içeren kaynaklara kısa bir bakış yapmanın yararına inanıyoruz. Böylece yazmanın değeri daha açıklığa kavuşacaktır.

Bugüne dek araştırmacılar II. Osman ve devrinin siyasal ve iç tarih olaylarını incelerken⁴ muahhar kaynaklar olan Peçevî⁵, Kâtip Çelebi (Feleke’si)⁶ ve Naîma’yı⁷ tekrarlamaktan öteye gidememişlerdir. Tarafımızdan bilim dünyasının istifadesine sunulmuş olan “Kitâb-ı Müstetâb”⁸ II. Osman devrinin tek çağdaş kaynağı durumundaydı. Böylece, yeni bulduğumuz ve yayına hazırlamakta

³ Örneğin *Zafer - nâme*, vrk. 72 a: “...yevm-i mezbûrda Asumân-ı hünerin neyyir-i a’zamu Dârü’s-sa’âde Ağası Süleyman Ağa Hazretleri ve secâ’at-pîşe ve salâbetendişe Sadr-ı a’zam Hüseyin Paşa . . . . .” denilmektedir. Yine 88b-89a’da Süleyman Ağa’dan şöyle sözedilmektedir: “...kîdvetü’l-havâs ve’l-mukarrîbîn, umdetü eshâbi’l-izz ve’t-temkîn, mu’temedü’l-mulûk ve’s-selâtîn, enisü’l-hazreti’l-aliiyeti’s-sultânîyye, celisü’d-devleti’s-sıyyeti’l-hakâniye, sâhibü’t-tedbir ve’l-firâse, mâlikü’l-akl ve’l-kıyâse Dârü’s-sa’âde Ağası Süleyman Ağa . . .”.

⁴ Örneğin bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III/1, Ankara 1951, 132-151; Şinasi Altundağ, II. Osman maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*; Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* I. Cambridge 1976, s. 192-193.

⁵ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî* II., İstanbul 1283, s. 376-380.

⁶ Kâtip Çelebi, *Fezleke* I, II., İstanbul 1286/87, s. 403-412; 1-5.

⁷ Mustafa Naîma, *Tarih II.*, İstanbul 1280, s. 186.

⁸ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara 1974.

olduğumuz Zafer - nâme, bu döneme ait ve devrin pâdişâhına sunulan ikinci çağdaş eser olmakta (ölümü meselesiyle ilgili Tuğî, Bostanzâde dışında)⁹ ve içeriği itibariyle de Kitâb-ı Müstetâb'ı tamamlamaktır. Bu görüşümüzü desteklemek ve yeni bulunan eserin değerini daha iyi ortaya koyabilmek açısından, Kitâb-ı Müstetâb'ın 1620'ler Türkiye'sinin durumuna dair verdiği bilgileri özetlemek gerekmektedir:

II. Osman (1618-1622) Osmanlı tahtına çıktığı sırada devlet ve toplum düzenindeki görünüm şöyleydi: Osmanlı devlet düzeni ve eski kanunlar bozulmuştu. Bunun esas nedeni, pâdişâh'ın otoritesinin zayıflaması ve parçalanmasıdır. Devletin ruhu sayılan pâdişâh otoritesini icraya eskiden yalnız vezir-i âzam, mutlak vekâleti ile haizdi, araya kimse giremezdi. Fakat şimdi, pâdişâh adına doğrudan doğruya emirler verilmeye başlanmıştır. Sorumsuz kimseler bu otoriteyi kendi şahsî çıkarlarına alet etmişlerdir. Rüşvet alarak memuriyetleri ve devlet gelirlerini bağışlamaya başlamışlardır. Yalnız *ehl-i örf* değil, *ulemâ* sınıfı bile iyiden iyiye rüşvete alışmıştır. Otoritenin zayıflamasında pâdişâhların devlet işlerine kayıtsızlığı da rol oynamıştır. Bu zayıflık ise eyâletlerdeki kargaşalığın başlıca kökenidir. Buralarda artık pâdişâh fermanına eskisi gibi aldırın yoktur. Kapıkullarının tahakkümü yüzünden eyâletlerin yöneticileri görev yapamaz hale gelmişlerdir. Devşirme - kul sistemi bozulmuştur. Reâyâ'nın askerî sınıfa girmiş olması bozukluğun başlıca sebebi olmuştur. III. Murad devrinden itibaren, reâyâ'nın silah taşımaması yasak eden, onların kapu - kulu olmasını veya doğrudan doğruya sipahî timârı almasını meneden kanunlara riayet edilmemeğe başlanmıştır. Neticede askerin kalitesi düşmüş, disiplin bozulmuş, çiftçilerin topraklarını bırakmalarını, bu durum teşvik etmiştir. Levendler ve sekbanlar bunlar arasında türemiş, ekserisi celâli olmuşlardır. Öyle ki, olur olmaz reâyâ bir çift öküzünü satıp, akça kuvveti ile kimi sipahî, kimi yeniçeri olup istedikleri dirliğe ve mansıba geçmişlerdir. Timârlı sipahî ordusu önemini kaybetmiştir. İmparatorluğun esas ordusunu

⁹ Yahya bin Mehmed Bostanzâde. *Vak'a-i Sultan Osman Han*. Süleymaniye Hâlet Ef. Ktp. 611; bu eserin neşri için bk. Örfan Şaik Gökyay, II. Sultan Osman'ın Şahadetı. *Atsız Armağanı*, İst. 1976, s. 187-256; Mithat Sertoğlu, Tuğî Tarihi. *İbretnümâ*, II. Osman'ın Şahadetinden bahseder, *TTK Belleten* XI/43 (1947) s. 489-514; Hüseyin Tuğî. *Vak'a-i Sultan Osman Han*. *Fahir İz neşr.* TDAYB 1967 (1968) s. 119-164.

eyâletlerde timarlarında oturan sipahiler teşkil ederdi. Fakat şimdi saray halkı ve ekâbir, hükümet otoritesinin zayıflamasından istifade ederek timar ve zeametleri kendi tasarrufları altına geçirmişler ve böylece sipahî aileleri dirliksiz kalmışlardır. Bu durumda devlet, kapıkulunu çoğaltmak mecburiyetinde kalmış, bunlara ulûfe, maaş yetiştirmek zorlaşmış, merkezî hazinenin yükü fazlası ile artmış, mâli sıkıntı başgöstermiştir. Kapu - kulu devlete tahakküm eder olmuştur. Reâyâ asker olmaya özenince toprağını bırakmış, üretim düşmüştür.

Diğer taraftan bu torakların çoğu, *ekâbir* çiftlikleri haline gelmiştir. Reâyânın vergi yükü, merkezî hazinenin çoğalan masrafları nedeniyle arttırılmıştır. İltizam usûlü genişlediğinden suistimaller sebebiyle bu yük çekilmez hale gelmiştir. Bu sebepten reâyâ dağılmaya, toprağını bırakıp kaçmağa, levend, sekban olmağa veya eşkiyalığa başlamışlardır. Kudretli olanlar Rumeli'ye, İran'a ve Kırım'a kaçıp sığınmışlardır. Üsküdar'dan Bağdad'a ve Sivas cânibinden Erzurum ve Van'a varınca "kurâ ve mezâri" den ancak dörtte biri ma'mûr kalmıştır ¹⁰.

İşte iktidarının ikinci yılında II. Osman'a sunulan bir islâhat kitabı, "Kitâb - ı Müstebâb" da yer alan devletin görünümü bu idi. Osmanlı Devletindeki "tegayyür ve fesâdın" ilk belirtilerini doğru bir teşhis ile Kanûnî devrinde bulan yazar, II. Osman'ı adeta devlet düzeninde bir sıra reform yapmaya teşvik etmiştir.

Kitâb-ı Müstetâb'da askerlik düzenindeki bozukluk ve çöküşe ağırlık verildiği gözden kaçmamaktadır. Nitekim de II. Osman devrinde, geleneklere aykırı sayılan ve endişeyle karşılanan yenilik girişimlerinin ilki, askerlik alanında başlatılmıştır. Tanıtmakta olduğumuz Zafer - nâme'de pâdişâhın diğer bozukluklara da eğilmiş olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Muahhar kaynaklardaki bilgiler II. Osman'ın tahta geçtiği sırada İran sorunu ile karşılaştığını göstermektedir. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve Osmanlı devletinin mâli olanaklarını büyük ölçüde sarsan bu dış sorunu, İran hükümdarı Şah I. Abbas ile anlaşma yaparak çözümlenmiştir ¹¹. Fakat, II. Osman devrinin esas dış sorunu olarak Lehistan ve Kazak meselesi ön plâna çıkmıştır. Uzun uğraşından sonra Osmanlı denetimine girmiş olan

¹⁰ Bk. *Kitâb-ı Müstetâb*, XXI-XXVI.

¹¹ Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III/1, s. 133; Halil Paşa maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*.

Karadeniz'de çok düzenli yürütülen ticarî faaliyetler Kazakların ufak fakat hareket yeteneği yüksek savaş gemileri yüzünden ağır darbeler yemekte idi.

Lehistan ise, Osmanlılara dost görünmesine rağmen Kazakları desteklemekte, Eflâk ve Boğdan'ın işlerine müdahale etmekte idi¹².

İşte Hâlisî'nin H. 1030 tarihini taşıyan "Zafer - nâme"si, II. Osman'ın Lehistan ve Kazak meselesini halletmek için yaptığı seferi tüm yönleri ile anlatan, bilinen tek eserdir. Verdiği malûmatın tahlili, müellifin bizzat Lehistan seferine katıldığını ve yakın bir görgü tanığı olarak, seferin olgularını yansıttığını göstermektedir.

"Zafer - nâme"yi bir bakıma Lehistan seferinin günlüğü olarak da değerlendirebiliriz. Sefer kararı alınmasının nedenleri, yapılan hazırlıklar, pâdişâhın bizzat ordunun başında olarak 7 Cemaziyelâhir 1030/29 Nisan 1621'de İstanbul'dan hareketinden başlayarak¹³ Lehistanla yapılan barıştan¹⁴ sonra 23 Zi'l - kâ'de 1030/8 Ekim 1621'de Hotin önünden İstanbul'a doğru geriye dönüşüne değin geçen olaylar¹⁵ menzil - menzil günlük olarak verilmektedir.

"Zafer - nâme"nin içeriğini ve bu arada önemini yansıtmış olmak için yazmadan bazı örnek pasajlar sunmak istiyoruz:

Hâlisî Lehistan seferinin nedenini naklettiği bölümünde: "Bundan akdem Leh Kralı olanlar, saadetlü pâdişâh-ı âlem - penâh hazretlerinin ecdâd-ı izâm ve abâ-ı kirâmlarının zamân-ı saâdet - iktirânlarından berü, mün'akid ve müte'ahhid oldukları harâc ve virgülerin sâl-be sâl Südde-i seniyye-i siden - misâllerine irsâl ve isâl idegelüb, bermûcib-i ahdü peymân, emnü amân-ı sâhib - kirânilerinde âsûde - hâl ve şâdân olgelmişleriken bundan akdem cennet - mekân, firdevs-âşiyân, garîk-i Rahman merhûm ve mağfûrunleh Sultan Ahmed Han - aleyhi'r - rahmet ve'r - rıdvân - zamanlarında, mahz-ı gurûr-ı delâlet ve ayn-ı şürûr-ı şeytânetleri hasebiyle, Kazak nâmında bir alay melâin-i düzeh - mekîni, nice şayka-i felâket - garka ile Karadeniz Boğazına gönderüb, memâlik-i mahrûse-i hüsevânî muzâfâtundan bazı mahallere zarar u kûzend irişdürüb, hilâf-ı ahd u amân melâin-i mezbûrünün nakz-ı ahd ü peymânları zuhûr eylemiş idi.

¹² Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III/1, s. 133-134.

¹³ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 70a.

¹⁴ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 91a, b.

¹⁵ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 92b.

Merhûm ve mağfûrunleh hazretleri cezâ vü sezâların virmek kasdında iken ömürleri vefâ itmeyüb, bu dâr-ı gurûrdan serây-ı sürûra irtihâl eylemişlerdi. Bâdehu taht-ı ferrûh - baht-ı hilâfet ve evreng-i saâdet, ferheng-i saltanat, Sultan Osman Hân-ı bünyân hazretlerine müyesser oldukda, Leh-i düzeh-mekîn tarafından, ilçileri gelüb, memâlik-i mahmiye-i Osmânî ve mesâlik-i mahrûsa-i hâkânî'den min-bâd bir mahalle tarafımızdan zarâr ü küzend irişdürülmeyüb, âdet-i kadîme ve rûsûm-ı kadîmemiz üzre, sâl - be sâl harâc ve sâyir virgülerimiz, der-i devlete irsâl ve isâl eylemek şartıyla istimân eyledüklerinde, şürût-ı mezbûr üzre, müceddeden ahd ü peymân olunub, ellerine der-i devletten ahidnâme-i hümâyûn-ı meserret - makrûn verüldükten sonra habâset-i zâtiyeleri ve kabahat-ı cibillileri izâle olmayub girû memâlik-i mahrûse-i hüsvânî muzâfâtından ba'zı mahallere teaddî ve teezzi üzre oldukları, Hüdâvendigâru celilî'l - iktidâr hazretlerinin mesâmi'i aliyye-i hüsvânîlerine ilka olundukda gayret ü hamiyetleri mütehammil olmayub melâîn-i mezbûrünün güşmâli için mukaddemâ Özi muhafâzasında olan merhûm İskender Paşa'yı serdâr eyleyüb Rumeli ve Bosna eyâletlerinde vâki' bazı asâkir-i nusretmezâhir ile irsâl buyurmuşlar idi" diyerek olayları anlatmakta ve ve devamla: "5 Cemâziye'l - âhir 1030'da Kapudan Halil Paşa hazretleri nehr-i Tuna kenarından gelüb Pâdişâh-ı âlem - penâh hazretlerinin şeref-i dest - bûslarile müşerref olub sâlifü'z - zikr olan on sekiz pâre Kazak şaykaların iki yüz mikdârı Kazak-ı bedahlâk esirlerü getürüb pây-ı taht-ı felek - mikdârlarında nigunsâ eylemek ile müstehakk-ı inâyet-i şehriyârî ve müstevcib-i nüvâziş-i hazret-i kişver-küşâyî olmağın . . . . ." diyerek devam eden yazar, "Ve Leh-i lâîn-i bed - a'mâl için her dem makâlleri bu idi ki Kral-ı Leh-i ber - geştehal, sâlis-i firavun-ı şeddâd ve sâlik-i mesâlik-i zulm u fesâd ve pir-ü Nemrûdû Ad'dür. . . ." diyerek "Leh-i lâîn-i düzehmekîn üzre sefer eylemek murad eylediler" demektedir¹⁶.

"Zafer - nâme"de daha sonra günlük bir kronolojik düzen içinde pâdişâhın karardan sonraki meşvereti, ordunun sefer hazırlıkları, tüm ülkedeki idarecilere sefer çağrısı yapılması ve sonuçları, ordunun pâdişâh yönetiminde İstanbul'dan hareketi, bu sırada

¹⁶ Bk. *Zafer - nâme*. vrk. 60a vd.

İstanbul'daki hava ¹⁷, Hotin'e kadar izlenen menziller ve konaklamalar, tâbi beğlerle olan ilişkiler ve Rumeli'deki yeni atamalar, sefer sırasında yapılan savaşlar, merkezî yönetimdeki yönetici değişiklikleri, askerî düzende yenileşme çabaları, Hotin'in muhasarası ve bu sırada cereyan eden olaylar ve nihayet Lehistanla anlaşarak İstanbul'a hareket gibi ana konular geniş bir şekilde yer almaktadır.

Bu kısa tanıtma yazısında, elimizdeki yazmayı ayrıntılı bir şekilde sunamayacağımız tabiidir. Ne var ki, bilim dünyası ve meslektaşlarımız, yakında üzerindeki çalışmalarımız sonuçlanınca basıma verilecek olan bu eser yayımlandığında, bütünüyle inceleme olanağına kavuşmuş olacaktırlar. Burada şunu söylemek istiyoruz:

Kişiliği, düşünceleri, askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında son derece az bilgiye sahip olduğumuz II. Osman'ın daha iyi ve sağlıklı değerlendirilmesi bu yazmanın bulunması ile imkân dahiline girmiştir. Örneğin genç yaşına rağmen sefer sırasında yönetimde gösterdiği etkenliği şu kayıttan açıkça öğreniyoruz :

¹⁷ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 67b-68b: "...fermânu vâcibi'l-iz'ânları hemân sa'ât etraf-ı memâlik-i Osmanî'de olan mir-i mirân-ı âli - şân ve eknâf-ı kalemler-i hakanîde olan ümerâ ve hükkâm-ı kaviyyü'l - erkâna çavûşân-ı divân-ı aliyin ile ahkâm-ı vâcibetü'l - ihtirâm gönderilmiş idi ki hâzır ve müheyyâ olub Nevruz-ı Sultânide Orduy-ı hümayûn-ı nusret - makrûn ve cünûd-ı zafer - nemûd-ı sa'âdetmerhûnlarına mülâki olalar. Şol dem ki, sultân-ı bahâr ve hakan-ı mürğ-i zâr vilâyet-i sebze - zâre vâli ve şehriyâr oldu, asâkir-i ezhâr ve nîze - dârân-ı eşçar âlem-i servin yeşil sancakların sahn-ı sebze - zâre ve kıl'a-i gühsâre diktiler, bahâdirân-ı nihâl-i gülün bazularında rengin siper ve nergislerin serlerinde miğfer-i zer ve benefşelerin omuzunda gürz-i girizân ve sahn-ı goncanın elinde nîze-i hûn - fişân ve sebzeler dahî harb ü kitâl için sittân-ı cân - sitân götürüb cünd-i giyâhun sipâh-ı bî - şümârı, asâkir-i nusret - şîârı ile sultân-ı bahârın taht-ı livây-ı adâlet ihtivâsına sâflar âreste eylediler. Şahların ordusuna döndi serâser-i sahn-ı bağ kim ağaçlar anda yer yer kurdular simin - otağ ânî ol bahâr-ı hüceste - âsârda sultân-ı feridûnsavlet, Keyhüsrev-i kavus - şevket, muzaffer-i âyin-i sâhib - kırân-ı rûy-i zemîn ve zî'l-luhhi rabbü'l-âlemîn hazretleri bir düz-ı pırûz u sad-sa'âdetde, sa'âdetle pây-ı âsumân - fer - sâyin rikâb-ı zemîn - temkine basub ve himmet-ı bülend - cenâbî mânendi bir semend-i zaman - sür'ate süvâr olduğu hinde kös-i rihlet urulub ve sûrnây-ı azîmet urulub tâk-i çarh-ı enbusî sadâ ile dolub afâk-ı cihânı tutdı. .... Âfitâb-ı âlem - tâb gibi zerrîn ser - alemlerin ve kamer - peyker râyetlerin ucu evc-i âsumân - berrine urûc idüb sipâh-ı kevâkib - aded ve asâkir-i gerdunmeâsir-i melâik - meded sokaklara dolub çarşuy-ı şehri İstanbul çûş u hurûş ile pür olub önce giden çavuş ve yasavulların avâzesi dervâze-i felekü'l-eflâke peyveste oldu...".

“Saâdetlü pâdişâh-ı cem - câh hazretleri Tuna suyunun öte tarafı ki Boğdan yakasıdır, geçmek murâd-ı şerifleri olmağın, bir Belgrad şaykasına süvâr olub, bir kaç def’a öte yakaya geçüb geldüklerinden sonra, otağ-ı gerdün - tâklarından birini dahi, cısri mezbûr üzerine kurub, gündüzlerde anda arâm ü kıyâm ve gicelerde, ol bir çetr-i felek - fersâhları ki cân-ı ten gibi kalb-i asker-i fevz-maserde vatan tutmuş idi, anda nevm ü niyâm iderlerdi. Ve zikr olunan çetr-i hümâyûnun içinde ayyukâ peyveste bir kûh-ı pür-şükûh vâki’ olmuş idi ki kûh-ı Kaf yanında hurdek-i hakîr ve Cebel-i Elburuz katında ceviz-i sagîr idi. Ol kûh-ı vâlânın fevkinde bir kasr-ı bâlâ ve ol kasr-ı nâdiretü’l - asr içinde bir taht-ı rânâ kurulmuş idi ki çeşm-i felek nazîrin ve dîde-i melek adîlin görmemiş idi, ol taht-ı rânâ üzre cülûs edüb, gün gibi her cânibe nazar-endâz ve sevr gibi her tarafa gerden - efrâz olub, ictinâ - yı asâkir-i düşmen - peygâr ve itmâm-ı cısri gerdun - tâk-ı üstüvâre nâzır idi”¹⁸.

Diğer taraftan metinde geçen “Ol hîn-i meymenet - karinde, saâdetlü pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri, vüzerâ - yı devlet-i aliyye ve vükelâ - yı saltanat-ı celîlelerün, huzûr-ı müstevcibü’s sürûrlarına dâvet idüb, emr-i seferi müşavere eylediler”¹⁹ kaydı yine genç pâdişâhın kişiliğe ve iyi bir devlet adamında olması gereken bir özelliğe sahip bulunduğunu göstermektedir.

“Zafer - nâme”de II. Osman devrinin merkez ve taşra yöneticileri arasında: Vezîr-i âzam Hüseyin Paşa, Vezir Kapudan-ı Derya Halil Paşa (I. Ahmed döneminde Vezîr-i Âzam), Dârü’s - saâde Ağası Süleyman Ağa, Başdefterdar Abdülbâki Paşa, Yeniçeri Ağası Mustafa, Diyarbakır Beylerbeyi Dilâver Paşa (sefer sırasında vezîr-i âzamlığa atanıyor), Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa, Erzurum Beylerbeyi Yusuf Paşa, Dilâver Paşa’dan sonraki Diyarbakır Beylerbeyi olan Süleyman Paşa, Budin Beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa, Özi (Silistre) Beylerbeyi Kantemir Beğ, Özi Muhafızı İskender Paşa, bunun ölümünden sonraki Özi Muhafızı Hüseyin Paşa, Selânik Beyi Abdülkerim Paşa, Doğanlı Ali Paşa, Nogay Paşa, İlbasanî Hasan Paşa, Aydın Bey, Vezîr-i Âzam Hüseyin Paşa’nın Delibaşısı Durmuş, Boğdan Beyi İstefan, Boğdan Beyi Aleksandr, Tatar Hanı ve ve-

¹⁸ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 78a, b.

¹⁹ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 66a, b.

ziri Timur Mirza, Erdel Hakimi Betlengabor adları geçmektedir²⁰. Bostanzâde ve Tuğî ile muahhar kaynaklarda çoğunun ismi geçen bu tarihi şahsiyetler hakkında Zafer - nâme'de geçen kayıtlar çağdaş bir gözlemciye ait olduğu için son derece önemlidir.

Zafer - nâme'nin şimdiye değin değindiğimiz önemli taraflarının yanı sıra belki de en dikkate değer özelliği, *Kitâb-ı Müstetâb*'la II. Osman'a sunulan reformcu önerilerin bu padişah tarafından uygulanmaya başlandığını ispatlamasıdır.

Bu görüşümüzü doğrulayan ve askerî düzende başlatılan reformlara dair bazı örnek pasajları aktarmak herhalde yararlı olacaktır:

“Ba'dehû sa'âdetlü Hüdâvendigâr-ı nigû - sâr hazretlerinin fermân-ı kadr - tüvânları şöyle vârid oldu ki tevâif-i yeniçeriyân bir meydâne nişân vaz' olunub kavâid-i tüfeng - endâzi ve levâzım-ı düşmen - güdâzında arz-ı hüner eyleyeler. Ferman-ı Hüdâvendigâr üzre Tunca nam nehr-i azîmün öte yakasında nişânlar dikilüb Yeniçeriler Ağası ve Turnacı - başı ve onbaşılar ile cemî'an yeniçeriyân cem' olub, mesâf-ı kûh-ı Kaf gibi sâf ender sâf dizilüb ol merdân-ı rezm - perdâz ve dilirân-ı adüv - güdâze tüfengler attrub nişânlar urdırmuşlar idi”²¹.

“..... Hüdâvendigâr-ı celilü'l - iktidâr hazretleri ummân-ı ihsâniyi cûş ve bihâr-ı atafı hurûş idüb tevâif-i yeniçeriyâna in'am ü ihsân eylemek murâd-ı şerifleri olmağın hızâne-i âmire önünde

²⁰ Örneğin *Zafer - nâme*, vrk. 9a, b, 64b, 80a'da Kapudan Halil Paşa; vrk. 12 b'de Diyarbakır Beylerbeyisi Dilâver Paşa; vrk. 13 b'de Erdel hâkimi Betlengabor; vrk. 14 b, 81 a, 88 b'de Sadr-ı a'zam Hüseyin Paşa; 19 a'da Çerkes Hüseyin Paşa; 27 a'da Anadolu Beylerbeyisi Hasan Paşa; 33 b, 46 a'da Diyarbakır Beylerbeyisi Dilâver Paşa; 45 a, 88 b'de Kantemir; 46 b'de Özi muhâfazasında olan merhûm İskender Paşa; 72 a'da Süleyman Ağa; 64 a'da Mustafa Paşa; 75 b'de Selânik Beyi Abdülkerim Paşa; 76 a'da Vezir-i a'zam Hüseyin Paşa'nın Deli - başısı Durmuş; 88 b'de Süleyman Ağa adları geçmekte ve bu kişilerin faaliyetlerinden sözedilmektedir.

Bir örnek olmak üzere Erdel hâkimi hakkında anlatılanlar aynen aşağıya alınmıştır: “...Erdel hâkimi olan Betlengabor'dan mektuplar gelüb mazmûn-ı nusret - makrûnunda Nemçe Kralı dahî hufyeten Leh-î lâin-i düzeh - mekîne yardım için bir mikdâr küffâr göndermiş, haber alduğumda ardlarınca irişüb cümlesin kılıçdan geçirdim, hâliyâ alınan sancakları ve kesilen başları sa'âdetlü Pâdişâhımın huzûr-ı sa'âdetlerine gönderdim deyü arz-ı hidmet ve inhây-ı ubudiyyet eylemiş, fi'l-vâki' rûz-ı mezbûrda zikr olan sancaklar ve başlar getirülüb pây-i taht-ı felek - mikdârlarında nigunsâr oldu..”.

²¹ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 73b-74a.

sâyebânlar kurulub vüzerâ-i izâm ve vükelâ-i kirâm ve defterân ve kâtibân ve bi'l - cümle erbâb-ı Divân ve hüddâm-ı erkân yerli yerinde kıyâm gösterdiklerinden sonra mecmû'-ı yeniçeriyân ummân-ı bî - pâyân gibi mevc mevc gelüb avâtuf-ı aliyye-i hüsvânî, in'am-ı celile-i hidivâniye nâzır ve hâzır olub dört gün bölük bölük esâmileri okunub ihsân-ı pâdişâhî ile mesrûr ve eltâf-ı sultânî ile mecbûr olduktan sonra birer birer huzûr-ı hüdâvendigârî önünden güzâr itdirülüb devâm-ı devlet-i pâdişâhî ve kıyâm-ı haşmet-i şehinşâhî ediyyesine müdâvim olmuşlar idi”.

“..... yeniçeri tayfasına in'âmü ihsân bezl olundukta cenâb-ı saltanat - meâbları ol köşk üzerinde câlis olub, huzûr-ı hümayûnlarından geçen yeniçeriyi birer birer şumâr iderdi. Üç gün tamam olduktan sonra, yeniçeri tayfası dahi temâm olub ba'dehû sipâh-ı silâhdar ve muhassıl-ı kelâm altı bölük halkına dahi tenbih olundu ki, onlar dahi yeniçeri tayfasına her ne vechile virildi ise onlar dahi ol vechile gelüb inâyât-ı hurşid - nişâne mazhar olalar”²².

Yine hükümdarın reâyâ'nın korunmasına dair aldığı önlemlerle ilgili şu pasaj da ilgi çekicidir:

“Mesken-i mesâkin-i gurâbâ ve mükemmin-i emâkin-i fukarâ ve ehl-i kurâdan, mürûr iden asker-i mensûr, cünûd-ı mevfur, hilâf-ı şer ü kânûn ve mugâyir-i emr-i hümayûn, ednâ vü a'lâ ve bây ü tüvânâya ale'l husûs zaif ve merd-i nahife zulmü teaddî ve cevru teazzi etmeyüb herkes eyyâm-ı devlet-i ebed-makrûn ve hengâm-ı saâdet-i mâdilet - meşhûnunda âsûde - hâl ve mürefehül - bâl olalar. Şöyle ki, zulmen ve gadren reâyâ ve berâyâdan fuzûlî bir şeyi alunmuş ola muhkem haklarından gelünib cezâ ve sezâsun vereler, diyû fermân-ı şeriflerin sâdır olmağın bu husus için etraf-ü eknâfe âdemler gönderildikten sonra irtesi gün Yayla - çayırı nâm menzile nüzûl olunmuş idi. Vezîr-i âzam hazretleri, yüz mikdarı âdem ile hufyeten kalkub ilgâr edüb, girû konak ki, Uzun Ali Çayırı demekle ma'rûfdur, varduklarında, fermân-ı kadr-i tuvân-ı hâkânî ve emr-i cereyân-ı sultânîye mugâyır vâz irtikâb eyleyen eşirrâya mücib-i ibret, sebab-i nasihat için, birkaçına muhkem darbu let idüb, bir nicesinün dahi boyunların urub fermân-ı hüdâvendigârîyi icrâ eylediler”²³.

²² Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 80^a,^b - 81^a,^b.

²³ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 77a-b.

Yukarıda sunduğumuz örnek pasajlarda yer alan bilgiler II. Osman'ın reformist anlayışını anlamlı biçimde vurgulamaktadır, kanısındayız. Bunların daha geniş yorum ve değerlendirilmesi makalemizin dışında olduğundan, şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

“Zafer - nâme”de yer alan bir çok kayıt II. Osman'ın gençliğine ve tecrübesinin azlığına rağmen merkez ve taşra yönetiminde düzenlemeye gitmek istediğini vurgulamaktadır. Örneğin sefere çıkışını anlatan bölümden, onun devletin bütün kurumlarına hâkim olma isteğini kolayca anlayabiliyoruz. Ordunun İstanbul'dan ayrılışında pâdişâhın kimlerle birlikte olduğu şöyle anlatılıyor: “... sâir vüzerâ ve mîr-i mirân ve eshâb-ı menâsıb-ı Divân-ı aliyin - âşiyân, Hâssa-i cenâb-ı sa'âdetlerinin hâce-i fazilet - şî'ârları ve Şeyhül'l - islâm-ı şer'iat - desârları ve altı bölük ağaları ve Yeniçeri Ağası ve sâir tevâif-i sipâh ve yeniçeriyân ve çaşnigîrân ve müteferrikân ve çavûşân ve topçuyân ve cebeciyân ve bi'l - cümle birden bine ve binden yüz bine varınca ulûfe ve timâr ve zeâmete mutasarraf olan asker-i bi - şumâr ve cünûd-ı nusret - nümûd-ı yemîn ü yesâr ile sene-i mezbûr Cemâziye'l - âhiresinin on altıncı gününde Dârü's - saltanatı'l - aliyye-i mahmiyye-i Kostantuniyye'den kalkub Davud Paşa nâm menzile nüzûl eylemişlerdi”²⁴.

Bu tasvir, Osmanlı ordusunun XVI. yüzyılın ortalarındaki bir seferinin azametini ve düzenini anımsatmaktadır. Genç Osman, bilindiği gibi devlet düzenini “ecdâd-ı izâmları aşrında”ki duruma getirmek isteyen bir Osmanlı pâdişâhıdır. *Zafer - nâme*'de bu istek ve hava yansıtılmak istenmektedir.

Ancak böylesine düzenle ve büyük bir ordu ile Lehistan seferini düzenleyen Osman'ın devamlı yeniçerileri kontrol etmeye çalıştığını, yukarıda verdiğimiz örnekler göstermektedir. *Zafer - nâme*'nin genel havası, Osman'ın büyük bir zafer kazandığı şeklindedir. Diğer kaynaklardan da biliyoruz, genç pâdişâh İstanbul'a böyle bir görüntü yaratan büyük bir alayla girmiştir. Fakat gerçekte yeniçerilerin düzenizliğinin büyük bir zaferi engellediğini, yine kaynaklar haber veriyor. Nitekim, açıkça olmasa bile bunu *Zafer - nâme*'nin satırları arasında da okumak mümkündür. Örneğin: “...ibtidâ Rum - ili kolu yürüyüş idüb birkaç tabiyesin aldıkları hinde cümlesi kabza-i fethetürü-

²⁴ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 70b-71a.

lürdü ve ol mahalde şîrân-ı kitâl mâl-i ganâime iştigâl idüb gubâr-ı ihmâli ayn-ı imhâllerine iktihâl itmiş bulundular:

Ne denlü cehd kılsan bir murâda
Nasib olmaz mukadderden ziyâde

Yohsa ahz ü esir olan küffârdan ceng - i mezbûr ahvâli istifsâr olunduğda eğer bir mikdâr dahî ceng ve peykâr ve ikdâm - ı kârzâr olunub mâl-i ganâime mukayyed olunmasa cümlemüz taburu birağub dağ ve kühsâra firâr ve terk-i dâr ü diyâr itmemüz mukarrer idi deyü ihbar eylemişlerdi” denilmektedir²⁵. Büyük bir zafer kazandığı iddiasında olan, ya da daha doğru bir deyişle böyle görünmek gereğini duyan, ama aslında “ecdâd - izâmlarının asrı”nı özleyen bir pâdişâha sunulan bir eserde, elbetteki bazı şeyler açıklıkla değil, satırlar arasında anlatılmak istenecekti. Bu nedenle, II. Osman’ın Lehistan seferinden döndükten sonra İstanbul’da yeniçeriler tarafından öldürülmesi (1622) nedenleri de, dikkatli bir inceleme sonucu *Zafer - nâme*’den çıkarılabilir. İşte bütün bu anlattıklarımızdan dolayı, *Zafer - nâme*’nin bir an önce yayımı, kanımızca Osmanlı tarihine önemli bir katkı olacaktır.

Açıklanması gereken bir başka mesele de şudur: Acaba, genel hatları ile tanıtmaya çalıştığımız ve II. Osman dönemi olayları için şimdilik orijinal tek kaynak olan bu *Zafer - nâme*, daha sonraki tarihçiler tarafından görülmüş ve kullanılmış mıdır?

Bu konuda yaptığımız tahlilî bir inceleme sonucu, araştırmacılar tarafından bugüne kadar bilinmeyen yeni bir gerçeğe karşı karşıya geldik. Bu da XVII. yüzyılın bilim adamı ve tarihçisi olan Kâtip Çelebi’nin *Fezleke*’sini kaleme alırken Hâlisî’nin *Zafer - nâme*’sini görmüş olmasıdır. Kâtip Çelebi’nin *Fezleke*’de (I. cild, s. 403-412 ve II. cild, s.1-5) II. Osman’ın Lehistan seferine ilişkin verdiği bilgiler, *Zafer - nâmenin* çok kısa bir özeti niteliğindedir. Kâtip Çelebi’nin Hâlisî’yi görmüş ve olayları onun eserinden özetlemiş olduğu öylesine açıktır ki, ilgili bölümde verdiği bilgileri, “*bu tarihe zihî gazâ denildi*” diye bitirmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi “zihî gazâ” kelimeleri ebced hesabı ile 1030 tarihine tekâbüll etmektedir ve Hâlisî, eserini bu kelimeleri içeren bir manzume ile sonuçlandırmıştır. Böylece

²⁵ Bk. *Zafer - nâme*, vrk. 40a,b.

Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine kaynaklık etmiş eserler arasına, şimdiye kadar bilinmeyen Hâlisî'nin *Zafer - nâme*'si de katılmış olmaktadır²⁶.

Zafer - nâme'de kullanılan yazı dili ve imlâ özellikleri hakkında da şunlar söylenebilir: Elimizdeki yazma metni, Orta Osmanlıca ile kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi, Eski Osmanlıca üzerinde Türkolojide pek çok çalışma olmasına karşılık, Orta Osmanlıca üzerinde pek az durulmuştur. Son yıllarda (Örneğin Hazai gibi) bir takım araştırmacıların bu konuda yaptıkları çalışmalar henüz yeterli düzeye ulaşmamış görünüyor. Orta nesirle yazılmış olan elimizdeki yazma metni, manzum ve mensur bir örgü içerisindedir. Burada da ilgi çekici nokta, manzumelerin (beyit, kıt'a, manzume, rubaî v. b.) metinden daha sade bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Divân Edebiyatı örgüsü içerisinde yazılan bu sade dilli şiirler, edebî yönden genellikle zayıftır.

Yazarın mensur kısımdaki başarısını bu bölümlerde pek göremiyoruz. Konu ile ilgili Türkçe manzumeler, irticalen söylenmiş izlenimini uyandırmaktadır. Farsça yazılan şiirler ise, yukarıda da değindiğimiz gibi, yazarın belli bir eğitimden geçtiğini gösteriyor.

Yazma metninin dil özellikleri, Hâlisî'nin kişiliğine ışık tutacak niteliktedir. Bugün Anadolu ağızlarında gördüğümüz birtakım çekimli şekiller ve sözlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. "*Ahşam irişmeğin evvel asâkir-i tarafeyn misâl-i bahreyn birbiriyle ceng iderek ayrılıb*" örneğinde gördüğümüz "*ahşam irişmeğin evvel*" deyişi "*akşam erişmeden önce*" yerine kullanılmıştır ve bu Anadolu ağızlarının bir özelliğidir. Yine, TDK Tarama Sözlüğü'nde bulamadığımız *ılgar* sözcüğü, TDK Derleme Sözlüğü'nde özellikle Batı Anadolu'da kullanılan "hızlı, çabuk" anlamına gelen bir sözcüktür.

Gerek dil özellikleri, gerek Divân şiiri özelliklerini taşıyan ve irticalen söylenmiş izlenimini veren manzumelerin havası bize, Hâlisî'nin geçliğini Anadolu'da geçirmiş olabileceği izlenimini vermektedir.

²⁶ Diğer kaynaklar için bk. Bekir Kütükoğlu, *Kâtip Çelebi'nin Fezleke'sinin Kaynakları*. İstanbul 1974.

وَأَوْلِيكَ هُمُ الْفَائِزُونَ أَمْرٌ جَلِيلٌ الْقَدْرِ نِيكَ
 مَدْبُرٌ لِرُبِّكَ رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ ●
 سَبَبٌ تَالِيفٍ ظَفَرٌ نَامَةٌ بَلَاعَتْ عُنْوَانَ دَرَسِيَّانِ
 غَنَرَوَاتِ سُلْطَانِ عُمَانَ خَانَ غَارِي رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ
 سَبَبٌ تَحْرِيرِ أَجْمَالِ جَمِيلٍ ● وَبَاعَتْ تَشْطِيرِ مَقَالَةٍ
 جَزِيلٍ ● أَوْلَادُ رُكَّةٍ بَوْمُسْتَمْدِحِ قِصْرِ وَفَقِيرِ تَقْصِيرِ
 وَأَنَّ جَوَانِي ● وَهَنَكَامِ غَنَفَوَانِيدُهُ إِلَى هَذَا الْآنِ انْتِسَابِ
 أَفَاضِلِ وَالْكِتَابِ فَضَائِلِ ● أَيَدُوبِ فِكْرِ بَكْرِهِ فَتَحِ
 مَغَالِقِ أَبْوَابِ عُلُومِ ● وَجِدْ وَجَهْدُ مَرَحِلِ مَقَاعِدِ اسْتَبَابِ
 فَهْمِ ● وَأَنْبَسِ خُلُوعِ رَسَائِلِ وَكِتَابِ ● وَجَلِيسِ
 هَمْصُجْتِمِ مَسَائِلِ بِرُصُوبِ ● أَيَدِي زِيورِ حِلِّ مَحْذَرَاتِ
 حُسْنِ خِطَابِ ● وَزِينَتِ كِلَلِ هَرِيسِ رِجْوَابِ كِهْ
 جَوَاهِرِ بَرَاعَتِ الْفَاطِظِ وَعِبَارَتِ ● وَزَوَاهِرِ ضَبَاعَتِ

يَعْضُ عَلَى النَّاسِ الرُّصُورَ كَمَا تِي وَجُوهُ اسْتِحْسَانِ
 أَوْزَرَهُ نَصُورًا يَدُوبُ بَادَا إِلَيْهِ حَسَدٌ وَغَيْبَتْ سِهَامِنَهُ
 وَاقِعٌ أُولُورُ الرِّسَاتِ أَوْزَرَهُ أُولُورَسُدُ هَرِّ لِسَانِ دَنْ
 شِمٌ وَوَقْفٌ مُقَرَّرٌ رَهَابٌ وَلَكِنْ مَدَّتِي بِأَكْلِ نَسِيمِ
 مَضْمُونِي أَوْزَرَهُ نَاطِرِي دَنْ مَا مَوْلَا ذِكْرَهُ بِوَقِيلِ الْبِضَاعَةِ
 كَمَا بَنِي صَدْفٍ مَتْرَلَهُ نَتْرِيلُ يَدُوبُ مَقْصُودٌ بِالذَّانِ أَوْلَانِ
 دَرِشَا هَوَارِ نَامِ نَائِي خُدَا وَنِدَا كَارِي شَرَفِي إِلَيْهِ مَقَاوِ
 تَحْسِينُهُ فَرِينِ يَوْمِ تَرْكِهِ وَبُوحَقِيرَدُهُ نَهْ اِقْدَارِ أَوْلِهِ كِهْ
 رَسَالَهُ مَرْتَحَفُهُ شَاهِي أَوْلَمَغُهُ سَنَا وَعَمْرَا ضَهْ
 بِإِدْشَاهِي عَرْضِ أَوْلَمَغُهُ رَوَا أَوْلَاهُ لَرَجِهْ تَحْفَةُ الْعَيْسِ
 حَقِيرِ نَكْتِهْ مَعْلُومُدُرْ هَمَّا لَكِنْ هَرِّ عَيْبِ كِهْ سُلْطَانِ بَهْ بَسِينْدِ
 هَتْرَسَتْ فُخَاوِسِنَهْ عَنِّ أَوْلُوبِ هَرَادِ اِلْدَمِ هَمَّا بُوْقَبَهْ زَمْرَجِدِ
 رَنْكِ بِي عِمَادِ وَسِرَاجِهْ بِنِشْ كُونِ بِي بُنْيَادِ دَهْ سَعَادِ نَلُو

كِدْبِ لِرَبِّهِ بَعْدَهُ جَنَابِ جَلَّالَتِ مَابَ ۞ وَمَعْدَلَتِ
 نِصَابِ ۞ لَرِي دَخِي مَاهِ مَزْبُورِكْ اَوْبِحِي كُونِكَلِه
 يَوْمِ الْجَمْعَادِ رَدْوَلْتِ وَاِقْبَالَ ۞ وَسَعَادَتِ وَاِجْلَالَ
 اَيْلِه اَيْسَافِحِي نَامِ مَنْزِلْدَنْ رِخَلْتِ اَيْدُوبِ نَهْرِ طُونِه
 اَوْتَه يَفَه سِنْدَه ۞ وَاَفْعِ جِسْرِ صَغِيرِي كُجُوبِ بِي كُوي
 نَامِ قَرْيَه قُوسِنْدِ بَرَصْحَرَايِ بِي بَايَانِ ۞ وَاوَادِي
 بَهْشِتِ نِشَانِه نَزُولِ اَيْدُوبِ عَسَاكِرِ اِسْلَامِ ظَفَرِ
 اِرْتِسَامِ ۞ كَثَرْتُمْ لَلَّهِ تَعَالَى اِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ ۞
 دَخِي عَادَتِ مَعْرُوفَه ۞ وَاَقَاعِدَه مَالُوفَه لَرِي اَوْزَرَه
 قَوْلُو قَوْلِ لَرِنْدَنْ قَرَارِ اَيْلِدْ كَدَنْ صُكْرَه مَاهِ مَزْبُورِكْ
 اَوْنِ اِبِكْنِحِي كُونِي كِه يَوْمِ الْاَحَدِ دَرِ طَرِ زَلْفِ شَبِ تَارِ
 عَارِضِ سَبِينِ نَهَارْدَنْ نَا زَمَارِ ۞ وَاَعْرُ غَرَايِ صُبْحِ
 تَابِدَارِ زَلْدَارِ بِي اَشْكَارِ ۞ اَوْلَدِي نَا كَا ۞ وَرَمِي جَمِيلِ

دُسْتُورِ بِي عَدِيلِ قُبُورِ آن خَلِيلِ يَا سَاحِصَ نَمْرِ
 دُونِ نَمَائِ هَمایِ هَمایِ نَمایِ هَمایِ نَمایِ
 وَغَرِ بَسْتَانِ کِه نَهَنکَانِ دَرِ یایِ شَجَاعَتِ عَدِ وَبِلَنکَانِ
 بَیْشَه زَارِ شَهَامَلَرُ دَرِ دُونِ نَمَائِ هَمایِ هَمایِ نَمایِ
 سَا بِرِ بَهَادِرِ آن دِلِیْرِ وَدِ لَآ وَرَ آن دُشْمَنِ کُیْرِ
 کَلُوبِ سَعَادَتِ نُو بَادِ شَاهِ عَالَمِنَا هَه عَادِ لَبَه
 کُوشِ کِنْدَه اَلا یَلِرِ کُوشِ تَرُوبِ دَسْتِ بُو سِ خَدِ اَوْنَدِ
 ایلَه مَشْرِفِ کَا مَکَارِ اَو لَدِ قَدَنِ صَنکَرِ اِعَانَتِ حَضَرِ
 جَبَّارِ وَ مُعْجَزَاتِ رَسُولِ خَمَّازِ وَ اَبَامِ نَصْرَتِ
 خَدِ اَوْنَدِ کَارِ قُوئیِ اَلِ اَقْدَارِ ایلَه قَه دَکَرِ بُو غَا زِنْدَه
 فِرَاقِ بَدِ اَخْلَاقِ مَلَاعِیْنِ بِي مِیْسَاقِ ایلَه جَبْکُ وَ بَسْکَانِ
 وَ رَمُوزِ کَارِ زَارِ ایدُوبِ بَعِ ایلَه اللّهِ الْمَلِکِ الْاَکْبَرِ
 مَنصُورِ وَ مَظْفَرِ اَو لَدِ وَ غِنْدَنِ غَرَقِ کَرِ دَابِ اِنْفِرَامِ

خَلَعَتْ مُورِثُ الْبَهْمَةِ إِلَهَ عَالِي قَدَرٍ وَارْجَمَتْ يَوْمَ دِيلِ
 أَهْلَاقِ بَكِي دَخِي الَّذِي بِيكَ مِقْدَارِي مُسَلِّحٌ وَمُكَلَّلٌ عَسَاكِرِي
 فَوْزِ مَظَاهِرِ إِلَهٍ كَلُوبٌ أَوْلَادِي سَعَادَتُلُو بِأَدِشَاهُ
 أَلَا بِلَرِي كُوَسْتَرِ دُكْدَنِ صُكْرٍ أَوْلَ سَبِيلِ بُوَيَانِ دَخِي
 دَاخِلُ عَمَانِ بِي كِرَانِ أَوْلَدِي ● أَوْلَ حِينِ مَيْمَنَتِ فَرِيدِهِ
 أَرْدَلِ حَاكِمِي أَوْلَانِ بَيْتَلِي غَارِ بُوَرْدَنِ مَكُوبَلَرِ كَلُوبِ
 مَضْمُونِ نَصْرَتِ مَقْرُونِ سِدِّ بِنَجْهِ قِرَالِي دَخِي خُفِيَّةِ
 لَيْبِهِ لَعِينِ دُوزْخِ مَكِينِهِ يَارْدُ فَرَايْجُونِ بِرِ مِقْدَارِ
 كُفَارِ كُونْدَرِ مَشْرِ خَبْرِ الْدُوعِنِ أَرْدَلَرِ نِدَانِ اِسْتِوَابِ
 جُمْلَه سِيْنِي قَلْبِي جَدَنِ كُجُورْدُ فَرِحَالِي السَّانِ سَبْجَاهِلَرِي
 وَكَسِيلَانِ بَاشَلَرِي سَعَادَتُلُو بِأَدِشَاهُكَ حَضُورِ
 سَعَادَتُلَيْبِهِ لُونْدَرْدَمِ دِي وَعَرَضِ حِدْمَتِ ● وَ
 أَنْهَائِي عُبُودِيَّتِ الْبَلَشِ فِي الْوَاقِعِ رُوزِ مَرَبُورْدِهِ ذِكْرِ

نِتَابٌ وَأَفْرَزُ أَوْلِيَّوْبِ أَوْزَى مُحَافِظَهٗ سِنْدُ أَوْلَانِ
 حُسَيْنِ يَأْسَا أَوْزِ رَيْنِهٖ كُونْدِرْمَشْدُرْدِ بُوخْبِرِ وَبِرْمَشْرِ
 ایدی اول حالده حضرت خداوندگار نیکوکار
 بویله رای ایشدیلر که مشران الیه حضرت علی بنی
 ملا عین من بورین دن حین دار و آگاه و کفار
 کمر اهل وجود خبات اولد لرین خراب و تباه
 ایلک ایچون حاجی کی ناو بهادری پیچه جود
 ظفر نود ایله اول طرفه کوندرمشدر ایدی بیت
 غافل اوله مکر دشمنان ایاکان عطا
 قوسون دیرسک وجود یا کله کرد خطا
 روز من بورتک اوچنجی کونیکه بومر الا شین در
 اوزی محافظه سنده اولان مشران الیه حسین
 یاسا طرفین تکرار ایکی دل کور یلوب افکار

خود حسن پاشا در اول بر پهلوان	
دین هوادار بدر اول جایک سوار	
بیچه کز کفاری آتش نار و مار	
غاز بدر اول امی پهلوان ای جنگ جو	
هم بلند رزم جو هم شیر خو	
<p> بیشه و غانک شیرازی و سخن کارزارک چایک سواری اناطولی بکتر بکسی حسن پاشای نبرد پیشه و صلاحیت اندیشه در که لال و جبال ممالک وان سیم سمنند غازیان ایله خراب و ویران او لوب سنج سس وسزاوار برید سس ایله متاع شجاعت نه بازار کار زارده بیع من نبرد اولدقن کالای سرور لکی سر مایه شمشیر ایله الال ملک بری و باشا باش خصمی یعوب برید سس ایدن بر پهلوان جری در دبو </p>	

كَلَانَ مَلَاعِينَ دَنْ خُصُوصًا لِيهِ لِعَيْنِ دُوزَخِ
 مَكِينِدَنْ بِيحْدَ زِنْدُ دَلِّرَ النَّوْبِ وَطَابُورِ مَكْسُورِكْ
 اَشَاغَهُ قُبُوسِي طَرْفِنْدَنْ بِيكِرِي عَسْكَرِي دَخِي
 يوريش ايدوب طابور هَسَنَجَاقْ دِكَلِكْ اَوْزَرِه
 اِيگَنْ طَابُورِ مَرْ بُوْرِكْ فَتِيحِي زِيْرِي بَرْدَه تَقْدِيْرَه
 مَسْتُوْرًا وَاوْلِعِلَه اِيْبِنَه مَشِيْتِ مَقْدَرَانْدَه بِيْتِيحَه
 صُوْر مَوَازِيْعِ ظُهُوْر اِيْدُوْب مَا بِيْنِيْدَنْ دَخِي زَمَانِ
 مَرُوْر اِيْدُوْب اَحْسَاْمَ اِيْرِيْشُوْب طَلَبِ شَاْمِ رُوْزِ
 رُوْشِي عَنَبَرِ فَاْمَ اِيْتَمَكِيْنِ اسْتَعِيْنُوْا بِاللّٰهِ وَاَصْبِرُوْا
 فَاوْا سِيْلَه عَامِلِ اُوْلُوْب دَسْتَكَشِيْدَه وَاوْدَا مَن
 جِيْدَه اُوْلَمِيْنِ اِيْدِي وَاكْر تَقْدِيْرِي رَبِّ قَدِيْرَدَه
 طَابُورِ مَرْ بُوْرِكْ فَتِيحِي مَقْدَرِ اُوْلِيْدِي اِبْتِدَا رُوْمِ
 اِيْلِي قُوْلِي يوريش ايدوب بِر قَاجِ تَعِيْبَه سِنِ الدُّقْلَرِي

حِينَ دَهْ جَمَلَهُ سِي قَبْضَهُ فَجَعَلَهُ كَوْرِي بُوْرِدِي وَأَوَّلُ حَلْدَهُ
 شِيرَانِ قِيَالِ مَالِ غَنَائِمَهُ اسْتِغَالَ ^{أَمَّا} اِيْدُوْبُ غُبَارِ
 اِهْمَالِي عَيْنِ امِّهَا لَلرَيْبَةِ اِكْتِحَالِ اِمْتِشْرِ بُوْلُنْدِي لِي
 نَدِكُوْجَهْدِ فِلْسَكِ بَرِّ مَرَادَهُ

نَصِيْبِ اَوْلَمَزْ مَقْدَرْدَنْ زِيَادَهُ

بُوْحَسَهُ اَخْذُوْا سِيْرًا وَاُولَانِ كَقَارْدَنْ جَنِكِ
 مَرْبُوْرًا حَوَالِي اسْتِغْسَارِ اَوْلُنْدَقْدَانِ اَكْرَبْرِ مِقْدَارِ
 دَخِي جَنِكِ وِبِيْكَارْتِ وَاَقْدَامِ كَارْ زَارْتِ اَوْلِنُوْبِ
 مَالِ غَنَائِمِهِ مُقَيَّدًا اَوْ لَمْسَهُ جَمَلَهُ مَرْطَابُوْرِي اِبْرَغُوْبِ
 طَاعِ وُكْهَسَارَهُ فِرَارْتِ وَتَرْكِ دَارِ وِدِيَارْتِ اِمْتِشْرِ
 اِجَارِ اَيْلِشَلِرِيْدِي لِّلّهِ اَلْحَمْدُ كِيْرُوْنَصْرَتِ وِعَزَّتِ وِعَلْبِهِ
 وَفُرْصَتِ جُوْدِ اِسْلَامِ طَرْفِيْدَنْ بُوْلِنُوْبِ بُوْقَدْرِ سَخَاظَرِي
 وَبِيْرَاظَرِي وَطُوْبِيْرِي اَلنِّدْقْدَنْ صُكْرُهُ بِيْكَهْ قَرِيْبِ

كُرْدِ فُور طَارِي اُولَعَلَه نُو عَا مَز بُو رَه صُو رَتِ اَزِ تِبِ وُضُو حَتِ
 كُو سَز مِكَلَه دِلِي غَمَلِي نِ ● وُ دِي دِي نَمَكِي نِ ● اُولَمِشِ
 اِي دِي خُ دَا وِنِدَا رَحْضَرِ تَلَرِي كَيْفِي تِ حَا لَه وَا قِفِ
 اُولَدِ قَلَرِنِدِ مَز بُو رَقَمَرِي حُضُو رِ سَعَا دِ تَلَرِي نَه
 كُو رُو دُو بِ شَرَفِ يَابُو سِ سَعَا دَتِ مَأُو سَلَرِي لَه
 مَشَرَفِ اِي دُو بِ رُو زِ مَز بُو رُو دَه اُو زِي اِي اَلَسِي صَدِ
 بُو رُو مَشَرَفِ اِي دِي ● اِي رَه سِي كُو نِ كِه مَاهُ مَز بُو رُ كِ
 يَكْرِي اُو جِنِي كُو نِي كِه يَوْمِ اَلْجُمُعَه دُرُ كِي رُو دِ لَا وِرَانِ
 شِي رَجِي كِ جَنِكِ اِي چُو نِ اَهْنَكِ اِي دُو بِ كُفَا رِ خَا كَسَا نِ
 مِي دَا نَه كَلَلَرِي نَه نَا ظِرُ ● وِر زُو وِ بِي كَا رَه
 حَا ضِرُ كُرِي كِنِ مَلَا عِي نِ مَز بُو رِنِي كِ خُو فِ دُرُو نِي
 اَزَا لَه اُولَا مَغِي نِ بُو كُو نِ دَخِي بِي رُو دَه اِسْتِيَارُو دَه حُفِي
 وَا كَمِي نِ اَخْتِفَا دَه مَز رُو يِ اِي دِي لَرِ ● وُقُ تَمِرِ دُ شَمِنِ دُرِ

وَمِمَّنْ تَدَّكَارَ اُولَئِن جِيوشِ شَهَامَتِ نِهَادِ يَمِينِ وَيَسَارِ
 اُسْتَوَارِ ۞ وَصَحَارِي وَجَالِ مَالِ مَالِ اُولُوتِ صَا
 اِرَاسْتَهْ ۞ وَلا يَلِرْ پِرَاسْتَهْ اُولَمِشِ اِيْدِي كُفَارَهْمِ
 پِنَاهِ جَنُودِ اِسْلَامِكْ بُو قَارِي قُولَدَن بُو رِيه جِكَلِرِن
 دَن اَكَا ۞ اُولَغِبِنِ عَسْكَرِنِ كُ فَلَيجِهْ پِرَازِ يَادَهْ
 سَوَارْ لَرِي بُو قَارِ وُقُولَهْ جَمْعِ اِمِشِ اِيْدِي اُولَهْ وُقَتِنِ
 مَبَارِزَانِ مَيْدَانِ كَارْ زَارَهْ كِبُرُوبْ وَجِرْحَهْ
 عَصَهْ بِيكَارَهْ اَتِ سَوْرُبْ كَا ۞ جَنِكِ تَنَفَكْ ۞ وَكَا ۞
 اَهْنِكِ پَلَنَكْ ۞ اِيْدِرْ كَنِ اَشَاغَهْ دِلَاوَرِ يَاشَا
 قُولِنْدَن چَاوُشِ زَادَهْ لَرِ بِيْرَاغِي بُو رِيُوبْ بِيْخِيْلِي
 اِيْلَرُ وَاوَرُوبْ عَظِيمِ جَنِكِ وَجِدَالِ وَحَرْبِ وَقِتَالِ
 وُلُتُوبْ بَعْدُ وَقِتِ عَصْرِ بَانَصْرَدَهْ سِلْمَادَارِ وَسِيَارِ
 عَسْكَرِنِ كُ بُو كُرْ كُ بِيْرَاغِي بُو رِيُوبْ ۞ اَلرِدْ خِي جَنِكُ وُ

ظفر نمود کربله وجود به بود کربن آفات و لبیان دن مصو
 و مامون ایلسون رباعی حق تعالی دولتله انی سرور ایلسون
 دُشمنی دینی لند محور و منفور ایلسون
 هرنه مقصودی و اراسته وین دادار جها
 چند اسلامیه هر دو انی منصور ایلسون
 سبب سفر نصرت قرینت و باعیت جها دعوت رهین
 او نذر که بوندن اقدمتیه قرانی اولنر سعادت نلو
 بادشاه عالمیناه حضرت نرنیک اجداد عظام
 و آباء کرام نرنیک زمان سعادت افزانلرندن برو
 منعقد و متعهد اولد و قلری خراج و ویر کولرین
 سال بسال سده سینه سیدن منال لرینه ارسال
 ایصال ایده کلوب بر موجب عهد و پیمان
 امن و امان صاحب قرانلرنده اسود محال و شادان

جوش جوشن بوش و جود در باخروش غازی سعاد تلوی
 باد شاهک نظر اکسیر تاثیر لینه دوش اولدقه بسند
 هم او نرینه مظهر و نظر عنایت لینه منظر او لغین
 اول ان مسرت او انده قامت لیساق و استحقاقه مناسب
 خلعت حلب صاهنا الله تعالی عن التعب ایله هم منند
 و اول مناصب جليلة ایله ان جمد یوردیلر الحق مشار الیه
 مصطفی یاشا بین الاعظم عدل و انصاف ایله شهره
 افاق اولدوغینه عامه عالم اتفاق انشیریدی بو خصوصده
 سعادت لوی بادشاه عدل پیشه و صلاحبت اندیشه
 حضرت لربنک ان ناز و الامانات الی اهلها مضمون سعاد
 مشوننه ماصدق اولان احسانی مرتبه کرامتدن عدل
 اولندوغندن غیر بی جهور خاص و عوام صدقین انشیردن
 و مشار الیه جمله افعال بسندیده سندن غیر بی اهل

فَضَّلْتُ كِتَابَ مَعْبُودِكَ اسْتِخْرَاجِ وَاسْتِنبَاطِنَهُ فَأَدْرَكَ وَسَائِرِ
 فَوْنِ جَزِيهٍ دَهْ مَاهِرًا أَوْلَادُ غِي طَاهِرِ اَيْدِي مَاهِ مَرْبُورِ
 اِسْتِخْرَاجِي كَوْنِي كِهْ يَوْمِ الْأَحَدِ دَرِ مَنَزِلِ مَرْبُورِ دَهْ دَسُورِ مَكْرَمِ
 مُشِيرِ مَنَجْمِ وَزِيرِ رَاسْطُو نَدَهْرِ قِيودَانِ حَلِيلِ بَاشَا
 حَضْرَتِي نَهْرِي طُونَه كَمَارِنَدَه كَلُوبِ بَادِشَاهِ عَالَمِيَا
 حَضْرَتِي نَهْرِيكَ شَرَفِ دَسْتِ بُوَسَلِرِ بِلَهْ مُشَرَفِ اَوْلُوبِ
 سَالِفِ اَلذِكْرِ اَوْلَانِ اَوْنِ سَكِينِ يَارَهْ قِرَاقِ شَتِيهَه لَرِينِ
 اَبِكُوزِ مَقْدَارِي قِرَاقِ بَدِ اَخْلَاقِ اَسِيرِي كُتُورُوبِ يَايِ
 نَحْتِ فَلَكَ مَقْدَارِ لَرِنَدَه نِكُونَسَارِ اَبَلَكَلَهْ مَسْتَحْوِ عِيَايَتِ
 شَهْرِ بَارِي وَمُسُوجِبِ نَوَازِشِ حَضْرَتِ كُشُورِ كَسَايِ
 اَوْلَعِينِ عَجَبِ بَرِي اَوْزِ رَيْنَه اَبِكِي فَاتِ خَلْعَتِ مَوْرَتِ
 اَلْبَهْتِ كِيدِرْ لَدَكْدَنِ صُكْرَهْ عَظِيمِ طُوبِ وَفَنَكَلِرْ اَنْدَرُوبِ
 شَهْرِكَلَزِ اَبِيدِرْ دَكْدَنِ صُكْرَهْ مَلَا عَيْنِ مَدَكُورِ نَهْرِيكَ كِهْسِينِي

حَالِي أَوْلَمْدَقْلَرِي اَجَلْدَنْ سَعَادَتْلُو بِاِدِشَاهُ دِينِ بِنَاهُ
 حَضْرَتْلَرِي نِيكَ جِيَتِ شِجَاعَتِ اَوْلَانِ صُوفِ حَمِيَتِ ظُهْرُو
 بَرُو زَا يَدُوْبِ عِنَايَتِ مَلِكِ نَصِيْبِ وَهَدَايَتِ بِي غَا
 فِتْحِ لَانِظِيْرِ اَيْلَهُ كُهُ وَهُوَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْبَرِ دُرِّ
 مَحْضِ اِحْيَايِ مَرَامِ دِينِ مُبِيْنِ وَامِضَايِ قَوَائِيْنِ شَرِيْعِ
 مَتِيْنِ اِيْحُوْنِ لِيْهِ لِعَيْنِ دُوْرُخِ مَكِيْنِ اَوْزُرُهُ سَفِيْنِ
 اَيْلِكَ مَرَادِ اَيْدِيْلَرِ قِطْعُهُ هَرِّ مَرَادِيْكَ مَرَادِ اَيْدِيْنِيْهِ سَنِّ وَبِرِّ مَرْمِي
 سَاكِهْ اِيْ شَاهُ وَرِنِ اَفْسَرِ شَاهِنِشَاهِي
 بَهْرَنَهْ مَقْصُوْدِ كَيْسَهْ اَسْتَهْ سُوْحَضْرَتِ زَنْكِهْ
 دِخِيْ سَنِ اِسْتِمْدِيْنِ حَاضِرِ اَيْدِرِ وَاللّٰهِي
 اَوْلُ جِيْنِ مِيْمَتِ قَرِيْبِدُهُ سَعَادَتْلُو بِاِدِشَاهُ عَالِيْبَاهُ
 حَضْرَتْلَرِي وَشَاوْرَهْمُ فِيْ الْاَمْرِ فَرَمَانِيْ اَوْزُرُهُ
 وَزَرَايِ دَوْلَتِ عَلَيْهِ وَوَكَلَايِ سَلْطَنَتِ حَلِيْبَهْ

حَضُورِ مُسْتَوْجِبِ السُّرُورِ لِيُنْهَ دَعْوَتِ اِيْدُوبِ اَمْرِ سَفَرِي
 مُشَاوِرَةِ اِبْدِ كَرِيْمِ دَنْ سَعِيْعُوْنَ اَللّٰهُ لَعَالِيْ بُوَسْفَرِيْ نَضْرَتِ اَلرَّكْ
 اِنْمَايِ قَوْلِيْ كِرْدَنْ بَرَسِ دَارِ قَوِيْ اَلْاِقْدَارِ كُ اِقْدَامِيْ اِبِلَه
 دَرَجَهْ حُصُولَه مَوْصُولِ اَوْلِيَا سِيْ مَا مَوْلِدِ رَدِيْ جَمَلَه سِيْ مَنَعَه
 اِقْدَامِ وَاَهْتِمَامِ اِبْدِ بِلِيْسِ يَنْتَ خَيْرِ اَمْنِيْتِ وَاَهْتِمَامِ
 سَعْدِ مَنَقِبَلِ دَنْ رَجُوعِ اَتْمِيُوْبِ بِيُوْرِدِ بِلِيْزَكِهْ فَرَمَانِ
 عَظِيْمِ اَلنَّاسِ قُلُوبِ سِيْرِ وَاِنِ اَلْاَرْضُ مَوْجِيْبَهْ جَوَابِ وَاَهْتِمَامِ
 اَطْرَافِيْ سِيْرَانِ اِبْدِ مَكَلَهْ وَسِيْلَهْ عَجَابِ بَسِيَا نَهْ ظَفَرِ
 وَمَشَاهِدَهْ جَاهِدَهْ اِبِلَهْ حُصُولِ بَحَارَتِ فِيْ سَمَانِ وَاَهْتِمَامِ
 مَيْتِسْ اَوْلُورِ سِ شَمْسِيْ نَا بِيْعُوْلَهْ غَلَا فِ دَنْ طَشْرِ
 جَقِيْبَهْ مَعْرَكَهْ مَرْدِ اَنْدَهْ يُوْرَا غَرْتِيْ وَقَلَمِ
 نَا طَرِيْقِ سِيْرِدَهْ فَرَقِيْ قَلِيْلَهْ نَفْسِ عِبَارَاتِ زَبَانِيْ صَحِيْحِ
 عَدَمِ دَنْ صَفْحَهْ وُجُوْدَهْ كُوْرْمَرِ نَفْسِ اَسْمَانِ كِهْ دَا اِبَا مَحْمُوْدِ

مِنْهُمْ بُوَسْفٍ خَيْرٌ خَاتِمِكَ اخْتِامِنَهُ مَشْرُوطٌ دَرْدِي
 بُوَرْمِشَلَزْ اَيْدِي قَرْمَانٍ وَاجِبُ الْاِذْعَانِ لَرِي اَوْزَرُ
 هَمَّانِ سَاعَتِ اطْرَافِ مَالِكِ عُمَانِيْدَهْ اَوْلَانِ مِيرْمِيرِ اَنْ
 عَالِيْشَانِ وَاکْكَافِ قَلْبِ وَحَاقَانِيْدَهْ اَوْلَانِ اَمْرُو
 حَكَوْ قَوِيْ الْاَرَكَابِ جَاوْشَانِ دِيْوَانِ عَلِيْتِيْنِ اَيْلَهْ
 اَحْكَوْ وَاجِبَةُ الْاِحْتِرَامِ كُوْنْدَرِ مِشْ اَيْدِي كِهْ حَاضِرُو
 مَهْتَا اَوْلُوْبُ نُوْرُوْزِ سُلْطَانِيْدَهْ اَرْدُوِيْ هَمِيْنِيْ
 نَصْرَتِ مَقْرُوْنِ وَجُوْدِ ظَفَرِ نُوْرِ سَعَادَتِ
 مَرْهُوْنِ نَبِيْهِ مَلَا قِيْ اَوْلَا لِيْ سَا شُوْلَدِ مَلِكِهْ سُلْطَانِ
 بَهَارِ وَحَاقَانِ مَرْغِ زَارِ وَلايَتِ سَبْزِهْ زَا رَهْ اَوْلِي
 وَشَهْرِ بَارِ اَوْلَدِيْ عَسَا كِرَا زَهَارِ وَنِيْنِهْ دَارَانِ
 اَشْجَارِ عِلْمِ سِرُوْكَ نِيْشِيْلِ سَجَا قَلْبِيْ وَصَحْنِ
 سَبْزِهْ زَانِ وَفَلَا عِ كُوْمِ سَا رَهْ دِكْدِيْلَرِ بَهَادِرَانِ

مَانَدِي بَرَسْمَنْدِ زَمَانِ سُرْعَتَه سُوَارِ اَوْلَدِ وَاغِي حِينِ دَه
 كُو سِرْجَتِ اَوْرُ لُوبِ وَصُورِ نَايِ غَرِيْبَتِ اَوْرُ لُوبِ طَارِقِ
 جِيخِ اَبُو سِي صَدَا بِلَه دُو لُوبِ اَفَاقِ جِيهَانِي طُو تَدِي
 اِفْتَابِ عَالَمَاتِ كِي زَرِيْنِ سِي عَمَلِكِ وَ قَسْمِ بِي كَرِ
 زَايَتِ لَرِكِ اَوْجِي اَوْجِ اَسْمَانِ بَرِيْنِيهِ عُرُوْجِ اِيْدُوْبِ
 سِي پَاهِ كُو اَكْبِ عَدُوْبِ وَ عَسَا كِر كَرِ دُوْنِ مَا تَرِ مَلَايَكِ
 مَدَدِ سُو قَا فَلَغِ دُو لُوبِ جَارِ سُوِي شَهْرِ اِسْتَبُوْلِ جُوْنِ
 خُرُوْشَلَه بِرِ اَوْرُ لُوبِ اَوْجِه كِي دِنِ چَاوْشِ وَ سِيَا وَ لَرِكِ
 طُوْرْمَه بُوْرِي بِه صَا وَ لَرِي اَوَا زَه سِي دَرُوَانِ فَلَكَ الْاَهْلَا
 بِيُوْسْتَه اَوْلَدِي غُبَارِ سَمِ سَمَنْدِ عَالَمِ نُوْرِ دِي جَنْدِيَانِ
 جُوْشِنِ بُوْشْدِنِ چَشْمِ مِهِي خِيْرِ وَ رُوِي سِي بِرِيْتِي
 اَوْرُ لُوبِ اَسْرُوْجَانِ دُو بَسْتَه اَوْلَدِي
 رُو زِ رُوْشَنِ بِيْرُوْشْدَانِ كَرِ دِ اَسْبِ بِيْرُوْشْدَانِ

اَزْدِرَاقَادَه زِكْوَه
 بِاللَامِ بُوْهَيْبَتٍ وَعَظْمَتِ
 اَلْمَحْمُودِ سَمَى اَحْوَالِ زَمَادِ
 وَوُيُوبِ اَوْطَاقِ نَهْ طَاقِ اَلرُّدُونِ سَا لِرِي سَنَهْ ثَلَثِيْنَ
 وَالثَّانِي جَمَادِي الْاٰخِرُ نَكْبِدِي كُوْنِي مَحْمِيَهْ اَسْتَبُوْلِدِ اَرِ السَّلَامِدِ
 شَرْرِ دَاوُدِ بَا شَا نَا مَ مَنزِلِهْ فُوْرِي لُوْبِ جَنَابِ سَعَادَتِلِي
 دَخِي دَوْلَتِ وَقَبَالِ وَسَعَادَتِ وَاَجَلَالِ اَيْلِهْ مِيَانِ اَنْجَمِ
 نِيْرَ اَعْظَمِ مِيْنَالِ بَرْجِ شَرْرِهْ نَزُوْلِ بُوْرْدُوْدَهْ بَعْدَهْ
 اَيْسَا كِرِي فِرَاوَانِ عُمَانِ بِي بَا يَانِ بِي مَوْجِ مَوْجِ وَفَطْرَتِ
 بَارَانِ اَنْجَمِ اَسْمَانِ كِي جِيوشِ دَر بَا خُرُوشِ زِيْنِ بُوْشِ
 فَوْجِ فَوْجِ كَلِمَكِهْ بَسْلَدِيْلِنِ سَعَادَتِلُو بَا دِشَا هْ عَلِيْنَا
 حَضْرَتِلِي دَخِي جَنَابِ اِيْزِدُ مِتْعَالِ تَعَاَجَلِ عَنِ الشَّيْبِهْ وَ
 وَالمِثَالِ تَقْدَسَتْ اَسْمَاوُهْ وَتَتَابَعَتْ لِعَمَاوَهْ
 حَضْرَتِلِي نِيْلِ عُلُوْعِيَايَتِ بِي هَمْمَا وَبُوْرَاقَتِ فَوْجِ

بَخْشَارِ رَبِّهِ تَوَكَّلْ وَ
 طَانَ الْاَبْنِيَا
 وَهُوَ مَانَ الْاَصْفِيَانِدُ
 لَمَنْبِه نَوْسَاؤُ
 اِسْتِنَادُ وَوَجْهَارِ بَارِ الْبَرُّرُ وَوَحَا بَه بَر زَكْوَارُ
 حَضْرَتِكَ اِرْوَا حِ مُقَدَّسَه لِرَبِّي بِيْتَا حُو كُرُوهُ وَاَوْلِيَاءُ اللّٰهِ
 وَاَوْلِيَاءُ اَنْبِيَاءِ اللّٰهِ طَفْرُ قَرِيْبِي رَهْمَتَا اَيْدُوْب
 مَحْضُ تَهْمِيْدِ شَعَابِرِ اِسْلَامِ سَعَادَتِ اِنْجَامِ وَتَشْبِيْدِ
 مُبِيْنِ سَيِّدِ الْاَنَامِ وَتَدْمِيْرِ كُفْرَارِ دُوْرُ حِ مَقَامِ
 وَتَغْزِيْرِ فِجَارِ دُشْمَنِ اِسْلَامِ اَبُوْنِ مَجَاهِدَانِ كَوَالِ شِمْ
 شَرِيَا اِنْتِظَامِ وَمُبَارِزَانِ حُسَامِ اِحْتِشَامِ وَوَرِيْحِ
 اِنْتِقَامِ وَسَائِرِ وُزُرَاوِ مِيْرَانِ وَاصْحَابِ مَنَا
 دِيْوَانِ عَلِيْبِنِ اَشِيْبَانِ وَتَخَاصُّه جَنَابِ سَعَادَتِ لِرَبِّكَ
 خَوَاجَه فَضِيْلِكَ شِعَارِ لَرِي وَشَيْخِ الْاِسْلَامِ شَرِيْفِ
 دَنَارِ لَرِي وَوَالِيِ بُلُوْكَ اَغَا لَرِي وَوَكِيْلِيِ اَغَا سِي سَايِرِ

طَوَائِفِ سِپَاهِ وَيَكْجَرِيَانِ وَچَاشَنِكِرَانِ وَمُتَفَرِّقَةِ كَانِ
 وَچَاوُشَانِ وَطُوجِيَانِ وَجَبَه جِيَانِ وَبِالْجَمَلِ بَرِدَانِ
 بِنَكِهْ وَيَسْكَدَن بُوْرَسِكِهْ وَارَنْجِهْ عُلُوفَهْ وَنِيْمَارُوزِ عَامَتَهْ
 مَتَصَرَفَاوُلَانِ عَسْكَرِي شِمَارِ وَخُورْدِ نَصْرَتِ
 نُوْدِيْمِيْنِ وَيَسَارِ بِلَهْ سَنَهْ مَرْبُورَهْ جَمَازِي الْاِخْرَسِيْنِكِ
 اَوْنِ التَّسْخِي كُونِدَهْ دَارِ السَّلْطَنَةِ الْعَلِيَّهْ مُحَمَّدِيَهْ
 قُسْطَنْطِيْنِيَهْ دَنْ قَالْقُوبِ دَاوُدِ پَاشَانَا مَمْنُزِلَهْ نَزْوَلِ
 اَيْلَشَرِيْدِي چُونِ خُدَاوَنْدِ كَارِ جَلِيْلِ الْاِقْدَارِ
 حَضْرَتْلَرِي دَوْلَتِ وَاِقْبَالِ وَسَعَادَتِ اِجْلَالِ اَيْلَهْ
 مَمْنُزِلِ مَرْبُورَهْ نَزْوَلِ بَلْدِيْلَرِ هَمْرِدِ بَارْدَنْ عَسَاكِرِي
 شِمَارِ قَطْرَاتِ امْطَارِ بُيِ جَا بَجَا جَمْعِ اَوْلُوبِ سِيْبِلِ
 كُوفَسَاوَارِ عَسْكَرِ دَرْ بَايِ شَهْرِ بَارِي بِي مَلَا صِقِ
 وَهَر طَرَفِ دَنْ لَشْكَرِ ظَهْرِ بَكِرِي كِرَانِ اِنْجَمِ اسْمَانِ

اَوْجِحِي كُونِي لَهُ يَوْمَ التَّسْبِ دَرْ سَعَادَتِ نَلِي يَادِ شَاهِ
 فَرِيدُونَ غَلَامٌ وَظَفَرِ اَعْلَامِ حَضَرَ نَلِي زِيَادِ
 اِقْبَالَ سَعَادَتِ وَاِجْلَالِ اَيْلَهُ بَرِغُوسِ نَامِ قَضَبِهِ سِيَه
 نَزُولِ اِيدُوبِ اَيْرِنَه سِي يَوْمِ الْاِحْدَادِ اَوْ تُوْرَاقِ فَرَمَانَ
 اَوْلَنْدُودِ سُلْطَانِ بَحْرِ وُوبِ وَحَاقَانِ خَشْكَ وَتَرِ
 حَضَرَ نَلِيكَ طَبِيعِ شَاهِيْنَ هَا شِكَا رُكْرِي صَيْدِ وِشْكَانِ
 مَائِلِ اَوْلِغَلِه يَوْمِ فَرِ بُوْرْدِ اَسْمَانِ مَنْرُكَ نَبِي اَعْظَمِي
 دَارِ السَّعَادَةِ اَغَا سِي سِلْمَانَ اَغَا حَضَرَ نَلِي وَ
 شَجَاعَتِ بِيَشَه وَصَلَابَتِ اَنْدِيَشَه صَدْرِ اَعْظَمِ حَسِيْنَ
 يَاشَا اَيْلَهُ مَعَا سَرَعَتْ وَرَقَا زِدَه مَكَوْرِ فَلَكَدَنْ نِيْشَانَه
 بَرِ سَمْنِدِ بَادِ يَا وَبِرَاسِ جِهَانِ پِيْمَا يَه سَوَارِ اَوْلُوبِ
 خُوْرِ شِيْدِ جِهَانَابِ مَانْدِي دَشْتِ وَصَحْرَادَه عَرْضِ جِهَالِ
 اَيْلِدِ كَدَه سَنِكِ خَانِ اَيْرِ تُوْحُسْتِنِ لَعَلِ بَدِخْشَانِ كَبِي

نَزُولِ اَيْلَكُدَهْ • بِنُودِ ظَفَرِ اِرْنِسَاو • وَ لَشَكْرِ بِلْنِكْ
 اِنْتِقَامِ اَعْلَامِ نَصْرَتِ اَبْحَاو • وَ جِيَامِ كَرْدُونِ قِيَاو
 لِرَبْلَهْ قَوْلُو قَوْلَرِي • وَ بُولُو بُولُرِي جِهْ قُونُوبِ اَرَا اَمِشَلِرِي
 بَعْدَهْ سَعَادَتِ لُو خُدا وَ نِدْكَ اَرْنِي كُو بِاَر حَضْرَتِ لَرِي نِكْ
 فَرْمَانِ قَدَرِ تُو اَنْلَرِي شُو بِلَهْ وَ اَرْدِ اَوْلَدِي كِهْ طَوَا يِفِ
 بِي كَجْرِي اَنْ لَهْ زُمْرَهْ جَا يِكْ وَ جَا لَا كْ وَ شَنْكْ • وَ مَا هِرَانِ
 جَنْكْ تَنْكْ بِلْنِكْ اَهْ نَكْدَر • بَر مَبْدَانَهْ نِشَانِ وَ ضَعِ
 اَوْلُنُوبِ قَوَاعِدِ نَفْكَ اَنْدَا زِي • وَ لَوَا زِمِ دُشْمَنِ كَدَا رَنْدَهْ
 عَرْضِ هَمِ اَيْلَبَهْ لِي • فَرْمَانِ خُدا وَ نِدْكَ اَرَا وَ زَرَهْ رُخْه
 نَاوِ نَهْرِ عَظِيمِكْ اَوْتَهْ يَفَهْ سِنْدَهْ نِشَانِ لِي دِي كِي لُوبِ
 بِي كَجْرِي اِنَا غِاسِي • وَ طُورَهْ جِي بَاشِي • وَ اَوْدَهْ بَاشِي لَرِي اَيْلَهْ
 جَمِيعَا بِي كَجْرِي اَنْ جَمْعِ اَوْلُوبِ • مَصَافِ كُوَهْ قَافِ كِي صَافِ
 اَنْدَز صَافِ دِي زِي لُوبِ • اَوْلِ مَرْدَانِ رَزْمِ بَر دَا زِي • وَ

دلبرانِ عدوگدازه تفکر اندر وب نشان اوردرمسلر
 ایدی ● اول کون و لوله تفکر کن عالی تنک ● وقعر
 جرد ه تنگی بنک ایشلر ایدی مت
 شود کلو و لوله و بر دی ساس چرخ و الایه
 صد اسین ایشدن ریدی قیامتد نشاندر بو
 اول کون نشان اوران بچیر یان اعطاف علیه وافر
 و الطاف جلینه متکاشن به مظهر دوشوب بجد سیم
 نسی ● و دو لبند و کان ● و قود فر و ان ● احسان
 اولندی ● فی الحقیقه مراد نشانه بهانه ایدی ● اول
 سبیلله بدل اولندی کذلک طویچیلر دخی روین تن
 ارد ما پیکر قامت طوی طعه گوین ابله نشانه
 اوروب سعادت لو خداوند کار حضرت لری این رزم
 بیکاری مشاهده بیورمسلر در ● ربان

سبکی اولان عبیدالکریم پاشا کی حاجی کی دیکلہ معرو
 مقدماتیہ لعین دوزخ مکتبک اوضاع و اطوار
 و نیت بدکر دارلرندن خبر لر و دللر البعجون ایچر و سرحده
 کوندریش ایدی ● اول میرد لیر دشمن کیرد خی
 خدمت شهر یاریده دامن در میان ایدوب ●
 سبیل روان بی پویان اولوب اوزر زنده اولان
 دلاوران و بهادران ایله ایچر و سرحده کیروب ●
 عنایت ایلی ● و دولت پادشاهی ایله لفار
 خاکسار دن برار دللر کوندرمکله سعادت لیلو ●
 پادشاه دخی احوال دشمن بدلر داردن خبر دار
 اولوب میرموی ایله امر شریف اصدار ایلدیلر که
 شمدن صکره لیله لعین دوزخ مکتبک و لایبی ایچنه
 اقبیل ایله ● و وزیر اعظم و دستورالکریم حسین

پاشانك بر فاج برار و كار گذار ادملى تفقد احوال
 دشمن بد امال و فخص احوال قبال بر كشته حال
 ايجون ارسال اولمشلر بدي انلر دخی اول حين ميمت
 قريشه بر فاج زنده د لزلر كوند ر مشلر ايدى بعده
 منزل مز بور دن دخی رحلت اولوب قونه كوجه و
 بوي باجه اون ايكي كون قوناق ايدوب سنه مز بوره شعبان
 المعظمنك طفوز نجي كونه بومر الشاد بر وقت
 مبار كده خداوند كار دار و ديار حضر لمى عساكر
 بشمار و جود ابرار ايله دونه نام منزل له نزول
 ايشلر بدي منزل مز بوره نزول ابلد كلرند و ز اعظم
 حسين پاشا حضر لرينك دلي باشسى طور مش نام
 دلاور دور ميوب بر فاج بار و باور كريله سرحذ
 كفار خاكساره ايلغار ايدوب و اروب كفارك

اِيْدِي ۞ وَفَقْرًا وَرَغَابًا لِّهِ ۞ وَرَايِعَ خَالِقِ الْبَدَايَا ۞ وَظَلَمَهُ
 ظُلْمًا دُونَ حِفْظِ وَحِرَاثَةٍ ۞ وَحَالَ دِكْرٍ لَوْ لَبَّ بِهٖ حَمِيْمٌ ۞
 شَفِيفٌ ۞ بِبَيْتِ رِضَايِ الْاِلهِي ۞ وَمَرَايِمِ عَدَالَتِ پِنَاهِي ۞
 اَوْلَادِ وَغِيٍّ مَرَاتِ ضَمِيْرِ عَدَالَتِ نَمَالِ رِنْدَةٍ جِهْرٍ كُشَا اَوْ لَوْ
 مَسْكِنِ مَسَاكِيْنِ غُرْبَا ۞ وَمَمْلِكِيْنِ اِمَّاكِرِ فِتْنَتِ سَوَاهِلِ
 فُرَادِيْنِ مَرُوْرٍ وَعَبُوْرَايِدِيْنِ عَسْكَرِ مَنْصُوْرٍ ۞ وَجُوْدِ مَوْفُوْرٍ
 خِلَافِ شَرْعِ وَفَاوُوْنِ ۞ وَمُعَايِرِ اَمْرِ مَهْمَا يُوْنِ ۞ اِدْنَاوِ
 اَعْلَا ۞ وَبَايِ وَتَوَانَا بَهٗ ۞ عَلٰى الْخِصْرِ شَخْصِ ضَعِيْفِ
 وَمَرْدِ نَحِيْفِ ظَلْمِ وَتَعْدِي ۞ وَجَوْرٍ وَتَاذِي ۞
 اَيْمُوْبِ مَرْكَسِ اِنَا مِ دَوْلَتِ اَبَدِ مَقْرُوْنِ ۞ وَهَنْكَاوِ
 سَعَادَتِ مَعْدَلَتِ مَشْحُوْمِنْدَهٗ اَسُوْدَهٗ حَالِ ۞ وَمَرْفِهٖ
 الْبَا لِ ۞ اَوْلَا لِرِئُوْبِيْكَ طَلْمًا وَعَدْرًا رِعَابًا وَبِرَايِدِ
 فُضُوْلِيْ بِرِشْتِيْ النِّمْسِ اَوْلَا لِحَكْمِ حَقْلَرِنْدَنِ كَلْبُوْبِ

جزا و سزا لرین و بره لر د بو فرمان شریف لری صادر
 اولغین بو خصوص ایچون اطراف و اکنافه آدملر
 کوندر لکدن صکره اوتیه سی کون یا بلا جا بری نام
 منزل له نزول اولمش ایدی و وزیر اعظم حضرت لری
 بو زمقداری دم ایله خفیة قلوب ایفار ایدوب
 کبر و فونا که اوزون علی جا بری دیکله معروض قدر
 وارد فلریده فرمان قدر توان حاقانی عفا و امر جریان
 سلطانیه به مغایر وضع ارتکاب ایلن اشترا به
 موجب عبرت و سب نصیحت ایچون بر قاجنه
 محکم ضرب ولت ایدوب بر پنجه سنک دخی بو یونلرین
 اوروب فرمان خداوند کاری اجرا ایلدیلر بعد
 منزل من بوردن دخی رحلت ایدوب بسنجی کونده که
 ماهه فرورک یکری کنجی کونی یوم الاثنین در محفل

جِسْرًا وَلَا نَ اِبْسَاجِي نَام مَنَزِلَه نَزُول وَاوَلُوْب لِكِنْ جِسْرِ
 مَن بُوْر هُوْر ذَرَجَه اَمَام وَاخْتِاَم اِبْرَمِش اِيْدِي
 اَوَّل جِيْن فُتُوْح فَرِيْن دَه سَعَاد تَلُو يَادِشَا هَجْم جَاه
 حَضْر نَلَرِي طُوْنَه صُوْنِيْكَ اُوْتَه طَرَفِي كِه بُغْدَان
 بَقَه سِيْد رِكْمَك مَرَاد شَرِيْفَلَرِي اُولْمَغِيْن بَر بَلِيْعِرَاد
 شَيْقَه سِنَه سُوَار اُوْلُوْب ۞ بَر قَاج دَفْعَه اُوْتَه
 بَقَا يَه كُجُوْب كَلد كَلَرِنْدَه صُكْرَه اُوْطَاق كَرْد وُن طَاقِلَر
 بَر بِي دَخِي جِسْرِ مَن بُوْر اُوْر رِيْنَه قُوْرُوْب كُوْنْدَزَلَر
 اَنْدَه اَرَام وِقِيَام ۞ وَاكِيْجَه لَرْدَه اَوَّل بَر جِيْتِ فَلَكَ فَرَسَا
 لَرِي كِه جَان نَن بِي قَلْب عَسْكَر فُوْر مَا تَرْدَه وُطْن طُوْمِش
 اِيْدِي ۞ اَنْدَه نُوْم وِنِيَام اِيْدِر لَرْدِي ۞ وَاذِكْر اُولْمَا
 جِيْتِ هَمَا يُوْنِك اِيْجِيْدَه عِيْوَه يُوْسْتَه بَر كُوْه بَر
 شُكُوْه وَاَقِع اُوْلْمِش اِيْدِي كِه كُوْه تَاف يَانْدَه خَرْمَل

حَقِيرٌ • وَجَبَلَ الْبُرْزُقِنْدَهُ جَوْزِ صَغِيرٍ اَيْدِي اَوَّلِ كُوهِ
 وَالْاَلَمُكَ فَوْقِنْدَهُ بِرِ قَصْرِ بِالْاَلَمِ • وَاَوَّلُ قَصْرِ نَادِرَةٌ
 الْعَصْرِ اَيْ جَمْرٌ بِرِ نَحْتِ رَعْنَا • فَوُرْمِشِ اَيْدِي كِه بِرِ شِمِ
 فَلِكِ نَظِيرِينَ • وَوَدِيدَهُ مَلِكُ عَدِيلِينَ كُوْرْمِشِ اَيْدِي •
 اَوَّلُ نَحْتِ رَعْنَا اَوْزُرُهُ جُلُوسِ اَيْدِوْبِ كُوْنِ كِبِي هَرَجَانِيهِ
 نَظَرِ اَنْدَازِ • وَسِرْوَكِبِي هَرِ طَرَفِهِ كَرْدَنِ اَفْرَازِ •
 اَوْكُوْبِ اِجْمَاعِ عَسَاكِرِ دُشْمَنِ بِيكَاَرِ • وَاَتْمَامِ حَيْسِ
 كَرْدُونِ طَاقِ اُسْتَوَارِهِ نَاطِرِ مَتَرِ قَبْلِ بِيكَنِ • نَاكَاهِ
 اَوْزِي مُحَافِظَةِ سِنْدَةِ اَوْلَانِ حُسَيْنِ پَاشَا طَرَفِيْدَنِ
 بِشِيرِ سَعَادَتِ بَنَشِيرِ • بِرِ تَاجِ نَفْرَادِ مَلِكِ كَلُوْبِ شُوْبَلِيهِ
 اَبْشَارِ وَاَسْعَارِ اَبْلَدِ بِلُرْكِهِ فَرَاقِ بَدِ اَخْلَاقِ • اَوْزِي
 جَانِبِ لَرْنَدِ اَوْلَانِ فَصَبَاتِ وَفَرَاغِي نَهَبِ وَغَارَتِ
 وَحَرَمِ وَخَسَارَتِ اَبْلَكِ اَيْ جُونِ اَوْنِ سَكِنِ يَارَهُ

بَرَّانِ وَزَمَانِ كُذْرَانِ اَمَزِيدِكِه اَطْرَافِ جَوَابِدِنِ
 كُفَّارِ دُورِخِ قَرَارُكْ بَاشُ وِدِیْ پَایِ نَحْتِ
 فَلَکِ مِقْدَارِ وَ اَوْرَنُكْ نَه رَوَاقِ عَدَالَتِ شِعَارِ
 لَوِیْه دِلْفَكَارِ وَ نُوْنَسَارِ كُوْرَلْمِیْه اِیْدِیْ وَ بُو
 خَبْرِ مَسْرَتِ اَشْرُكْ عَقْبِنِدِه كِه مَآه مَز بُوْرُكْ بِكْرِیْ
 اَلْتَسْحِیْ كُوْنِیْ كِه یَوْمِ الْجُمُعَا دُرُ وِزِیْرِیْ عَدِیْلِ
 قُوْدَانِ حَلِیْلِ یَاشَا طَرْفِنِ دِخِیْ مَكْتُوْبِلَرِ اِیْلَه
 اَدَمَلَرِ كَلُوْبُ قَرَه دَكِز بُو غَا زِنْدَه بَش پَارَه قَزَاقِ
 شَقِیْقَه كُرْبَنِیْ اَلُوْبُ بِنَا بِنَا اَللّٰهُ تَعَالٰی اِیْچِنْدَه اَوْلَانِ
 مَلَاعِیْنِیْ كِرْدَابِ بِنِیْغِ زَهْرَابِ اِیْلَه غَرْقِ شَمِشِیْنِ
 اَشْتَبَارِ اِیْلَه نَارِ عَدَمَه حَرْقِ اِیْلَه وَاكَلَرِیْنِ بَشِیْرِ
 اِیْلِسَلَرِیْدِیْ عَدُوْیْ دِیْنِ اَسِیْلَایْ خُدَا غَرْقِ بِلَا
 اَسُوْنِ خُودِ شَهْرِ یَارِیْنِ كِ قَلْبِیْنِ بَرِضِیَا اَسُوْنِ

بر ز بر حضور خداوند کار او کیدن لذار ابتدا و ریلوب
 دوام دولت یادشاهی و قبا و حشمت شهنشاهی
 ادعیه سنه مداوم اولمشلیدی
 زهی انعام و احسان خداوند کرم بخشا
 قول جلدی بدی دریا انک احسانه حفا
 اوج کون مطلع طلق بامدن مقطع شفق شامه دکن
 وزیرای عظام و وکلای گرام و دفتر داران ذوی
 الاحترام و سایر کتاب عطار دافلام سایه بان
 فلک فرسا و جت زر نگار گردون اسما تختنده
 او تور و بکچری طایفه سی بر را بکیش کلوب انعام و احسا
 نلرین الوب و سعادت لو بادشاه فریدون علام و
 شهنشاه ظفر علام و حضرت نلری چون مقدم احسین
 پاشای بلند جای و اصف رای و حضرت نلری عار دلبه

خَدَاوَنِدَا رَحَضَر نَكْرِي بِر قَاج طَوْبِ اِيَه قَنَمِرِي وَ
 حُسَيْنِ بَانَسَانِي اِرْسَالِ اِيَلشِرِيدِي مَذَكُور لُو دَخِي وَ اَرُوْب
 رُو زِمَر بُوْر دِه بَلَقَه مِنْ بُوْرِي مُحَاصِرِ اِيْدُوْب جَوَا اِيْب
 اَرْبَعَه سِنْدَه طُوْلُز قُوْرُوْب وَ اَرُوْشِنِ اِحْرَاقِ بِالنَّارِ
 اِيْدُوْب جَمِيْعِ طَوَارِكُرْنِ وَ اَسْبَابِ وَ اِرْزَاقِ لَرِيْنَهَبِ وَ
 غَارَتِ اِيْدُوْب بِر مَرْتَبَه مَالِ غَنَائِمِ الْمَشْرِ دُرُكِه
 قَابِلِ بَعِيْرٍ دَكِلْدَرِ اِحْسَامِ اِيْر شَمِيْكَلَه كِيْرُو اِرْدُوِي
 مُمَا يُوْنَه عُوْدَتِ اِيَلشِرِيدِيكِه ۞ وَ قِدُوْةُ الْخَوَاصِرِ وَ
 الْمُقْرَبِيْنَ ۞ عَمْدَةُ اَصْحَابِ الْعِزِّ وَ التَّمَكِّيْنَ ۞ مُعْتَمِدُ
 الْمُلُوْكِ وَ السَّلَاطِيْنَ ۞ اَنْبِيَا الْحَضْرَةِ الْعِلْمِيَّةِ السُّلْطَانِيَّةِ
 جَلِيْسِ اَلدَّوْلَهِ السَّنِيَّةِ الْحَاقِيْنِيَّةِ صَاحِبِ التَّدْبِيْرِ
 وَ الْفِرَاسَه ۞ مَالِكِ الْعَقْلِ وَ الْكِيَاسَه ۞ دَارِ السَّعَادَه
 اَنَا سِي سُلَيْمَانَ اَغَا حَضْرَتِ نَكْرِيكِه بَاعِثِ مَظَاهِرِ اللُّطْفِ

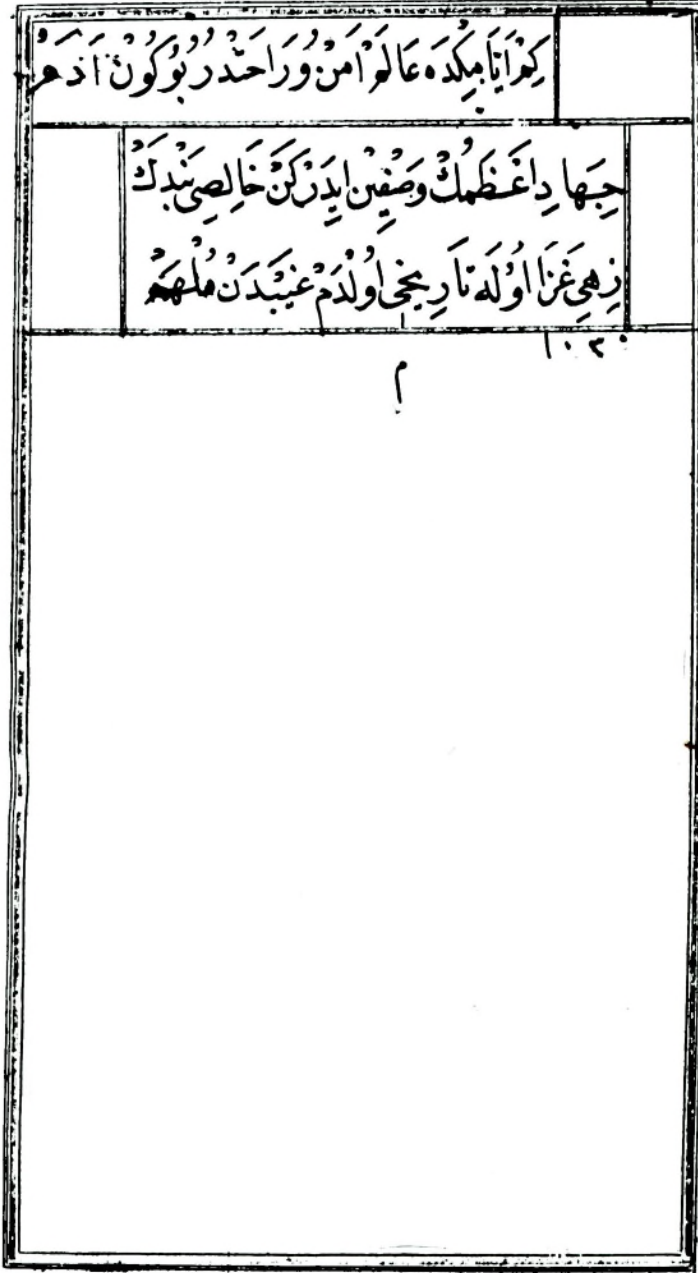

وَالْأَخْسَانِ حَارِسِ سِرِّ سِرِّ نَيْهَانِ مَصْبَاحِ حَجَّالِ
 مُرَادَاتِ أَرْبَابِ حَاجَاتِ وَمَسَاعِلِ حَافِلِ مَقَاصِدِ جَمُّورِ
 انْعَوَاتِ دُرِّي الْحَقِيقَةِ جَلَالَتِ وَتَهَامَتِ مُعَادِ
 طَبْعِ نِكُو كَارِي وَدِرَايَتِ وَشَجَاعَتِ مُنْقَادِ نِهَادِ خُوبِ
 كِرْدِ دِهِي اَوْلَعَيْنِ هَمِيشَه خُدَمَا تِ مَبْرُورَه سِي مُسْتَوِ
 رَأْفَتِ شَهْرِيَارِي وَمَسَاعِي مُشْكُورَه سِي مُسْتَلِفِرِي
 عَاطِفَتِ كَامَكَارِي اَيْدِي رُوزِ مَرُبُورَدِه دِلَاوَرَانِ
 جَوْشَنِ بُو شِ وَنِهَادِرَانِ دَرِيَا خُرُوشِ فَارِسِ
 مِيدَانِ رَزْمِ وُكَارِ زَارِ چَا پَكِ سُوَارِ سَبِ هَوَارِ هَوَارِ
 كَنْدُوبِه مُتَعَلِقِ نِيجه جُودِ اَبْرَارِ وَشَجَاعَتِ شِيْعَارِ
 اِيلَه فَا رُشُودِ شَمَنِ بَقَا سِنَمِ كُوبِ قُوْتِ فَا هِرِ يَادِشَا
 وَصَلَابَتِ ظَاهِرِ دِيْنِ بِنَاهِي بَرَمِ كَاتِنْدَه اَنْوَاعِ خُدَمَا
 عَلَيْهِ وَاصْفَائِ مَسَاعِي جَلِيْتِه لَرِي وَجُودِه كُوبِ

دِرْكَوونُ وِجْرُخونُ وَمَعْبُونُ ۞ اُولُقُ مَفْرَرْدُرُ وَعَسَا كِرِ
 فِرَاوَانُ ۞ وَجُوْدِي بِيَا نَ ۞ اِيْلَهْ يَادِشَاهِ دِيْنِ اِسْلَامِ
 جَوَابِ وَاَطْرَ فُرِي اِحَاطَهْ وِمَحَاصِرِ اَمْسِ اَوْلَا كَرِ حَا
 رَايِ صَايِبِ بِيْسِ ۞ وَفِكْرِ نَاقِبِ عَاقِبِ اَنْدِيْسِ ۞ اَوْلَدِ زَكِي
 عِلَاجِ وَاِقْعَهْ بِيْسِ اَزْ وُقُوعِ بَا يَدِ كُرْدِ ۞ مَضْمُونِ اَوْزَرِهْ
 بَقِيَّهْ اَلْتِيُوْفَمِنْ دِخِي عِلْفِ بِيْعِ وُطْعَمَهْ شِمَشِي بِي ۞
 دِرْبِيْعِ اَوْلَمِدِيْنِ نَدَارِكِ خَلَاصِ جَانِ ۞ وَاَمْدَاوَايِ مَرَضِ
 جَانِ اَمْرِنْدِ دَقِيْقَهْ فَوْتِ اَيْبِهْ وُزْرِ ۞ فِي الْحَقِيْقَهْ قَاعِدَهْ
 مُسْتَحْسَنَهْ خَاقَانِي ۞ وَشِيْهْ مَرَضِيَّهْ اَلْ عَشْمَانِي ۞
 قَجَانِي فُوْمُقُ وُزْبُونِي اَوْلَدِ رُمِكِ اَوْلِيُوْبِ بِلَاكِهْ
 اِسْتِيْمَانِ وَاِسْتِيْحْلَاصِ اَلنِّمَاسِ اِيْدِنَلَرِ اَنْوَاعِ نُوَازِيْشِ
 خُسْرُوَانِي ۞ وَاَصْنَافِ اَرَامِشِ خَاقَانِي ۞ لِرِي اِيْلَهْ مَعْرُزُو
 مُشْرِفِ اَوْلُقُ مَفْرَرْدُرُ دِيُوَازِنَهْ سِي كُوْنِ كِهْ مَا هِ مَرْبُوْرُ

وَعَنْبَةٌ عَلَيْهِ خَاقَانِ لِرَبِّهِ أَرْسَالَ إِيدُجِيَه دَكِينِ
 مُقَرَّبِ وَمُعْتَبَرِ أَدْمَلَرِنْدَنْ بَرِ قَاجِ بَلَلُو وَبَاشَلُو كَافِر لَرِي
 رَهْنِ طَرَفِيَه وَبِرْدُ كَلَرِنْدَنْ صُنْكَه مَاهِ مَرْبُورِكِ بَكْرِي
 أَوْجِي كُونِي كِه يَوْمِ الْأَحَدِ دَرْدُ وَتِ وَأَقْبَالَ هُو سَعَادَتِ
 إِجْلَالِ إِيْلَه مَحَلِ مَرْبُورِدَنْ رَحَلَتْ إِيدُوبِ تَحْتِ فَتْرُحِ
 بَخْتَلَرِي صَوْبِه عَطْفِ عِنَانِ يُورُبِ حَقِيقَتِ حَالِ ●
 وَكَيْفِيَّتِ مَالِ ● فِكْرِ دَقِيقِ إِيْلَه تَدَقِيقِ أَوْلَسِه بُو فَوْحَاتِ
 ظَفَرِ إِجْجَامِ ● مَفَاخِرِ إِسْلَامِ ● بَرِ تَارِيخِجَه طَهْوَرَه مَلْدُوكِي
 مَفْرُزْدَرِ خُصُوصًا جَنَّتِ مَكَانِ فِرْدَوْسِ إِشِيَانِ ●
 مَرْجُومِ وَمَغْفُورَه سُلْطَانِ سُلَيْمَانَ خَانَ ●
 عَلَيْهِ الرِّحْمَةُ وَالْفُرْقَانُ ● حَضْرَتِ لَرِي كِه فَارُجِ هَفْتِ
 أَقْلِيمِ أَوْ لُوبِ دَبْدَه كُوسِ وَهَيْبَتِي رُبْعِ مَسْكُونَه
 وَلَوْلَه وَطَنْطَنَه فَرُوشُوكَتِي هَفْتِ إِيْلَه زَلْزَلَه

KUZEY-SURİYE'DE GÖRÜNEN İLK TÜRK EMİRİ HAN-OĞLU HÂRUN

ALİ SEVİM

Selçuklular'ın bir devlet kurmalarını sağlayan ünlü *Dandanakan* meydan savaşından (23 Mayıs 1040) sonra ilk *Selçuklu* fetih ve genişleme eylemleri, özellikle batı yönünde, büyük bir gelişme göstermiştir. Bu cümleden olarak, gerek ilk *Selçuklu* Sultanı Tuğrul Bey'in, gerekse *Selçuklu* prens ve emirlerinin *Rey* ve *İsfahan* bölgeleriyle *Azerbaycan* ve *Errân* ülkelerinden sonra *Bizans* egemenliğindeki *Anadolu*'ya da akınlara girişmeleri sonucunda bu ülkedeki *Selçuklu* askerî harekâtı *Malatya* ve *Sivas* kentlerine değin uzatılmış oldu. Önceden hazırlanan planlar uyarınca yürürlüğe konan bu istilâ ve fetih hareketlerine katılan *Selçuklu* emirlerinden bazıları, çeşitli nedenlerle, XI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak buyrukları altında bulunan atlı kuvvetlerle, *Mısır - Fatımî* devletinin egemenliğindeki *Suriye* ve *Filistin*'e inerek bu ülkelerin fethinde ve daha sonra burada kurulan *Selçuklu* devletinin temellerini atmada önemli roller oynamışlardır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, *Suriye* ve *Filistin*'e ilk *Türk* girmelerini yapan belli-başlı emirler, Han-oğlu Hârun, Kurlu, Atsız, Şöklü, Afşin ve Sunduk (ya da Sandak)'tur. Biz bu küçük araştırmamızda, yalnızca, *Kuzey-Suriye*'ye "*İlk Türk Girişi*"ni temsil eden Han-oğlu Hârun'un siyasal ve askerî eylemlerinden söz edeceğiz.

Suriye'ye ilk *Türk* girişi, Han-oğlu Hârun'un¹ buyruğu altındaki *Türkmen (Oğuz)* atlılarıyla birlikte *Halep* bölgesine gelmesiyle

¹ Bu ad, Azîmî, Muhammed b. Ali, *Tarih* (Kara Mustafa Paşa Ktp. Nr. 398, 180 b), Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'âtü'z-zeman fi Tarihi'l-âyân* (*Selçuklular* kısmını yay. A. Sevim, Ankara 1968, s. 122), Aynî, Bedrüddin Mahmud, (*İkdü'l-cumân fi Tarihi ehli'z-zemân*. Topkapu Sarayı III. Ahmed Ktp. Nr. 2912, XXI, 166b), İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (Beyrut 1966, C. J. Tornberg tıpkı basımı, X, 233) ve İbnü'l-Adîm (*Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*. A. Sevim yay. Ankara 1976, s. 55; ayn. Müell. *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*. Yay. S. ed-Dehhân, Dımaşk 1951-1968, I, 294)'de İbn Hân olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü'l-Haleb* adlı eserinde (I, 294, not 4) belirtildiğine göre,

başlar². Ünlü *Halep* tarihçisi Kemâlüddin İbnü'l-Adîm'de bulunan bir kayda göre, adı belirtilmeyen bir *Türk* hükümdarının³ oğlu olan Hârun, babasına kızarak ondan ayrılmış⁴, *Azerbaycan* üzerinden, *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî harekâtını yöneten prens ve emîrlar arasında, *Selçuklu* hizmetinde olarak, beraberinde bulunan bin atlı⁵ ile birlikte *Diyarbakir* bölgesine gelmiştir⁶. Bu sıralarda *Diyarbakir* bölgesi⁷ *Kürt* asıllı *Mervan - oğulları* beyliğinin⁸ yönetiminde idi. Bu ailenin *Âmid* hâkimi emir Saîd'in ölümü üzerine, kent

bu eserin müstensihî, İbn Han'ı İbn Hâkan olarak düzeltmiştir. Fakat eserin yayıncısı, metinde daima İbn Han'ı tercih etmiştir. Bütün bunlarla birlikte yine *Zübdetü'l - Haleb*'in bir yerinde (II, 9) İbn Han'ın adı "Melik Hârun" olarak kaydedilmiştir.

² Hârun'un *Suriye*'deki eylemleri hakkında ayrıntılı bilgi veren İbnü'l - Adîm, "Bu, (yani Hârun'un *Suriye*'ye gelişi) *Suriye*'ye ilk *Türk* girişi idi" (*Zübdetü'l - Haleb*, I, 295) demek suretiyle bunu özellikle belirtmiştir.

³ Görüldüğü üzere, adı ilgili hiç bir kaynakta belirtilmemiş olmasına karşın, M. H. Yınanç (*Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 60), kaynak göstermeksizin bu hükümdarın *Türkistan Hâkanı Tamgaç Han* olduğunu ifade etmiştir.

İbnü'l - Adîm'in (*Zübdetü'l - Haleb* I, 294), Hârun'un "Bir *Türk* hükümdarının oğlu" olarak belirtmesi yanında, Sıbt'ta (S. 122) "*Emtrü'l - Guzz*" ve "*Türkmanî*", İbnü'l - Esîr'de (IX, 233) "*Türkmanî*" ve İbnü'l - Kalânisi'de (*Zeylü Tarihi Dımaşk*, Yay. H. F. Amedroz, Leyden 1908, s. 93) ise "*et - Türkî*" olarak vasıflanmıştır.

⁴ *Zübdetü'l - Haleb*, I, 294.

⁵ *Zübdetü'l - Haleb*, göst. yer., Sıbt, s. 122.

⁶ Göst. Yerler.

⁷ *Diyarbakir* bölgesi ortaçağlarda, *Âmid* (eski çağlarda *Amida*, *Selçuklular* devrinde *Kara - Âmid*), *Meyyâfârikîn* (*Silvan*), *Erzen* ve *Mardin* kentleriyle *Siirt*, *Hısnı Keyfa* (*Hasankeyf*), *Düneysir* (*Koçhisar = Kosar köyü = Kızıltepe*), *Maden*, *Gülcök*, *Atak*, *Ergani*, *Çermik*, *Savur*, *Cizre* vs. gibi otuza yakın kaleyi içine almakta idi [Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Şeddâd, *el - A'lâkü'l - hazîre fî Zikri Ümerât'ş - Şam ve'l - Cezîre* (Tübingen Üniv. Ktp. Nr. 9800), 43b vd.; İA. "*Diyarbakir*" mad.].

⁸ Bu beyliğin tarihi ile ilgili bir araştırma için bk. H. F. Amedroz, *The Marwanid Dynasty at Mayyafarikin in the tenth and eleventh centuries* (JRAS 1902-1903), s. 785-812, s. 123-154.

Bu sülâlenin en önemli kaynağını oluşturan İbnü'l - Erzak'ın *Tarihi Mayyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinin bu aile ile ilgili bölümü Prof. Dr. Bedevî Abdüllatif Avad tarafından "*Tarihü'l - Fârikî, ed - Devletü'l - Mervâniyye* (Kahire 1959)" adıyla yayımlanmıştır. Bu yayım hakkında bk. A. Sevim, VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961), *Bildiriler* (Ankara 1967), s. 174-196. Prof. B. A. Avad'ın yayımladığı metin, Mehmed Emin Bozarslan tarafından pek çok çeşitli yanlışlarla Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1975).

ilerigelenleri, oğlunu *Mervanlı* tahtına oturtmuşlarsa da onun küçük yaşta olması dolayısıyla emirliğin yönetimini kent kadısı Ebû Ali b. Bagal üzerine almıştır. Bununla birlikte emir Saîd'in kardeşi *Meyyâfârikîn* (*Silvan*) emiri Nizamüddevele Nasr'ın *Âmid*'i ele geçirmesinden kaygı duyan kadı Ebû Ali, bu sıralarda *Diyarbakir* bölgesinde bulunduğunu gördüğümüz Hârun'u yardıma çağırır ve böylece, Nasr'ın girişmesi muhtemel bir harekâtına karşı daha kuvvetli bir duruma geçmiş oldu. Fakat öte yandan, *Âmid*'i de kesinlikle kendi egemenliğine almak isteyen Nasr, kardeşinin dul karısını evlenme ve para vadi ile ikna ettikten hemen sonra Ebû Ali'nin yönetimindeki *Âmid* üzerine yürümüştür. Durumun ciddiyetini anlayan Hârun, sür'atle *Âmid*'den uzaklaşmış ise de yolda kalabalık *Arap Temim - oğulları*⁹ kabilesinin saldırısına uğramış ve onlar tarafından tutsak alınmıştır¹⁰. Kaynaklarda anlatılan ve sonradan cereyan eden olaylar zincirinden anlaşıldığına göre, *Temim - oğulları* kabilesinin tutsaklığından kurtulan Hârun, buyruğundaki *Türkmen* atlılarıyla *Diyarbakir* bölgesinin güneyindeki *Bizans uçları*'nda (*sugûr*)¹¹ gaza amacıyla akınlara başlamıştır. Öyleki, bu akınları durdurmada güçlük çeken uçlardaki kent halkı, Hârun'un istediği mal ve paraları vermek suretiyle onunla anlaşma yapmak zorunda kalmakta idi. Hattâ *Bizans* İmparatoru Konstantin X. Dukas, Hârun'un, *Bizans* topraklarına yapmakta olduğu akınları durdurmak için, onu *Bizans* hizmetine geçmeye ikna etmiş ve böylece uç bölgelerine akınlara yapan öteki *Selçuklu* birliklerine karşı kullanma denemesinde bulunmuştur.

⁹ Büyük *Mudar* kabilesine bağlı olan göçebe *Temim* kabilesinin yurtları, *Arabistan*'ın doğu bölgesinin büyük bir kısmı ile, aşağı - yukarı bütün *Necd*'i, *Bahreyn* ve *Yemâme*'nin bir bölümünü kapsamakta idi ki, sınırları güneyde *Dehâ* bozkırlarına, kuzeyde ise *Fırat* ırmağı kıyılarına dek uzanıyordu. Genel bilgi için bk. İA. "Temim" mad.

¹⁰ Hârun'un *Diyarbakir* bölgesindeki eylemleri hakkında bilgi veren tek kaynağımız olan Sıbt'daki kayıtlar pek tatmin edici değildir. Bin *Türkmen* atlısına sahip olduğu belirtilen Hârun'un *Temim - oğulları* kabilesi ile savaşmamış olması bizce olanak dışı görünmektedir. Aksi halde onun, ancak birkaç yakını ile *Âmid*'den ayrıldıktan sonra tutsak alınmış olabileceği düşünülebilir.

¹¹ *Arap* kaynaklarında *sugûr* (tekili *sagr* = ثغر uç, uçlar = ثغور), adıyla kaydedilen *Arap - Bizans* sınır bölgeleri hakkında ayrıntı için bk. M. H. Yınanç, adigeç. Esr., s. 26 vd. E. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches*. Bruxelles 1935. Türkçe Çev. Fikret Işıltan, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. İstanbul 1970; İA. "Sugûr ve Avâsım" maddeleri.

Bununla birlikte Hârûn'un, *Bizans* topraklarına birkaç akın yapmasına karşın imparator'un, uç bölgelerini-kısmen de olsa-savunma amacıyle, onu *Bizans* hizmetinde tutmakta fayda gördüğü anlaşılmaktadır¹². Böylece Hârûn, *Bizans* uç bölgelerinin savunmasında görev yapmakta iken, *Halep Mirdas - oğulları* beyliği tahtında bulunan ve fakat tahtın öteki müddeisi ve özellikle *Arap Kılâb-oğulları* kabilesinin bir kısım kuvvetlerine sahip olan yeğeni emir Mahmud'un *Haleb'e* karşı herhangi bir saldırısından ciddi olarak kaygılanan Esedüdevle Atiyye tarafından yardıma çağrıldı¹³. Çağrışı derhal kabul eden Hârûn, atlılarıyla birlikte uç bölgesinden ayrılıp *Halep* yörelerine gelerek kentin *el-Hâzır* semtine konmuştur. Sıbt b. el-Cevzî'deki bir kayda göre¹⁴, emir Atiyye, Hârûn ve atlılarının çeşitli giderleri için, her ay 11 bin altın vermeyi kabul etmiştir (H. 456/57 = 1064/65)¹⁵.

Hârûn ve *Türkmenlerinin*, başka bir deyimle *Arap* olmayan bir zümrenin, emir Atiyye'nin müttefiki olarak *Haleb'e* gelmesi, *Kuzey - Suriye'de*, özellikle *Halep* bölgesinde, cereyan eden olaylarda daima önemli roller oynayan kalabalık *Kılâb - oğulları* kabilesi üzerinde hiç kuşkusuz Atiyye aleyhine olumsuz bir etki yapmış olmalıdır. Nitekim kendi siyasal emelleri yanında, bu durumdan faydalanmasını bilen *Halep* tahtının öteki müddeisi Mahmud, çok sayıda *Kılâb - oğulları* kabilesi kuvvetleriyle *Haleb'e* yürümüş, fakat özellikle Hârûn'un kenti başarılı bir biçimde savunması sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu yenilgi üzerine Mahmud, taht iddiasından vazgeçmemiş, ancak *Halep*, *Rahbe*, *Menbiç*, *Azâz*, *Bâlis* ve yöreleri amcası Atiyye'nin, başta *Esârib* olmak üzere, eskidenberi elinde tuttuğu yerlerin de yine kendisinde kalması koşulları altında amcası ile barış yapmak zorunda kalmıştır (Muharrem 457 = Aralık / Ocak 1064/65)¹⁶.

¹² Sıbt, s. 122; Cl. Cahen, *La Première Pénétration Turque en Asie - Mineure* (Byzantion, XVIII, 1946-48), s. 26.

¹³ *Zübdetü'l - Haleb*, I, 293-95.

Azimî (180b) ve İbnü'l - Kalânisi (S. 92), Atiyye'nin Hârûn'u, Mahmud'un kendisini *Haleb'te* ikinci kez kuşattığı sırada yardıma çağırıldığını belirtiyorlar.

¹⁴ Sıbt, s. 122.

¹⁵ Sıbt, göst. yer., *Zübdetü'l - Haleb*, I, 294-95; İbnü'l - Kalânisi, s. 92; Azimî, 180 b; İbnü'l - Esîr, IX, 223-34.

¹⁶ *Zübdetü'l - Haleb*, İbnü'l - Kalânisi, Azimî, göst. yerler.

Böylece yeğeni Mahmud ile şimdilik anlaşmazlığı sona eren Atiyye, *Halep* yerli muhafız askerleri (*Ahdâs* أحداث)¹⁷ ve Hârun'un kumandasındaki *Türkmen* atlılarıyla birlikte *Antakya*'ya bağlı *Bizans* topraklarına akınlar yapmış, bu arada, yine bu bölgede bulunan *Kemnân* kalesini feth ile birçok ganimet elde ettikten sonra *Haleb*'e dönmüştür. *Bizanslılara* karşı ilk kez yöresel olarak kazanılan bu küçük başarı üzerine, kent dışında *el-Hâzır* semtinde konakladığını belirttiğimiz Hârun ve atlıları emîr Atiyye ile birlikte *Haleb*'e girdiler. Bununla birlikte Atiyye, bundan böyle yaşamlarını kent içinde sürdürmeyi istedikleri anlaşılın Hârun ve *Türkmen*lerinin, kenti ele geçirmeyi amaçlayan herhangi bir hareketinden kaçınmaya başladı. Ayrıca *Halep* halkı da silâhlı ve *Arap* olmayan bir unsurun aynı sosyal haklarla aralarında birlikte yaşamalarına pek yandaş görünmüyorlardı. İşte bütün bu nedenlerin etkisi altında kalan emîr Atiyye, bir gece, Hârun'un *Türkmenleri* uykuda iken *Halep* muhafızlarına emîr vererek *Türkmenler* üzerine bir baskın düzenledi. *Halep* muhafızları, giriştikleri bu gece baskını sırasında bir kısım *Türkmen* askerini öldürdükten başka at ve silâhlarından da pek çoğunu yağmaladılar (Safer 457 = Ocak / Şubat 1065). Böylece müttefiki durumunda bulunan emîr Atiyye'nin ihanetine uğrayan Hârun, kendisini güvencede görmeyerek atlılarıyla birlikte *Haleb*'den ayrılmak zorunluluğunu duydu. Kentten ayrılırken bu sırada kalede bulunan Atiyye'ye: "Ey Atiyye, bana ve adamlarıma zulmettin, Tanrı adına and içerim ki, seni en feci bir biçimde o kaleden aşağıya indireceğim" diye yüksek sesle bağırdıktan sonra doğu yönüne hareket etti. Hârun'un *Türkmen* atlılarından bir bölüğü, *Fırat* ırmağını geçip *Elcezire* topraklarına girmişlerse de buralarda yurt tutmuş olan *Nümejr - oğulları* kabilesi'nin¹⁸ saldırılarına uğramış

¹⁷ Tekili *Hades* (حدث), ortaçağlarda "Devlet, ya da bir kentin yerli muhafız teşkilâtı kuvvetleri" demek olan bu sözcük hakkında bk. EI. "al - Ahdâs" mad.; R. Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes* (Paris 1927), I, 257-58.

¹⁸ Fakir ve geçim olanaklarından yoksun olmaları nedeniyle eski zamanlardan beri yağma ve yolkesicilik yapmakla ünlenen bu kabile, *Arap* yarımadasında, *Yemâme*'nin batısında, bu bölge ile *Himâ Zerîa* arasında aşılması güç, verimsiz arazide oturuyorlardı. Bununla birlikte *Arap* kabileleri arasında *Nümejr* adını taşıyan küçük guruplar da görülmektedir. *Elcezire*'de oturan söz konusu bu *Nümejr - oğulları*'nın hangi kabileye bağlı olduğunu bilemiyoruz. Bununla birlikte bu kabile de, başka *Arap* kabileleri gibi, *Güney - Arabistan*'dan *Elcezire*'ye göç edip yerleşmiştir. Genel bilgi için bk. İA. "Nümejr" mad.

ve yağma edilmişlerdir. Bu yağma ve saldırıdan kurtulabilenler geri dönüp *Fırat*'a yaklaştıkları sırada bu kez çok sayıda¹⁹ bir *Bizans* kuvvetine rastladılar. İbnü'l-Adîm'in ifadesine göre²⁰, hiçbir kayıp vermeden *Fırat*'ı geçmeyi başaran bu *Türkmenlerle Bizanslılar* arasında bir çarpışma yapılmış ve hattâ çok sayıda *Bizans* askeri de öldürülmüştür. Bu *Türkmen - Bizans* çatışmasından sonra, bu kez bu bölgede oturan *Karîz - oğulları*, *Ka'b - oğulları* vs. gibi bazı *Arap* kabileleri de *Bizanslılarla* çarpışmışlardır²¹. Hârun'a bağlı bu *Türkmenlerin* daha sonraki eylemleri, ya da Hârun'un buyruğu altına yeniden girip girmedikleri konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz.

a) Hârun'un emîr Mahmud ile işbirliği

Halep emîri Atiyye'nin ihanetine uğraması nedeniyle *Türkmen* atlılarıyla *Haleb*'den ayrılan ve yukarıda anlatılan çeşitli olaylar dolayısıyla kuvvetlerinden bir kısmını yitiren Hârun, bir süreden beri *Halep Mirdasî emîrliği* tahtını ele geçirmek isteyen, fakat başarılı olmayan emîr Mahmud'a ulaklar göndermiş ve "daha önce amcası ve rakibi emîr Atiyye ile birlikte kendisine karşı çatışmaya girişmesi nedeniyle ondan özür dilemiş, şimdi ise kendisine yardıma hazır olduğunu" bildirmiştir. Esasen içinde *Halep* tahtına sahip olma emelini saklayan emîr Mahmud, Hârun'un bu önerisini kabulde hiçbir sakınca görmemiştir. Bunun üzerine Hârun, beraberindeki atlılarla bu sırada *Sermîn*'de²² bulunan Mahmud'a katılmıştır²³. Çok geçmeden Hârun, onunla birlikte *Trablus - Şam*'a gidip yeniden geri döndükten sonra²⁴ *Haleb*'i ele geçirme hazırlıklarına başladılar.

¹⁹ İbnü'l - Adîm (*Zübdetü'l - Haleb*, I, 296), *Bizans* kuvvetlerinin 20 bin kişi olduğunu belirtir.

²⁰ Göst. yer.

²¹ *Zübdetü'l - Haleb*, I, 295-96; Sıbt, s. 122; İbnü'l - Kalânîsî, s. 92; Azimî; 180 b; krş. Honigmann (Türkçe çev.), s. 116.

²² *Ma'arretünnu'mân*'ın kuzeyinde, *Halep*'in 50 Klm. Güney - batısına *Haleb*'e bağlı bir ilçe (*Zübdetü'l - Haleb*, I, 119, not 2).

²³ İbnü'l - Esîr (IX, 234), Hârun'un Mahmud'a *Harrân*'da katıldığını yazar.

²⁴ İbnü'l - Kalânîsî, s. 92; *Zübdetü'l - Haleb*, I, 296; Sıbt, s. 122; İbnü'l - Esîr, IX, 233-34; Azimî, 180 b.

İbnü'l - Kalânîsî ve Azimî'de (Göst. yerler) kaydedilen bu seyahatin nedenleri bilinmiyor. Ancak daha sonra göreceğimiz *Halep* kuşatması sırasında Mahmud'a, *Mısır - Fatımî* halifesi el - Mustansır'dan bir elçinin gelmesi ve

Uzun bir süreden beri *Haleb* tahtını ele geçirmeyi başaramayan Mahmud, buyruğu altına aldığı çok sayıdaki *Kilâb - oğulları* kabilesi kuvvetlerinden başka bu kez Hârun'un *Türkmen* atlılarının da yardımını sağlamak suretiyle, yeğeni Atiyye'ye karşı daha güçlü bir duruma gelmiş oldu. *Arap* kuvvetleri ve kendisine katılan birtakım *Türkmenlerle* ²⁵ daha da kuvvetlenen Hârun'un yönettiği atlılarından oluşan kalabalık bir ordu ile harekete geçen Mahmud, *Haleb*'in kuzeyindeki *Mercüdâbık* yönüne doğru ilerledi. Amcasının hareketini yakından izlediği anlaşılan emir Atiyye, özellikle büyük *Kilâb - oğulları* kabilesinin Amr b. Kilâb gurubuna ²⁶ bağlı Ebû Avf kolu ile öteki *Arap* kabilelerinden derlediği kuvvetlerle Mahmud ve Hârun'un kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Her iki taraf arasında *Mercüdâbık* yörelerinde yapılan savaşta (11 Cumadelâhır 457 = 20 Mayıs 1065) ²⁷ Atiyye bozularak geri çekilmiş ve derhal *Haleb*'i savunma hazırlıklarına girişmiştir. Fakat öte yandan Atiyye'yi yakından izleyen emir Mahmud ve Hârun, ivediyle gelip *Haleb*'i kuşatmaya başladılar. Atiyye'nin kent içinde bol miktarda yiyecek maddeleri depo etmesi nedeniyle kuşatma 102 gün gibi uzun bir zaman sürmüştü, fakat sonunda başgösteren yiyecek sıkıntısı ve özellikle *Türkmen* askerlerinin hiç gevşemeden kuşatmayı şiddetle ve inatla sürdürmeleri ²⁸ sonucunda, kent savunması daha fazla dayanamamıştır. Savunmayı bizzat yöneten Atiyye ve kent ilerigelenleri, daha önce Hârun ve *Türkmenlerine* yaptıkları ihanetin karşılıksız kalmayacağı kuşkusuyla emir Mahmud'a bir ulak gönderip "*Türkmenlerin* kente girmelerine izin vermemesi koşulu ile *Haleb*'i kendisine teslim edeceklerini" bildirdiler. Hârun ve *Türkmenlerinin* *Haleb*'e girmeleri halinde kendi durumunun da sarsılabileceğini düşünen Mahmud, Atiyye'nin bu önerisini içtenlikle benimsedi ve Ramazan 457 ortalarında (Ağustos 1065 sonları) *Haleb*'e girerek egemenliğini ilân etti. Atiyye ile yaptığı anlaşma gereğince, kendisinin, *Halep* ve güney yörelerini almasına karşılık ona, *Rahbe*, *Azâz*, *Menbiç*, *Bâlis* ile *Haleb*'in kuzey ve

halife adına ona çeşitli lâkaplar tevcih etmesi (*Zübdetü'l - Halep*, I, 297), bu seyahatin, onun *Fatimilerden Halep* kuşatması için yardım isteği ile ilgili olması düşünülebilir.

²⁵ *Zübdetü'l - Halep*, I, 296.

²⁶ *Kilâb - oğullarının* ünlü gurupları hakkında bk. İA. "*Kilâb*" mad.

²⁷ E. Honigmann (*Türkçe çev.*, s. 117), bu savaşın tarihini 11 Recep 457 (18 Haziran 1065) olarak vermiştir.

²⁸ Sıbt, s. 124.

doğusunda bulunan bütün toprakları verdi. Gerçekten emir Mahmud, Atiyye ile yaptığı anlaşmaya sadakat göstererek Hârun ve *Türkmenlerinin Haleb*'e girmelerine izin vermeyip onların kentten uzak kalmalarını sağlamak amacıyla, Hârun'a *Ma'arretünnu'man*'ı ıkta olarak vermiştir²⁹. Hârun, buyruğunda bulunan *Türkmen* atlılarından başka, İbnü'l-Adîm'in belirttiği gibi³⁰, kendisine katılan *Türk*, *Uç*'lu³¹, *Deylemli* ve *Kürtler*den bin kişilik bir kuvvetle ve bütün ağırlıklarıyla *Ma'arretünnu'man*'a gelip kentin namazgâhına konmuştur (H. 457 = 1065)³². Hârun ve askerlerinin ıkta sahaları olan bu kentteki eylemleri hakkında elimizde bulunan kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlayamıyoruz. Yalnız İbnü'l-Adîm, Hârun'un, çoğunluğu *Türkmen* olan ve çeşitli unsurlardan oluşan askerlerinin bu bölgede hiç bir yağma eyleminde bulunmadıklarını, *Araplara* ait bağ ve bahçelerden gerekli bütün yiyecek maddelerini ancak para karşılığında aldıklarını, hattâ hayvanlarını dahi parayla sulattıklarını özellikle belirtmektedir³³. Yağma ve elkoymaların daima olağan bir eylem halinde görüldüğü bir devirde Hârun ve askerlerinin bu dürüst

²⁹ *Zübdetü'l - Haleb*, I, 297; II, 9; Sıbt, göst. yer; İbnü'l - Kalânîsî, s. 93; Azimî, 181a, krş. E. Honigmann (Türkçe çev.), s. 117.

³⁰ *Zübdetü'l - Haleb*, II, 10.

³¹ İbnü'l - Adîm (*Zübdetü'l - Haleb*, göst. yer), bunların, *Karlukların Uç* (أوج) kentinden olduklarını belirtiyor. *Arap* kaynaklarında *Uş* (أوش) imlâsıyla de yazılan [Bk. İbn Hordâdbih. (Yay. M. J. De Goeje, 1889), *el - Mesâlik ve'l - Memâlik*, s. 30, 208] ve *Kâşgârlı*'da (*Divanü Lugati't - Türk*, I, 35 ve harita) (أج) biçiminde kaydedilen bu *Karluk* kenti (Ayrıca bk. Yakut, *Mu'cemü'l - büldân*, I, 297), *Özkent*'in güney - batısında bulunmaktadır. Ayrıntı için bk. G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate* (Cambridge 1930), s. 478-79 ve harita nr. IX.

³² İbnü'l - Adîm'e göre (*Zübdetü'l - Haleb*, II, 9-10), emir Mahmud'un *Haleb*'e egemen olması (Ağustos 1065 sonları) ile Hârun'un kuvvetleriyle *Ma'arretünnu'man*'da yerleşmesi (Eylül 1066 ortaları) arasında bir yıldan fazla bir süre vardır. Bu süre içinde Hârun ve askerlerinin nerede ve ne gibi eylemlerde bulunduğu hakkında İbnü'l - Adîm bize hiç bir bilgi vermemiştir. Söz konusu bu *Türkmen* kuvvetlerinin geçim giderlerini karşılaması ayrıca daha önemli olarak *Haleb* için bir tehlike haline gelmeleri emir Mahmud'un çözümlemesi gereken önemli bir sorun olarak görünüyor. Bu nedenlerle Mahmud'un onları uzun bir süre *Haleb* dışında bekletmeyip bir an önce ıkta ettiği *Ma'arretünnu'man*'a göndermiş olması pek doğal görünüyor. Nitekim Sıbt (S. 124), Hârun ve kuvvetlerinin *Ma'arretünnu'man*'a geliş tarihini H. 457 (1065) yılı olayları arasında vermekle bu konudaki kuşkumuzu gidermiştir.

³³ *Zübdetü'l - Haleb*, II, 10.

davranışlarına karşın *Ma'arretünnu'man* halkı onlardan sonderecede kuşku ve korku duymakta idiler. Bu nedenle, kent ilerigelenlerinin emîr Mahmud'a başvurması üzerine olsa gerek, Hârun'a *Ma'arretünnu'man* yerine adı belirtilmeyen başka bir yöre, ya da kent ikta olarak verilmiştir³⁴.

Yukarıda görüldüğü üzere, *Halep Mirdasî* tahtını birkaç başarısız girişimlerden sonra ancak Hârun'un destek ve yardımıyla ele geçirmeyi sağlayan emîr Mahmud, yine onun kuvvetleri sayesinde *Halep'*deki egemenliğini güvence altında sürdürebiliyor ve böylece kendisini daha güçlü hissedebiliyordu. Bunun ilk belirtilerinden biri olarak Mahmud, H. 459 (1065) yılı başlarında beraberinde atlılarıyla Hârun ve *Ebû Bekr b. Kilâb - oğulları* ailesinden *Ayf - oğulları* kuvvetleri olduğu halde, harekete geçerek bu sıralarda *Humus*'ta bulunan *Atiyye'nin*, kendisiyle savaşması için, birtakım ilişkiler kurduğu bazı *Kilâb - oğulları* kabilelerine karşı bir sefer düzenlemiştir. Ancak söz konusu girişimlere karşın *Atiyye*, kendi yüzünden *Arapların* yeniden kanlarının akması ve *Mirdasî* ailesinin çökmemesi amacıyla Mahmud ile savaştan kaçınmıştır³⁵.

Hama yörelerinde giriştiği bu küçük harekâtdan sonra *Haleb'e* dönen Mahmud, metbûu *Mısır - Fatımî* halifesi *el-Mustansır*'dan özel ulaklarla gönderilen bir mektup almıştı (Muharrem 459 = Kasım/ Aralık 1066). *el-Mustansır* bu mektubunda "Hazineye para göndermesini, komşusu bulunduğu *Bizans* ülkesine gaza yapmasını ve nihayet Hârun ve *Türkmenlerini Halep'ten* uzaklaştırmasını" bildiriyordu. Emîr Mahmud halifeye gönderdiği yanıtta, "*Haleb'i* amcası *Atiyye'den* almak uğruna pek çok borca girdiği için elinde para kalmadığını, borcu bitince istenilen parayı göndereceğini" belirttiikten sonra "*Bizans'a* gaza yapmak istediğini ancak onlardan, oğluna karşılık borç para aldığını, borcunu ödeyip oğlunu kurtardıktan sonra gaza harekâtına girişebileceğini" bildiriyor ve nihayet "Hârun'un kendisinden kuvvetli olduğunu, ondan, idare etmek suretiyle faydalandığını ve böylece, muhtemel herhangi bir tehlikeli hareketinden korunduğunu, eğer *Türkmenlerin Halep'ten* uzaklaştırılması kesinlikle isteniyorsa o zaman çok sayıda bir kuvvetin *Haleb'e* gönderilmesini ve kendisinin de onlara katılabileceğini" ifade ediyordu. Mahmud'un ya-

³⁴ Göst. yer.

³⁵ Göst. yer.

nitını alan halife, derhal bu sıralarda *Dımaşk*'ta vali bulunan *emîrü'l-cüyûş* Bedrülcemâlî'ye bir mektup göndererek "Emîr Mahmud'un itaatten çıktığını ve *Iraklılara (sünnîlere)* yakınlaşması nedeniyle ona karşı yürüyüp savaşılmaması gerektiğini" bildirdi. Bunun üzerine Bedrülcemâlî, Mahmud'un *Rahbe*'de bulunan amcası Atiyye'ye "Derhal *Haleb*'e yürümesini ve kendisine yardımcı olacağını" bildirmesinden hemen sonra Atiyye, beraberindeki *Kilâb - oğulları* kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'e yürümek üzere *Hama*'ya geldi. Bunu haber alan Mahmud, Hârûn ve *Türkmenleriyle* birlikte *Halep*'ten çıkarak Atiyye'ye katılmalarını önlemek amacıyla, kendisinin müttefiki durumunda olan bir kısım *Kilâb - oğulları* kabilesinin obasına kondu. Mahmud ve Atiyye arasında çarpışmalar başlamak üzere iken kadı İbn Ammâr aralarına girmiş, her ikisi tarafından kabul edilen, *Mısır - Fatımî* Halifesini metbû tanınmaları, *Haleb*'e karşılık Atiyye'ye *Rahbe* ve *Bâlis*'ten başka, *Rakka* ve *Fırat* ırmağının bir kısım yörelerinin verilmesi koşullarıyla bir anlaşma yapmayı başarmıştır³⁶. Böylece emîr Mahmud, *Halep*'teki egemenliğini koruduktan başka, metbûununun bir ultimatom niteliğini taşıyan isteklerinin hiç birisini yerine getirmemiş oluyordu.

b) Hârûn'un Bizanslılarla savaşları

Hârûn, görüldüğü üzere, emîr Mahmud'un *Hama* yörelerinde oturan kendisine muhalif *Araplara* karşı giriştiği bir sefere katıldıktan sonra buyruğu altındaki *Türkmen* atlıları ve yine kumandası altına verilen bir kısım *Kilâb - oğulları* kabilesi kuvvetleriyle birlikte harekete geçerek *Haleb*'e bağlı olmasına karşın *Bizans* egemenliğinde bulunan ünlü *Artah* kalesi üzerine yürüyüp kuşatmaya başlamıştır. Çok sayıda *Hristiyan* halkın yaşadığı ve ileri gelen *Hristiyan* yöneticilerinin de burada bulunması nedeniyle *Artah* kalesi inatla savunuluyordu, ayrıca kalenin sağlam surlara sahip olması dolayısıyla de kuşatma savaşı sürüp gidiyordu. Beş aya yakın bir süre devam eden kuşatma harekâtı sırasında bir *Bizans* kuvveti gelip *Artah*'ın *Antakya Kapısı* tarafına konmuştu. *Bizans* komutanları *Artah* ve öteki bazı *Bizans* toprakları hakkında Hârûn ile anlaşma önerisinde bulunmuşlarsa da ondan olumlu bir yanıt alamamışlardır. Kuşatmayı sürdüren Hârûn 27 Şaban 460 (1 Temmuz 1068) tarihinde direnişi kırarak *Artah*'ı

³⁶ Sıbt, s. 132-33.

saldırı ile ele geçirmeyi başardı ³⁷. İbnü'l-Adîm ³⁸ kuşatma savaşı sırasında üç bine yakın *Bizans* askerinin öldürüldüğünü, kale içinde bulunan pek çok malın ele geçirildiğini ve çok sayıda da tutsak alındığını belirtmektedir. *Bizans*'ın *Antakya* savunması bakımından önemli bir yeri olan *Artah* kalesinin fethi, *İslâm* sınırlarının *Antakya*'ya biraz daha yaklaşması ve özellikle *Halep* bölgesinin güvence altına alınmış olması yönünden büyük bir kazanç olmuştur.

Artah'ın fethinden hemen sonra yine bu yörelerde bulunan 'İmm (عم) kalesi de Hârun tarafından alınmıştır ³⁹.

Romanos Diogenes, *Bizans* İmparatorluğu tahtına geçtikten sonra *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî harekâtını durdurmak ve ayrıca *Kuzey - Suriye*'de yitirilen *Bizans* topraklarını geri almak amacıyla, 1068 yılı yazında büyük bir ordu ile sefere çıktı. Diogenes, *Anadolu*'da birtakım askerî hareketlerde ⁴⁰ bulunduktan sonra *Malatya* üzerinden *Kuzey - Suriye*'ye geldi. Burada ordusunu bir süre dinlendirdikten sonra *Halep* bölgesini yağma akınlarına uğratmış ve çok geçmeden de bir kısım askerlerini bu bölgede bıraktıktan sonra, yine bu bölgenin en önemli kalelerinden birisine sahip olan *Menbiç* üzerine yürüyüp kuşatmaya başlamıştır. İmparatorun hareketini daha önce haber alan kent halkının büyük bir bölümü, ivedilikle *Halep*'e kaçıp sığınmayı başarmışlardı ⁴¹. İmparator şiddetle sürdürdüğü kuşatma savaşından bir süre sonra *Menbiç*'i ele geçirdi. Kenti savunan askerlerin silâhsız olarak kenti terk etmesine karşın Amertice (Amertikes = Umûr - Tigin?) ⁴² adlı bir *Türk* emîri, *Türk* ve *Arap* kuvvetleriyle direnmeyi

³⁷ *Zübdetü'l - Halep*, II, 12-13; İbnü'l - Esîr, IX, 234; Sıbt, s. 136; E. Honigmann, adigeç. Esr. s. 117, Cl. Cahen, *La Première Pénétration*, s. 26, 31.

³⁸ *Zübdetü'l - Halep*, II, 12.

³⁹ Sıbt, s. 136.

⁴⁰ Bu konuda bk. M. H. Yinanç, adigeç. Esr. s. 62 vd.; Cl. Cahen, adigeç. Makl.; E. Honigmann, adigeç. Esr. s. 118-119; S. Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes* (Ankara 1971), s. 24 vd.

⁴¹ Lebeau, *Histoire de Bas - Empire* (Yay. M. De Saint Martin - M. Brosset, Paris 1833), XIV, 472; Sıbt, s. 131-37; Abu'l - Faraç, *Tarih* (Türkçe çev. Ö. R. Doğrul. Ankara 1945), I, 319.

Son iki kaynaktaki verilen bilgilere göre, *Menbiç*'ten *Halep*'e giden bir devenin taşıt ücreti 80 altına kadar yükselmiş, bir kilo ekmek, ya da altı avuç arpa bir altına satılmıştır.

⁴² Cl. Cahen'in, Attaliates'in ifadesine dayanarak (adigeç. Makl., s. 26, not 2), Skylitzes (Honigmann, s. 118) ve Lebeau'da (XIV, 472) metinde

sürdürüyordu. Fakat İmparatorun üstün kuvvetleri karşısında o da fazla dayanamayarak teslim olmak zorunda kaldı (H. 461/2 = 1068/-69)⁴³.

Romanos Diogenes'in Halep bölgesinde yağma ve yıkım akınlarını sürdürmesini Halep için tehlikeli bulan emir Mahmud, Hârûn'un komutasındaki Türkmenlerle Araplardan –özellikle *Kilâb-oğulları* kabilesinden– oluşturduğu bir orduyla harekete geçerek Halep'in kuzey bölgesinde Diogenes tarafından bırakılan Bizans kuvvetlerine şiddetli bir saldırıya geçti. Bunu haber almakta gecikmeyen İmparator, Menbiç'teki askerlerinden bir birliği, takviye amacıyla, Halep'in kuzeyinde saldırıya uğrayan Bizans kuvvetlerine yardıma yolladı. Türkmen ve Arap kuvvetleri bozkır uluslarının uyguladıkları savaş düzeninde olduğu gibi, saldırıp geri çekilmek suretiyle Bizans birliklerini yıpratıp ağır kayıplara uğrattı. Küçük çapta yapılan bu çarpışmalardan sonra Hârûn ve emir Mahmud askerlerine, Bizans kuvvetlerine kesin sonuç alabilmek amacıyla şiddetli bir saldırı emri verdiler. Yapılan yoğun çarpışmalar sırasında Bizans kuvvetlerinin bir kanadı bozulup çekilmek zorunda bırakılırken, öbür kanat da çok geçmeden saldırıya dayanamayıp geri çekil-

verdiğimiz biçimde geçen, fakat Türkçe adını kesin olarak belirleyemediğimiz bu Türk emirinin Hârûn olduğunu belirtmesi, bizce doğru değildir. Söz konusu kuşatmadan ayrıntılı olarak söz eden Sıbt ve Abu'l - Faraç (Göst. Yerler), kuşatma sırasında Hârûn'un kentte bulunduğunu yazmadıkları gibi, onun, Menbiç'le herhangi bir ilişkisinden de söz etmiyorlar. M. H. Yınanç ise (Adıgeç. Esr., s. 66) Amertice'in Umûr - Tekin olduğunu kaydetmiştir.

Lebeau'da (XIV, 460) verilen bilgilere göre, daha önce İmparator Konstantin Dukas'ın hizmetinde bulunan Amertice, buyruğu altındaki Türkmen atlılarıyla Antakya yörelerini yağma ve yakıp - yıkma akınlarına uğratmış (1067), kendisini karşılayan Nikephor Botaniates'in kuvvetlerini darmadağın etmek suretiyle bozguna uğratmıştır.

⁴³ Sıbt, s. 136-37; *Zübdetü'l - Haleb*, II, 13-14; Urfalı Mateos (Türkçe çev. H. D. Andreasyan, Ankara 1962), s. 137; Abu'l - Faraç, I, 319; İbnü'l - Esîr, X, 60; Azîmî, 181 a - b; İbnü'l - Kalânîsî, s. 99; Lebeau, XIV, 471; Cl. Cahen, *La Campagne de Mantzikert d'Après les Sources Musulmans* (Byzantion 1934, IX/2), s. 624; S. Eyice, Adıgeç. Esr., s. 25; E. Honigmann, s. 118.

Teslim olan Amertice'nin sonu hakkında ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz.

İbnü'l - Esîr'de (Göst. Yer), emir Mahmud, *Kilâb - oğulları* kabilesi, İbn Hassân et - Tâiyyî ve bunlara katılan büyük Arap kuvvetlerinin Menbiç'te bozguna uğrayıp çekildikleri kaydedilmiştir.

mekten başka bir şey yapamadı⁴⁴. Bu çarpışmalar sırasında birçok *Bizans* askeri kılıçtan geçirildi. *Menbiç*'i daha yeni ele geçirmiş olan İmparator, *Halep* bölgesinde bıraktığı kuvvetlerin bu yenilgi ve bozgununu haber alır almaz, daima yanında bulundurduğu *Kapadokyalı* birliklerle derhal buradan hareketle *Halep* yakınlarına gelip kondu. Diogenes'in gelişini yakından izleyen Hârun ve Mahmud, hiç vakit yitirmeksizin onun karargâhına ansızın saldırarak kuşatmayı başardılar. Burada *Türkmen - Arap* kuvvetleri ile *Bizans* askerleri arasında amansız bir çarpışma başladı. Kendisinin bizzat kumanda ettiği birliklerin de yenilgisi halinde durumun *Bizans* için son derecede ciddileşeceğini anlayan İmparator, hemşehrileri *Kapadokyalı* askerlere sürekli olarak cesaret veriyor, onların morallerini kuvvetlendirmede büyük çaba gösteriyordu. Nihayet Diogenes, ılık bir havanın egemen olduğu 20 Kasım (1068) gecesi kuvvetlerini, sessizce ve büyük bir gizlilik içinde harekete geçirerek kendilerini kuşatmış olan *Türkmen* ve *Arap* askerlerinin çadırlarına saldırarak bunları ateşe vermeyi başardı. İmparator kuşatılan kuvvetlerinin kurtarılmasını sağlaması bakımından son derecede gerekli gördüğü bu harekâtı sürdürmemiş, hattâ bozgun halinde kaçan *Türkmen* ve *Arap* askerlerini izlememe buyruğu vermiştir⁴⁵. Kuşatmadan kurtulan İmparator, yeniden *Menbiç*'e gidip kuşatma savaşı sırasında yer yer yıkılan kale surlarını onartmış ve buraya kumandan olarak *Gürcü* Apokapes-oğlu Pharesmanes Bestes'i bıraktıktan sonra *Haleb*'in kuzeyindeki *Azâz* kalesini almak üzere, harekete geçip kale önlerinde karargâhını kurmuşsa da bir yandan *Türkmen - Arap* kuvvetlerinin sürekli saldırıları, öte yandan ordusunda veba salgınının çıkması⁴⁶ ve ayrıca yiyecek sıkıntısının başgöstermesi nedenleriyle harekâtını durdurmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Diogenes, çok geçmeden *Halep* yörelerinde yiyecek sağlamak amacıyla birkaç yağma akınlarında bulunduktan sonra, daha önce Hârun'un fethettiğini gördüğümüz *Artah* kalesi üzerine yürüdü. Hârun ve emir

⁴⁴ Bu sıralarda *Bizans* ordusunda bir çöküş, bir dağılma baş göstermişti. Hattâ *Ermeni* askerleri saflardan ayrılıp *Türk* ve *Arap* kuvvetleriyle birleşme girişimlerinde dahi bulunmuşlardı (Lebeau, XIV, 473).

⁴⁵ Lebeau, XIV, 473-74.

⁴⁶ İbnü'l - Adim (*Zübde'tü'l - Haleb*, II, 14) İmparatorun, kendisine gelen *Mısır* elçisi kadı el - Kudâî'ye "bir günde, askerlerden başka üç bin at ölmüştür" dediğini kaydediyor.

Mahmud, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle onu karşıladılarsa da (1068/69) bozulup çekilmek zorunda kaldılar. Çok geçmeden İmparator *Artah* kalesini ve daha sonra da *'İmm* kalesini ele geçirmekte pek güçlük çekmedi⁴⁷.

c) Hârun ve Türkmenlerinin sonu

Yukarıda görüldüğü üzere, Hârun, daha önce işbirliği yaptığı *Halep* emiri Atiyye'nin ihanetine uğradıktan sonra *Halep Mirdasî* tahtının öteki müddeisi emir Mahmud ile birleşerek onun *Haleb'i* ele geçirmesini sağlamış ve daha sonraları, gerek *Bizanslılar*, gerekse Mahmud'un öteki düşmanlarına karşı onunla birlikte bütün savaflara katılmış ve kazanılan başarılarında büyük hisse sahibi olmuştu. Emir Mahmud, halkın kuşku duyması nedeniyle Hârun ve *Türkmenlerinin Halep'te* oturmalarına izin vermeyip onlara, *Ma'arretünnu'man*'ı ıкта olarak vermişti. Fakat bu kent halkının da isteği üzerine Mahmud, Hârun'a adı belirtilmeyen başka bir yeri ıқта etmişti⁴⁸. Bununla birlikte Hârun'un askerleriyle *Ma'arretünnu'man*'dan ayrılıp yeni ıқта bölgesine gidip yerleştiği hususu, kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği nedeniyle kesinlik kazanamamaktadır. İbnü'l-Adîm'deki bir kayda göre⁴⁹, *Ma'arretünnu'man* yakınlarındaki *Uşfâna* kalesi sahibi Hüseyin b. Kâmil'in bu yörelerde yoğunlaşan *Türkmen* akınları nedeniyle bu kaleyi ve kendi yönetiminde bulunan öteki yerleri *Fatîmî* nâiplerine vermek zorunda kaldığına bakılırsa, sözkonusu bölgede harekâta bulunan *Türkmenlerin* Hârun'un *Türkmenleri* olması kuvvetli bir olasılık taşımaktadır. Emir Mahmud ile işbirliği devresinde ıқта bölgesinde hiç bir yağma hareketinde bulunmayan bu *Türkmenlerin*, ancak Mahmud'un herhangi bir ihanetine uğramalarından⁵⁰ sonradır ki, yağma eylemlerine girişmiş olabilecekleri düşünülebilir. Nitekim Sıbt'taki bir kayda göre⁵¹, Hârun, daha önce

⁴⁷ Sıbt, s. 136; Azimî, 181b (burada *Azâz*'ın da alındığı belirtilir); Abu'l-Faraç, I, 319; Lebeau, göst. yer.; krş. E. Honigmann, s. 118-19.

⁴⁸ Bk. Not. 34.

⁴⁹ *Zübdetü'l - Haleb*, II, 10.

⁵⁰ Hârun'un, emir Mahmud'u öldürmeye girişim nedenlerini, bu bilgiyi veren tek kaynak Sıbt'ta belirtilmemiştir. Bununla birlikte Mahmud'un, Hârun ve *Türkmenlerine* karşı herhangi bir ihanet eyleminde bulunduğu kesinlik kazanmaktadır. Esasen Mahmud'un, Hârun'u atlılarıyla birlikte *Haleb'e* sokmaması, ikisi arasında bir gerginlik yaratmış idi.

⁵¹ S. 143.

ihanetine uğradığını gördüğümüz Atiyye ile birlikte Mahmud'u da öldürmek amacıyla, *Haleb*'e birkaç kez saldırıda bulunmuş, fakat başarılı olamamıştır. Emîr Mahmud'un hizmetinde de kendini ve adamlarını güvence altında görmeyen Hârûn, atlılarıyla birlikte Mahmud'dan ayrılıp, vasalı bulunduğu *Mısır-Fatımîlerine* karşı *Sur* kentinde ayaklanarak yönetimi ele geçiren Kadı Aynüddevele Ebu'l-Hasen b. Ebû Ukayl'e gidip bu kez onunla işbirliğine başladı. Aynüddevele, isyan halinde bulunduğu *Fatımî* devletine karşı kuvvetli bir durumda olmak için Hârûn ve *Türkmenlerine* sonderecede iyi davranmış ve onlara pek çok lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Bu sıralarda *Mısır - Fatımî* halifesi el-Mustansır, Aynüddevele'yi yola getirmek için bu sıralarda *Akkâ* valisi olan Bedrülcemâlî'yi görevlendirdi. Harekete geçen Bedrülcemâlî, *Sur* kentini şiddetle kuşatarak sıkıştırmaya başladı. Çarpışmalar sırasında Hârûn, bir kısım kuvvetleriyle Aynüddevele'nin saflarından ayrılıp Bedrülcemâlî'ye katıldı⁵². Onun bu hareketi karşısında bazı *Türkmenlerle* ilişki kurmayı başaran Aynüddevele onlara : "Beyiniz Hârûn'a ne kadar iyilikler yaptığımı, pek çok mal ve paralar verdiğimi biliyorsunuz, o ise, kendisine yaptığım bu iyilik, lütuf ve ihsanlara karşılık bana dürüst davranmadı, ihanet etti. Eğer sizler onu öldürecek olursanız, istediğiniz kadar para vereceğim" demek suretiyle onları, beylerini öldürme eylemine girişmeleri hususunda kışkırttı. Aynüddevele'nin bu parlak vaadine aldanan iki *Türkmen*, bir fırsatını bulup Hârûn'un üzerine çullanarak onu öldürdüler ve başını kesip Aynüddevele'ye getirdiler. Kesik baş kent içinde dolaştırılarak halka gösterildi. Aynüddevele'nin yanında bulunan bir kısım *Türkmenler*, onun, beylerine karşı düzenlettirdiği bu sükast eylemi nedeniyle onu terk edip kenti kuşatmakta olan Bedrülcemâlî'ye katılmışlardır (H. 462/63 = 1070/1071)⁵³.

⁵² Hârûn'un kendisinden ayrılması nedeniyle, ciddi bir duruma düşen Aynüddevele, *Filistin Türkmenleri*'nin başbuğu Kurlu Bey'i yardıma çağırarak ve böylece Bedrülcemâlî'nin kuşatmasından kurtulacaktır.

⁵³ Sıbt, s. 143; Cl. Cahe, *La Première Pénétration*, s. 28-29.

İbnü'l - Adîm'in bu olaylardan hiç söz etmemesi yanında, İbnü'l - Kâlânisi (S. 98), İbnü'l - Esîr (X, 60) ve Azîmi (182 a), Bedrülcemâlî'nin *Sur* kuşatmasını zikretmekle birlikte Hârûn'dan hiç söz etmiyorlar.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki, *Bizans* egemenliğindeki *Anadolu*'da *Selçuklu* istilâ, fetih ve yerleşme eylemlerinin bütün şiddetiyle ve aralıksız olarak sürdürüldüğü sıralarda, *Halep* bölgesi *Arap Mirdasî* emirlerinin taht çatışmaları dolayısıyla, çağrı üzerine, az bir *Türkmen* atlısı ile *Suriye*'ye gelme olanağı bulunan Han-oğlu Hârun, bu ülkede bölgesel olarak bazı geçici roller oynamıştır. Bununla birlikte *Suriye* ve *Filistin*'in *Selçuklular* tarafından fethi ve bir devlet kurulması, yine *Türkmen* kökenli bir emir olan Uvak-oğlu Atsız'ın her iki ülkedeki başarılı askerî harekâtı sonucunda gerçekleşecektir⁵⁴.

⁵⁴ Bütün bu konularda, hazırlamakta olduğumuz "*Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*" adlı eserimizde ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

ACEMHÖYÜK SARIKAYA SARAYINDA BULUNAN İKİ TAŞ TABAK *

ALİYE ÖZTEN

Sarıkaya sarayının batı kanadında altın, fildişi, dağ kristali, obsidien gibi değerli maddelerden yapılan eşya ele geçmiştir. Bu alanın büyük kısmı sistemli kazılardan önce taş ve toprak almak amacıyla köylüler tarafından tahrip edildiğinden ele geçen eserlerin buluntu durumları dışında hangi kata ait oldukları saptanamamıştır. Ancak Sarıkaya sarayının gelişen kazıları ile 17 no'lu odada bulunan eserler buna olanak sağlamıştır. İki katlı olan sarayın, alt kat odalarının depo işlevi gördüğü bilinmektedir¹. Üst katta ise değerli eşyanın korunduğunu kanıtlayan örnekler bu yazının konusunu oluşturan obsidien tabak ile radiolarit'den² yapılmış tabak ve kaidesidir. Eserler sarayın 17 no'lu odasında³, tabandan 2.5 m. yükseklikte, çöken tavan kirişleri arasında ele geçmiştirlerdir.

1. Kaideli tabak

Ac. f. 33 env. no'lu radiolarit'ten tabağın (Lev. I) ağız çapı 19.8 cm., yük. 6.5 cm., kap kalınlığı 1 cm., dip çapı 9 cm. dir. Hafif içeri dönük, basit ağız kenarlı. Yuvarlak omuzlu. Halka diplidir. Ağız kenarı ve halka dibinin altı dikkatli bir şekilde düzleştirilmiştir. Kabın içi ve dışı özenle işlenmiş ve perdahlanmıştır. Tabağın omuzu üzerine ağız kenarından 1.2-1.4 cm. altta 5.5 cm. aralıklarla 8 çukur açılmıştır. Kabın içine kadar devam etmeyen daire şeklinde küçük çukurlar 0.5 cm. çapında 0.7 cm. derinliktedir. Çukurlardan biri altında delme işleminde kullanılan matkabın kaymasından veya

* Bu eserleri yayınlamama izin veren ve buluntu durumları hakkında beni aydınlatan Acemhöyük Kazısı Başkanı Sayın Prof. Dr. Nimet Özgüç'e teşekkürlerimi sunarım.

¹ N. Özgüç, "Acemhöyük Sarayında Bulunmuş Olan Mühür Baskıları" Belleten XLI/162 (1977). s. 358-360.

² Taş cinsi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsünden Dr. Cemalettin Şahin tarafından saptanmıştır. Kendisine teşekkür ederim.

³ N. Özgüç, a.g.e., Plan. 2

yanlış yere konmasından oluşmuş iz seçilmektedir (Lev. I soldaki çukur altında). Düzenli aralıklarla açılan çukurların değişik madde-lerden yapılan aplikler için hazırlanmış olması düşünülebilir.

Tabağın aynı cins taştan yapılan kaidesi (Env. No. Ac. f. 34; Lev. I-II) 6.7 cm. yüksekliktedir. Tabağın oturduğu yuvarlak kısım üstte 13 cm., altta 17.6 cm. çapındadır. İç yüzü daha dik, dışı eğimli olarak düzleştirilmiştir (Lev. II). Bu kısımdan kaideyle bir bütün olarak yontulmuş ayaklara geçilmektedir. Ayaklara geçişte 0.5 cm. yüksekliğinde bir yüzey oluşturulmuştur. Kaidenin altındaki iki yüzey ise daha az özenle işlenmiştir. Sekizgen kesitli ayaklar kaideye yuvarlak hatlarla bağlanmıştır. Ayakların kaideye birleşen kısımlarına açılan üçgen şeklindeki delikler, ayakların altındaki 1.3 cm. çapında yuvarlak deliklerle bağlantılıdır. Ayrıca ayakların iç ve yan yüzlerinde de 0.3-0.6 cm. lik yuvarlak bağlantı delikleri vardır.

Kaidenin altındaki geçme delikleri aynı taştan veya değişik maddelerden yapılan ayakların ilave edildiğini göstermektedir. Bu eklerin hayvan ayağı şeklinde son bulması olasıdır. Ayrıca ayakların yan ve iç yüzlerindeki küçük çukurlar, kaidenin ayakları arasında bağlantıların da olduğunu kanıtlar. Bu tür bağlantı delikleri Sarıkaya sarayında bulunan fildişi ile Acemhöyük kökenli oldukları saptanan Metropolitan Museum of Art'daki fildişi eserlerde de görülmektedir⁴.

Kaide, Assur Ticaret Kolonileri Çağının iki parçadan oluşan meyvalıklarıyla⁵ aynı düşüncenin ürünü olmalıdır. Kaniş Karumu II. katta açığa çıkarılan pişmiş topraktan yapılmış kaide (Kt. 1/k 107), eserimizin en yakın paralelini oluşturur⁶. Üzerine konan kabın oturduğu kısım yivli olan kaidenin üç ayağı hayvan ayakları ile sonuçlanmaktadır. Ayakların gövdeye bağlandığı kısımlarda, taş kaide olduğu gibi üçgen delikler yer alır. Boğazköy'de IV d tabakasında bulunan

⁴ N. Özgüç, "Acemhöyük Kazıları" Anadolu X (1966), s. 16 v.d.; M. S. Dimand, "A Gift of Syrian Ivories" Bulletin of the Metropolitan Museum of Art (BMMA) XXXI (1936), s. 221; "An additional Gift of Syrian Ivories" BMMA XXXII (1937) s. 88.

⁵ T. - N. Özgüç, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949. Ankara (1953) s. 40, Lev. XXVII, 132 a-b.

⁶ N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu. Ankara (1965) Lev. XXXII, 100.

pişmiş toprak kaide⁷ aynı çağa ait başka bir benzeri oluşturur. Bu örnekler, bu tür kaidelerin Anadolu'da yaygınlığını ve yerli olarak yapıldıklarını kanıtlamaktadır. Bu tip kaidelerin sunak işlevi gördükleri aynı çağa ait mühür ve mühür baskularından bilinmektedir⁸.

2. Obsidien tabak

Ac. f. 65 env. no'lu tabağın ağız çapı 21 cm., yük. 7.8 cm., kap kalınlığı 1.2 cm. dir. Hafif içe dönük, basit ağız kenarlı. Yuvarlak omuzlu. Yuvarlak diplidir (Lev. III). Tabağın içi ve dışı özenle işlenerek perdahlanmıştır. Yangından patlayan kap 27 parçaya ayrılmış, bazı parçalar 2.8 cm. kalınlığa ulaşmıştır. Tabak, Ankara Arkeoloji Müzesi restoratörlerinden Abdurrahman Çulha tarafından bu özelliği göz önüne alınarak tamamlanmıştır.

Her çağda pişmiş toprak örnekleri görülen bu formdaki tabakların Acemhöyük saraylarında yüzlerce örneği ele geçmiştir. Bu tabakların Acemhöyükte kapak olarak da kullanıldığı saptanmıştır.

Anadolu'da taş kapların ilk örnekleri Neolitik çağda görülür⁹. Hasandağ özellikle Melendiz dağları orta Anadolu'nun en zengin obsidien kaynaklarıdır. Neolitik çağdan itibaren çeşitli eşyanın yapımından kullanılan bu taşın Aksaray yakınında Çiftlik kökenli olarak ihraç edildiği de bilinmektedir. Kıbrıs'da Petra tou Limniti, Jericho, Byblos, Ramad, Petra yakınında Beidha'da ele geçen obsidienlerin Çiftlik kökenli oldukları saptanmıştır¹⁰. Ham maddesi çevreden temin edilen obsidien'den yapılan eşya, M. Ö. II. binin başlarında Acemhöyük saraylarının gözde eşyaları arasında yer almaktadır. İşlenmesi güç olan bu taştan yapılan değişik tipte vazolar Sarıkaya sarayının 19 ve 20 no'lu odalarında ele geçmiştir¹¹. Bunlar arasında daha önce yayınlanan gövdesi yivli, kulbunu ağız kenarına bağlayan hayvan başı özenle işlenmiş çift kulplu vazo ile altınla tamir edilmiş

⁷ P. Neve, "Die Grabungen auf Büyükkale im Jahre 1962" MDOG 95 (1965) s. 31, Res. 19 a-b.

⁸ Anadolu Grubu, s. 12; E.L.B. Terrace, The Art of the Ancient Near East in Boston Museum of Fine Arts. Mass. (1962) No. 12.

⁹ J. Mellaart, Excavations at Hacilar. Edinburgh (1970) s. 149 v.d. Lev. 439-445

¹⁰ J. Mellaart, The Neolithic of the Near East. London (1975) s. 48, 64-65, 130, 231.

¹¹ N. Özgüç, Belleten XLI, s. 360.

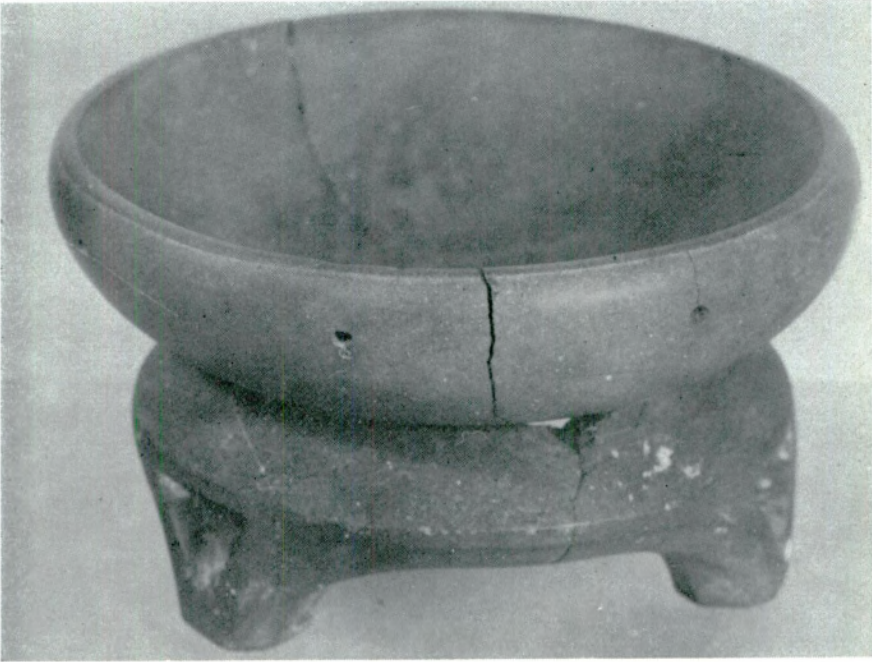
vazo parçası da bulunmaktadır¹². Sarayda ağacın bol olarak kullanılması yangının şiddetini arttırmış, çökme anında bol ağaçlı alanlara düşen eserlerde tahribatın artmasına ve şekil değişikliğine neden olmuştur. Duvar diplerine ve köşelere düşen eserlerde bu durum açıkça izlenmektedir. Obsidien tabak da bu durumu kanıtlayan eserlerden biridir. 19 ve 20 no'lu odalarda bulunan vazolar ise yukarıda tanıtılan radiolarit tabak ve kaidesinde olduğu gibi odanın daha az ağaçlı, ısının az olduğu bir bölümüne düşmüşlerdir.

Acemhöyük taş kapları, yazılı belgelerle M. Ö. 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen¹³ sarayla, son kullanıldıkları çağda yanmışlardır. Kapların uzun süre kullanılmış olması da olasıdır.

¹² N. Özgüç, Anadolu X, s. 22 v.d. Fig. 6, Lev. XXIII 2-3.

¹³ N. Özgüç, Belleten XLI, s. 362.

TWO STONE PLATES FROM THE SARIKAYA PALACE AT ACEMHÖYÜK *

ALİYE ÖZTEN

From the west wing of the Sarıkaya palace at Acemhöyük have come objects of a variety of precious materials, including gold, ivory, rock crystal and obsidian. Before the systematic excavations of the site began, much damage had been done in this area by villagers in search of stone or clay. Although the disturbed condition of the palace remains has thus prevented a clear understanding of the provenience of these objects, recent excavations have contributed new information for this inquiry. Investigations at the palace, in particular in Room 17, have established that the ground floor of this two-story structure served for storage purposes¹. That the second floor was used at least in part to protect valuable possessions is indicated by the provenience of the obsidian plate and the radiolarium plate with stand which form the subject of this discussion². They were recovered from the collapsed ceiling debris in Room 17 of the Sarıkaya palace, at a height of 2.5 m. above the floor level³.

1. Plate with stand

The dimensions of the radiolarium plate are as follows : (Ac. f. 33; Pl. I) diameter of rim 19.8 cm., height 6.5 cm., thickness 1 cm., and diameter of base 9 cm. The edge of its plain rim is turned slightly inward. The shoulders are rounded, and it has a ring-shaped base. The edge of the rim as well as that of the base was neatly smoothed.

* I would like to express my deepest appreciation to Prof. Dr. Nimet Özgüç, director to the excavations at Acemhöyük, for permission to publish these finds and for information concerning them.

¹ N. Özgüç, "Acemhöyük Saraylarında Bulunmuş Olan Mühür Baskıları Belleten XLI/162 (1977), p. 358-360.

² The type of stone used for this plate and its stand was analyzed by Dr. C. Şahin, Department of Geology, Faculty of Letters, Ankara University. I am grateful for his kind assistance and cooperation.

³ N. Özgüç, *ibid.*, Plan. 2.

Both interior and exterior are carefully worked and polished. Situated 1.2-1.4 cm. below the rim of the plate are eight indentations 5.5 cm. apart. These circular indentations, measuring 0.5 cm. in diameter with a depth of 0.7 cm., do not continue toward the inner side of the plate. Below one of these indentations a mark can be distinguished (Pl. I, under the indentation at the left), it was either mistakenly placed or resulted from the slip of the drill. These indentations spaced at regular intervals may have been used as a base for appliqué.

The stand is made of the same stone material as the plate and measures 6.7 cm. in height (Ac. f. 34; Pl. I-II). The diameter of the circular section on which the rests is 13 cm. above and 17.6 cm., below. The inner face is straight, while the outer face has a smooth rounded edge. This section extending to the foot was carved in one piece. The transition to the foot measures 0.5 cm. height. The two sections underneath the stand have been worked with less care. An octagonal foot is attached to the stand with rounded lines. Between the top of the stand and the base with its three circular holes (1.3 cm. in diameter) is a section with three triangular openings. Circular openings 0.3-0.6 cm. in diameter are also found on the side and inner faces of the foot; these may have been used for attachment purposes.

The holes on the underside of the stand indicate that the foot was a separate attachment made of the same stone or perhaps of a different material. These attachments were very likely in the shape of an animal's foot. The side and inner faces of the base have small indentations which again would have served to attach the foot to the stand. This type of attachment hole can be seen among the ivory artifacts recovered from the Sarıkaya palace as well as among those ivory finds of the same provenience, now in the Metropolitan Museum of Art⁴.

This stand represents a product similar in concept to the fruit-stands made in two parts known from the Assyrian Colony Period⁵.

⁴ N. Özgüç, "Excavations at Achemhöyük" *Anadolu X* (1966) pp. 43; M. S. Dimand, "A Gift of Syrian Ivories" *Bulletin of The Metropolitan Museum of Art (BMMA) XXXI* (1936) p. 221; "An Additional Gift of Syrian Ivories" *BMMA XXXII* (1937) p. 88.

⁵ T. - N. Özgüç, *Ausgrabungen in Kültepe 1949*. Ankara (1953) p. 161. Pl. XXVII, 132 a-b.

The closest parallel to our example is a stand of baked clay (Kt. 1/k 107) from Kültepe Karum Level II⁶. Here the vessel rests on the grooved section of the stand, the stand itself ends in three animal-shaped feet. In the section where the feet are attached to the stand are three triangular holes, as in our stone example. A baked clay stand of similar form, dated to the same period, has been recovered from Level IV d at Boğazköy⁷. These examples demonstrate that this kind of stand was frequently found in Anatolia in this period and was a local product. This type of stand served as an altar in representations on seal and seal impressions of the same period⁸.

2. Obsidian plate (Ac. f. 65; Pl. III)

This plate measures 21 cm. in diameter at the rim, 7.8 cm. in height, and 1.2 cm. in thickness. The edge of its plain rim is turned slightly inward. The shoulder area is rounded and it has a rounded base. Both inside and outside surface have been carefully worked and polished. The conflagration which brought an end to the palace of this level had caused the plate to break apart into some 27 pieces; examples of these measured 2.8 cm. in thickness. The plate has now been restored through the careful work of Abdurrahman Çulha of the Ankara Archaeological Museum.

This shape of plate in baked clay, is known from every period in Anatolia and is represented by numerous examples recovered from the Sarıkaya palace. At Acemhöyük these have also been found to serve as lids for vessels.

The earliest examples of stone vessels from Anatolia are known from the Neolithic period⁹. Obsidian obtained from the rich sources of Hasandağ and Melendiz Dağları in Central Anatolia was used for a variety of purposes in this period. This stone, whose principal sources in this region included Çiftlik near Aksaray, was exported during

⁶ N. Özgüç, *The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions From Kültepe. Ankara* (1965). Pl. XXXII, 100.

⁷ P. Neve, "Die Grabungen auf Büyükkale im Jahre 1962" *MDOG* 95 (1965) p. 31, Figs. 19 a-b.

⁸ *Anatolian Group*, p. 55; E. L. B. Terrace, *The Art of the Ancient Near East in Boston Museum of Fine Arts. Mass.* (1962). No. 12.

⁹ J. Mellaart, *Excavations at Hacilar. Edinburgh* (1970) pp. 149, Pl. 439-445.

the Neolithic period as well. The obsidian used for artifacts found at Petra tou Limniti in Cyprus, Jericho, Byblos, Ramad, and Beidha has been shown to derive from the sources at Çiftlik¹⁰. At the beginning of the second millennium B. C. obsidian artifacts made from raw material obtained locally were favored treasures of the Sarıkaya palace. Carefully worked vases of this material have been recovered from Rooms 19 and 20¹¹. These include an example published previously, with a grooved body, two handles connected to the edge of the rim by carefully carved animal heads, and another fragment of this vase that had been repaired with gold¹². The conflagration which destroyed the Sarıkaya palace, increased in intensity by the extensive use of timber for its construction, also damaged the fine objects which fell among the charred wood debris. Artifacts recovered from the corners of rooms or the bases of walls have suffered the most damage from the conflagration; an example of such a fragmentary state of preservation is the obsidian plate just described. Those objects which fell into an area where less use of timber decreased the intensity of the fire, such as the radiolarium plate and its stand, have survived in more complete form.

The stone vessels from Achemhöyük were burned during the last phase of the Sarıkaya place, which may be dated through written sources to the first half of the eighteenth century B. C.¹³ It is surely possible that they had already been in use for a considerable length of time.

¹⁰ J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East*. London (1975) p. 48, 64-65, 130, 231.

¹¹ N. Özgüç, *Belleten XLI*, p. 360.

¹² N. Özgüç, *Anadolu X*, p. 48, Fig. 6, Pl. XXIII 2-3.

¹³ N. Özgüç, *Belleten XLI*, p. 362.

BİR MEKTUP

Sayın Uluğ İğdemir
Türk Tarih Kurumu
Genel Müdürü
Ankara

21.3.1979

Sevgili Ağabeyim;

Türk Tarih Kurumu Sayın Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın gönderdiği ve Siz'in 80'inci doğum yıldönümünüzle Kurumdaki görevinizin 48'inci yılı için düzenlenen tören davetiyesi beni o derecede duygulandırdı ki, gözlerimde sevinç ve iftihar yaşlarının birikmesine engel olamadım.

Kafamda ve gönlümde, Atatürk, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti, vatan, baba ve aile ocağı kavram ve sevgilerinin tümü, birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak sanki üstün varlığınızda toplanmıştı.

65 yıllık yaşantım, bugünmüş gibi, bütün canlılığıyla gözlerimin önüne serildi. Bu yaşantımın hiçbir anı yok ki, adeta değerli kişiliğinizde sembolleşen bu kavramlardan ayrı ve Siz'inle olan kopmaz bağlılığımızın belirtisi ile dolu olmasın.

Türk bağımsızlık savaşının başladığı sıralarda küçük bir çocuk olan beni elinden tutmuş halanız, rahmetli Dul Anacığının, çocuk gözümde bir dudağı yerde, bir dudağı gökte korkunç devler gibi görünen müstevli düşmanlarımızın ikide birde kapımıza dayanarak şehit babamın ve babanız Kâzım Dayımın -evimizin bahçesindeki kuyuya sarkıtarak veya hasta imiş gibi beni yatırdığı yatağın şiltesi altında sakladığı-silâhlarının aranmasından korkup Biga'da oturan Siz'lere getirmesiyle başlayan sürekli beraberliğimizin her safhasını yaşadım yeniden.

Vatan âşığı şehit Kâzım Dayımın güçlü varlığı ile beni nasıl etkilediğini hatırlarsınız. Her akşam karşısına alarak boyum kadar silâhını omzuma takıp, hazırol vaziyette, daha önceden bellettiği şekilde:

- Büyüyünce sen ne olacaksın?
- Asker olacağım!
- Neden?
- Düşmanlarımızla çarpışmak için.
- Çarpışta ne olacak?
- Düşmanlarımızı yurdumuzdan kovacağım ve babamın intikamını alacağım!

diye yaptığımız söyleşiyi ve arkasından Biga'nın hükümet meydanındaki Şadırvan'a omuzumda silâhla gönderip, orada nöbet beklettiğini, ince bir fidan gibi delikanlı ağabeyim olan Siz'in bu sahneleri nasıl bir heyecan ve memnuniyetle izlediğinizi ve hava daha fazla kararıp korkmayayım diye Şadırvan'dan beni eve nasıl getirdiğinizi, Dayımın cepheye gidişini, Biga isyanını, top - tüfek sesleri arasında evin bodrumundaki yaşantımızı, nöbet değiştirir gibi Anzavur ve Kuva-i Milliye Kuvvetlerinin Biga'ya ve evimize gelişlerini, nihayet Siz'in de Biga'dan ayrılışınız üzerine iki kız kardeşinizle birlikte Çardak'a dönüşümüzü, Antalya'dan sonra Adana'ya gidip yerleştiğinizde Ninemizle birlikte küçük kızkardeşinizi ve beni oraya aldırmanızı, Adana Lisesi ilk kısmını bitirinceye kadar geçirdiğimiz günleri, İstanbul Lisesindeki altı yıllık öğrencilik devremde tek güvence kaynağım olan Siz'inle mektuplaşmalarımızı, tatillerde Ankara'da buluşmalarımızı, Ankara Hukuk Fakültesinde öğrencilik ve delaletinizle girdiğim Maarif Vekâletindeki memuriyet yıllarında tatlı beraberliğimizi ve nihayet beni evlendirip ayrı bir yuvaya sahip ettikten sonra bugüne kadarki aile topluluğumuzu, koruyucu elinizin ve şefkatli yüreğinizin tüm ailemiz üstünde nasıl titrediğini, bütün bu uzun yıllar içerisinde Tarih Kurumu'na olan içten bağlılığınızı ve hiç ara vermeden, tatil - izin sözkonusu olmadan sürekli çalışmalarınızı, bir sinema filmi gibi yeniden izledim.

Türk Tarih Kurumu'nun bugünkü üstün, yetenekli ve verimli durumuna gelmesinde en büyük etken olan gayretli çalışkanlığınız, dürüstlüğünüz, şaşmayan intizamınız ve takip fikriniz; Atatürk'ün ilkelerine, yurdumuza ve Türkiye Cumhuriyetine inançlı ve yürekten bağlılığınız; daima ilerici, bilimsel, olumlu ve yapıcı düşünceleriniz; hiç kaybetmediğiniz gençlik ateş ve heyecanınız; yalnız yakınlarınıza değil, tüm insanlara olan içten sevgi ve şefkatiniz, bana ve çocuklarıma

ve muhakkak ki Siz'inle temas eden herkese örnek bir önder oldu sevgili Ağabeyim.

Varolun, sağolun. Dilerim ki bundan sonraki doğum yıllarınızı da ve özellikle 100'üncü ve 150'inci doğum günlerinizi de böylece kutlayalım.

Bu mutlu gününüzde Siz'e ailece en derin sevgi ve saygılarımızı sunar, uzun ve sağlıklı bir ömür ve başarılarınızın devamını içtenlikle dileriz.

Prof. İSMAİL HAKKI ÜLGEN

Danıştay Başkanı

ULUĞ İĞDEMİR VE BELLETEN

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Batı'da ilim araştırmalarını ortaya koyan Akademilerin çeşitli yayınlarının çok uzun bir geçmişi vardır. Bunların yanı sıra çeşitli bilim dalları hakkında her memlekette pek çok dergi kurulmuş ve bunlar yıllarca çıkmış veya hâla çıkmaktadır. Bütün Türkoloji, Yakın Doğu, Orta Asya ve İslam Tarih ve Medeniyeti gibi bilim dalları ile uğraşanların çok yakından tanıdıkları "*Journal Asiatique*" bunlardan biridir. Fakat bizde ilmi ihtisas dergilerinin böyle bir uzun geçmişi olamamıştır. İstanbul'da uzun süre yayınlanan *Gazette Medicale d'Orient*, Osmanlı İmparatorluğunun başkendiinde yaşayan yabancı veya azınlıklardan olan hekimlerin inhisarında kalmıştır. Batının ilimler Akademilerinin periodik yayınlarını gerek biçim gerek içindeki-ler ile çok benzeyen "İstanbul'da Rum Edebiyat Kurumu Dergisi" (*Hellenikos Philologikos Syllogos*) da 1861'den 1923'e kadar yayını sürdürmüş ve içindeki yazılar bakımından yabancı ilim aleminde önemli bir yer kazanmış olmakla beraber hiç bir Türk yazarına sahifelerinde yer vermemiştir. İçinde, tarih, sanat, hatta eski eserlere dair yazı ve resimler bulunmakla beraber, çok uzun ömürlü olan *Servet-i Fünun* ise bir ilim dergisi değildi. Tarih ve eski eserlere dair ilmi araştırma ve yazılarının içinde yer aldığı ilk Türk dergisi, *Tarih-i Osmanı Encümeni Mecmuası* olmuştur. İlk sayısı 1910 yılı Nisan'ında çıkan bu "Tarih Dergisi" aynı adda kurulmuş Kurum'un yayın organı idi. Oldukça intizamla uzun yıllar çıkan bu derginin ciltleri gözden geçirildiğinde, ilk sayılarda kâğıt kalitesi ve baskının çok iyi olmasına karşılık git gide bu kalitenin korunamadığı, hatta derginin ilk sayılarındaki ölçüleri sürdürülmesine bile çalışılmadığı dikkati çeker. Derginin resimsiz oluşu yanı sıra, her ilim dergisinde bulunması gereken dipnotlara pek az yazıda rastlanır. Ayrıca yabancı dillerde hiç bir özet olmadığı gibi makalelerin bazıları bir hikâye edasındadır. Fakat bütün menfi taraflarına, karşılık, Türk tarih biliminin bu önemli organı, dünya tarihçi ve türkologlarının dikkatini çekmiş, Cumhuriyetten sonra adını *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'na çevirerek yayını sürdürmüştür. Harf inkılabından sonra çok kısa bir canlanış gösteren

dergi, *yeni seri* olarak ve birinci sayıdan başlayarak 1929 yılı Haziran - Ağustosunda yeniden çıkmağa başlamış ise de 1931 yılında basılan 5. sayı ile bu seri sona ermiştir. Böylece ilk çıktığı 1910 yılından 1931 yılına kadar, arada bazı duraklamalar ile 101 sayı çıkmış bulunuyordu¹.

Türk tarih bilimi işte Cumhuriyetin onuncu yıldönümü sıralarında sesini duyuracak, Türk araştırmacılarının çalışmalarını dünyaya tanıtacak bir organdan yoksun bulunuyordu. Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun bir dergiye ihtiyacı büyüktü. Zaten kurumun tüzüğünde de bu belirtilmişti. Bu düşünce ile "Belleten" adı verilen ilim dergisinin ilk sayısı 1937 yılı 1 Ocak tarihinde 288 sahifelik, içinde metin dışı pek çok resimler ile belge faksimile'leri de olan kalın, çok temiz baskılı bir fasikül halinde yayınlanıyordu². Bu sayının başındaki imzasız önsözde: "Türk Tarih Kurumu çalışmağa başladığı ilk günlerden itibaren kurum namına bir mecmua çıkarmağı ve bu mecmuada tarihe, Türk Tarihine ait hakikatleri ortaya koymağı, bu alanda yapılan çalışmaların sonuçlarını ilim ve tarih severlerin tetkik ve tenkit gözlerine arz etmeğı düşünmüştür". deniliyordu. Bu ana programın arkasında yer alan yedi sahifelik bir yazıda da dergiye verilen "Belleten" adının, "Güneş - Dil teorisi"ne göre etimolojisi açıklanmıştı. Kalın bir cilt teşkil eden bu fasikülde dikkati çeken bir özellik de, yazılardan bir çoğunun alman ve fransız dillerinde özetlere sahip oluşu idi. Atatürk, kurduğu bu derginin ancak sekiz sayısını (aslında üçü çift olduğundan beş fasikül) görebildi, 1939 yılında basılan 9. sayı, O'nun hatırasına sunulan bir fasikül olarak çıkmıştı.

Bugün milletlerarası bir şöhrete sahip bir yayın organı olan *Belleten* ilim alemince tanınmış bir dergidir³. Büyük kütüphanelerde 42 kalın cildi ve 168 sayısı ile önemli bir yer tutmaktadır. Yerli araştırmacılar kadar yabancılar da bu dergide yazılarının basılmasını istemektedirler. Bugüne kadar yayınlanmış iki indeks (dizin) *Belleten*'in

¹ Halil Edhem (Eldem), *Fihrist-i Umumi, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası namıyla nisan 1326 (1911) den itibaren on üç sene Türk Tarihi Encümeni Mecmuası namıyla 1924'den itibaren üç sene ki cem'an on altı sene intişar eden mecmuanın muhteviyatına şamildir*; İstanbul 1928.

² Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Belleten*, "Belleten", III, sayı 10 (1939) 355-356, lev. 99.

³ Uluğ İğdemir, *Belleten yirmibeş yaşında*, "Belleten" XXV, sayı 100 (1961) 535-537, fıransızcası, s. 539-541.

35 cildi ve 140 sayısındaki yazıların zenginlik ve çeşitliliğini açıkça ortaya koymaktadır⁴. İlim alemindeki benzerleri arasında baskı kalitesi ve yazıların ilmi ölçülere uygunluğu bakımından ön plânda gelen bir yer almakta ve Türk tarih bilimlerinin başka memleketlerdekinden hiç de geri olmadığını göstermektedir. Ve bu “eser” in devamlılık ve kalitece üstünlüğünde en büyük payı olan kişi, şüphe yok ki bugün sekseninci yıldönümü kutlanan, Kurum Genel Müdürü Uluğ İğdemir’dir.

Bellekten, Uluğ İğdemir’in elinde yaşamını sürdürmüş ve gelişmiştir. Hatta denilebilir ki bu güzel dergi’nin tek sorumlusu, redaktörü o olmuştur. Belki bu durumu tenkid edenler ve *Bellekten*’in tek kişinin değil bir yazı kurulunun idaresi altında basılmasını tercih edenler vardır. Fakat herkes şunu da bilmektedir ki, *Bellekten* bu intizamlı ve kaliteli baskıyı ve en zor şartlar altında bile aksatılmadan yayın hayatını sürdürüşünü Uluğ İğdemir’in gayretine borçludur. Halbuki bir derginin basımında birden fazla kişinin söz sahibi olması, bizde pek olumlu netice vermemekte ve derginin ölümüne, en azından aksamasına yol açmaktadır. Bu satırların yazarı, 1947 yılında henüz bir Üniversite öğrencisi olduğu sıralarda, hazırlamış olduğu ilk ilmi yazısının *Bellekten*’in bir sayısında yayınlamak sevincini tatmıştı, ve 1948’de 49. sayı ile başlayan yazı hayatı sürüp gitmektedir. Otuz yılını tamamlayan bu yazı hayatında gördüğümüz kadarı ile Uluğ İğdemir, *Bellekten*’in tek idarecisi olarak gelen yazıları toplarken, yeni yetişenlerin yazılarını bir ayırım yapmaksızın kabul etmekte ve böylece yeni kuşakların Türk ilim hayatındaki katkılarını desteklemektedir. Kurumdaki odasında masası arkasındaki raflarda *Bellekten*’in şişkin yazı dosyaları sürekli olarak dolmakta ve bunlar Uluğ İğdemir tarafından zamanı geldikçe *Bellekten*’in çıkacak bir sayısına girmek üzere basımına verilmektedir. Bu yazılar Uluğ İğdemir’in sevgi ile bağlandığı, her şeyi ile uğraştığı *Bellekten*’de büyük bir titizlik ve itina ile dizilmekte, sıralanmakta, yazarlarına iki, üç hatta bazen dört provaları gönderilerek en mükemmel biçimde yerli ve yabancı ilim alemine sunulmağa hazırlanmaktadır. Bir kişi kendini vererek bu işi benimsemiş olmasa acaba *Bellekten*, adeta bu kadar “mekanik” bir düzen ile hazırlanıp çıkabilir miydi? Bu sorunun cevabının olumlu olabileceğini hiç de sanmıyoruz.

⁴ Adnan Sadık Erzi, *Bellekten Dizini*, I, Ankara 1971; Adnan Sadık Erzi, *Bellekten Dizini*, II, Ankara 1972.

Türkiye'nin bugün en uzun ömürlü, ciddi ve ilmi yayın organı, olan *Belleten* 42 yıldır kalitesinde bir bozulma olmaksızın hatta daha da olgunlaşarak yayını sürdürürken⁵, bunda ona ömrünün büyük bir parçasını veren Uluğ İğdemir'in payı çok büyüktür. Hatta bu dergide yazıları çıkan bütün yazarlar, ondan faydalanan bütün yerli ve yabancı tarihseverler şunu açıkca itiraf edebilir ki, *Belleten*, bugün bir kütüphanenin raflarını dolduran ciltleri ile, Uluğ İğdemir'in eseridir.

⁵ Ayrıca bkz. Uluğ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XVI. seri — sa. 22) Ankara 1973, s. 39-40.

LYSİPPOS'UN SANDAL BAĞLAYAN HERMES HEYKELİ

JALE İNAN

Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adlarına yürütülen Perge Kazısı 1977 yılı çalışmaları sırasında Güney Hamamının (I) Palaestra'sında bulunan Hermes heykeli (Lev. I-III) Antalya Müzesinde teşhir edilmektedir (Env. No. 3. 25. 77).

Uzun yıllardır Side ve Perge Kazılarına yakın ilgi göstermiş ve çalışmalarımızı ziyaretleriyle yakından izlemiş, Side Müzesinin açılış törenine katılmak lütfunda bulunmuş, Türk Tarih Kurumunun değerli Genel Müdürü ve 42 yıldan beri Belleten'in yazı işleri müdürü sayın Uluğ İğdemir'e bu heykel üzerine yazdığım makaleyi 80. doğum yılı nedeniyle armağan etmek istiyorum. Hermes heykelini konu olarak seçmemin nedeni, yapıtın bilim ve sanat açısından büyük önem ve değer taşıması ve Perge heykeltraşlığının bir şaheserini oluşturmasıdır.

Kazı sırasında heykele ilişkin 10 parça ele geçirilmiştir. Tüm parçalar kırık kırığa uyduklarından eksik sol bacağın yerine demir çubuk ilâvesiyle heykel kolaylıkla ayağa kaldırılmıştır¹. İnce gözenekli beyaz mermerden yapılmış heykelin yüksekliği 1.620 m., plinth yüksekliği 0.150 m., baş yüksekliği 0.230 m., dir. Sol bacadan başka heykelin elleri eksiktir. Burnun ucu, saçların arasındaki bronzdan kanatların önemli kısımları, uzuv, sağ ayağın burnu ve sandalın kanatları, ayağın altındaki kaplumbağanın başı ve kerykeion'un yukarı kısmı ile sapının ucu kırılmıştır. Kayanın önünde herhalde mermer yetişmediğinden ayrı bloktan işlenerek yerleştirilmiş olan bir kısım da eksiktir. Kaşlar, sağ gözkapağı, dudaklar, çene ve boynun sol tarafında önemsiz ezik ve aşınmalar; khlamys'ün ve vücudun çeşitli yerlerinde önemsiz çentikler

¹ Onarım, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Restoratörlerinden Heykeltraş Nejat Özatay tarafından yapılmıştır. Kendisine ve özellikle heykelin zedelenmeden çıkarılmasında büyük payı olan öğrencim Hüseyin Akıllı'ya, benim çektiğim başın detay resimleri dışında yapıtın güzel fotoğraflarını çekmiş olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fotoğraf Uzmanı Selâmet Taşkın'a teşekkürü bir borç bilirim.

vardır. Tüm ayrıntularıyla belirttiğimiz eksik kısımlara ve berelere rağmen heykelimiz iyi durumda korunagelmıştır.

Başında kanatları, elinde kerykeion'u, ayaklarında kanatlı sandalları ile çıplak gencin Hermes'i betimlediği açıktır. Sağ bacak dik açı meydana getirecek şekilde dizden bükülerek yukarı kaldırılmış ve ayağıyla yüksekçe bir kaya üstünde duran kaplumbağanın² üzerine basmaktadır. Tanrının vücudu öne, bu uyluğun üzerine doğru eğilmekte ve burkulma hareketi ile de sola çevrilmektedir. Büyük bölümü eksik sol bacağın durumunu uyluk başlangıcıyla plinth üzerindeki ayak kalıntısından saptamak kolaydır. Sıkıca yere basan bu bacak, figürün komplike hareket motifinde dengeyi sağlıyordu. Khlamys dolanmış sol kol dirsekten bükülerek uyluğun üstüne yaslanarak vücut ağırlığının bir kısmını bacağı aktarmaktadır. Şimdi varolmayan sol el kerykeion'un sapını tutuyordu. Sağ kol ve sol omuz üzerindeki destek kalıntıları kerykeion'un plastik işlenmiş sap ve baş kısmını pekiştiriyordu. Sağ kol dirsekten hafif bükük olarak bacağın yanından aşağı ve öne doğru uzanmaktadır. Sağ elin ayağın üzerine doğru uzandığını ve sandalın bağlarıyla meşgul olduğunu kolun durumundan anlamakta zorluk çekmeyiz. Bilekteki takoz deliğinden bu elin ayrı parçadan işlenerek eklendiği anlaşılır. Tanrının hareketli ve canlı duruş motifi, başın âni şekilde sola çevrilerek yukarı kaldırılmasında doruğuna ulaşmıştır. Göğe çevrilmiş bakışlar başın hareketine anlam kazandırmaktadır. Herhalde ayrı gereçten yapılmış gözbebekleri yuvalarında kalmış olsaydılar bu anlam daha da etkileyici olurdu. Başın hareketi, vücudun eğilmesi ve burkulma hareketi heykelin konturunda akıcı bir yay eğmeçi meydana getirir. Yüzeyi kaba yontulmuş kalın ense desteği yapıtın görünümünü hoş etkilememekle beraber, başın kopmadan elimize geçmesini ona borçlu olduğumuzu unutmamalıyız. Heykelin kompozisyonunda, zengin ve akıcı kıvrım sistemiyle khlamys önemli bir rol oynar. Yalnız bununla kalmaz, aynı zamanda âni hareketi de vurgulamaktadır. Aslında khlamys'ü, üzerinde görülen büyük broşla omuz üzerinde tutturulmuş olarak düşünmemiz gerekir. Tanrı, öne eğilmesiyle aşağı kayan khlamys'ü sol kolu ile toparlayarak sağ uyluğun üzerine almıştır. Khlamys kola dolandıktan sonra dirsek etrafında kabarık kıvrımlarla uyluğun üzerine yayılarak önemli bir kısmını örter, ancak diz

² Roscher, *ML I*, 2 2372; Kaplumbağa, Hermes ile mitolojik ilişkisinden dolayı burada yer almıştır.

dışarda kalır, dirseğin iç tarafında yuvarlak broş, kıvrım sisteminin merkezi gibidir. Bu eğmeçli kıvrım sistemi uyluğun altından itibaren dikey ve şelâle kıvrımlara dönüşerek kayaya ulaşır. Böylece hareket motifinden ötürü iki bacağın arasında meydana gelen dörtgen geniş boşluk sanat açısından mahirce doldurulmuştur. Heykelimizde aynı zamanda destek görevi gördüğü için khlamys'ün bu motifini kopiste mal edemeyiz. Kopist burada alışık olduğu ağaç gövdesi desteği kullanmakla yetinirdi. Bronz örijinalde desteğe gerek olmadığından bu motifi sanat açısından değerlendirmemiz doğru olur. Aksi takdirde bacaklar arasında büyük dikdörtgen bir alan kompozisyonun ahengini bozardı. Bu fikrimizi aynı orijinalde dayandığında kuşku olmayan sikke betimleri de desteklemektedir. Özellikle, Trapezus'da (Pontus) basılmış Elagabalus sikkelerinde³ arka yüzündeki Hermes betimi heykelimizle büyük bir benzerlik gösterir. Sikke heykelimizin kaybolmuş sağ elini gözümüzün önünde canlandırmamızı da sağlar. Burada elin sandalın bağlarını tuttuğu açıkça görülebilmektedir. Hermes heykelimizde olduğu gibi sağ ayağı ile kaya üzerinde duran bir kaplumbağanın üstüne basmaktadır. Marcianopolis'de (Aşağı Moesia) basılmış Philippus Iunior sikkesi⁴ de arka yüzünde aynı tipe dayanan Hermes betimi gösterir. Bu sikke üzerinde Hermes sağ ayağı ile bir koç başı üzerine basar. Ancak başın altında kaya yoktur. Sanatçı koç başını diklemesine koyarak gerekli yüksekliği elde etmiştir. Kaplumbağa gibi koç da Hermes ile mitolojik ilişkisinden ötürü⁵ yer almıştır. Ancak kaplumbağa da ihmal edilmemiştir, koç başının arkasında yürür durumda gösterilmiştir. Bu sikke üzerinde özellikle khlamys'ün kıvrımları heykelimizle büyük bir benzerlik gösterir. Sandalların bileğe dolanan bandları da heykelimizinkine benzer. Ancak sikkeler üzerinde sandalların kanatlı olup olmadığı pek farkedilmiyor.

Yukarıda ayrıntıları ile tanımladığımız heykelimiz, sandal bağlayan Hermes, Iason, Theseus, sandal bağlayan, ya da çözen atlet veya Yunan ephebos'u isimleriyle tanınan tipin yeni bir repliğini oluşturmaktadır. Zamanımıza değin korunagelmış repliklerden ancak

³ W. H. Waddington - E. Babelon - Th. Reinach, *Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure I* (1904) 11 No. 27 Lev. XV res. 25; müellif kerykeion'u sağ elinde tutuyor der, aslında sol elinde tutmaktadır.

⁴ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord - Griechenlands I*, 1 (1898) 329 No. 1202 Lev. XVI, 25.

⁵ Roscher, *ML I*, 2 2378.

dördü (Kopenhag, Paris, Münih ve Vatikan) ⁶ tam durumda, diğerleri baş, torso ve fragman halindedir. Tam olanlar bir hayli onarım görmüş ve eksik kısımları büyük çapta tümlenmiştir. Heykeltraş ve dolayısıyla sanatkâr ve yaratıcı olan eski restoratörlerin onarım çalışmalarında fantazi ürünü bazı katkı ve tümlemelerde buldukları bilinmektedir. Bu tür onarımlar çoğunlukla bilgileri yanlış yollara saptırmış ve orijinal yapıyla ilgili çeşitli tartışma konularının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Heykelimizle ilgili tartışma konularını beş başlık altında toplayabiliriz:

I. Heykel kimi betimliyor?

II. Khristodoros'un İstanbul Lauseion'unda gördüğü ve tanımladığı heykeller arasında bulunan Hermes ⁷ ile söz konusu tipin ilişkisi var mıdır?

III. Paris ve Münih repliklerinin onarımları doğru mudur?

IV. Tip ile ilgili ileri sürülen iki varyasyon ve hangisinin orijinali temsil ettiği sorunu.

V. Orijinal, Lysippos'un mu, öğrencilerinden birinin mi yapıtıdır, yoksa Hellenistik dönemde mi yaratılmıştır?

Belirttiğimiz bu tartışma konuları aslında az veya çok her kopya yapıtın esas sorunlarıdır. Ancak, J. J. Winckelmann'dan bu yana bu tartışmalar sürüp gelmiş ve halen de çözümleneceği yerde kördüğümü halini almıştır.

Perge repliğinde figürü ayakta tutabilmek için kullanılan demir çubuktan başka bir ilâve yoktur. Plinth üzerinde ayak ile uyluğun kalan parçası arasında bacağın tümlenmesi hiçbir sorun yaratmamaktadır. Böylece heykelimize katkılardan arın bir yapıtı göziyle bakabiliriz. Bu durumu ve nefis işçiliğiyle heykelimiz yukarda belirttiğimiz iki yüzyıl gibi bir süreyi kapsayan tartışmalara ışık tutabilecek ve sorunları çözümlenecek niteliktedir. Bundan böyle arkeoloji edebiyatında tipin en iyi temsilcisi olarak lâayık olduğu yeri de alacaktır.

⁶ Kopenhag repliği: A. Michaelis, *Ancient Marbles in Great Britain* (1882) 464 vdd. No. 85; Paris Louvre repliği: W. Fröhner, *Notice de la Sculpture Antique du Musée National du Louvre* (1886) 210-211, No. 183; *Encyclopédie Photographique de l'Art* TEL III (1938) 196; Münih Glyptothek'i repliği: Sieveking ve Weickert, *Fünfzig Meisterwerke der Glyp. K. L. I.* (1928) Lev. 25; Roma Vatikan repliği: Lippold, *Vat. Kat.* III, 2 234 vd. Lev. 108.

⁷ Khristodoros, *Ekphrasis* (Anth. Pal. II) 297-302.

Lysippos'un sandal bağlayan Hermes heykeli

Lysippos'un sandal bağlayan Hermes heykeli

Lysippos'un sandal bağlayan Hermes heykelinin başı

I. Şimdiye değin tanınan repliklerin atribüleri bulunmadığından arkeologlar tarafından tipe çeşitli isimler verilmiştir.

İlk tanınan Louvre repliğine⁸, önceleri saban başından dikta-törlüğe yükselen Cincinnatus'u betimlediği zannedilerek onun ismi verilmiştir. Winckelmann⁹ figürün genç görünümünün ve özellikle çıplak oluşunun bir Roma kumandanına yakışmadığını ileri sürerek Cincinnatus ismini reddeder; figürün yalnız bir ayağında sandal olduğu için Iason ismini verir, çünkü bu kahraman kral Pelias'ın karşısına sandalının tekini nehri geçerken yitirdiğinden tek sandallı olarak çıkmıştır. Dallaway ve Schweighäuser¹⁰ Theseus mythos'unda sandalların rol oynadığına dayanarak sandal bağlayan figüre onun ismini verirler. Thiersch¹¹ sandal bağlayan gencin bir genre figürü olduğu kanısındadır, silâhlanan bir savaşçıyı betimlediğini açıklar. Müller¹² elkitabında Theseus için yeterli heroik bulmadığı duruş motifine Hermes figürlerinde ve Khristodoros'un tanımladığı Hermes heykelinde rastladığından söz eder; ancak kesinlikle Hermes ismini vermemektedir. Visconti¹³ Winckelmann'ın fikrine katılır ve Iason ismini doğru bulur. Lambeck¹⁴ Khristodoros'un tanımlamasına ve Girit'te Sybrita sikkesi¹⁵ üzerindeki sandal bağlayan Hermes betimine dayanarak heykele Hermes ismini verir. Lübke¹⁶ ve Ulrichs¹⁷ de Lambeck'in fikrine katılırlar. Friederichs ile bu konu üzerinde şiddetli tartışmalar başlar. Friederichs¹⁸ Lambeck'in fikrine katılır, Winckelmann'ın Iason ismini vermesini nahif bulur ve sandalın ikinci tekinin var olduğunu farketmediğine değinerek "sandalın birini giydikten sonra ikincisini de giyecektir" der. Fröhner¹⁹ burada sadece bir Yunan

⁸ W. Fröhner, *a.g.e.* 210 vdd.

⁹ J. J. Winckelmann, *Geschichte der Kunst des Altertum*, (1764) B x1 Cap. 2,4.

¹⁰ J. Dallaway, *Anecdotes of the Arts in Englands*, (1800) 340; J. G. Schweighäuser, Piranesi'de, *Les Monuments Antiques du Musée Napoléon dess. et grav. par Thomas Piroli avec une explication par E. et P. Piranesi I-IV* (1804-1806).

¹¹ F. Thiersch, *Epochen der bildenden Kunst bei den Griechen I* (1816) 272 not. 1

¹² K. O. Müller, *Handbuch der Archäologie der Kunst* 3. baskı (1948) 157, 3, 380, 7, 412, 4.

¹³ E. Q. Visconti, *Opera Varie IV* (1831) 132, 133.

¹⁴ H. Lambeck, *De Mercurii statue vulgo Jasonis habita* (1860) (Bonner Diss) 2.

¹⁵ W. Fuchs, *Die Skulpturen der Griechen* (1969) res. 97.

¹⁶ W. Lübke, *Geschichte der Plastik* (1863) 210.

¹⁷ L. Ulrichs, *Die Glyptothek München* (1867) 3 vđ.

¹⁸ C. Friederichs, *Bausteine Berlins antike Bildwerke* (1868) Th. I 390.

¹⁹ W. Fröhner, *a.g.e.* 210 vdd.

ephebos'unun betimlendiğini kabul etmekte ve sandal bağlama motifinin Hermes ile ilişkisine işaret etmektedir. Fröhner'den sonraki heykel ile ilişkili yayınları izleyecek olursak, önceden verilen bu isimlerin (Iason, Atlet, Theseus ve Hermes) durmadan birbirlerine yer verdiklerini görürüz. Şimdiye değin bulunan heykeltraşlık yapıtlarında herhangi bir atribüye rastlanmaması bu tartışmaları gittikçe alevlendirmiştir. Burada sorulması gereken bir soru: Acaba gerçekten mi bu heykellerin bir atribüsü yoktu? Negatif düşünenler atlet ismi üzerinde durmuşlardır²⁰. Burada atletin sandallarını bağladığı, ya da çözdüğü sorunu ortaya çıkmış²¹, palaestra'da yarışa hazırlanan atlet tabiidir ki sandalını çözer, yok yarışı bitirmiş bir atlet ise bağlar. Birçok arkeologlar genellikle fikir beyan etmeksizin Hermes ismini benimsemişlerdir²². Tanrı'ya da Heros mu sorununda gene atribüler rol oynar. Bunların varolmadığını kabul edenler Iason ya da Theseus üzerinde dururlar²³. Unutmamamız gereken bir nokta, elimize geçen repliklerin kol ve bacaklarının onarılmış olmasıdır. Bu nedenle bu hususta şimdiye değin kesin bir sonuca varmak olanaksızdı. İşte bu sorunlara Perge

²⁰ P. Wolters, *Illustrierter Katalog der K. Glyptothek zu München* (1912) No. 287 49 vd.; F. Studniczka, *Neue Jahrbücher*, 41, 1918, 21; W. W. Hyde, *Olympic Victor Monuments and Greek Athletic Art* (1921) 36 vd. ve 71; J. Sieveking - C. Weickert, *a.g.e.* Lev. 25; G. Kleiner, *Tanagra Figuren*, *Ergänz. JdI* 15 (1942) 234.

²¹ B. Sismondo Ridgway, The date of the so - called Lysippean Jason, *AJA* 68, 1964, 114.

²² A. Furtwängler, *Der Dornauszieher und der Knabe mit dem Gans* (1876) 42; A. Michaelis, *a.g.e.* 464 vd. No. 85; F. Studniczka, *AM* 1886, 362, Lev. 9,1; H. Brunn, *Beschreibung der Glyptothek König Ludwig's I zu München* (1887) 206 vdd. No. 151; E. Löwey, *Griechische Plastik* (1920) 104; W. Klein, *Praxitelische Studien* (1899) 4 not 2; M. Collignon, *Lysippe* (1904) 71 vdd.; P. Gardner, *JHS* 25, 1905, 257; E. A. Gardner, *Six Greek Sculptors*, 2. baskı (1911) 232 vd.; P. Arndt, *La Glyptothèque Ny-Carlsberg* (1912) 177 vdd.; G. Lippold, *RE* XIV, 1 de, 1928 kol. 48 vdd.; Ch. Picard, *BCH* 55, 1931, 11 vdd.; F. Poulsen, *Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptothek* (1951) 204 No. 273; Gisela M. Richter, *Three Critical Periods in Greek Sculpture* (1951) 18; L. Bernabò Brea, I rilievi Tarantini in Pietra tenera, *RIASA, NS* I, 1952, 107 vdd.; J. Dörig, Tarantinische Knöchelspielerinnen, *MusHelv* 16, 1959, 55; Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age* (1961) 74; J. İnan, *Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı* (1975) No. 32, 84 vdd.; G. Ch. Picard, La Statue du Temple d'Hercule à Ostia, *In Memoriam Otto J. Brendel Essays in Archaeology and the Humanities* (1976) 121 vdd.; C. Caprino, Un nuovo Contributo alla Conoscenza dello Hermes che si allaccia il Sandalo *BART* 59, 1974, 109 vd.

²³ G. Saloman, *Erklärungen antiker Kunstwerke* (1902) 5, 52 vdd.; F. P. Johnson, *Lysippos* (1927), 172 vdd.; R. Calza, *AA* 1941 kol. 563; W. Fuchs, *a.g.e.* 104 res. 98.

repliği son verecek durumdadır. Sanki yeter bu konuda tartışmalar der gibisine tüm atribüleriyle: Başında kanatları, elinde kerykeion'u, ayağında kanatlı sandalları ve mytholojik ilişkisi olan kaplumbağa da ayağın altında karşımıza çıkıyor. Böylece hiç çekinmeden heykelimizin dayandığı tipe "Sandal Bağlayan Hermes" ismini verebiliriz.

II. Sandal bağlayan heykel tipinin Bizans yazarı Khristodoros'un²⁴ İstanbul'da Lausos sarayında gördüğü Hermes heykeli ile ilişkisi var mıdır?

Khristodoros söz konusu Hermes'i şöyle betimliyor:

"Ἦν δὲ καὶ Ἑρμείας χρυσόρραπις ἰστάμενος δὲ
δεξιτερῇ πτερόεντος ἀνείρου δεσμὰ πεδίλου,
εἰς ὁδὸν ἀΐξει λελιημένος· εἶχε γὰρ ἤδη
δεξιὸν ὀκλάζοντα θοὸν πόδα, τῷ ἐπι λαίην
χεῖρα ταθεῖς ἀνέπεμπεν ἐς αἰθέρα κύκλον ὀπωπῆς
οἷα τε πατρὸς ἀνακτος ἐπιτροπῶντος ἀκούων

Altundan asası ile Hermes de orada idi, ayakta duruyor, sağ eli ile kanatlı sandalını bağlıyor, hem yola çıkmak sabırsızlığı, isteği içinde, sağ bacağı bükülmüş bile sol kol onun üstüne yaslanmıştı, yüzü yukarı, göğe çevrilmiş, sanki babasının emirlerini dinliyor.

İlk kez Müller²⁵ Khristodoros'un tanımladığı bu yapıtla sandal bağlayan genç heykeli arasında hareket motifi benzerliğine değinmiştir. Sonra Lambeck²⁶ bu kaynak ile heykel ve Girit adasında Sybrita'da basılmış sikke²⁷ üzerindeki Hermes betimi arasında ilişki kurmuştur. Ancak Khristodoros'un tekstinin çeşitli ve hatalı çevirmeleri ve yorumlamalarından günümüze değin sürüp gelen tartışma konuları ortaya çıkmıştır. Yanlışlıklar πούς ve χεῖρ ile τεῖνω sözcükleri etrafında toplanmaktadır. Önceleri ilk iki sözcük gerçek anlamlarında ayak ve el olarak çevrilmiş, daha sonraları bunların edebiyatta bacak ve kol anlamına da geldiği gözönünde tutularak düzeltme yapılmıştır. τεῖνω fiilinden gelen üçüncü sözcük ταθεῖς uzanmış, uzatmış, ya-

²⁴ Khristodoros, *Ekphrasis* (Anth. Pal. II. 295-300); Lausos sarayı için bk. W. Müller - Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul* (1977) (F 7/19) 238 vd.

²⁵ K. O. Müller, *a.g.e.* 157, 3; 380, 1; 412, 4.

²⁶ Lambeck, *a.g.e.* 2.

²⁷ *BMC*, Crete, 79 Lev. XIX, 12.

yılmış anlamlarına geldiği gibi ξπι edatı ile birlikte olduğu zaman bir şeyin üstüne yaslanmak anlamına da gelir. Gerek arkeologlar, gerekse filologlar genellikle Khristodoros'un metnini, uygun gördükleri heykeli gözönünde tutarak çeviri ve açıklamalarını yapmaktadırlar²⁸. Khristodoros'un tanımladığı Hermes heykeli ile en yakın ilişkisi bakımından başlıca Paris ve Kopenhag sandal bağlayan figürleri²⁹ üzerinde durulmaktadır. Bu iki heykelin arasındaki en önemli fark birincisinde sol elin sağ bacağıın ayak bileğine doğru uzanmış, ikincisinde ise sol kolun uyluk üstüne yaslanmış olmasıdır. Son olarak konuya yakından eğilen Caprino³⁰ söz konusu bölümün ancak "sol elin bükülmüş bacağıın üzerine doğru uzanıyor" şeklinde çevrilebileceği kanısındadır. Ancak burada ταιελες sözcüğünün ξπι edatı ile beraber bulunması kanımızca kolun bükülmüş bacağıın üstüne yaslanmış şeklinde çevrilmesini gerektirir. Kısaca Paris heykelini gözönünde tutanlar sol elin bacağıın üzerine doğru uzandığı, Kopenhag heykelini gözönünde tutanlar kolun bacağıın üstünde yaslandığı şeklinde çeviriyi doğru bulurlar. Böylece Khristodoros'un tanımladığı Hermes ile hangi heykelin ilişkisi olduğu sorunu doğmuştur.

Kesin bir sonuca ulaşabilmemiz için Khristodoros'un tanımladığı Hermes ile ilişkili görülen heykel ve sikke betimlerini tüm ayrıntılarıyla gözden geçirerek en çok noktalarda yakınlık gösteren yapıtı seçmemiz gerekir.

Khristodoros'un tanımlamasından heykel hakkında bir hayli bilgi edinebiliyoruz. Hermes kerykeion'u ve kanatlı sandallarıyla gösterilmiştir. Sağ eli ile sandalını bağladığına göre kerykeion'u sol elinde tutması gerekir. Sağ bacak harekete geçmek üzere bükülmüş, sol kol onun üstüne yaslanmış. Hermes bu elinde kerykeion'u tuttuğuna göre zaten kol Paris heykelinde olduğu gibi aşağı uzanamaz. Ancak uyluğun üstüne dayanmış olabilir. Khristodoros heykelin kompozisyonu hakkında da önemli bilgi veriyor. Hermes ayakta duruyor, sağ eli ile sandalını bağladığına göre bu ayak yüksek bir yere basmış olmalı. Bu durumda vücudun öne doğru eğilmiş olması gerekir. Khristodoros heykelin kompozisyonunda önemli rolü olan başın hareketini de tanımlıyor. Tanrının yüzü göğe yukarı doğru çevrilmiş. Yazar bununla

²⁸ W. R. Paton, *The Greek Anthology I* (1920) 82-83; H. Beckby, *Anthologia Graeca*, Kitap I-IV (1952), 186-187; P. Walz, *Anthologie Grecque I* (1928) 74.

²⁹ Caprino, *a.g.e.* res. 9-11 ve res. 15.

³⁰ Caprino, *a.g.e.* 108.

da yetinmiyor, başın bu hareketinin anlamını da açıklıyor. Hermes babasının emirlerini dinliyor. Tüm anlatılanlardan heykelin canlı hareket motifini gözümüzün önünde canlandırabiliriz. Sandal tek el ile bağlanmaz, bu açıklama işlemin son ânını dile getirir. Ayrıca Hermes'in yola çıkma isteği de belirtilmektedir. Babasının son emirlerini alır almaz fırlatarak yola çıkacağı da böylece gözümüzün önünde canlanmış olur.

İlk kez Lambeck³¹ Khristodoros'un tanımladığı heykel ile Girit adasında M. ö. 4. yüzyılda basılmış Sybrita sikkesi üzerindeki Hermes betimi arasında bağlantı kurduğunda, bazı arkeologlar bu fikre katılmışlardı³². Ancak son zamanlarda konu ile ilgilenen Caprino³³ bu ilişki üzerinde ısrarla durmaktadır. Sikke üzerinde Hermes iki eliyle sandalını bağlıyor. Vücudu ile birlikte baş da öne doğru eğilmektedir. Burada Hermes tamamiyle sandal bağlama olayı ile meşgul olduğundan elinde keryeion tutamaz. Hernekadar burada yere dayalı bir keryeion gösterilmiş ise de, aynı tipe dayanan bir heykelde böyle bir şey düşünülemez. Diğer büyük fark kompozisyonu etkileyen başın hareket motifinde kendini gösterir. Baş biraz önce değindiğimiz gibi yukarı kaldırılmamış, aksine vücutla birlikte öne eğilmiştir. Nihayet Khristodoros'un tanımında babasının emirlerini dinlemesi sikke üzerindeki Hermes'te söz konusu değildir. Bu kadar çok noktada ayrılan Sybrita sikkesi üzerindeki betimin Lauseion'daki Hermes heykeli ile ilişkisi bulunmadığını kesinlikle söyleyebiliriz³⁴. Eğer Khristodoros Lauseion'da söz konusu sikke ile aynı tipe dayanan bir Hermes heykeli görmüş olsaydı, onu büsbütün başka bir şekilde tanımlaması gerekirdi.

Diğer taraftan Kopenhag sandal bağlayan Hermes heykeli ile aynı tipe dayandıkları genellikle kabul edilen sikkeler (Amastris, Trapezus, Marcianopolis)³⁵ ile Khristodoros'un tanımlamasını karşı-

³¹ Bk. not 14.

³² H. Brunn, *a.g.e.* 206 vdd. No. 151; W. Klein, *Praxitelische Studien* 8; G. Saloman, *a.g.e.* 5.

³³ Caprino, *a.g.e.* 108 vd.

³⁴ Daha önceki araştırmalarımızda biz de (*Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı*, 86) ilişki görenlerin fikrine katılmıştık, ancak Perge repliği ile araştırmalarımızı derinleştirdiğimizde, fikrimizi değiştirmiş bulunuyoruz.

³⁵ Önce Arndt, *a.g.e.* 177; Johnson, *a.g.e.* 171, not 35-37; Ridgway, *a.g.e.* 114; Caprino, *a.g.e.* 109 res. 17, 18, 19.

laştıracak olursak aralarındaki büyük benzerlik göze çarpar. Bu sikkeler ufak farklara rağmen aynı orijinale dayanırlar. Bunların en iyi örneği Marcianopolis sikkesi üzerindeki Hermes figürü ile Khristodoros'un tanımlamasını karşılaştıracak olursak, aralarında uymayan nokta hemen hemen yok gibidir. Khristodoros, kola dolanmış khlamys'den söz etmiyor, ancak edebî kaynaklar ve zamanımıza değin korunagelmış yapıtlarda khlamys'ün Hermes için önemi bilinmektedir. Diğer taraftan khlamys'ün heykelin kompozisyonunda oynadığı rol de gözönünde tutulursa, Lauseion heykelinde bunun varolduğunu düşünmemiz yerinde olur. Heykeltraşlık örneklerde şimdiye değin atribüye rastlanmadığından ve onarımla bazı değişikliklere uğramış bulunmaları nedeniyle, bunlarla Khristodoros'un tanımlaması arasında ilişki kurulamıyordu. Yukarda tüm ayrıntılarıyla tanımlamasını yaparken bu sikkelerle aynı tipe dayandığını açıkladığımız Perge heykeli bu hususta tüm kuşku ortadan kaldırmaktadır. Perge Hermes heykeli ile Khristodoros'un tanımladığı Hermes heykelini karşılaştıracak olursak, aralarında yalnız tipolojik değil, aynı zamanda sanat açısından da uyum olduğunu görürüz. Böylece, Khristodoros'un İstanbul'da Lauseion'da görüp tanımladığı Hermes heykelinin Perge Hermes'i ile aynı tipe dayandığını söyleyebiliriz. Bazı arkeologların fikrine katılarak Lauseion'da bulunan Hermes heykelinin bir replik değil, orjinal yapıtın kendisi olduğunu da düşünebiliriz³⁶.

III. Repliklerin Onarım Eleştirisi:

Yunan orijinaleri hakkında bilgimizin çoğunlukla antik kaynak ve replik eleştirilerine dayandığı bir gerçektir. İki yüzyıldan beri süregelen tartışmalardan sonra heykelimizle Khristodoros'un tanımladığı Hermes heykeli ve belirli sikke betimleri arasındaki ilişkiyi kesinlikle kurmuş bulunuyoruz. Artık replik eleştirisine geçebiliriz. Bunun için elimizde güvenilir repliklerin bulunması gerekir. Şimdiye değin sandal bağlayan Hermes heykelinin tanınan kopyaları bundan yoksundu. Üç esas replik aşırı onarımları ile hedefe ulaştıracakları yerde tartışmalara yol açmış ve sonuçlar hipotez halinde kalmıştır. Böyle durumlarda baş vurulacak tek çare, mevcut repliklerin orijinal

³⁶ Lange (*a.g.e.* 10) ve Johnson (*a.g.e.* 171) orijinal veya kopyasının; Lippold (*RE* XIV, 1 kol. 58) ve Dörig (*MusHelv.* 16, 1959, 55) orijinalin Lauseion'da durduğu kanısındadırlar.

kısımlarından düşümüzde bir heykel canlandırmaktır. Bu yapılmış³⁷, hattâ çok önceleri repliklerin orijinal kısımlarından Münih'te bir mulaj meydana getirilmiş, sonra da Stettin Müzesi için bundan bronz bir kopya³⁸ elde edilmiştir. Bununla da tartışmalar durulmamıştır. Son zamanlarda Caprino³⁹, Museo Nazionale Romano tarafından satın alınan, heykelin tartışma kaynağını oluşturan bölümü ile ilgili fragmanla, tartışmalara son vereceğini umud etmiştir. Makalesini yayınladıktan üç yıl sonra Perge heykeli hemen hemen tüm durumda bulunuyor. Artık heykeli düşümüzde canlandırmaya gerek kalmıyor ve bundan böyle son söz Perge repliğine düşüyor. Ortada en önemli sorun Kopenhag ve Paris repliklerinden hangisinin orijinal yapıtı temsil ettiği. Önce de değindiğimiz gibi, iki replik arasında başlıca fark sol kolun durumundadır. Bu sorunun çözümlenebilmesi için replik onarımlarının kontrolü gerekir. Bugün Perge heykeli aracılığı ile bu onarımların ne dereceye değin doğru olduklarını saptayacak durumdayız.

1. Landsdowne ismiyle tanınan Kopenhag repliği⁴⁰ 1769 da Gavin Hamilton tarafından Tivoli'de Hadrian Villasında bulunmuştur. Yapıtı 1772 de Londra'da Landsdowne koleksiyonu satın almıştır, 1930 dan bu yana da Kopenhag Ny Carlsberg Glyptothek'ine geçmiştir (I. N. 2798). Pentelikon mermerinden yapılmış heykelin yük. 1.540 m., plinth ile 1.620 m.

Onarımlar: Baş kopuk olarak bulunmuş, boyuna band şeklinde bir kısım ilâve edilerek eklenmiştir. Sağ kaşın bir kısmı, sağ kulağın üzerinde saçların bir kısmı, sağ kolun aşağı kısmı, sağ ayak, kaya, ağaçkütüğü destek, plinthin önemli bir kısmı, sol kolun yukarı kısmı omuzdan dirseğe dek, giysinin bazı kısımları sol el, sol bacağın aşağı kısmı tümüyle (ancak sol ayak ve etrafındaki plinth antiktir).

Yukarda Perge repliğinde heykeltraşın bronz orijinalin kompozisyonunda önemli rol oynayan khlamys motifine sadık kaldığını ve

³⁷ Ridgway, *a.g.e.* 112.

³⁸ Arndt, *a.g.e.* res. 95, Münih'deki mulajdan Stettin Landes Museum için bronzdan dökülmüş heykel bugün Varşova'dadır.

³⁹ Caprino, bk. yuk. not. 22, tüm makalenin esasını bu sorun oluşturmaktadır. Varyasyon sorunu bahsinde bu konuya tekrar döneceğiz.

⁴⁰ Michaelis, *a.g.e.* 464 vdd.; F. Poulsen, *a.g.e.* 204, No. 273 a; Arndt, *a.g.e.* 177 vdd. res. 96-98; Johnson, *a.g.e.* 170 vdd. Lev. 30-31; Lippold, *Handb.* 282, Lev. 100, 2; Ridgway, *a.g.e.* 113 vdd.; Caprino, *a.g.e.* 108, res. 15; J. İnan, *a.g.e.* 85.

bundan destek olarak yararlandığını açıklamıştık. Kopenhag repliğinde heykeltraş bu desteği zayıf gördüğü için onun yerine ağaç gövdesi desteği yeğlemiş olabilir. Ya da Perge heykelinde olduğu gibi, kopist esas motife sadık kalmıştır: Restoratör, böyle bir desteği tanımadığı için ağaç gövdesi desteğini kullanmıştır. Perge heykelinin yardımı ile kanımızca bu sorunu çözümleyebiliriz. Kopenhag örneğinde khlamys'ün korunagelmiş kısmının kıvrım sistemi en ufak ayrıntılarına varıncaya değin Perge heykeliyle benzerlik gösterir. Khlamys'ün onarılmış kısmını yok olarak düşünürsek kırılma durumları da aynıdır; restoratör eksik kısmı tamamen fantazisine göre onarmıştır. Küçük bir kısım ilâvede bulunarak yuvarlak bir şekilde kesmiş, hattâ bacağıın üzerine bir de yuvarlak ağırlık sallandırmıştır. Aslında khlamys'ün kalan kısmı Perge heykelinde olduğu gibi aşağıya doğru uzatılarak tamamlanabilirdi, o zaman ağaç gövdesi desteğine de gerek kalmazdı. Paris repliğine dayanarak onarılmış sağ ayak büyük ve hantal görünümüldür. Belki de Perge repliğinde olduğu gibi, Hermes burada da sadece kanat ve bamlardan oluşan bir sandal giyyordu. Onarılmış sağ el de anlamsız pozisyonu ile kompozisyonu bozmaktadır.

2. Paris Louvre repliği⁴¹ Roma'da Marcellus Tiyatrosunda Palazzo Savelli sonraki Villa Montalto (Negroni) dan gelmedir. XIV. Louis 1685 yılında Versailles sarayı için satın almış, sonra heykel Napoléon Müzesine, oradan da Louvre'a geçmiştir. Vücut kısmı Pentelikon, başı Paros mermerinden yapılmış heykelin yük. 1.720 m. dir.

Onarımlar: Burnun ucu, alt dudak, çene ve başın arka kısmı, kol ve omuz, sağ kolun aşağı kısmının yarısı, sağ el, sağ bacak uyluğun yarısından aşağı aşık kemiğine dek, giysinin dize doğru yarısı, sağ ayağın iki parmağı, sandal bağının bir kısmı, sol bacak beş modern parçanın ilâvesiyle, sol bacağıın arkasında uzanan çatlak da modern dolgu parçalarıyla.

Ayrıntılarıyla belirttiğimiz onarımın günümüze değin sürüp gelen iki esaslı sorunu vardır: Baş heykele ilişkin mi? Sol kolun onarımı doğru mudur?

⁴¹ *Notice des Statues, Bustes et Bas-reliefs de la Galerie des Antiques du Musée Napoléon* (1801) 86 vd. No. 108; Fröhner, *a.g.e.* 210 vd. No. 183; *Encyclopedie Photographique de l'art* TEL III (1938) Lev. 196; Arndt, *a.g.e.* 180, vd. res. 108-110; Br. Br. 67; Johnson, *a.g.e.* 170 vdd.; Ridgway, *a.g.e.* 115 vd.; Caprino, *a.g.e.* 107, res. 9-11; İnan, *a.g.e.* 85.

Başın başka tür mermerden yapılmış olması ve vücut oranlarına nazaran küçük görünümü kuşku uyandırmıştır. Bununla beraber, bir çok arkeologlar başın iyi bir şekilde oturtulmuş olduğunu belirterek kuşkuyu hafifletmek isterler. Kanımızca bu durum aksine kuşkuyu arttırır. Kırılan bir baş yerine bu denli düzenli oturmaz. Ancak iki parçanın birbirine alıştırılmasıyla bu durum elde edilebilir ki, bu da iki parçanın birbirinden kopmadığını kanıtlar. Kanımızca birçok arkeologların da belirttiği gibi, baş antiktir, ancak bu heykele ilişkin değildir. Baş çok iyi korunagelmiş Perge repliği ile karşılaştıracak olursak, tip ve pozisyon bakımından uymadıkları derhal göze çarpar, bu da fikrimizi desteklemektedir.

Vücut oranlarına göre kalın ve hantal görünen sol kol pozisyon bakımından bu kolları orijinal korunagelmiş Kopenhag ve Perge repliklerinden farklıdır. Paris repliği bilindiği gibi, diğer repliklerden çok önce bulunmuştur. Onarım 16. yüzyılda, ya da en geç 17. yüzyılda heykelin Paris'e gönderilmesinden önce yapıldığına göre⁴² o zamanlar başka replik tanınmıyordu. Önünde bir örnek bulunmayan, kolun omuz ile birlikte kopması nedeniyle torsonun durumundan yararlanma olanağına da sahip olmayan restoratörün tek çaresi fantazisine başvurmaktı. O zamanlarda restoratörler, heykeltraş, sanatçı, ayrı bir deyimle yaratıcı kimseler olduklarından bu tür onarımları kolaylıkla yapabiliyorlardı. Baş diğer repliklerle uymadığı için hatalı onarım olarak açıkladığımız gibi, iki repliğin orijinal korunagelmiş kollarından farklı, fantazi ürünü sol kolun onarımını da aynı şekilde düşünmemiz gerekir.

Paris ve Perge heykellerini karşılaştıracak olursak onarım dışı farklar da göze çarpar. Örneğin, Perge heykelinde yalnız khlamys'den oluşan destek yerine burada ağaç gövdesi kullanılmıştır. Kopist orijinal motifi tanımamış olamaz, ancak Perge ve Kopenhag replikleri heykeltraşlarının yürekliliğini gösterememiş ve ağaç gövdesi desteği kullanmayı yeğlemiştir. Bu nedenle, bazı hususlarda orijinalden ayrılmak zorunluğunda kalmıştır. Bu destek khlamys'ün aşağı sarkan kısmını ortadan kaldırmasına neden olmuştur. Uyluğun üzerinde kavisli kıvrımlar meydana getiren orijinal kısım Perge heykeline uygundur.

⁴² Caprino, *a.g.e.* 107 not 16.

3. Münih repliği (Glyptothek 187)⁴³ 1780 yıllarında Conte Maraforschi tarafından Tivoli'de Hadrian Villasında bulunmuştur. Bir İngiliz antikacı Jenkins aracılığıyla Duca Braschi Onesti tarafından satın alınmıştır. Franzoni⁴⁴ tarafından 1789 yılında onarılmış, Dillis tarafından 1809 da Bavyera kralı Max I için satın alınmıştır. Önce Münih'te Güzel Sanatlar Akademisinde sergilenmiş, 1919 yılında da Glyptothek'e geçmiştir.

Vücudu Pentelikon, başı Paros mermerinden yapılmış olan heykelin yük. 1.430 m., plinth ile birlikte 1.530 m. dir.

Onarımlar: Yayınlarda bu heykel eski onarımlarıyla tanındığından ve yorumlandığından önce onlar üzerinde durmamız yerinde olur kanısındayız: iki kol (sağ el ve tuttuğu sandal bağlarının bir kısmı antiktir) sağ bacak khlamys ile (ayağın yalnız orta kısmı antik) sol bacağın yukarı kısmı (aşağı kısmı ve ayak orijinal) ve uzuv. Ağaç gövdesi destek, kaya, kenarları hariç plinth antiktir. Bugün yeni bir onarımla ilâve edilmiş kısımlar büyük ölçüde uzaklaştırılmıştır. Heykeli ayakta tutabilmek için, bacakların eskiden onarılmış yukarı kısımlarından elde edilmiş mulajlarından yararlanılmıştır⁴⁵. Aynı tür mermerden yapılmış baş, Apollon Centocelle ismiyle tanınan heykel tipinin⁴⁶ bir repliğidir. Sandal bağlayan Hermes tipi ile ilişkisi olmayan bu başın heykele ilâvesi o zamanın restoratörlerinin onarım zihniyetini açıklaması bakımından ilginçtir. Bu baş ta haklı olarak yeni onarımda yapıttan uzaklaştırılmıştır.

Franzoni, heykelin onarımında Paris repliğini model olarak kullanmıştır. Aslında heykeli ayağa dikmek için mevcut parça bakımından Paris repliğini onaran restoratörden daha şanslı idi. Sağ bacak ve khlamys tamamen Paris örneğinden alınmıştır. Kopist burada da destek olarak ağaç gövdesini kullanmıştır. Sol elin orijinal olması hâlâ önemini taşımaktadır, çünkü Perge heykelinin de elleri bulunamamış-

⁴³ H. Brunn, *Beschreibung der Glyptothek K. L. I.* (1865) 195 vdd. No. 151; C. Friederichs, *a.g.e.* 389 vdd. No. 666; Furtwängler, *Beschreibung Glyptothek K. L. I.* (1900) 291 vdd. No. 287; Sieveking ve Weickert, *a.g.e.* Lev. 25; Johnson, *a.g.e.* 170 vdd.; Ridgway, *a.g.e.* 115; Caprino, *a.g.e.* 107 vdd.

⁴⁴ Caprino, *a.g.e.* not. 18.

⁴⁵ 1978 de Glyptothek'i ziyaretimde heykeli yeni durumunda depo'da görmeme müsaade eden ve resimlerini yollayan meslektaşım C. Vierneisel'e teşekkür etmek isterim.

⁴⁶ J. İnan, *a.g.e.* No. 19, 59 vdd. Lev. 29-31.

tır. Franzoni sol kolun orijinal durumunu gösteren Kopenhag örneği dururken Paris repliğinin sol kolunu kopya etmekle hataya düşmüştür. Sol kolun başlangıcı ve omuz Perge heykelininkine tamamen uygun durumdadır, buna göre kolun aynı şekilde uyluğun üzerine yaslanmış olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.

IV. İki versiyon sorunu: Paris heykelinin sol kolunun onarımını doğru bulanlar genellikle iki tipin var olduğunu kabul ederler. İlk kez Michaelis⁴⁷ sandal bağlayan Hermes tipinin iki versiyonundan sözeder, Paris ve Münih repliklerinin orijinali, Kopenhag repliğinin ise versiyonu temsil ettiği kanısındadır. Furtwängler⁴⁸ Kopenhag repliğinin temsil ettiği bir tipin varlığını kabul eder, Paris ve Münih repliklerinin hatalı onarımlarının ona göre düzeltilmeleri gerektiğini belirtir. Klein⁴⁹ Michaelis'in fikrine katılır, önce Kopenhag repliği Marcianopolis sikkesinin tipin bir varyasyonunu, Khristodoros'un tanımladığı Lauseion'daki bronz heykel ile Sybrita sikkesi ve Münih repliğinin ise orijinali temsil ettikleri kanısındadır. Sonradan fikrini değiştirerek⁵⁰ Kopenhag repliğinin orijinali temsil ettiği, Paris ve Münih heykellerinin onun bakışığı olarak değiştirildikleri kanısındadır. Arkeoloji edebiyatında uzun süredir genellikle Kopenhag repliği tarafından temsil edilen sandal bağlayan Hermes tipi yerleşmiş bulunuyordu⁵¹. 1971 yılında Museo Nazionale Romano'ya sandal bağlayan Hermes tipi ile ilgili bir fragman satın alınmıştır (Env. No. 188938). Caprino'nun bu fragman üzerine yazdığı makale⁵² ile bir süredir sezilmiş gibi görünen heykel ile ilgili sorunlar tekrar tazelenmiştir, çünkü fragman heykelin tartışma konusu kaynağını oluşturan bölümünü kapsıyordu.

Carrara mermerinden yapılmış fragmanın yük. plinth ile birlikte 0.880 m. dir. Profilli, ön tarafta yanları yuvarlatılmış plinth'in sol yanında yükselen kaya üzerine dizden bükülerek kaldırılan sandallı sağ ayak basmaktadır. Üzerine khlamys atılmış uyluğun yarısı korunagelmıştır. Dirsekten yukarı ufak bir bölümü ile kalmış sağ kol aşağı uzanmakta ve çok iyi durumda sağ el sandalın bağlarını tutmaktadır.

⁴⁷ Michaelis, *a.g.e.* 465.

⁴⁸ Furtwängler, bk. not. 43.

⁴⁹ Klein, *Praxitelische Studien*, 8 vd.

⁵⁰ Klein, *Geschichte der griechischen Kunst* II. 364 vd.

⁵¹ Saloman, *a.g.e.* 7.

⁵² Caprino, bk. yuk. not. 22.

Daha az bir bölümü korunagelmiş sol kolun aşağı kısmı ve el aynı bacağın üzerine uzanır. Kaidenin sol arka köşesinden öndeki kayaya bitişik olarak ağaç gövdesi destek yükselir. Plinth'in sağ yanında bilekle birlikte sol ayak korunagelmiştir. Ağaç gövdesi önünde ise sandalın teki görülür. Caprino bu parçanın Paris sandal bağlayan figürü ile büyük benzerliğini tüm ayrıntılarıyla belirtmektedir. Bu benzerliğe dayanarak Paris ve Münih heykellerinin sol kollarının doğru onarıldığı sonucuna varmaktadır. Khristodoros'un tanımladığı heykel, Sybrita sikkesi, Paris ve Münih heykelleri ve yeni fragmandan oluşan grubun sandal bağlayan Hermes tipini temsil ettiğini, Kopenhag heykelinin ise tipin bir variantı olduğunu iddia etmektedir.

Fragman ile özellikle Paris repliğinin onarılmış kısımları arasındaki benzerlik insanı hayrete düşürecek derecede büyüktür. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Paris heykelinin restoratörü eksik kısımları fantazisine dayanarak yapmıştır. Fantazi ürünü bir onarımda bu denli isabet sağlanması gerçekten kuşku uyandırıcıdır. Parçayı yakından inceledikçe de bu kuşku giderek artmaktadır. Destek - figür ilişkisi antik çağda rastlanmayan acayip bir durum gösterir. Figür sağ eliyle sandalını bağlayabilmek için kolu ile ağaç gövdesi desteğe dolanmak zorunda kalmıştır. Mermer yetersiz geldiği için ağaç gövdesi desteği, kaya ve figür birbiri içine girmiş, hattâ boştaki duran sandal ayağın giremeyeceği kadar küçültülmüştür. Antik dönem heykeltıraşları böyle durumlarda bazı kısımları ayrı bloktan işleyerek eklemişler, hiçbir zaman belirttiğimiz çarelere baş vurmamışlardır. Parçanın kompozisyonundaki acayıplık ve oransızlık tüm heykeli gözümüzün önünde canlandırmamızı engelleyecek niteliktedir. Bütün bunların kötü bir kopistin bile düşemeyeceği hatalar olduğunu düşünerek, fragmanın antik olamayacağı kanısına vardık. Bu kanımızı, iyi bir rastlantı sonucu Roma'da beraber bulunduğumuz sırada meslekdaşım H. Jucker ile fragman üzerinde yaptığımız incelemeler de desteklemiştir. Parçanın hiçbir yerinde antik yüzeye rastlanmadığı gibi, toprak altında kaldığını kanıtlayan en ufak bir iz de saptanamadı. Yüzeydeki aşınmaların durumu da fragmanın hava etkilerine uğradığını ve açıkta durduğunu ortaya koymaktadır. Tüm görünümüyle de geçen yüzyılın sanat havasını yansıtan parça belki de fragman durumunda bir bahçe biblosu olarak yapılmıştır. Bu modern parçanın Paris heykelinin onarılmış kısmı model alınarak yapıldığında kuşku yoktur. Aksi takdirde bu denli büyük benzerlik açıklanamaz. Bu nedenle de parçanın Paris ve

dolayısıyla Münih repliklerinin sol kol onarımlarının doğruluğunu kanıtlaması söz konusu olamaz.

İncelemelerimiz sonucu, Perge, Kopenhag, Paris, Münih replikleri; Amastris, Trapezus, Marcianopolis sikke betimleri ve Khristodoros'un tanımladığı Lauseion'daki Hermes heykeli arasında sıkı ilişkiyi saptamış bulunuyoruz. Bu yapıtlar tek bir tipi oluşturmaktadır; şimdiye değin saptanmak istenen iki versiyon fikrinin ise, Paris ve dolayısıyla Münih repliklerinin yanlış onarımlarına dayandığı bir gerçektir. Bu tipin daha önce de açıklandığı gibi, Sybrita sikkesi üzerindeki Hermes betimi ile de ilişkisi yoktur.

V. Orijinal yapıtın yaratıcısı ile ilgili hipotezleri daha önceki araştırmalarımızda eleştirmiş ve kanımızı açıklamıştık⁵³. Sandal Bağlayan Hermes heykelinin Lysippos'a maledilebileceği kanımızı bu kez Perge repliği de desteklemektedir. Başıyla korunagelmiş heykelimizi Lysippos'un Apoksyomenos'u⁵⁴ ile daha iyi karşılaştırmak olanağına sahibiz. Baş, alın, gözlerin ve burnun şekillendirilmesi, saçların düzenlenmesi ve üslubu, boyunun, sırtın ve kasların işlenişi, vücut oranları, nazik yüzey işçiliği, özellikle sol kolun dirsekten bükülerek vücudun önünde dikdörtgen bir alan meydana getirmesi ve bununla da figüre üçüncü buud kazandırması, iki yapıtın orijinalinin aynı sanatçının elinden çıktığını kanıtlayacak nitelikte olduğunu bir kez daha vurgulamak isterim.

Perge heykeli, Sandal Bağlayan Heykel tipi ile ilgili iki yüzyıldan bu yana süregelen tüm sorunların çözümlenmesini sağlamakla Yunan heykeltraşlığı araştırmalarına büyük bir katkıda bulunmaktadır. Heykel tipinin, 1. Hermes'i betimlediğini, 2. Khristodoros'un İstanbul Lauseion'unda gördüğü Hermes ile aynı tipe dayandığını, 3. Paris, dolayısıyla Münih repliklerinin sol kol onarımının hatalı olduğunu, 4. İki varyasyonunun söz konusu olamayacağını, 5. Orijinalin Lysippos'un yapıtı olduğunu Perge heykeli aracılığıyla saptamış bulunuyoruz.

Bilimsel açıdan büyük önem taşıyan heykelimiz, iyi korunagelmiş durumu ve nefis işçiliği ile de zamanımıza değin gelmiş tüm repliklerin hepsini bir hayli geride bırakmakta ve orijinali en iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

⁵³ J. İnan, *a.g.e.* 86 vdd.

⁵⁴ K. Schauenburg, *Athletenbilder des vierten Jahrhunderts v. Chr., Antike Plastik II*, 1963, 78 vdd. Lev. 63-71, res. 6-7.

DOĞU BENGAL'DE "ATATÜRK LİSESİ"

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Türk Tarih Kurumu Üyesi

Bundan kırk yıl önce, Ocak 1939'da, Hindistan'ın Doğu Bengal eyaletinde bir okul açılır. Lise düzeyinde bir okul. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk öleli henüz iki ay olmuştur. Büyük ölünün anısını yaşatmak için yeni okula "Atatürk" adı verilir. "Atatürk High School" denir. Türkiye'den binlerce kilometre uzakta Atatürk'ün adını taşıyan bir okulun açılışı, zamanında Türk kamuoyuna duyurulmuş mudur? Bilmiyoruz. Burada, geçten geç birkaç belge yayınlıyoruz. Türk Diplomatik arşivlerinde rastladığımız birkaç belge.

* * *

Okulun hangi koşullarda açıldığını anlamak için Bengal'in o günlerdeki havasını kısaca anımsamak yerinde olur. Bugün büyük bölümü bağımsız Bangladeş Devleti sınırları içinde kalan Bengal, o tarihte İngiliz sömürgesiydi. Türk Kurtuluş Savaşının kahraman lideri Gazi Mustafa Kemal, bütün sömürge halklarının olduğu gibi, Bengal halkının da kurtuluş umudu olmuştu. Kurtuluş için çırpınan, silâha sarılan, savaşın bütün Asya ve Afrika halkları O'nu bir lider olarak benimsemişlerdi. Batı sömürgeciliğine karşı kurtuluş ve bağımsızlık bayrağını açan ulusal liderler, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almağa, onun izinden yürümeğe çalışıyorlardı. Batı emperyalizminin yenilmezliği efsanesini yıkmış olan Mustafa Kemal Atatürk, Asya ve Afrika halklarının gözünde bir kahramandı. Doğu Bengal'de de çok sayılan, sevilen, yüceltilen büyük bir kişiydi.

Atatürk'ün zamansız ölümü, Asya ve Afrika halklarını, bu arada Doğu Bengal halkını derinden sarsmıştı. Bengal, sanki kendi liderini yitirmişti. Türk halkıyla birlikte Atatürk'ün ölümüne içtenlikle göz yaş dökmüştü. Bu duygusunu Türk halkına duyurmaya da çalışmıştı. O yıllarda Türkiye'nin güney - doğu Asya'daki tek temsilciliği olan Kalküta Onursal (Fahri) Konsolosluğumuza sayısız başsağlığı mesajları yağmıştı. Konsolos L. C. Mousell, Londra Büyükelçiliğimize sunduğu

29 Kasım 1938 günlü bir yazısında, Atatürk'ün ölümü üzerine bütün Hindistan'da yas tutulduğunu anlatıyor ve şöyle diyor:

“Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Atatürk'ün acı ölümü üzerine, Hindistan'daki çeşitli kuruluş ve derneklerin bana ilettikleri 63 karar örneğini ilişikte sunuyorum.

“18 Kasım (1938) günü, bütün Hindistan'da “Kemal Günü” olarak anıldı. Bütün Müslüman dükkânları, okulları ve kamu kuruluşları kapatıldı. Yalnız Müslüman halk değil, Hinduların da büyük çoğunluğu aşırı sempati gösterdiler.”¹

Onursal Konsolosumuza iletilen başsağlığı dilekleri, Atatürk'ün erken ölümünün Bengal'de ne denli derin etkiler yaptığını gösteren ilginç belgelerdir. Birkaçını analım. Bengal'in Rupsa bölgesi İslâm Birliği Partisi (Muslim League) Sekreteri N. Zaman şunları yazar:

“Batının Büyük Paşasının acı ölümü bizler için de bir darbe oldu. İslâmın Şerefli evlâdının ruhu için bu ayın 18'inde (18. 11. 1938) Cuma namazından sonra Mevlüt okunarak, toplantılar yapılarak ve dua edilerek “Kemal Günü” düzenlenmesi için bu eyaletin 300'ün üzerindeki camii yetkililerine çağırıda bulunmuştum. Bütün bu camilerin hepsinde dua edildiği bildirildi. Yine bu camilerde şu karar kabul edilmiştir:

“ 1 — Bu toplantı Kemal Atatürk'ün acı ölümüne yas tutar ve onarılmaz kayba uğrayan Türklere sempatilerini sunar.

“ 2 — Bu kararın örnekleri İslâm Birliği Partisi Bengal eyaleti sekreterine, Türkiye Başkonsolosuna ve *Azad* gazetesi genel yayın müdürüne gönderilecektir.”

Mektup sahibi, kendisinin ve bölge halkının Türk ulusunun büyük yasını içtenlikle paylaştığını ekler ve bu duygularının Türk ulusuna iletilmesini Konsolostan diler.

Dünkü Bengal, bugünkü Bangladeş halkı, Atatürk için gerçekten topluca yas tutmuştur. Yüzlerce camide Büyük ölünün ruhu için yakarılmış, açık havalarda yaşlı kitle toplantıları yapılmış, öğretmenler, öğrenciler ağlayarak söylevler vermişlerdir. O'nun ruhuna gösterilecek gerçek saygının O'nun izinde yürümek olacağı da vurgulanmış-

¹ Atatürk'ün ölümünün Hind yarım kıtasındaki yankılarıyla ilgili kimi belgeleri daha önce yayınlamıştık. Bkz. Bilâl N. Şimşir, “Atatürk'ün Ölümü ve Asya Halkları”, *Cumhuriyet* (İstanbul), 10-18 Kasım 1975.

tır. Doğu Bengal'in Bhairab bölgesi halkının başsağlığı kararında şunlar söylenir:

"Türkiye Cumhurbaşkanı rahmetli Kemal Atatürk'ün ruhu için Bhairab Müslümanları bugün (18. 11. 1938) saat 14'te sokaklarda yaşlı bir yürüyüş, saat 16'da da bir açık hava toplantısı yaptı. Yerli öğretmen ve öğrencilerinin katıldığı bu toplantıyı, İslâm Birliği Partisi sekreteri Abdurrahman düzenledi. Toplantıya okul Müdürü Raiddin Ahmet Başkanlık etti.

"Okul Müdürü, Müdür Yardımcısı ve öteki öğretmenler, Kemal Atatürk'ün parlak yaşamını dile getiren konuşmalar yaptılar. Dr. K. Hafizuddin Ahmet, yapılan konuşmaları özetliyerek, *rahmetlinin ruhuna gösterilecek gerçek saygının O'nun izinde yürümek olacağını* belirtti.

"Başkanın konuşması da bitince toplantıya katılanlar, Rahmetlinin ruhuna saygı için ayağa kalktılar ve yaşlı ulusa başsağlığı dileklerini ileten bir karar kabul ettiler..."

Kararda, Bhairab halkının duyduğu derin üzüntü dile getiriliyor ve bunun Türkiye Cumhurbaşkanı duyurulması isteniyordu.

Bengal'de büyük bir kaynaşma göze çarpar. Toplantılar, mitingler, yürüyüşler, konuşmalar, kararlar birbirini izler. Türk ulusunun büyük yası bütün bölgede paylaşılmaktadır. Bengal'in Ghughudanga okulu Müdürü Abdül Baki, 19 Kasım 1938 günlü mektubunda, Atatürk için "muazzam bir miting" düzenlediklerini Onursal Konsolosa duyurur. Miting kararında Atatürk, "Çağdaş İslâm dünyasının en büyük çocuğu, Türklerin kurtarıcısı, Demokratik Hükûmetin yaratıcısı ve modern politikanın en ünlü lideri" diye anılır. Türk halkına başsağlığı dileği iletilir. Bengal edebiyatçıları, Türk ulusunun yasını paylaşırken Atatürk'ün anısının yaşatılması için de çağırıda bulunurlar. 18 Kasım 1938 akşamı yaptıkları toplantıda şu kararı alırlar:

"Bengal Müslüman Edebiyatçılar Birliğinin bu toplantısı, Türkiye'nin Büyük yaratıcısı ve İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük ve en asil kişilerinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyü belirtir. Onarılmaz kayıbindan dolayı büyük Türk halkına sempatisini sunar.

"Bu toplantı, *kamu yararına uygun bir hizmetle Büyük Ölü'nün anısını sonsuza dek yaşatılması için Bengal halkına çağırıda bulunur.*"

Bengal aydınları, Atatürk için göz yaşları dökerken içlerini de dökerler. Sömürge yönetiminin elverdiği ölçüde. Bengal'in Berhampore

kenti Belediye Meclisinin karar defterine, 19 Kasım 1938 günü şunlar yazılır:

“Berhampore Belediye Meclisi üyeleri, bir toplantı yaparak, modern Türkiye'nin yaratıcısı ve yalnız kendi ülkesine ve ulusuna hizmet etmekle kalmamış, fakat aynı zamanda bütün Doğu uygarlıklarını da yüceltmış ve bu uygarlıkları Batı emperyalizminin pençesinden kurtatarak insanlığın ön safhasına geçirmiş olan Kemal Atatürk'ün birdenbire ölümü üzerine duydukları derin acıyı kayda geçirmişlerdir.”

Yerel yöneticiler, ölçülü bir dille, Mustafa Kemal Atatürk'ün “Doğuyu Batı emperyalizminin pençesinden kurtarmış bir kişi” olduğunu belirtirler. Gençler bu konuda daha açık seçik konuşurlar. Kalküta'daki Assam Arapça Öğrencileri Derneği doğrudan Türkiye Başbakanına şu başsağlığı mektubunu yollar:

“Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanına

No. 1203

Kalküta, 12 Kasım 1938.

“Derneğimizin yönetim kurulunca şunları Ekselânslarına bildirmekle görevlendirildim:

“11 Kasım 1938 günü Derneğimizin Yönetim Kurulu olağanüstü bir toplantı yapmış; Büyük Asker, Lider, reformcu ve yurtsever; Türkiye'nin kurtarıcısı, İslâm dünyasının umudu ve övünç kaynağı; Asya'nın savunucusu, çağının en büyük Devlet adamı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün zamansız ölümü üzerine başsağlığı dileklerini ve Türk ulusunun onarılmaz kaybına sempatilerini belirten bir karar örneğini oybirliğiyle kabul etmiştir. Rahmetlinin ruhunun Cennet-i Firdevs-i Alâda ebedi istirahatı için dua edilmiştir.

“Allah, sizi ve ulusunuzu refah ve barışın doruğuna erdirmesin! Allah, Avrupa Devletlerinin iblisçe emellerinden Türkiye'yi korusun!!

“YAŞASIN ATATÜRK!!!

“Ulusunuzun yasını paylaşarak en derin saygılarımı sunarım.

Ekselânslarının din kardeşi

(İmza) M. S. Ali

Başkan

Assam Arapça Öğrencileri Derneği
(Kalküta)”

Gauhati kenti İngiliz - Bengal Yüksek Okulu öğrencileri, Atatürk'ün ölümüyle "Asya Büyük bir Devlet Adamını ve yöneticisini kaybetmiştir" diye yas tutuyorlardı. Türk Ulusunun büyük yasına Bengal kadınları da katılmışlardı. "Bütün Hindistan Müslüman Kadınları Konferansı"nın Bengal Şubesi temsilcisi Bayan Sahabuddin, "Kemal Atatürk'ün ölümünü öğrenmekle derinden sarsılmış" olduklarını bildiriyor ve Türk kadınlarına başsağlığı dileklerini sunuyordu.

Atatürk'ün ölüm haberi üzerine Bengal'de görülen kaynaşmalar 1938 yılının Kasım ayından Aralık ayına da taşar. Kentlerden köylere kadar uzanır. Kitleleri kapsar. 6 Aralık 1938 günü, Bengal'in Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyü "Gençlik Derneği" Sekreteri imzasıyla Türkiye'nin Kalküta Onursal Konsolosluğuna şu mektup gönderilmiştir:

"Bengal bölgesi Hughly ilçesine bağlı Konnagar köyünde, 4 Aralık 1938 günü akşam saat 7'de yapılan büyük toplantıda alınan karar örneğini aşağıda sunuyorum:

'Konnagar Gençlik Derneğinin önderliğinde, Konnagar halkının yaptığı bu toplantı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün birdenbire ve acı ölümünden duyduğu en derin ve yürekler dolusu acıyı ve üzüntüyü kaydeder. Bu onarılmaz kaybı dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan erkek ve kız kardeşlerine en içten başsağlığı dileklerini sunar. Toplantı ayrıca, En Büyük Ulusal Kahraman ve Çağdaş Türkiye'nin yaratıcısı Rahmetlinin anısına yürekten saygılarımı gösterir.'

Yaslı yüreğimle derin saygılarımı sunarım, Efendim."

Bengal'de Atatürk'e gösterilen son saygı gerçekten çok derindir, yaygındır. Protokol gereği çekilen başsağlığı telgraflarından çok daha anlamlı bir yas göze çarpar. Kitleleri kavrayan, köylere kadar uzanan derin bir yas.

Bengal aydınları Atatürk için yas tutmakla yetinmek de istemezler. Ulu ölüye gösterilecek gerçek saygının "O'nun izinde yürümek" olacağını söylerler. Bengal Edebiyatçıları, Mustafa Kemal Atatürk'ün anısını "sonsuz dek yaşatmak" için bir şey yapılması çağrısında bulunurlar. Bir öğrenci topluluğu, Atatürk'ün ölümü üzerine, "Yaşasın Atatürk!" diye haykırır...

* * *

İşte bu hava içinde Doğu Bengal'in Noakhali iline bağlı Daganbhuiya kasabasında açılan bir okula "Atatürk" adı verilir. Daganbhuiya oldukça yoksul bir bölgenin merkezidir. Bölge nüfusunun çoğunluğu Müslümandır ve tarımla geçinir. Yeni okul bölgenin en yüksek okuludur. Üniversiteye, özellikle Kalküta üniversitesine öğrenci yetiştirmeyi amaçlar. Doğrudan doğruya bölge halkının kendi girişimleriyle açılmıştır. Halk kendi arasında para toplamış, yeni okulun açılması için hazırlıklar yapmıştır. Tam okulun açılacağı bir sırada Atatürk'ün ölümü duyulur. Büyük ölünün adını yaşatmak için yeni okula "Atatürk" adı verilmesi kararlaştırılır. Karar, Daganbhuiya halkının içinden gelmiştir. Türkiye'nin ve Kalküta'daki Türkiye Onursal Konsolosluğunun bu konuda hiçbir etkisi olmamıştır.

Okulun resmen açılışından önce Okul Müdürü Mizanur Rahman, Kalküta'ya gelmiş, Türkiye Onursal Konsolosu L. C. Mousell ile görüşmüş, kararlarını kendisine bildirmiştir. 6 Ocak 1939 günü okulun açılış töreni yapılmıştır. Konsolos, okul yöneticilerine bir kutlama telgrafı çekmiştir. Okul Müdürü Mizanur Rahman, 7 Ocak 1939 günlü uzun bir mektupla Konsolosa teşekkür etmiş, okulun açıldığını duyurmuş ve okul konusunda bilgi vermiştir².

Mektupta bildirdiğine göre, açılış törenine 2000'in üzerinde kişi katılmıştır. Türkiye Konsolosunun telgrafı törene katılanları duygulandırmış, sevindirmiştir. Okul Müdürü, Türkiye Fahri Konsolosuna ve onun aracılığıyla Türk ulusuna teşekkürlerini ve minnet duygularını sunuyordu. Aynı zamanda Konsolosun kendisine uygun düşecek bir zamanda Daganbhuiya'ya gelerek okula onur vermesini diliyordu.

Okul geçici bir binada açılmıştı. Ama asıl okul biasının yapımı hazırlıkları da sürdürülüyordu. Yeni bina için en az 10.000 rüpye, ayrıca fakir öğrencilere yardım etmek için de bir okadar para daha toplanması kararlaştırılmıştı. Yeni okul binasının "Atatürk'ün adına yaraşacak" biçimde olması amaçlanıyordu. Gereken paralar halktan toplanıyordu ve halk gönüllü katkıda bulunuyordu. Okul Müdürü bunları bildirirken, dolaylı biçimde bile Türkiye'den yardım istemiyordu. Bu konuya hiç değinmiyordu.

Mektupta, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla Türk ulusuna başsağlığı dileğinde de bulunuyordu. "Türkiye'yi kurtaran, yenileştiren, İslâm dünyasının en büyük ulusal kahramanı ve günümüz politika dünyasının en seçkin kişisi Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal

² D. B. A. — İngiltere, A. 2, d. 1 - 6/13 - Hindistan'da Atatürk okulu.

Atatürk'ün ölümü üzerine Türk halkının uğradığı büyük kayıptan dolayı, okul öğrencilerinin, öğretmenlerinin, yöneticilerinin ve bütün halkın en içten başsağlığı dileklerinin Kalküta Türk Konsolosluğu aracılığıyla Türk halkına sunulmasına karar verildi" deniyordu.

Okul Müdürü Mizanur Rahman, "*Rahmetli Atatürk'ün yalnız Türkiye'ye değil, aynı zamanda bütün İslam dünyasına yaptığı değer biçilmez hizmetleri minnetle anmak için okula "Atatürk Lisesi" (Atatürk High School) adı verildiğini*" bildiriyor ve şunları ekliyordu: Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Doğu Bengal'in Daganbhuiya kasabası önemli bir İslâm merkeziydi. Günden güne gelişmekteydi. Bu bölge insanların çoğu fakirdi. Ama "okulu, sonsuza kadar yaşatmak istedikleri büyük anıya yaraşır bir duruma getirmek için ellerinden gelen yardımı yapıyorlardı". Okul, yörenin en yüksek okuluydu. Daganbhuiya halkı, böyle bir okula kavuştukları ve buna Atatürk adını vermek için Hindistan'm öteki bölgelerinden daha önce davrandıkları için seviniyorlar, kıvanç duyuyorlardı.

Okul, yörenin gereksinmelerini karşılamak üzere açılıyordu. Öncelikle yörenin yoksul çocuklarını yetiştirmeyi amaçlıyordu. Yine bölge halkının çiftçilikle geçindiği gözönünde tutularak öğrencilere genel eğitimin yanı sıra tarım eğitimi ve teknik eğitim de verilecekti. Daha önce bölgede bir İngiliz orta okulu bulunmaktaydı. Şimdi yüksek düzeyde, lise düzeyinde eğitime geçiliyordu. Okula ilk çırpıda 125 öğrenci kaydolmuştu. "Atatürk" adı pek ilgi çekici olmuş ve okulun açıldığı gün 100 öğrenci daha kaydolmuştu. Yeni okul binası 300 öğrenciyi barındıracak biçimde planlanmıştı. Arsası alınmış, planı yapılmıştı. Çağdaş bir okul olacaktı. Atatürk'ün adına yaraşır biçimde örnek bir okul olacaktı. Kurucularının emeli buydu.

Okul yönetimi, 10 Kasım gününün özel tatil günü olmasını kararlaştırmıştı. Her yıl 10 Kasım'da "Kemal Atatürk'ün anısını, başarılarını ve ideallerini canlı tutmak için" törenler yapılacaktı.

Kalküta Onursal Konsolosu 11 Ocak 1939 günlü bir yazıyla Daganbhuiya kasabasında "Atatürk Lisesi"nin açıldığını Londra Büyükelçiliğine ve Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Okul Müdürlüğünden aldığı mektubun örneğini sundu³. Londra'daki Türkiye İşgüderi Kadri Rızan, bu yazıları Dışişleri Bakanlığına iletirken şunları yazıyordu:

³ *Ibid.* Kalküta Onursal Konsolosluğundan Londra Büyükelçiliğine yazı. Kalküta, 11. 1. 1939, No. TCF. 4/39.

“Atatürk’ün adını ve eserini Hindistan’daki müslüman kitleleri arasında yaşatmak gayesiyle yapılan bu teşebbüsten dolayı, Türk olmak sıfatı ile memnun olmamak ve iftihar etmemek kabil değil.

“Tensip buyrulursa ve siyasi bir mahzur görülmüyorsa, konsolosumuz vasıtasıyla müteşebbislere teşekkür edilmesi ve dostane birkaç sözle bu teşebbüs hakkında da matbuatımızda neşriyatta bulunulmasının temin buyrulması yüksek rey ve kararlarına bağlıdır”⁴.

Doğu Bengal’de “Atatürk” adını taşıyan bir okulun açılışı Türk basınına duyurulmuş mudur? Belli değildir. Bu konuda bir ize rastlamadık. Dışişleri Bakanlığı, okulun açılışını Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine ve Millî Eğitim Bakanlığına duyurmakla yetinmiştir. Millî Eğitim Bakanlığına duyurmadan önce Kalküta Konsolosluğundan ek bilgiler istemiştir⁵. Gelen tamamlayıcı bilgileri ve belgeleri Millî Eğitim Bakanlığına iletirken şunları yazmıştır:

“Londra Büyükelçiliğimizden alınan bir tahriratta, Hindistan’ın müslümanlarla meskûn bulunan şarkî Bengal Eyaleti dahilindeki Daganbhuiya şehrinde, bu şehir sâkinlerinden bir grup tarafından, Ebedî Şefimiz namına izafeten bir Atatürk mektebi tesis edildiği ve mektebin resmî küşad günü olan 6 Kânunusânî 1939 tarihinde Kalküta Fahri Konsolosumuz tarafından bir tebrik telgrafı çekildiği ve resmî küşad merasiminde şehir sakinlerinden takriben 2000 kişinin hazır bulunduğu bildirilmiş idi.

“İşbu mekteb hakkında vaki istifsar üzerine bu kerre Kalküta Fahri Konsolosluğumuzdan alınıp İngilizce asılları ile leffen takdim olunan vesaik meyanında mektep Müdürünün mektebin teşkilât ve gayeleri hakkında mütemmim malumatı havi bulunan mektubunda ezcümle:

“ 1 — Kast ve sınıf tefriki yapılmadan bütün erkek çocuklara açık olan bu mektebin Kalküta Üniversitesi ve diğer üniversitelere talebe yetiştirmekten başka talebeye ziraf ve sınaî tahsil vermek gayesinde bulunduğu,

“ 2 — Ekserisi müslüman olmak üzere fakir zürra ve zanaat sahipleri ile meskûn bulunan bu muntuka ahalisi çocuklarının tahsilini

⁴ *Ibid.* Londra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı. Londra, 23. 1.1939, No. 81/45

⁵ *Ibid.* Dışişleri Bakanlığından Kalküta Onursal Konsolosluğuna yazı. Ankara, 3. 6. 1939, No. 39782/5.

temin etmek üzere yeni teşkil olunmuş bu mektebin, bu muntaka için mühim bir miktar teşkil eden 300 talebesi mevcut olduğu,

" 3 — Maarif makamının vazettiği nizamata göre ahali arasından seçilmiş mümessiller tarafından idare edilmekte olan bu müessesenin şimdiye kadar halkın ianesi ile idame edildiği,

" 4 — Yeni Türkiye'nin kurtarıcısı ve yapıcısının faaliyet ve muvaffakiyetleri sahasından binlerce kilometre uzakta, Daganbhuiya gibi fakir bir muntakada teşkil olunabilecek en büyük tahsil müessesini tesis edenlerin, maddî imkânları dairesinde, bu mektebin taşıdığı isme layık bir hale getirmek azminde oldukları ve Atatürk'ün hatırasını tebciyen ideali ve eseri yad edilmek üzere vefatına müsadif olan 10 Teşrinisani gününün mektep için bir tatil günü addedilmesine esasen karar verilmiş olduğu,

" 5 — Planı ilişik olan asıl mektep binasının inşası için ilk hazırlıkların ikmal edilmiş olduğu,

" 6 — Halen mektep muallimler heyetinin ehliyetli kimselerden ibaret olduğu ve ileride asıl mektep binasının ikmalinden sonra, teknik ve meslekî tahsil kısımlarının tevsi ile asrî ziraat ve san'at usullerini öğretecek kısımlar ihdas ederek yetişecek talebenin cemiyete faydeli şahıslar olmasının temini düşünüldüğü, kaydedilmektedir" ⁶.

Bu yazıyla birlikte, okul konusunda alınan ek belgelerin asılları Millî Eğitim Bakanlığına gönderilmiş, örnekleri Dışişleri arşivinde saklanmamıştır. Bu arada okulun plânı da Millî Eğitim Bakanlığında gönderildiğinden Dışişleri arşivinde bulunamamıştır. Belki Millî Eğitim Bakanlığı arşivinde biraz daha ayrıntılı bilgi vardır.

Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine de şu yazıyı göndermiştir:

"Kalküta Konsolosumuzdan gelen bir yazıda Atatürk'ün tezkârı namı için Daganbhuiya'da 6 Kânunusani'de açılan bir Lise'ye "Atatürk Lisesi" ismi verildiği yazılmaktadır. Konsolosumuzun açılış günü için çektiği tebrik telgrafına mezkûr Lise Sekreterinden gönderilen cevabın bir sureti ilişik olarak saygılarımla sunuldu" ⁷.

⁶ *Ibid.* Dışişleri Bakanlığında Millî Eğitim Bakanlığına yazı. 25. 8. 1939, No. 46680/341

⁷ *Ibid.* Dışişleri Bakanlığında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine yazı. 27. 2. 1939, No. 31574/96.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden gelen karşılıkta :

“Zikri geçen yazı ile ilişkilerinin muhtevaları Reiscümhur İsmet İnönü’ne arzedildi. Memnun oldular. Teşekkürlerinin Kalküta Konsolosumuz vasıtasıyla Daganbhuiya Atatürk Lisesi Müdürüne iletilmesini emir buyurdular” deniyordu⁸.

Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı Kalküta Onursal Konsolosuna durumu bildirmiş ve “Reiscümhurun teşekkürlerinin Atatürk Lisesi Müdürüne bildirilmesine delâlet buyurmanızı rica ederim” demiştir⁹.

* * *

Doğu Bengal’in Daganbhuiya kentinde açılan “Atatürk Lisesi” konusunda Türk arşivlerinde rastlyabildiğimiz belgeler bu kadardır. Okulun gelişmesi konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Kırk yıl önce açılan bu okul bugün yaşıyor mu, ya da ne kadar yaşatılabilmiştir? Okulun kurucularından bugün yaşayanlar var mıdır? Okuldan çıkan öğrenciler bugün nerelerdedir? Belki Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yıldönümünde bu sorular deşilip araştırılabilir.

Ek.

DAGANBHUIYA’DA ATATÜRK LİSESİ MÜDÜRÜNDEN KALKÜTA
TÜRK KONSOSOLUNA.

No. 25
(Çeviri)*

DAGANBHUIYA, 7 Ocak 1939

Atatürk Lisesinin resmi küşadı arifesinde tebrik ve halisane temennilerinizi iblâğ etmek üzere irsal buyurulan 6 Kânunusani 1939 tarihli telgrafnamei âlilerinin vüsulünü tekid ile şerefyabım.

Telgraf mektebin resmen açılışının ilânından bir az evvel alınmış ve ittifakı âra ile kabul edilen berveçhi âti mukarrerattan anlaşılacağı veçhile merasimde hazır bulunan iki bin’i mütecaviz şahıs tarafından çok takdir edilmiş idi:

⁸ *Ibid.* Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı. 18. 3. 1939, No. 4/379.

⁹ *Ibid.* Dışişleri Bakanlığında Kalküta Onursal Konsolosluğuna yazı. 17. 5. 1939, No. 38474/706

* Çeviri, zamanında, Dışişleri Bakanlığında yapılmıştır. Dili epeyce eskidir. Değıştırilmedi. (B. N. Ş.)

CONSULATE FOR THE TURKISH REPUBLIC.
MERCANTILE BUILDING,
CALCUTTA

TELEGRAMS
CALCUTTA
TELEPHONE
CALCUTTA

ORDER
A. B. C. 5th EDITION
ACME
BENTLEY'S
MOSSE

NO. NO TCF/250

11th. January, 1939.

The Secretary
to the Consular Office
of the Turkish Consulate,
Calcutta.

Sir,

I have the honour to enclose herewith original
letter of invitation received from the Secretary of the A.T.U.F.
School at Inqushhira. This School was opened on
the 27th. of January, and in commemoration of the late President
of the Republic, it was given the name of "ATATÜRK İHTİŞAR LİSESİ".
The President, Mr. Nazim Akhan, called on me personally
and discussed the school with me and I sent a telegram of
congratulation on the special day. The enclosed letter
speaks for itself.

I am, Sir,

Sir,

most respectfully,
Yours faithfully,
B. N. Şimşir

(B. N. Şimşir)

Enclosed for the Turkish Consulate.

(C)

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBIHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, M. A.,
(Sd. Divisional Officer, Tees.)

Vice President

MR. AMBICA CHALAN BAYSEHT, M. A.,
(Principal, Civil College.)

General Secretary

MR. ABEDUR RAHMAN GHOSH, B.A.,
(Inspector of Schools.)

Secretary, Technical Section

MR. MONTAZUR RAHMAN, GHOSH, B.A.,
(President of the Board of Technical Schools, Dacca.)

Joint Secretary

SUBBINGSTON, D. O. Daganbuiya

Head Master & Joint Secretary

MR. MAJID UDDIN, B.A., B.T.

D. O. Daganbuiya, Dt. Harbhali.

No. ....

Dated ..... 1939.

so as to make it worthy of the great memory which the School seeks to consecrate, and that a further sum of Rs. 10,000/- be advanced for the same with a view to make suitable provision for agricultural and other vocational training to the boys in addition to general education so as to make them useful, patriotic and self-reliant members of society, and also for helping poor but promising boys of the School in prosecuting their studies.

(iv) Resolved that sincerest condolence of the students, teachers and guardians of the School, and also of the public at large, ^(for conveyed) the Turkish people, through the Turkish Consul, in Calcutta, on their great loss by the demise of the Ghazi Mustafa Kemal Ataturk, Saviour, Rejuvenator and President of Turkey, and the greatest national hero of the Muslim World and the most outstanding personality of the modern present-day political world.

(v) Resolved that the 10th of November be declared a special holiday for the School to be solemnized by the School in a befitting manner with a view to keep alive the memory, exploits and ideals of Kemal Ataturk who left this mortal world for the life beyond on the said date.

Tıpkıbasım 2'nin devamı

(3)

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIFANUR RAHMAN, M. A.,
(Sub-Divisional Officer, Feni.)

Vice-President

MR. AMBICA CHARAN RAKSHIT, M. A.,
(Principal, Feni College.)

General Secretary

MR. AREFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Inspector of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIZUR RAHMAN CHOUDHURY
(Principal U. B. & Model Day School, Barali.)

Librarian

SUBBEGULIYA D. DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. ISMAIL UDDIN AHMED, B. A., B. T.

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No. ....

Dated ..... 1939.

2. The resolutions above will speak for themselves. I need only add that the School has been named as "ATATURK HIGH SCHOOL" in grateful appreciation of the inestimable services rendered by the late ATATURK not only to Turkey but also to the whole Islamic world, Ataturk's demise taking place in the midst of preparations for starting the school at Daganbhuiya which is an important and growing Muslim centre under Feni Sub-Division of Noakhali district in East Bengal predominantly populated by the followers of Islam. The local people are ^{mostly} poor but pious Muslims and are enthusiastically contributing their mite to make the School worthy of the great honour which it seeks to perpetuate. A high school is the highest institution which the poor people of the locality can found, and they feel proud of it, they see their heart, and that first of all in India, in cherishing the ever-to-be-forgotten memory of the great Great Ataturk. They are determined to make the highest possible sacrifices for developing the school on worthy and useful lines, though they are conscious of their limitations, ~~financial and otherwise~~ financial and otherwise, under which they labour.

Tipkibasım 2'nin devamı

(4)

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Incorporating General, Agricultural & Vocational Education.)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, M. A.
(Sub-Divisional Officer, F. D. O.)

Vice-President

MR. AMBICA CHARAN RAKSHIT, M. A.
(Principal, Feni College.)

General Secretary

MR. ATEFUR RAHMAN CHOUDHURY
(Inspector of Police.)

Secretary, Technical Section

MR. MOSTAFIZUR RAHMAN CHOUDHURY
(President U. B. & Member Dist. School Board.)

Joint Secretary

SUB-REGISTRAR, DAGANBHUIYA

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALAL UD-DIN AHMAD, B. A., B. T.

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No. ....

Dated ..... 1939.

3. The School has been established for training up, mostly, the poorer boys of all classes and communities. It is designed to impart both general and technical education to the boys. The school is a crying need of the locality and has had to be opened post-haste in temporary ~~xxxxxx~~ corrugated iron-roofed houses pending construction of the pucca building for which three acres of land have already been purchased and other preliminaries have been initiated. The building is designed ~~xxxxxx~~ on the most up-to-date plan, and finance permitting, it is the fondest dream, ambition and determination of the Organizers to make the school a model one, eminently worthy of the great name which is proudly borne. The building is estimated to accommodate at least 200 boys and I am happy to say that the scientific ~~xxxxxx~~ school has, on the very first day of opening, more than 100 boys in transition to about 150 boys already registered - the number in the Middle English School existing over there for ever since. It is fully ~~xxxxxx~~ in no time, subject to the grant of a ~~xxxxxx~~ under the ~~xxxxxx~~ of the ~~xxxxxx~~.

ATATURK HIGH SCHOOL, DAGANBHUIYA.

(Organising the Social, National & Character Education)

President

MR. MIZANUR RAHMAN, B.A.
(Sul. P. School, D. T. T. T.)

Vice-President

MR. ANEKA CHAKRA, B.A., M.A.
(P. School, D. T. T. T.)

General Secretary

MR. AREFUR RAHMAN CHAUDHURY
(E. School, D. T. T. T.)

Secretary, Technical Section

MR. MOJIBUL HAQUE CHAUDHURY
(P. School, D. T. T. T.)

Joint Secretary

MR. FATEMAH, B.A., D. T. T. T.

Head Master & Asst. Secretary

MR. JALALUDDIN AHMED, B.A., D. T. T. T.

P. O. Daganbhuiya, Dt. Noakhali.

No. ....

Dated ..... 1939.

4. The district of Noakhali in East Bengal, where the school stands, is the nerve-centre of Islamic education and culture in the whole Province and contains the largest number of Mosques and Madrasas holding aloft the torch of Islam far and wide. And I am happy to say that the hallowed memory of Turkey and the late ATATURK and other Leaders of Turkey, General Ismet Inemu ^{in particular,} is cherished and honoured in this part of the Province with the fondest veneration - inimitable.

5. In conclusion, I am desired by the Organizers of the School to convey our most cordial and fraternal greetings and congratulations to our Brethren of Turkey through their beloved President, General Ismet Inemu, to whom this letter may kindly be communicated at the earliest possible date.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

M. A. Rahman
President,

ATATURK HIGH SCHOOL,

P. O. DAGANBHUIYA, Dt. Noakhali.

TURKIYE CUMHURİYETİ
LONDRA BÜYÜK FİCHİĞİ

Londra, 23/3/1934

No. 87 - 1934

Let'el Takım.

Harcıye Vekâletine

Hindistanda açılmış olan fakülta bulunan
garkî Bengal devleti merkezlerinden biri olan (Ca-
goulpura) şehrinde, daha eskiden beri bu
tarafından (Atatürk) adlı bir mektep tesis edildi-
ğine dair Calcutta fakülta konsolosluğundan alınan
mektula, merikun ile birlikte, tahdim ediyorum.

Hülâsa :

Hindistanda Ata-
türk namile tesis
edilen bir mektep

Mektulan müteakibinde mektulan dilediği
vechile, Hindistanın nispeten fakir olan bu köşe-
sinde büyük gayretinin namını her en gayet nakle-
cadile, bir (Atatürk) mektebi tesis edildiği ve resmi
kagad günü konsolosumuz tarafından mektep idaresine
bir tebrik telgrafı çekilmiştir.

Mektebin kagadı münasebetile hiçbir şekilde-
rinden tekdiren iki bin liginin havir kılınan bir
icelinde atidaki nakararat ittihaz edilmiştir :

A - Gözlediği tebrik telgrafında delayı
teşekkürlerinin konsolosumaza ve memailayh vacita-
sile Türk milletine iblağına,

B - Mektep reisinin mektebin takip eylediği
gayeleri Turkiye konsolosuna izah etmesine ve kon-
solosun munasip bir zamanda mektebe davet olmasına,

Tiplibasım 3 — F. C. Londra İşgüleri Daganbhuiya "Atatürk Lisesi"
konusunda Disişleri Bakanlığına bilgi veriyor

-- 3 --

C - Mektep için Atatürk adı ile münasip bir bina inşası için 10 bin rüpye ve fakir çocukların mektepde vasılları için ayrıca 10 bin rüpye toplanmasına,

D - Cumhuriyet Türkiyesinin yapıcısı ve (Milletlerin Âleminin en büyük millî kahramanı) olan Atatürkün vefatı münasebetile Türk milletine konsolos vasıtasile orta tesiyet edilmesine,

E - Atatürkün vefatına müadif olan 10 Teşrinievvel gününün mektep için bir tatil günü ad edilmesine ve o gün zarfında (Atatürk)ün hatırasına tabelalar, eserleri, ideallerinin yad olunmasına, karar verilmiştir.

Mektup da, ayrıca, heyet-i tertibiyenin Rejicimhar İsmet İnönü vasıtasile Türkiyedeki kardeşlerine kâllî selâm ve mahabbetlerinin iblağı konsolosunuzdan rica edilmiştir.

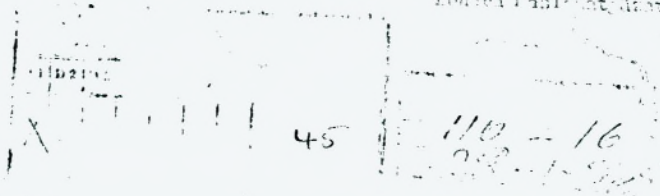
Bu mektubun, yüksek Vekâletlerine tahdim edilmişini, cevaben, konsolosunuza bildizim.

Atatürkün adını ve eserini Hindistandeli müslüman kütüphanelerinde yayınlamak gayesiyle, yapılmış bu teşebbüsten dolayı, Türk olmak sıfatıyla müslüman olmak, ve İslâm olmak, kâbil değil.

Tensip buyurulmuş, ve ayrıca bir mektup gönderilmiş, konsolosunuza vasıtasile müteallimlere teşebbüs edilmiş, ve dostane bir mektupla bu teşebbüs hakkında da müteallimlerin neşriyatda bulunulmasının temin hususlarında yardımlar ve tavsiyelerine bahşidir.

Bu mektup ile devin hükümetlerin kabulüne rica ederim.

London 1 Ocak 1924

Kavdettim:

A-2-d.1

Hariciye Vekâleti

D.1-Ş.2

Müdürlüğü

Evrakın numuru	Mustevki evrakın numuru	Sıra no	Mabeyn	M. Seyvit	M. Avni	Müfettiş	Unvan
39782	Londra 18. Ş.Ş.	45	110/16	31.5.1939	19.7.39		
5							
8	13/10/1939						

Hulâsa

Hindistan'da
Şilan "Atatürk"
mektehisi hakkında

Monsieur L.C.Kousell

Consul de Turquie à Calcutta

Mercantile Buildings

Monsieur le Consul,

L'ambassade de Turquie à Londres n'avait pas

manqué de transmettre ~~vous~~ au Ministère des
Affaires Étrangères la copie de votre lettre
du 11 Janvier 1939 Ref.T.C.F. 4/39 ainsi quede ses annexes et relative à l'inauguration
de l'École Supérieure Atatürk à Daganbhuiya.

Le Département qui désire se rendre compte
de ^{la} le fonctionnement et l'activité actuels de
cette institution vous serait reconnaissant de
vouloir bien le renseigner à ce sujet.

Recevez, Monsieur le Consul, les assurances de
ma parfaite considération.

Pour le Ministre
Le Chef du Premier Département

I. Türk Konsolosundan bir az evvel alınan lütufkâr ve samimi tebrik telgrafından dolayı mekteb müessislerinin teşekkür ve minnettarlık hislerinin Kalküta Türk Konsolosuna ve onun delaletiyle Türk milletine iblâğ edilmesi,

II. Mektebin hedef ve maksadları hakkında Türk konsolosuna mektub yazılması ve münasib bir vakitte huzurile mektebi şereflendirmesini Konsolosdan rica etmek üzere müdüre selâhiyet verilmesi,

III. Tebcil edilmek istenilen büyük hatıraya mektebi lâıyk kılmak için, on bin Rupy'e'den daha az olmayan bir para ile tuğla binanın inşaatını ikmal etmek üzere teşebbüse geçilmesi ve keza çocukları cemiyetin faideli, milliyetperver ve itimadı nefis sahibi uzuvları yapmak, aynı zamanda mektebin fakir fakat ümid verici çocuklarına tahsillerini idame hususunda yardım etmek üzere umumî tedrisata ilâveten ziraî ve sair meslekî tedrisat için ayrıca on bin Rupy'e tedarik edilmesi,

IV. Türkiye'nin halâskârı ve muhyisi, âlemi islâmın en büyük millî kahramanı ve bu günkü siyaset dünyasının en güzide şahsiyeti bulunan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı yüzünden Türk'lerin maruz kaldığı büyük ziya münasebetile, mekteb talebesinin, muallimlerinin ve bütün halkın en samimî taziyetlerinin Kalküta Türk Konsolosu vasıtasıyla Türk milletine iblâğ edilmesi tahtı karara alınmıştır.

Yukarıdaki mukarrerat açık ve izahattan müstağnidir. Yalnız şurasını ilâve edeyim ki mekteb, merhum Atatürk tarafından yalnız Türkiye'ye değil fakat bütün âlemi islâma ifa edilen baha biçilmez hizmetlerinin şükranla takdiri dolayısıyla "Atatürk Lisesi" tesmiye edilmiştir. Atatürk'ün vefatı mektebin açılması için yapılan istihzarat ortasında vuku bulmuştur. Mektebin kâin olduğu Daganbhuiya gittikçe büyüyen mühim bir islâm merkezidir. Bu muntaka halkı umumiyetle fakir fakat dindar müslümanlardır ve mektebi, ebedileştirilmek istenilen büyük hatıraya lâıyk bir hale getirmek için ellerinden gelen yardımı memnuniyetle yapıyorlar. Bu mahalde mukim fakir halkın bulabileceği en yüksek tahsil müessesesi Lise'dir ve büyük Atatürk'ün asla unutulmayacak hatırasını taziz etmek üzere, bütün Hindistan'da en evvel harekete geçerek, ellerinden geleni yaptıkları için gurur duymaktadırlar. Bu muntaka halkı mektebi değerli ve faideli esasat dairesinde inkişaf ettirmek için mümkün olan en büyük fedakârlığı yapmaya azm etmişlerdir. Bununla beraber, içinde buldukları malî vesair kifayetsizlikleri de müdrikdirler.

Mekteb, daha ziyade, bütün sunufu içtimaiyenin ve cemaatların nisbeten fakir olan çocuklarını yetiştirmek için tesis edilmiş olup çocukları hem umumî ve hem de teknik bilgi ile techiz maksadını istihdaf eder. Bu havali için âcil bir ihtiyaç teşkil eden bu mektebin, güzel bir bina inşasına değin, muvakkaten tavanları demir safihalar-dan mamul evlerde açılmasına mecburiyet hasıl olmuştur. Binanın planı son sistemdir ve mâli vaziyetinin müsaadesine göre, mektebi, iftiharla taşıdığı büyük ünvana lâyük bir model haline getirmek müessislerin en aziz emeli ve kararıdır.

Bina üç yüz çocuğu alabilecek şekilde planlanmıştır. Son elli seneden beri o havalide mevcut İngiliz Orta mektebi Atatürk Lisesi ünvanı altında Lise seviyesine yükseltince, mektebin füsunkâr ismi eskiden mevcut 125 talebeye zamimeten 100 yeni talebe daha çekmiştir.

Mektebin kâin olduğu Noakhali muntıkası (Şarki Bengal) bütün Vilâyet dahilindeki islâmî hars ve irfanın merkezi olub islâmiyet meş'alesini yüksekde tutan mevlevilerin ve mevlânaların büyük bir kısmını ihtiva etmektedir.

Türkiye'nin, merhum Atatürk'ün ve bilhassa İsmet İnönü de dahil olmak üzere diğer Türk Liderlerinin mukaddes hatırası, Vilâyetin bu kısmında tasavvuru mümkün en büyük bir hürmetle tâziz ediliyor ve bunu söylemekle bahtiyarım.

Sözüme hatime verirken, mekteb müessislerinin arzusuna tevfikân, sevgili Cümhur Reisleri General İsmet İnönü vasıtasile Türkiye'deki din kardeşlerimize samimî selâmlarımızı gönderir ve işbu mektubun sür'atı mümkün ile General İsmet İnönü'ye iblâğını dileriz

Sadık Bendeniz olmakla mübahi
(İmza) M. RAHMAN

Atatürk Lisesi
Müdürü

D. B. A. — İngiltere. A. 2 - d. 1 - 6/13.

TÜRKİYE'NİN SAVAŞA KATILMASI İÇİN KAHİRE'DE YAPILAN MÜZAKERELER (1943)

FERİDUN CEMAL ERKİN

Emekli Büyükelçi - Dışişleri eski Bakanı

MENEMENCİOĞLU — EDEN, İNÖNÜ — ROOSEVELT — CHURCHILL

Bu müzakereler iki safhada yapılmıştır: birincisi Menemencioğlu — Eden, ikincisi ise İnönü — Roosevelt — Churchill safhalarıdır. Görüşmelerin ruh ve canlılığını korumak endişesi bizi kuru hikâye tarzına, katılanların görüşlerini sıra ile kendi ağızlarından nakletmek şeklini tercihe sevketmiştir.

Menemencioğlu — Eden görüşmeleri:

1943 yılının sonbaharında, savaşın kaydettiği son gelişmeler müttefik büyük devletler arasında yeni görüşmeleri gerekli kılmıştı. Bu maksatla, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları Cordel Hull, Anthony Eden ve Molotov, Moskova'da bir araya geldiler. Ruslar, konferansa verdikleri bir notada, savaşı bir an önce başarı ile sona erdirecek tedbirler arasında, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine harbe katılması hususunda kesin telkinde bulunulmasını istemişlerdir. Eden, Türkiye'nin savaşa girmesi sayesinde Alman işgali altındaki 12 adaya karşı harekete geçmek ve Romanya'nın Ploesti petrol kuyularını bombalamak için Türk hava meydanlarından yararlanılacağı ümidi ile, Rus önerisini derhal kabul etti. Amerikalılar ise, savaşın o safhasında, Türkiye'nin harbe katılmasını uygun görmüyorlardı. Buna sebep olarak, ikinci cephenin açılmasını sağlayacak orduları harp malzemesi bakımından donatmak ve İtalya'daki müttefiklerarası istilayı desteklemek için Amerikan harp sanayiinin giriştiği yoğun çabaların yeni bir cephe için ilave gayrete girişmesine imkân vermediğini bildirdiler. Cordel Hull, Türkiye Hükümeti nezdinde ortak baskı teşebbüsüne katılmayı bu sebeple reddetmekle beraber, Türk topraklarından sadece ulaştırma kolaylıkları sağlanması telkinini uygun buldu, müttefiklerarası görüş tarzı bu şekilde belirince,

İngilizlerle Ruslar Türkiye nezdinde iki safhalı bir plan üzerinde mutabık kaldılar. İlk safhada, Eden, bizden Ege civarındaki hava üslerimizi derhal kullanmak iznini almaya çalışacak, ikinci safhada ise, her iki hükümet yıl sonuna doğru Türkiye'nin düpedüz harbe katılmasını istiyeceklerdi.

Bu gizli bilgilerin Türkiye'nin eline varması, gayet garip bir tesadüf sonucunda mümkün olacaktı. Ankara'da İngiltere Büyükelçisinin özel hizmetkârı, efendisinin ziyarette bulunduğu sabah saatlerinde, yatak odasındaki şifreli kasayı açmayı başarmış, ele geçirdiği önemli belgelerin fotokopilerini çıkarmış ve bunları Almanya Büyükelçiliği Müsteşarı Yenke'ye göstererek, bu Büyükelçiliğin ajanı sıfatıyla devamlı çalışmaya başlamıştı¹. O sırada fotokopileri elde edilen vesikalar arasında, Moskova'da Türkiye hakkında varılan kararlara ilişkin belgeler de bulunuyordu.

Almanya Büyükelçisi von Papan, Başbakan Şükrü Saracoğlu ile bir görüşmesinde, memleketimizi ilgilendiren bu kararları kendisine açıklamıştı. Bu sebeple, hükümetimize yakın bir günde yapılacak daveti beklemekte idik. Nitekim, Eden'den gelen davet mesajı üzerine iki dışişleri bakanı Kahire'de buluştular. 4-6 Kasım 1943'te yapılan görüşmelerde, Eden, Almanların Ege'deki hava üstünlüğü sebebiyle İngilizlerin Leros ve Sisam adalarındaki durumlarının güçleştiğini, kendilerine hareket imkânı sağlamak üzere, İngiliz uçaklarına Ege'deki hava üslerimizi kullanma izninin verilmesini istediklerini bildirdi. Bu izahları yaparken, Eden, üç yıl süren harp esnasında çeşitli cephelerde sarfettikleri yoğun çabalar yüzünden güçleri çok zayıflayan Almanların Türkiye'ye karşı mukabelelerinin İngilizlere açacağımız hava üslerimizin bombalanmasından ibaret kalacağını, bu sebeple Türkiye'ye karşı büyük ölçüde askeri harekete girişmelerinin ihtimal dışı olduğunu da belirtti.

Menemencioğlu Alman tepkisi hususunda bu iyimser görüşe katılmadı. Türk hava üslerinin İngilizlerce kullanılması, Türkiye tarafından doğrudan doğruya bir savaş fiili olmamakla beraber, dolaısıyla harbe götürecektir kadar ağır bir tahrik mahiyetini taşıyacağını ileri sürdü ve harbe katılma prensibinin askeri kolaylıklar yolu ile ele alınmasını reddetti. Hava üslerini İngiliz müttefiklerimizin emrine tahsis suretiyle Türkiye'den etkisiz bir harbe katılmasını başka bir

¹ Cicero hikâyesi

deyimle, Almanlar tarafından kendisini yeterli derecede savunamayacağı, misilleme tedbirlerini üzerine çekmesi anlamına gelen böyle bir kararı Türk milleti ne kavrır, ne de kabul edebilirdi. Zira bu durumda dahi Alman tepkisi İngilizlerin kullanacakları üslerin Almanlar tarafından bombalanmasından ibaret kalmayacak, büyük Türk topluluklara karşı ateş saçan yoğun bombardımanlara yol açacaktı. Şu halde Türkiye'nin savaşa katılması sorununu dolambaçlı tarzda değil, düpedüz harbi ilan suretiyle ele almak gerekirdi. Böyle bir kararın gerekli kılacağı hazırlık ve silahlanma ihtiyaçlarını izah ettikten sonra, Menemencioglu, İngiliz müracaatını Ankara'ya avdetinde, Anayasaya göre, hükümetine ve Büyük Millet Meclisine arzedeceğini bildirmekle yetindi.

Ankara'da İngiliz teşebbüsü hükümet ve Halk Partisi Meclis Grupunda uzun ve heyecanlı müzakerelere yol açtı. Neticede İngiltere Hükümetine bildirilen karar şu idi:

1 — Türkiye İttifak Antlaşması gereğince savaşa katılma prensibine karar vermiştir. Ancak, Türkiye, saldırılara karşı savunma araçları ile techiz edilmediği ve,

2 — Balkanlarda Türk ordusu ile müttefik orduları arasında ortak harp planları, İttifak Andlaşmasına bağlı askeri sözleşme gereğince peşin hazırlanmadığı takdirde harbe katılması imkânsızdır.

Her iki şart yakından incelenmeye değer bir mahiyet taşımakta idi:

Birinci şart askeri hazırlıkla ilgili idi. Harbin başlamasından beri müttefikler Türkiye'ye vaadedilen silahları teslim edememişlerdi. Bir taraftan Fransa'nın mağlup edilerek harp dışı bırakılması, öte yandan, İngiliz ordusunun Dunkerque'den cehennem ateşi altında ve büyük kayıplar vererek çekilmesi ve adasına kapanması sonucunda Türkiye beklediği silahlara kavuşamamıştı. Birkaç ay evvel Adana'ya kadar gelerek Başkan İnönü ile görüşen İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türk ordusunun bu tehlikeli yoksunluk durumunu bizzat müşahade ederek, hem Başkan Roosevelt'in temsilcisi sıfatı ve hem kendi adı ve taahhüdü ile, Türk ordusunu en çağdaş silahlarla tesliht etmek vaadinde bulunmuş, İngiliz Yüksek Komuta Heyeti ile ihtiyaçlar tespit edilmiş; fakat aradan geçen fasıla esnasında vaadedilen silah ve malzemenin sadece % 4'ü verilebilmişti. Yani Türkiye 1943

yılı sonunda harbe katılabilmesini mümkün kılacak silah ve malzemeye kesinlikle malik bulunmuyordu.

İkinci şart ise, 19 Ekim 1939 tarihli üçlü ittifakın temeli olan askeri sözleşmede, Türkiye'nin harbe katılması müttefiklerle ortaklaşa bir işbirliği hareketi mahiyetinde öngörülen hükümden doğuyor ve Türkiye bu işbirliğinin ne suretle gerçekleşeceğini anlamak ihtiyacını duyuyordu.

Nihayet, Türkiye, Türk — Sovyet ilişkilerini ilgilendiren bütün konuların peşin hallini istemekte idi. Halbuki, Sovyetler Birliği ise bu müzakereyi Türkiye'nin peşin savaşa katılmasına bağlıyordu.

* * *

Eden — Menemencioğlu görüşmesinden altı hafta sonra, müttefik liderlerin Tahran toplantısında, Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt'in ihtiyatlı tutumuna rağmen, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün memleketini savaşa sokmaya inandırmak çabasına girilmek üzere Kahire'ye davet edilmesine karar verildi.

Davet şu tarzda yapıldı: Başkan Franklin Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'den gelen ayrı ayrı mesajlarla İnönü ile buluşmak arzusu belirtiliyor ve Kahire'de görüşmek imkânı hasıl olursa çok müteşekkik kalacakları bildiriliyordu. İnönü verdiği cevapta, şayet Kahire'de kendisini bir olupbitti kararıyla karşılaşmak söz konusu ise, davete katılmayacak, ancak iki müttefik lider, Türkiye'nin ortak davaya en isabetli tarzda hizmette bulunması formülünü kendisi ile eşitlik içinde aramayı taahhüt ettikleri takdirde seyahati kabul edecekti. Görüşmelerin, her türlü olupbitti dışında, müttefikler arasında ortak sorunlar üzerinde dostane bir sohbet imkânı hazırlanmasından ibaret bulunacağı hakkında verilen teminat üzerine, İnönü seyahate karar verdi. Bu teminata rağmen, Başkan İnönü'nün Mısır'a daveti, birinci Kahire görüşmelerinin ışığında mütalaa edildiği takdirde, müttefik liderlerin, Türkiye'yi, karşılıklı en yetkili şahsiyetler arasında, harbe girmeye ikna amacını taşıdığı aşikâr idi.

Bu arada Ankara'ya gelen haberler, Tahran toplantısında, Stalin'in Türkiye harbe katılmayı kabul ettiği takdirde, topraklarının bir kısmını kullanmaya hazır tutması gerektiği hususunda istekte bulunduğunu gösteriyordu.

Yolculuğa karar verilince hem Churchill, hem Başkan Roosevelt, Adana'ya ayrı ayrı uçaklar yollayarak, misafirlerinin en rahat tarzda Kahire'ye seyahatlerini sağlayacak vasıtalar hazırladılar.

* * *

Kahire toplantısının gizli mahiyeti dolayısıyla Başkan İnönü, refakatinde Dışişleri Bakanı Numan Menemenciğlu, Dışişleri Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, Dışişleri Özel Kalem Müdürü Şadi Kavur ve Genel Sekreterlik Özel Kalem Müdürü Turgut Menemenci-
oğlu olduğu halde, 4 Aralık 1943 günü Ankara civarında hazırlanan özel trenle hareket etti. Trene binerken İnönü bana hitaben:

“— Feridun, dışişlerini sana emanet ediyorum, gözüm arkada kalmayacak.” sözleriyle iltifatta bulundu.

Kahire'de birinci toplantı 5 Aralık günü Başkan Roosevelt'e tahsis edilen villada yapıldı. Roosevelt'in refakatinde Özel Müşaviri Harry Hopkins ve Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Lawrence A. Steinhart; Winston Churchill'in refakatinde Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Dışişleri Devamlı Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hugh Knatchbull - Hugessen, Yakın Doğu Orduları Komutanı General Wilson, Yakın Doğu Hava Komutanı Hava Mareşali Shalto Douglas, Büyükelçilik Hava Ateşesi Hava Vis-mareşali Robert George ve Büyükelçilik Müsteşarı Knox Helm bulunuyorlardı.

Süreyya Anderiman Türk heyetine müzakerelerde tercüman sıfatıyla katıldı.

Başkan Roosevelt gündemi şu tarzda sıraladı:

Devre I:

Birinci kısım — Adana'da kararlaştırıldığı halde Türkiye'ye ve-rilemeyen malzemenin sağlanması.

İkinci Kısım — Hava meydanlarının hazırlanması, meydanların savunma tertibatı. Uçaklar harp ilanından 24 saat evvel gönderilmiş bulunmalıdır.

Devre II:

İşbirliği — Üç kişilik bir askeri heyetin toplanması ve harekâtın görüşülmesi.

Devre III: Siyasi sorunların görüşülmesi.

Roosevelt — Siyasi sorunlar bakımından önemli safhanın, özellikle Türk - Rus heyetleri arasında geçeceğini ve bu hususta Rusların gayet müsait durumda bulduklarını belirtti.

İnönü — İçinde bulunulan safhayı şu şekilde tarif etti: Türkiye'nin harbe girmesi için belirli bir tarih tespiti halinde Ruslar o tarihe kadar savaşa katılmamızı isteyeceklerdir. Şayet hazırlık devresi kabul edilirse Türkiye ancak hazırlığın bitirilmesinden sonra savaşa girebilir; fakat Ruslar hazırlığın seyrini bir tarafa bırakıp kesin tarih üzerinde ısrar ederlerse çıkmaza girilmiş olur.

Roosevelt — Bu Türk isteklerini haklı gördü. Hazırlık devresinin sonunu derhal tespit etmeyi yanlış bir davranış olarak gösterdi ve Adana'da vaadedilen malzemenin henüz teslim edilmemiş olmasını ele alarak aynı ihtimallerin tekrarlanmaması gereği üzerinde ısrarla durdu.

Churchill — Teslimatta gecikmenin malzemeyi kullanacak Türk personelinin yetiştirilememiş olmasından doğduğunu belirtti ve uzun zamandır teslim hazırlı 70 İngiliz uçağının tesellüm olunamamasını misal olarak gösterdi.

İnönü — İngiltere Başbakanı Adana'ya geldiği zaman meydanda gördüğü uçakları beğenmediğini ve yenilerini vermeyi vaadettiği halde gönderilmediğini hatırlattı.

Churchill — Vaadin tutulmamasına sebep olarak, o esnadaki durumun İtalyan cephesinin açılmasıyla değiştiğini ve harp malzemesinin bu yeni alana taşınmasına lüzum duyulduğunu izah etti.

İnönü — Eğer Türkiye'nin harbe girmesine bir sabit fikir halinde karar verildi ise, tam bir çıkmazın söz konusu olduğunu, halen Türkiye harbe girmeye prensip itibarıyla karar verdiğine göre, bu kararın müttefikler için yeterli görülmesi gerektiğini, Churchill'in tavsip edici sözleri arasında açıklandıktan sonra, prensip belirdiğine göre artık usul ve zaman sorununu görüşmek gerektiğini, bu arada, ortak gayeye varmak için işbirliği ve kuvvetlerin kullanılma şeklinin seçilmesi zorunlu olduğunu, hazırlık için müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri plana göre (planı ortaya koydu), Adana'dan beri Türkiye'ye, yarısı İngiliz personeli tarafından kullanılmak üzere, sadece 250 hava defedici topu verildiğini ve bu planın uygulanması sonucunda müttefiklerce hazırlık devresinin sona ereceği kanaati beslendiğini, yani dört hafta

sonra uçakların üslerimize inmesi istendiğini, halbuki hazırlığın hava meydanları ile uçaksavar toplardan, yani sadece İngiliz Hava Kuvvetlerinin savunmasından ibaret bulunmadığını söyledi.

Churchill — İtiraz ederek, hazırlık devresinin derhal başlamasını malzeme nakliyatının her türlü vasıta ile en yüksek ölçüde gizlice çoğaltılmasını istedi ve Türkiye'ye nakli mümkün bütün malzemenin verileceğini vaadetti.

İnönü'nün hazırlık planının ne kadar zamanda bitmiş olacağını sorması üzerine, Churchill, altı haftada hazırlığın mümkün olacağını, bundan sonra, Amerikan ve İngiliz uçaklarının hava alanlarımıza inebileceklerini açıkladı.

Bu noktada İnönü ile Churchill arasında ihtilaf çıktı. Roosevelt'in İnönü'yü tasvip eden bir sorusu üzerine, İnönü, uçakların ancak harp ilanının ilk günü inebileceklerini tekrarladı ve durumu şu tarzda özetledi:

İnönü — Türkiye altı haftada hava meydanlarını hazırlıyacak ve bu, planın ancak bir parçası olacaktır. Hazırlık devresinin şimdiden müddet ön görülmeksizin bitmesinden sonra, uçaklar meydanlara inebileceklerdir. Yani, harp ilan edilsin, edilmesin, kesin safha bu olacaktır.

Churchill — Bundan sonra uçakların hava güvenliği içinde meydanlara inip yerleşeceklerini, Almanların artık Türkiye'ye havadan saldırıya geçecek kuvvette bulunamayacaklarını, İngiliz uçaklarının, taarruza geçmeye başlayacaklarını, o sırada Amerikan uçaklarının da Sirenayka'dan Bulgaristan'a hava hücumlarına geçeceklerini, Rusların Bulgaristan tarafından Türkiye'ye taarruz halinde bu memlekete harp ilanı tehdidinde bulunacaklarını, özetle, her şey yolunda gittiği takdirde, Şubat ayında işe başlamayı mümkün gördüğünü anlattı.

İnönü — Meydanların hazırlanması akabinde uçaklar indiği takdirde bunun harp ilanı, yani milleti hazırlıksız durumda harbe sürüklemek manasına geleceğini, bunu mümkün görmediğini belirtti. İngilizler Türk teklifini doğru buldular. İnönü mütehassıslar tarafından akla yakın bir plan hazırlandıktan sonra uygulanması için gereken zamanın birlikte görüşülebileceğini söyledi, esas meseleyi hazırlık için gereken süre olarak gösterdi ve görüşünü anlatmak görevini Menemencioğlu'na bıraktı.

Menemencioğlu — Aradaki farkı şöyle izah etti: İngiliz tarafı belirli bir tarihi, Türkler ise hazırlığı esas alıyor, bu beş günde, veya beş ayda, ne zaman biterse Türkiye ancak o zaman harbe girebilecektir.

Churchill — Hazırlık safhasının bitmesi anını uçak bölüklerinin etkili tarzda ve büyük adette meydanlara inmesi zamanı olarak mütalaa ettiğini, o anda Türkiye güvenliğinin sağlanmış olacağını, uçakların tezlikle inmeleri ile Alman saldırısının da imkân dışında kalacağını savundu ve hazırlığa derhal başlamak gerektiği hususunda ısrar etti.

Menemencioğlu — Hazırlık ve icra safhalarını biribirinden ayırma noktasında aradaki görüş farkına işaretle, şu sıralamayı yaptı: ilk safhada iniş olmadan hazırlanmalarını, ikinci safhada uçakların inişlere başlamalarını ve bunun harbe giriş safhasının başlangıcını oluşturmasını belirtti.

Churchill — Personelsiz gerçek hazırlık yapılamayacağını, hal-buki Türk tarafı hazırlık olmadan personel istemediğine göre durumun bir yılan hikâyesine döndüğünü ileri sürdü.

Roosevelt — Müzakerenin bu tarzda sürdürülmesinden vazgeçilmesini istiyerek ufak bir heyetin çalışmaları ile esas noktalar tespitiyle varılacak sonuç üzerinde ertesi sabah tekrar toplanmağı teklif etti.

Bu teklif kabul olunarak, aynı günün akşamı Dışişleri Bakanları ve yardımcılarının tâlî heyet halinde çalışmaları kararlaştı.

* * *

İkinci toplantı Başkan Roosevelt'in villasında yapıldı. Bir tarafta, Başkan İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu ve tercüman Süreyya Anderiman, diğer tarafta, Amerika Başkanı Roosevelt, Büyükelçi Steinhardt ve Özel Müşavir Harry Hopkins hazır bulunuyorlardı.

Görüşmeler Başkan Roosevelt'in duruma teşhis koymak merakı içinde bir gün evvelki toplantının iyi geçip geçmediğini anlamak isteyen sualine karşı İnönü'nün sadece "iyi idi, umarım ki bugün bitiririz" tarzında verdiği ihtiyatlı cevabı şu şekilde devam ediyor:

İnönü — Korktuğum gibi çıkmaza girmişe benziyoruz, bunun içinden nasıl çıkacağız? Türkiye'nin savaşa katılması söz konusudur.

Katılmak hususunda Meclisimizden uzun ve çetin müzakerelerden sonra karar aldık. Ortak davamız için çok önemli olan bu işi şimdi hazırlamak gerekiyor. Savaşa katılmak büyük bir sorumluluktur, lazım olan ve zamanın tespitine yarayacak unsur esaslı hazırlıktır.

Roosevelt — Bu konuyu Churchill ile konuşup zamanın tespiti için bir planın titizlikle hazırlanması gerektiğini söylediğini ve olumlu cevap aldığını bildirdi.

İnönü — Tam bir plan yapılması gerektiği halde bunun yapılmadığını, son zamanlarda verilen plan taslağının sadece hava meydanlarına ve personeline ait olduğu halde, dünkü görüşmeden bu vesikanın hazırlık planı sayıldığı manasını çıkardığını belirtti.

Roosevelt — Bunun sadece İngiliz planı olduğunu kabul ettikten sonra düşüncesini şöyle tamamladı: Önce ocak başına kadar hava meydanları hazırlanacak, sonra iki hafta içinde makinist ve mütehasşıs gönderilecek, bu safhayı da şubat başına kadar 20 hava filusunun inmesi izleyecek. Düşünülen program böyle olmakla beraber Başkan işin bu derece çabuk gerçekleşeceğini kabul etmediğini açıkladı. İngilizlerin sık sık plan değiştirdikleri için 12 adaya karşı ne yapmak istediklerini kendisinin de bilmediğini itiraf etti.

İnönü — Başkana hak verdi, Başbakan Churchill'in böyle düşündüğünü teyid ve devam etti: Türkiye'nin savaşa hazırlanması meydan ve mütehasşıs işinden çok daha önemlidir. Asıl mesele, Türk Hava Kuvvetleri ile Türk ordusunun hazırlanmasıdır. Bunun için de önce Kasablanca'da, arkasından Adana'da planlar yapıldı, fakat açıklanmayan sebeplerle bu planlar gerçekleşmedi, daha doğrusu, planın sadece % 4'ü gerçekleşebildi. Hazırlıksız ateşe atılmamız imkânsızdır.

Roosevelt — Bu hususları bilmediğini itiraf ederken, Büyükelçi Steinhardt malzemenin El Alemeyn'e gönderildiğini açıklamak suretiyle sırrı aydınlattı ve şu sözleri ekledi: "1800 kamyonun sadece 700'ü verildi, topların büyük kısmı gelmedi, bunları şimdi tamamlıyacaklar."

Roosevelt, Adana'da ne vaadedildi ise verilmeli, yeni yapılacak programı uygulamalı, hava meydanlarını hazırlamalı. Bundan sonra filoların gelmesinin öngörülebileceğini söyledi.

İnönü — Evvela programın bundan sonra müddetin tesbitini ve ancak bütün bu safhalar bittikten sonra işbirliği planına geçilmesini istedi. Ayrıca ortak işbirliği şartı bakımından mütteliklerin

ordularıyla hangi sahalarda hareket niyetinde olduklarının belirmesini, siyasi meselelerin de görüşülmesini gerekli bulduğunu ileri sürdü.

Roosevelt — Ellerinde gönderilecek avcı uçakları bulunmadığını, çünkü Pasifik'te hava ordusunun bir milyon askerle büyük ölçüde harekâta katılmakta olduğunu, İngilizlerin Türkiye'ye 20 hava filosu, Amerika'nın da bir grup bombardıman uçağını göndereceklerini, bu uçakların inişleri için 2.000 metrelik bir pist gerektiğini, bütün bu işlerin üç ayda gerçekleşmesini mümkün görmediğini belirtti.

İnönü — Söz ettiği çıkmazı kendisinin de işte bu noktada gördünü, önemli unsurun zaman değil, planın icrası olduğunu, başka türlü de ciddi plan düşünülemediğini söyledi.

Roosevelt — Bir Türk, bir İngiliz ve bir Amerikalıdan oluşan küçük bir kurmay heyeti kurulmasını ve bu heyetin her safha için zaman süresini tahmini olarak değerlendirilmesini önerdi.

İnönü — Bu görüşe katıldı ve hazırlık planının doğuşu zamanına göre tahmini tarihlerin asıl ilgili Devlet Türkiye olduğu için önem taşıdığını ileri sürdü.

Menemencioglu — Başbakan Churchill'e göre hava filosunun İzmir'e varışı da hazırlık devresinin bir safhasıdır. Halbuki bunun hazırlık devresi sayılamayacağını, zira uçakların varışından 24 saat sonra savaşın başlayabileceğini belirtti. Roosevelt de bu görüşe katıldı.

Menemencioglu, Başkan İnönü ile mutabık olarak planı şöyle çizdi:

1 — Samimiyetle çizilmiş bir hazırlık planı — Bu plan Türk halkına gelişmeleri izah için zorunludur.

2 — İşbirliği planı — Bununla İngilizlerle Amerikalıların askeri harekât bakımından nerede ne zaman ve ne yapacakları, Türkiye'ye hangi görev verileceği belirtilmelidir.

3 — Politik plan ve ayrıntıları — Ruslarla durum açıkça görüşülmeli, bu arada Ruslarla işbirliği sorunlarını müttefikler ele almalıdırlar. Her halde hazırlık devresinde zaman unsurunu bırakıp, yerine plan unsurunu ele almak zorunludur.

Bu sırada İngiltere Büyükelçisi toplantıya katıldı.

Birinci toplantıda kurulan Küçük Komite aynı gün Başbakan Churchill'in villasında kararlaşan tarzda toplandı. Turgut Menemencioglu tercümanlık vazifesini gördü. Bakan Anthony Eden, plan üzerinde görüşme kabul edilirse, bu görevi Mareşal Douglas'ın yerine getireceğini bildirdi. Menemencioglu askeri bilgisi kıt olduğunu belirtmek kaydıyla izahları memnurlukla dinliyeceğini söyledi.

Mareşal Douglas — Sözünün başında hangi sebeplerle "infiltration" sızmayı istediklerini şöyle izah etti: İki hedef vardır: Birincisi, yapılacak hazırlık ve gelecek uçaklarla Türkiye'nin hava savunmasını sağlamak, İkincisi, Ege Denizi bölgesinde hücumla geçmek. Birinci amaçta Türkiye'nin havadan savunulması bakımından önemli bölgeler, İstanbul, İzmir ve Zonguldak'tır. Bu görev için Türkiye'ye 17 uçak gönderilmesi düşünülüyor. Her üç hedefe radyo - lokasyon tertibatı ve hava alanlarının savunulmasını sağlamak gerekir. Alanlara incek uçaklar İstanbul ve diğer bölgeleri savunacaklardır. Her iki unsur elde edilmeden uçakların gelmesi doğru olmaz. İşte bu hedefin sağlanması için "infiltration" gerekmektedir. Radyo - lokasyon tertibatı için 200/250 mütehasıs, 20/30 nakil aracı gerekir. Hava meydanlarının ve hava tertibatı postalarının birbirleriyle bağlantıları için 400 mütehasıs muhabere personeline ihtiyaç vardır. Düşman uçaklarını defedici topları kullanacak personel 400 kişi olacaktır. Zonguldak - Antalya arasında dinleme tertibatı kurmak için ayrıca 300 mütehasısa lüzum görülecektir. Nihayet, depo, karargâhı, bakım ve tamirhaneler için 500 kişilik idari personel istenecektir. Yani topyekûn, ihtiyaç 2000 kişiye yükseliyor. Bu tarzda davranıldığı takdirde, Türkiye'nin güvenliği hazırlanmış olacaktır. Alman saldırısı halinde Türkiye'ye savunma araçları 24 saatte gelebilecektir. Şu şartla ki, Türk tarafı da kendi vaadlerini yerine getirsin, yani Türk tarafında öngörülen 2000 mütehasıs personel, gerçek ihtiyaç olan 7000 rakamına çıkarılsın.

Menemencioglu — Görüşmelerin amacı Türkiye'nin güvenliğidir. Hava güvenliği ise genel güvenliğin yalnız bir parçasından ibarettir. Şayet top başında mürettebat beklerse Almanya'nın ilgisiz kalamayacağını, bu itibarla hazırlık devresine varmadan Almanları tahrikten kaçınmak gerektiğini, Mr. Churchill'in görüşü hilafına, bu sorunun bir yılan hikâyesi olmadığını, Mareşal Douglas'ın ileri sürdüğü rakamlar hakkında mütalaa söyleyecek ihtisasta bulunmadığını, cevabın Genelkurmay'ın kararına bağlı kalacağını, her halde bunların topları

kullanacak mürettebat olarak değil, Türk tarafının ihtiyaç göstereceği teknisyen sıfatıyla gelmeleri gerektiğini belirtti. Bu bir itimat sorunu değil, sadece Almanya'yı kışkırtmamak lüzumudur. Gelmesi gereken personel değil, teknisyen ve mütehassıstır. Şimdi evvela işin prensibi kabul, miktarı ise ayrıca tayin edilmeli görüşünü savundu.

Hopkins — Başkan İnönü'nün birkaç defa Türkiye'nin en aşağı ölçüde savunma ihtiyacından söz ettiğini ele alarak, bunun "infiltration"dan ibaret değil, gelecek kuvvet ve malzemeyi kapsadığını, Türk Genelkurmayı ile görüşürken bu mesele hakkında bilgi istediğini söyleyerek, uçaksavar toplar ve uçaklardan başka istekler olup olmadığını sordu.

Eden — İngiliz teklifine göre iki cins yardım vardır: Birincisi İngiliz Kuvvetleri tarafından kullanılarak Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak malzeme, ikincisi Türkiye'nin savaşa katılması halinde gönderilip Türkler tarafından kullanılacak malzeme.

Menemencioğlu'ya göre sorunu şu üç noktadan incelemek gerekir:

- 1 — Türkiye ne istedi? ,
- 2 — Türkiye'ye ne verildi? ,
- 3 — Türkiye'ye güvenliği için en az ne lazımdır?

Menemencioğlu Adana görüşmelerinde tanzim edilerek İngilizlere verilen listenin kâğıt üzerinde kaldığını ileri sürdü. Bu fikre Eden katılmayınca, Menemencioğlu devam etti:

Menemencioğlu — En acele teslimi gereken malzemenin dahi verilmediğini, vaadedilenin ancak % 4'ünün geldiğini, son aylarda ise teslimatın tamamıyla durduğunu, bu izahları şikâyet konusu olarak değil, vakiayı belirtmek için verdiğini, yoksa İngiltere'nin uğradığı müşkülâtı en iyi takdir eden memleketin Türkiye olduğunu belirtti.

Eden bu izahlara katılmadı.

General Wilson'a göre, Adana listesindeki malzemeyi teslim için iki, üç yıla ihtiyaç olurdu. Sebebi Türk demiryollarının yetersizliğidir. Her şeye rağmen Türkiye'ye yüksek miktarda malzeme verilmiştir. Bunlar arasında, tank, müteharrik top, hava defedici top, sahra topları, havan topları, tanksavar toplar, tüfekler, hafif havan, otomatik silah, tank mayınları vardır. Verilmeyen sadece motörlü araçlardır. Adana'da Türk tarafı, kendilerine üç tanksavar alayı ve uçak verilecek

olursa kendilerini yeterli koruyucu birliklere ve malzemeye malik olmuş sayacaklarını söylemişti.

Hopkins — Wilson tarafından verilen rakamların etkisi altında kaldığını belirttiikten sonra, teslimatın İnönü'nün asgari ihtiyaç mahiyetinde lüzum gördüğü miktardan ne kadar aşağıda bulunduğunu ve İnönü'nün istediklerinin neler olduğunu öğrenmek istedi.

Menemencioğlu — Teslimat sorunu tartışma konusu olacaksa buna hazır olduğunu söyleyerek şu şekilde konuştu: İngiltere ile ittifak gereğince Türkiye'ye 49 bölük uçak verilmesi taahhüt edilmişti. Bu miktar, evvela 35'e, şimdi de 17'ye düşürülmüş bulunuyor. Mr. Hopkins'in bu durumdan ve rakamlardan nasıl etkilendiğini anlamak güçtür. Verilmesi taahhüt ve gerçekte tesellüm edilmiş olan malzeme listelerinin incelenmesi etkilenmeye elverişli değildir. İngiliz tarafı Adana'dan beri durumun değiştiğini, yeni gelişmeler elde edildiğini söylüyor. Adana'da öngörülen bu gelişmelerdi, Adana'da verilen kararlar bu gelişmelere dayanılarak verilmişti.

Hopkins — İnönü'nün asgari savunma ihtiyaçları ile ne kastettiğini, aradaki ihtilafın hangi noktada olduğunu anlatmak istedi. Teslimatın yapılamaması yalnız Türk demiryollarının yetersizliğinden midir? 49 bölük uçak miktarının 17'ye düşürüldüğü ileri sürülüyor. Türkler teklif edilen miktarın üç mislini mi istiyor? Başka silahlarda teklif edilen miktarlar tatmin edici midir? Türkler savaşa katılmadıkları takdirde bu malzemenin kendilerine gönderilemeyeceyi tabiidir. O takdirde bunları fiili harp sahalarına çevirmek zorunlu olur.

Menemencioğlu — Daha evvel harp ihtiyaçlarından söz ettiğini, Türkiye'nin harbe girmemesi söz konusu olmadığını, Mr. Hopkins'in sorularına şahsen cevap veremeyeceğini, zira, konunun İngilizlerle Genel Kurmay arasında görüşüldüğünü, bütün Türk silahlarının eksikliğinin bilinmesi gerektiğini, ittifakın akti sırasında bir miktar silah verilmesinin şart koşulduğunu, Londra ve Paris seyahatinde vaadedilen malzeme miktarının ise gülünç derecede düşük kaldığını, buna rağmen mütteliklerin iyi niyetine güvenerek evvelce konulan şartı kaldırttığını, ancak bugün mütteliklerde durumun çok değiştiğini, ellerinde yeterli silah bulunduğunu, Türkiye'de ise ihtiyacın çok büyük olduğunu, hava teslimatı olarak öngörülen hava birliklerini yetersiz bulunduğunu, Adana listesinin uygulanmasının önerdiği miktarın hem makul, hem de Türkiye'ce tesellümü mümkün olduğunu belirtti.

Eden — Türkiye'ye verilen teklifin tehlikeyi önlemeye yeteceğini, bundan başka bir istek varsa müzakere edilebileceğini, yalnız bunun birinci teklifi geciktirmemesi gerektiğini söyledi.

Menemencioğlu — Umumi plan yapıldıktan sonra İngilizleri ilgilendiren kısmın uygulanmasına öncelik verilmesini kabul etti ve genel planın mahiyeti hakkındaki Eden'in sualini, savaşa katılmak için Türkiye'nin güvenliği bakımından ne yapılmak lazım ise hepsi sadece hava savunması değildir, tarzında cevaplandırdı.

Eden 200 personellik listeyi gösterdi.

Hopkins, Türk nakil araçlarının tesellüm yetersizliğini önleyecek duruma gelip gelmediğini sordu.

Hugessen — Geçmiş ile uğraşacak yerde gelecekle meşgul olmayı önerdi. Adana'dan beri birçok şeylerin değiştiği hususunda arada mutabakat görüldüğünü müşahade ve evvelce Türkiye'ye gönderilmesi öngörülen malzemenin arada büyük kısım itibariyle başka taraflara sevki zorunluluğu ile izah etti.

Menemencioğlu — Bu görüşe katıldı, daha ziyade gelecek üzerinde konuşmayı doğru buldu ve Amerika Cumhurbaşkanı'nın teklifi veçhile, Ankara'ya iki general gönderilerek, kendi nezareti altında Türkiye'nin savunması için en aşağı ölçüde gereken malzeme sorununun Türk mütehassıslarla görüşmelerindeki faydayı belirtti.

Eden — Bunların Kahire'de izlenen amaçların dışında kaldığını, Türk heyetine verilen listenin Türkiye güvenliğini ve Alman saldırısına karşı savunmasını sağlayacağını, başka malzeme taahhüdünü kabul etmeyeceklerini söyledikten sonra, eğer Türkiye İngiliz teklifini kabul ederse hemen hazırlığa geçileceğini, bu teklif dışında başka istekler varsa, esas planın uygulanması geciktirilmemek şartıyla, bunları da ayrıca görüşebileceklerini bildirdi.

Menemencioğlu — Bu görüşe gerekli cevabın Başkan İnönü tarafından verildiğini söyledi, yani 2000 personel ve 600 nakil aracının Türkiye savunmasını değil, sadece hava üslerinin güvenliğini sağlayabileceğini tekrarladı.

Hugessen — Saldırının daha ziyade savunma tertibatı olan mahalle yöneleceği görüşünü savundu.

Menemencioğlu — Hazırlıkların İngiliz uçaklarını değil, Türkiye'nin savunmasını hedef alması ve buna İngiliz yardımının eklenmesi

gerektiğini ileri sürerek, İngiliz planının Başkan İnönü tarafından açıkça reddolunduğunu hatırlattı.

Maraşal Douglas'a göre, hava savunmasının sağlanması asıl güvenlik unsuru olan avcı uçaklarına bağlıdır. İngiliz teklifi de başlıca kentleri savunacak avcı bölüklerini göndermeyi önermektedir. Uçak-savar toplar ise uçakları korumak görevini alırlar.

Eden — Yürütülen tartışmalarda iki nokta görmektedir. İngiliz teklifi Türkiye'nin savaşa katılması için verilecek malzemeye ilişkindir. Menemencioğlu ise Türkiye'nin savaşa katılma kararını istedikleri ek malzemenin teslimine bağlamaktadır.

Menemencioğlu bu görüşün doğru olduğunu kabul etti.

Eden — Bu takdirde tarih tesbitinin mümkün olmadığı sonucuna vardı ve sözü General Wilson'a bıraktı.

General Wilson — (Dosyadan okuyarak) İngiliz teklifinin öncü kuvvetlere ilişkin olduğunu, gönderilecek kuvvetlerin 32.000 kişiye çıkarılacağını, bunlardan 11.000'inin hava erleri, geri kalanın da kara ordusu mensuplarından oluşacağını, araç olarak 6.000 nakil vasıtası öngörüldüğünü, gönderilecek kuvvet içinde beş hafif topçu alayı (250 top) ve beş topçu alayı (125 top) bulunacağını açıkladı.

Menemencioğlu — İlk defa ortaya çıkan bu yeni bilgilerin mütehasşislar tarafından görüşülmesi gerektiğini, malzeme meselesinde sonuca vardıktan sonra bazı siyasi sorunlar üzerinde konuşmak istediğini söyledi.

Hugessen — İlk teklifin öncü kuvvetinden ibaret bulunduğunu izah ederek tehlikenin geçmesinden sonra, yardım ölçüsünün de büyüyeceğini, ancak tehlikeyi atlatmak için peşin tedbir olarak uçakların meydanlara inmeleri gerektiğini ileri sürdü.

Hopkins — Durumu şöyle görmektedir: Nakil araçları kendi imkânlarını kısıtlamaktadır. (Eden'e hitap ederek), sınırlı imkânlarımız içinde ve hava malzemesine öncülük verildikten sonra, Türklere tesellüm edebilecekleri ölçüde vereceğimiz miktarı söyleyebilmek durumunda mıyız? Hopkins sözüne devamla, esas sorunu şöyle görüyor: Savaş o derece kritik duruma girmiştir ki, müttefiklerin Almanlara karşı kullanabilecek malzemeyi harbin dışında bulunan bir memlekette göndermeleri tamamiyle imkân dışındadır. İngiltere Başbakanı "Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği tarafından, ben, Türkiye'nin yakın bir gelecekte müttefikler safında harbe gireceğini umduğumuzu

ve buna inandığımızı söylemeye yetkili kıldım.” Harbe girince Türkiye’nin bazı acılara ve tahribata maruz kalacağını bilmekteyiz. Harp eden müttefikler de acı çekmektedirler. Biz Türklerin de saflarımızda harbe girmek istediğini bilmek ihtiyacındayız. Her memleketin kararını kendi menfaatlerine göre vereceği şüphesizdir. Türkiye şu anda bütün ihtiyaçlarını elde etmeyebilir. İngiltere, hattâ Rusya dahi harbe girdikleri zaman bütün ihtiyaçları tatmin edilmiş değildiler. Hattâ bizim dahi yeterli silahımız yoktu. Artık harp çözülme noktasına gelmiş bulunuyor. Türkiye’nin harbe girmesi ile yüz binlerce müttefik askerinin hayatı kurtarılmış olacaktır. Ocak tarihi kesin bir tarih değildir. Ancak Türkiye’nin bu tarihten çok sonra harbe girmesi yararlılık unsurunu kaybeder. Biz Türkiye’nin ızdırıp çekeceğini bilmekle beraber, bütün kalbi ile ve kendi arzusu ile harbe katılmasını istiyor ve bunu umuyoruz. Çünkü bütün askeri ve siyasi mütehassıslarımız Türkiye’nin aramıza katılmasıyla harbin kısılacığına inanmaktadırlar. Türkiye’nin öz menfaati bakımından konuşmak bize düşmez, bu hususta tek yetkili Türkiye’nin kendisidir. Ancak ortaya çıkarılan tekliflerin uygun ve yeterli olup olmadığı uzun, bitmez tükenmez tartışmalara yol açarsa, lüzumlu vakit kayba uğrar. Türkiye inanmalıdır ki, bizler mümkün olan her şeyi yapacağız, gücümüz içinde her yardımda bulunacağız. Ben bunları söylerken Cumhurbaşkanımın da düşüncesine tercüman olduğuma inanıyorum.

Eden — Kendi anlayışına göre Türk düşüncesini şöyle özetlemeye çalışıyor:

1 — Projede sözü geçen infiltration, prensip bakımında kabul edilmiş, ancak rakam üzerinde Genelkurmay’la görüşmek üzere elde tutulmuştur,

2 — Projenin kabulü halinde, Türkiye bunun dışında kalan diğer bütün istekleri kabul edilmediği takdirde, tarafsızlıktan ayrılıp harbe sebep olabilecek hiç bir harekete girişmeyecektir.

3 — Ayrıca, Türkiye’nin ileri süreceği bazı siyasi sorunlar da vardır.

Menemencioğlu — Bu özetlemenin birinci ve ikinci noktaları üzerinde mutabıktır. Harbe katılmadan evvel en aşağı ölçüde hazırlanmayı isteyen Türk milletinin kendisidir. Üçüncü noktaya gelince: savunma hazırlıkları yürütülürken bazı siyasi görüşmeler de gerekli sayılmalıdır. Ruslarla başbaşa görüşülmesi lüzumlu meseleler olabilir.

Mesela Türkiye savaşa katıldığı veya saldırıya uğradığı takdirde, Bulgarların Türkiye'ye tecavüzü halinde, Rusya'nın Bulgaristan'a savaş ilan edeceği konuşmalarımız esnasında daha evvel söylenmişti. Bundan başka, Bulgarların Türkiye'ye saldırmayıp, Yunanistan'a karşı yaptıkları gibi, Alman ordusuna yol vermeleri şıkkı da var. Bu meseleleri Ruslarla görüşmek gerekir. Derhal bilinmelidir ki, siyasi meseleler vakit kaybına yol açmayacaktır. Hazırlıkların yapılması ve işbirliği sorununun tesbiti sırasında bu müvazi istişarelere girilecektir. Başka mesele yoktur. Bir az evvel Mr. Hopkins tarafından Türkiye'nin kendi arzusu ile harbe girmesi söz konusu edildi. Bu, Türkiye'nin de arzusudur. Ancak bu arzu en aşağı ölçüde hazırlıktan sonra gerçekleşebilir. Hiçbir hükümet milletini hazırlıksız durumda harbe sürükleyemez, çünkü harbi yapacak olan milletin kendisidir.

Eden — En aşağı ölçüde istekler hakkında bilgi rica etti.

Menemencioğlu — Evvelce de belirttiği gibi, bu hususta şahsen yetkili olmadığını söyledi. Lüzumlu hususların tespitinden sonra genel planın ne kadar zamanda uygulanabileceğini müttefikler bizzat tayin edebileceklerdir. Birinci noktadaki hazırlıklara derhal başlanabilir.

* * *

6 Aralık 1943'te, Başbakan Franklin Roosevelt'in villasında genel kurul ölçüsünde ve İngiliz askeri liderlerinin de katılımıyla son toplantı yapıldı.

İlk söz alan Başbakan Winston Churchill, o ana kadar yapılan görüşmelerden şu üç safhanın belirlediğini:

- 1 — Hazırlık safhası,
- 2 — Uçakların inişi,
- 3 — Kesin hareket safhası.

Bu çerçeve içinde hareket planı yapılacağını ve Türkiye'nin savaşa katılması halinde müttefiklerle işbirliğini düzenleyen bir proje hazırlanacağını ve planın uygulanması sırasında Türkiye'nin harbe sürüklenmesi halinde ona her hususta yardım verileceğine dair garantiler tespit olunacağını söyledi.

Roosevelt — Bu garantilerin, İran hususunda yapıldığı gibi, Rusya'yı da içine alması gerektiğini ileri sürdü.

Churchill — Aynı görüşe katıldı ve bu sorunların ayrıntılarıyla görüşüleceğini sözlerine ekledi.

İnönü — Hazırlama safhasının Türk görüşüne göre ele alınmadığı mütalaasını öne sürdü.

Roosevelt — Hazırlama safhasında karşı tarafın herhangi bir şikâyet ve şüphesini önlemek için tarafsızlığı uygun tedbirlerle yetinilmesini önerdi.

Churchill — Almanların ne yapacaklarını kestirmek güç olmakla beraber, her halde hazırlık safhasında Türkiye ile harbe varacak harekette bulunmayacaklarını ileri sürdü.

İnönü — Hazırlama safhasının Türklerce anlaşıldığı tarzda görülmesini istemektedir. Müttefiklerin tekliflerine göre davranılması halinde Türkiye aylarca Alman ordusuna karşı yalnız başına kalacaktır. Türkiye Almanya ile savaşacağı zaman daha hazırlıklı bulunacağını ve müttefiklerin de kendisi ile işbirliği yapacaklarını hesaplamıştı.

Roosevelt — İlk hazırlık devresinde tehlike bulunmayacağını, Almanların Türkiye'ye saldırması için hiçbir sebep görmediğini söyledi.

İnönü — Almanya'nın davranış tarzı hep "Préventif" önleyici savaş şeklini aldığını hatırlatarak, eğer kendilerine karşı tehlike sezerlerse, Almanların derhal saldıracakları fikrini savundu.

Menemencioğlu — Kişisel müşahedesine göre müttefiklerin teklifleri, hazırlık safhasını bir tarafa bırakarak, hareket safhasına geçilmesi merkezindedir.

Roosevelt — Churchill'e hitaben: Şu konuyu anlamadığımı belirtiyor: Neden ilk safhada Almanları kıskırtacak şeyler yapmak istiyorsunuz? Şimdiye kadar olduğu gibi, Türkiye'nin tarafsızlığı çerçevesi içinde yardım yapılsın, Almanlara hiçbir suretle saldırma vesilesi verilmesin. Başkan İnönü hazırlık ve hareket safhalarının birbirine karıştırıldığı izlenimindedir. Halbuki hazırlık safhası şimdiki durumun bir devamı olmak gerekmektedir. Yani Türkiye hava meydanları yapmaya devam edecek, bizlerden malzeme alacak ve dış memleketlere karşı bunu şimdiki vaziyetin devamı olarak gösterecektir. Bu tarzda hareket halinde kimsenin söyleyeceği söz olmaz. Yeter ki Türkiye'ye yardım edilsin.

İnönü — Bu sözleri kendi tezinin tam ifadesi olarak kabul etti. Halbuki, Türkiye'ye müttefiklerce kullanılmak üzere hava üsleri verilmesi teklif ediliyor ki, bu harbe yol açabilecektir. Kendi düşüncesine göre savaş, en ufak bir ihtimal dahi olsa, bütün tedbirlerin peşin alınması, en ufak bir ölçüde bile olsa, bir hazırlanma safhası gerekmektedir. Ancak bundan sonra birlikte ikinci safhaya geçilebilir.

Eden — Almanların Balkanlar'daki zayıf durumları dolayısıyla karadan saldırıyı muhtemel görmüyor. Özellikle ki, bir de Ruslar bu hususta Bulgarlara uyarıda bulunacaklardır.

İnönü — Taarruzu hem havadan, hem karadan görüyor. Karadan saldırı Almanların hazırladıkları Bulgarlarla birlikte yapılacaktır.

Roosevelt — Rusların uyarması halinde Bulgarların harekete geçeceklerinin varit olup olmadığını soruyor.

İnönü — Diğer müttefiklerle harp halinde olan Bulgar Hükümetinin, Bulgar milletinin hissi ne olursa olsun, Almanlarla işbirliği yapacağı görüşündedir. (Soru üzerine) İnönü, o ana kadar kısmen 40 tümen hazırlandığını, bunların memleket içinde dağıntık durumda bulduklarını, eğer tümenler tam manasıyla hazırlanmış duruma ulaşırsalardı her ihtimale karşı koymak mümkün olurdu, diyor.

Churchill — Yapılacak ilk işin "Kuşlara" yuva hazırlamak olduğu fikrindedir. Bunu gizlice ve örtülü tarzda yapmak gerekir. İkinci safha, her şey hazırlanmış ise, 24 saat içinde "Bülbüllerin" gelişidir. Türk kuvvetlerine ek olarak gelecek olan bu güç Türkiye'ye büyük güvenlik getirecektir.

İnönü — 65 bölüğün Türkiye'de varolduğunu farzediyor. İngiliz görüşüne nazaran bu durumda Türkiye hazır vaziyette sayılacaktır, halbuki gerçek bu değildir: Türkiye'ye malzeme verilecekti, yardım gelecekti. Bu yapılmamıştır. Ayrıca, Türkiye de kendi iç hazırlığını yapmak zorunluluğundadır. Seferberlik, yığınak, ihtiyat sınıfları çağırarak, bunların hepsi yapılmalıdır.

Churchill — Seferberliğin uzun süreceği düşüncesindedir.

Roosevelt — Seferberlikten Almanların büsbütün kuşkulananaklarından endişelidir.

İnönü — Türk hududunda Bulgar - Alman kuvvetleri bulunduğunu, bütün askeri mütehassısların bu kuvvetlerle derhal harekete

geçilebileceği fikrinde bulduklarını açıklayarak böyle bir ihtimalin de göze alınması gerektiğini savunuyor.

Roosevelt — Şu sonuca varıyor :

Birinci safha için nesnel “objectif” bir tarih belirlensin. Bu süre içinde Türkiye Bulgaristan’a ve Almanya’ya harp vesilesi vermekten kaçınınsın. Türkiye’ye şimdiye kadar vaki tarzda harp malzemesi gönderilmesi de yine bir savaş vesilesi olmayacaktır. Evvelce vaadedilen 1800 kamyonun geri kalan 1000 kamyon hiç bir tehlike teşkil etmeden verilebilir. Bundan başka, teçhizat, dinleme aletleri de gönderilebilir. Türklerin hava meydanlarını kendileri yapmaları bir tehlike teşkil etmeyecektir, Boğazların kuzeyine daha fazla askeri kuvvet geçirilebilecektir. Bütün bu safhaya 24 saatte 20 uçak bölüğünün meydanlara ineceği anda tamamiyle hazırlanmış olmak gerekir.

Churchill — Her şeyin 15 Şubattan evvel hazır olmasını şart koşuyor. Başkan İnönü’nün sözünü ettiği hazırlıkların ne kadar zaman alacağını bilmek istiyor. Türkiye’de ulaştırma imkânları sınırlıdır, bu durumda Türk ordusunun tam güvenlik içine girmesi uzun zaman alacaktır. Diğer bir deyimle, muhtemel sayılmayan bir saldırıyı karşılamak için boş yere vakit kaybedilecektir ve belki de Türkiye’nin artık savaşa katılmasına lüzum kalmıyacaktır.

Roosevelt — Türk ordusunun, özellikle piyade ve topçusunun iyi olduğunu bilinen bir gerçek sayıyor; fakat havacılıkta, malzeme konusunda ve ulaştırma araçlarında yardıma ihtiyacı vardır. Acaba, iki ay zarfında, yani 15 Şubata kadar, Bulgarlardan ve Almanlardan gelecek saldırıya karşı Türk ordusu hazırlanabilir mi?

İnönü — İki ay zarfında ordu, seferberliğin ve yığınağının büyük bir kısmını bitirebilir. Ancak ordu bunu yeni teçhizata kavuşmadan yapacaktır, bunlar teknik konulardır. İşin acele olduğu ifade edildi. Türkiye cevabını 17 Kasımdaya verdi. O zaman çalışmaya başlanmış olsaydı hazırlık müddeti belirir ve şu anda bütün konular görüşülebilirdi.

Churchill — Türk trenleri çok dolu olduğu için 20 gün içinde yeterli bir şey yapılabileceğinden şüphe ediyor ve devamla, Türk ordusu çok büyüktür, dört yılda 40 tümen seferber edilmiştir. Bulgarlardan bir saldırı beklenemez. Tartışmaların ertesi gün devam edilmek üzere bırakılmasını ve Kahire’den derhal ayrılacak olan

Başkan Roosevelt'e görüşmelerin gelecek safhaları hakkında telgrafla rapor vermeyi öneriyor.

Roosevelt — Hareket etmek zorunda bulunduğu için üzgünlük gösteriyor, Şubatın 15'ine kadar Türkiye'yi harbe sokmadan ve saldırıya maruz bırakmadan nasıl hazırlanabileceğini öğrenmek istiyor.

İnönü — 15 Şubata kadar Türkiye'nin harbe müdahalesi mi lazımdır? sualini soruyor.

Roosevelt — O tarihe kadar sadece hazırlanmak gerektiğini cevaben bildiriyor.

İnönü — Bu safhanın 15 Şubata kadar biteceği düşünüldüğüne göre, iki ay zarfında Türkiye'ye ne verilebilir ve Türkiye ne alabilir? Bu sualleri Genelkurmay'a soracak. Ayrıca, hazırlık safhasında Türkiye harbe sürüklenmemelidir denildiğine göre, bu safhadan sonra hemen harekete geçmesini mi istemektedir?

Roosevelt — Bu soruya "hayır" diye cevap veriyor ve şunu ekliyor: bu tarihten sonra tarafsızlığa pek uymayacak şeyler yapılabilecektir, hattâ o zaman Türkiye belki saldırıya da uğrayabilir.

Churchill — Belki, hattâ iki ay içinde Bulgaristan savaş dışı bile bırakılabilir.

İnönü — Hazırlık devresinin derecesini incelemesine girişilmeden belirlenemeyeceğini ileri sürüyor.

Churchill — İki ay zarfında müttefiklerce ne verilebileceğinin Türkiye'ye yarın bildirileceğini vaadediyor.

İnönü — Verilecek malzeme yarın belirlenecek, bu husus Türk Genelkurmayından sorulacak. Ondan sonra Türkiye cevabını verecek. Tetkiklerin üç günde bitirilebileceğini, şayet bir İngiliz heyeti Ankara'ya gönderilebilirse işin daha da kolaylaşacağını belirtiyor.

Churchill — İki ay içinde ordu için fazla bir şey verilemeyeceğini, Türk demiryollarının hava defedici malzemesi ile dolacağını, bu iş öngörülen zaman içinde bittiği takdirde ek malzemenin de gönderilebileceğini açıklıyor.

İnönü — İfadelerden iki ay zarfında yalnız hava malzemesi verileceği manası çıkıyor.

Churchill — Zira esas tehlikenin havadan geleceği kanısındadır.

İnönü — O halde harbe yalnız hava malzemesi yardımı ile girmemiz istenildiği anlamı çıkıyor.

Roosevelt — Bu sırada, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı ile başbaşa görüşmek arzusunu gösteriyor..

Toplantı sona eriyor.

* * *

6 Aralık 1943 günü akşamı, Başkan Franklin D. Roosevelt ile villasında, kendi arzusu üzerine yapılan özel görüşme.

Türkiye tarafından:

Başkan İnönü,

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu,

Tercüman Süreyya Anderiman ve Amerika tarafından Büyük elçi Steinhardt hazır bulundular.

Roosevelt — İlk sözü alarak, harpten sonra milletlerarası barış ve işbirliği örgütü olarak tasarladığı Birleşmiş Milletler örgütü hakkında, Tahran'da Stalin ile yaptığı görüşmeyi konu alarak, bu sorunu bizim tarafa izah etmek arzusunu belirtti ve şöyle konuştu: Harbin sonunda Birleşmiş Milletler üye adedi 40/50 ye varacaktır. Eskiden Milletler Cemiyetinin kuruluşundaki yanlışlık Genel Kurulunun çok kalabalık tutulması idi. Küçük devletlerin oy sahibi olmalarına itirazım yoktur. Ben teklifimi şöyle özetleyebilirim:

1 — Bütün Birleşmiş Milletler her yıl bir defa temsilcileri yolu ile toplanacaklar ve ekonomik, sosyal, politik sorunlar üzerinde görüşmeler yapacaklar, aralarında komisyonlar kurarak ortaya çıkacak bütün meseleleri inceleyeceklerdir,

2 — Bu yeni örgütte, Genel Kuruldan ayrı, on üyeden oluşan bir İcra Komitesi bulunacak ve devamlı surette toplanabilecek olan bu komitede derhal kararlar almak imkânı sağlanacaktır. 1935 yılında, eski Milletler Cemiyetinde böyle bir Komite bulunsaydı, Süveyş Kanalı derhal kapatılabileceği için Habeşistan harbini önlemek kabil olurdu,

3 — Üçüncü kuruluş, Birleşmiş Milletlerde Büyük devletler tarafından oluşan Konseydir. Konsey polis görevini görecektir ve Almanya ile Japonya'nın silahsızlandırılmalarına ve silahsız kalmalarına, diğer Birleşmiş Milletler üyelerinin yardımları ile nezaret edecektir. Bu hususta gereken başlıca vasıf tezliktir. Mesela, bir Balkan Devletinin her tarafa saldırdığını farzedelim, Konsey hava kuvvetlerine

sahip olacağı cihetle saldırganı durdurmak için şehirlerini yıkmak tehdidi ile tehlikeyi önleyebilecektir.

4 — Dördüncü kuruluş, bütün uluslararası zorlukları çözmek vazifesi ile tesis edilecek mahkemelerdir.

5 — Her millet, başkasının toprağında gözü olmadığını resmen ve törenle ilan edecektir.

Verdiğim izahlar tabii bir taslaktan ibarettir. Dışişleri Bakanınız ile Büyükelçimiz fikrin esasını Ankara'da etrafa yayabilirler.

İnönü — Bu görevi memnunlukla benimsedi. Amerika'dan gelen düşüncelerin Türkiye'de sempati ile karşılanacağını, Amerika dünya düzeni için bu tarzda çalıştığı takdirde daima olumlu sonuçlar alacağını ve bütün dünyanın kendisine borç duyacağını belirtti. İnönü ayrıca, Kahire Konferansında gösterdiği iyi niyetten dolayı Başkana teşekkür etti.

Roosevelt — Türkiye sorununu gayet iyi anladığını, iki üç ay içinde Almanlar daha ziyade zayıf düşeceklerinden savaşın sona ermesinden evvel Türkiye'nin muharipler safına katılabileceği ümidini ileri sürdü.

İnönü — Türkiye'nin iki ay içinde savaşa katılmasının istendiğini, halbuki buna imkân görmediğini söyledi.

Roosevelt — Üç aydan söz etti.

İnönü — Üç ayın da ancak uçaklar için hazırlık yapmaya yeterli olacağını belirtti.

Roosevelt — Türkiye'nin bir taahhüt altına girmeden hazırlığa başlamasını önerdi.

İnönü — Başkan Roosevelt'in şahsına güven duyduğunu ve Türkiye'yi daima destekliyeceğinden emin olduğunu söyledi.

Roosevelt — Daima Türkiye'nin yanında olacağını vaadetti.

Menemencioğlu — Türkiye harbe girmek prensibini benimsediğini, fakat yapılacak yardım miktarını bilmediğini söyledi.

Roosevelt — Rusların evvela İran'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hakkında güvence vermekten kaçındıktan sonra, kendisi Tahran'a gidince bunu elde etmeyi başardığını hatırlattı.

Menemencioğlu — Türkiye'nin anayasa imkânları içinde Amerika ile ittifaka girmek istediğini açıkladı.

Roosevelt — Bu hususta diğer memleketlerle olduğu gibi bir deklarasyon imzasını önerdi.

Menemencioğlu — Bu suretle Türk kamu efkârını ikna etmek görevini çok kolaylaştıracağı ümidini belirtti.

* * *

7 Aralık 1943 sabahı İngiliz ve Türk heyetleri arasında Başbakan Churchill'in villasındaki toplantı

Churchill — Şu teklifi ortaya atıyor:

a — 15 Şubat'a kadar uçakların Türkiye'de meydanlara inmelerini sağlayacak bütün tedbirlerin alınması,

b — 15 Şubatta Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile uçakların alanlara inmesi hususunda istişareler, (O zaman gerek Romanya, gerek Bulgaristan'da durumun daha ziyade ağırlaşacağı umuluyor.),

c — Yine o tarihte Türkiye'ye uçakların inmesi için müracaat edilecek; müracaatın kabulü halinde düşmanın nasıl tepki göstereceğini kestirmek mümkün görülüyor. Başbakan Churchill hayallere kapılmak âdetinde değildir. Başkan Roosevelt, hazırlık devresi esnasında Almanya'nın Türkiye'ye hücum etmek için bir sebep bulamayacağını söylemişti. Başbakanın düşüncesine göre, asıl sorun, sebep bulmak veya bulmamak değil, hücumla cesaret edip etmemektir. Üzerinde uyuşulan konu ilk adımlar meselesi ve hava meydanlarının mümkün tezlikle güçlendirilmeleridir. 15 Şubatta hazırlık sona erince Türkiye'ye şu soru yöneltilecek: "Hava filolarımızı kabul etmek istiyor musunuz?" Sorun, dost ve müttefik sıfatıyla müzakere konusu olacak. Şayet Türkiye filoları istemezse, bunlar, başka cephelerde kullanılmak üzere, Türkiye'de lüzumsuz yere israfa terk edilmeyecek. Müracaatın reddi halinde çok ciddi bir durum ortaya çıkacaktır, yani, Türkiye ile ittifak politikasının başarıya ulaşmadığı kanaatiyle başka tertipler alınacaktır. Türkiye iniş izni verdiği takdirde ise şimdiden hazırlığa başlamak gerekecektir. Başbakan Churchill Bulgarların Türkiye'ye karşı harekete geçmiyecekleri kanaatindedir. Almanların Bulgarlara bu yolda baskı yapmaları pek az muhtemeldir. Şayet böyle bir baskı olursa, Bulgarlar Yugoslavya'daki dokuz tümenlerini geri çekmeye mecbur kalacaklardır.

İnönü — Üç günde karşılıklı fikirlerin açıklandığını, her iki tarafın da esaslı noktalarda kendi görüşlerini korudukları hükmüne vardığını söyledi.

Churchill — Bu sözün “uyuşamadık” anlamına mı geldiğini sor-du.

Menemencioğlu — Bu görüşü tasdik etti.

İnönü — Türk tarafının, pratik olarak, işleri evvela bir hazırlık devresi, sonra da etkili işbirliği dönemi şeklinde iki safhada mütalaa ettiğini, halbuki, Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği bu plandan İngiliz tarafının hazırlık dönemini uçak yardımı olarak saydığı manasını çıkardığını belirtti.

Churchill — Bu telakkiye sebep olarak karadan istilayı ciddi saymamakta bulunduğunu gösterdi.

İnönü — Diğer çeşitli yardımlar evvel ve sonra imkân dışı görülmüyor.

Churchill — Yardımı en yüksek ölçüde arzuya değer sayıyor.

İnönü — Fakat icraata geçmek için diğer hazırlıklara lüzum olduğu kabul edilmemektedir.

Churchill — Şayet Türk ordusunun donatılması hazırlık devresi içinde kabul edilirse, bunun, Türkiye'nin harbe girmeyeceği manasına geleceğini, yani fırsatın kaçacağını, Türk Genelkurmayını tatmin için seneler, yani uzun aylar gerektiğini, o ana kadar Türkiye'den beklenen hizmetin değerini kaybedeceğini ileri sürdü.

İnönü — (Sözüne devamla) Buna sebep Alman ordusunun kuvvetini ve faaliyetini değerlendirmekte iki taraf arasında görülen fark olduğunu, yani İngiliz görüşünün Almanların Türkiye'ye fazla zarar veremeyeceği şeklinde belirdiğini söyledi.

Churchill — Almanya'nın karadan zararı olmayacağını, fakat Türkiye'nin havadan yıkımlara maruz kalmasını muhtemel gördüğünü kabul etti.

İnönü — Harpte her türlü riski muhtemel görüyor ve durumu şöyle tarif ediyor:

Almanlar Türkiye'nin etrafını Kırım'dan Rodos'a kadar sarmışlardır. Hem ihtiyat, hem de taze kuvvetleri vardır. Almanya Türkiye'ye hücum edebilir. Bu durumda Türkiye hazırlıksız kalırsa büyük tehlikelerle karşılaşır. Türkiye'nin diğer bir zayıf noktası, ekim ayında

terhis edilen sınıfın yerini acemi erlerin almış olmasıdır. Hazırlık döneminde bu olumsuzluğu bir iki ihtiyat sınıfı ile telafi etmek zorunluluğu ortaya çıkıyor.

Churchill — Bunu gürültüsüz, patırtısız yapmak gerekiyor.

İnönü — Karşı tarafın Trakya'da kara harekâtına mani olacak kış ve çamur mevsimi henüz başlamamıştır. Bu izahlarla Türkiye'nin malzeme ve strateji ihtiyaçları anlatılmış oluyor. Kesin durumu belirtmek için mütehasısların fikrini almam gerekir. Millet Meclisinin verdiği karar ile, İngiliz devlet adamlarının istekleri arasında fark vardır. Bu nokta incelenmeye muhtaçtır. Ayrıca, siyasi sorunları da görüşmek gerekmektedir. Birkaç güne kadar Türkiye tam ve somut bir cevap verebilecektir.

Churchill — Cevap şimdi değil, 15 Şubatta gerekecektir.

İnönü — Birkaç gün içinde Türkiye'nin harbe girip girmeyeceği, veya hangi şartlar içinde girebileceği bildirilecektir.

Eden — (Churchill'e) Başkan İnönü, Millet Meclisi kararı ile Hükümet yetkileri sınırlanmış olduğundan, yeni karara ihtiyaçları olduğunu belirtiyor.

Menemencioglu — Prensip kararının çoktan verildiğini, Türkiye'nin hazırlık dönemini daha kapsamlı tarzda genel bir plan şeklinde mütalaa ettiğini, bu görüşün kabulü halinde her şeyin yoluna gireceğini, ancak "Hava akınlarına karşı koyma planı ile her şey tamam olur." görüşünün kabulüne imkân görülmediğini söyledi.

Churchill — Bu dönem esnasında her şeyin yapılacağını, fakat hava yardımının işi geciktirmemesi gerektiğini, şayet Türk Ordusunun silahlandırılması istenirse bunun uzun aylar süreceğini, o takdirde, Türkiye'nin harbe katılması meselesinin suya düşeceğini, müttefiklerin başka hedeflere yönelmeleri gerekeceğini, şayet hava filoları teklifi bir defa geri alınırsa, bunların Türkiye'ye gelmelerinin artık mümkün olamayacağını anlattı.

İnönü — İngiliz tarafının esaslı görüşünü tamamiyle anladığını söyleyerek, şöyle bir faraziye ortaya atıyor:

Türkiye 15 Şubat tarihini kabul etmiş ve uçakların inmesi kararını o zaman vermiştir. Bu varsayım İngiliz tarafının beklediği en geniş karardır. Yahut Türk tarafı İngilizleri tatmin edeceğini sandığı başka bir plan gösterir, İngiliz tarafı bununla mutabık ise işe baş-

lanacak, aksi halde, hedefler değişecek ve müttefikler Türkiye'yi bırakarak başka hedeflere yönelecekler. Bu değerlendirme doğru mu?

Churchill — Evet, bu takdirde İngiliz siyaseti tamamiyle değişip Batıya gidilecektir.

Menemencioğlu — “Bütün siyaset değiştirilecek.” deyimi ile ittifak mı kastediliyor?

Churchill — Harbe götürmeyen ittifakın kıymeti kalmayacağını, bu yüzden Balkanların düşmesi gecikeceğini, Türkiye'nin harbe girmek fırsatının da kaybolacağını, bu takdirde dost kalmağa devam etmekle beraber, tabiidir ki ittifakın zayıflayacağını ve Türkiye'nin de harbe girmemekle kazanacağı güvenlikten yoksun kalacağını belirtti.

İnönü — İngiltere ile harp esnasında ve sonrasında beraber kalmak Türkiye'nin temel politikası olduğunu, eğer bu görüş kabul ediliyorsa mutabakatı kolay gördüğünü söyledi.

Churchill — 15 Şubat tarihine kadar gizlice, fakat kuvvetli tarzda hazırlanma ve işbirliği müzakerelerinin yapılmasını yeniden önerdi, sayet Türk esas cevabı olumlu ise, bundan sonra ordunun donatımı hazırlanması ele alınacaktır. Hattâ ulaşım yollarının hava bombardımanları ile geçici olarak bozulması takdirinde bile.

Menemencioğlu — Bu sözlerin Başkan İnönü'nün ifadelerinin cevabı olup olmadığını sordu.

Eden — Hayır dedi. İngiltere'nin ittifaklarına sadık olduğunu, fakat harbe girme fırsatı kaçarsa, ittifakın da ruh ve kuvvetini kaybedeceğini ve aynı meyveleri vermesinin beklenemeyeceğini belirtti.

Churchill — Bulgaristan'ın, Rusya tarafından vaki olacak uyarıdan sonra Türkiye'ye saldıramayacağını tekrarladi.

Menemencioğlu — Daima hücumdan sözediliyor; fakat Bulgaristan'ın hücum etmemekle beraber, sadece Almanları toprağından geçirmesinin Rusya tarafından Bulgaristan'a harp ilanına yeterli olup olmayacağını sordu.

Eden — Bu soruyu Ruslara yöneltmek gerekeceğini söyledi.

Churchill — Almanların İstanbul ve İzmir'i bombalamayacaklarını temin edemiyor.

Menemencioğlu — Temin edilse de ne çıkar, sualini gülerek soruyor.

Churchill — İngiliz hava filoları Türk meydanlarında bulundukça, Almanların bombardımanları ağır ödiyeceklerini, her halde, Türkiye'nin harpten takatı tükenmiş halde çıkmayacağını, galipler arasında yer alacağını, İngiltere ile Türkiye'nin ortak yararlarına sahip olduklarını ve kendisinin de her zaman bu ortak menfaatlerin canlı kalması arzusunda bulunduğunu belirtti. (Bu sırada Churchill makina ile yazılmış bir program verdi.) Bu program üzerinde Millet Meclisi ile danışmalardan sonra, birkaç gün içinde, vakit kaybına meydan vermeden, cevap sağlanmasını rica etti.

Türk tarafının sorusu üzerine, bu kısa müddet esnasında, İngiliz mütehassıslarının Türkiye'ye gönderilmesi de kabul edildi.

Eden — Yarım ulaştırma mütehassısı iki kurmay subayının ve beş gün içinde 250'yi geçmeyecek adette küçük gruplar halinde hava alanları mütehassıslarının grup grup Türkiye'ye gönderileceklerini, aynı zamanda hava alanları malzemesinden başka, bir miktar diğer malzeme de yollanacağını, 15 Şubat tarihine kadar geçecek zamanda "58.900" malzemeyi Türk şimendiferleri vasıtasıyla, Türk Demiryolları İdaresinin işbirliği şartıyla, göndereceklerini söyledi ve şayet kabilse Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay, Hava Tümgeneral Şefik Çakmak ve bir Türk amiralinin Kahire'ye gelmelerini teklif etti.

Hava Mareşali Douglas — Altısı düşman uçaklarını havada keşfedenlerden olmak üzere 250 mütehassısı 4/5 gün içinde küçük gruplar halinde Ankara'ya göndermeyi vaadetti.

Ve bu suretle görüşmeler sona erdi.

* * *

Başkan İnönü ve refakatindeki heyet Türkiye'ye avdet etti. Birkaç gün sonra, Hava Mareşali Sir John Linnel başkanlığında küçük bir heyet, Kahire'de verilen karar gereğince, Ankara'ya geldi. Evvela mütehassıslar arasında konuşmalar, sonra da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay başkanlığında geniş ölçülü heyetler arasında uzun ve esaslı müzakereler yapıldı. Bu son askeri müzakereye Dışişleri Bakanlığında Feridun Cemal Erkin memur edildi. Kahire temaslarında, karşılıklı tarafların, kendileri için önemli sayılan sebeplerle aynı lisani konuşmadıkları açıkça belirmişti. Ankara'da müzakereler yine aynı engele çarptı. Türk tarafı harbe katılmayı kabul ediyor,

fakat kesin askeri kararı yeterli hazırlığa ve bu hazırlığın tatmin edici tarzda tamamlanması anına bırakıyordu. İngiliz tarafı ise 15 Şubat tarihinde sağlanacak hazırlıkla yetinilerek, o tarihte kesinlikle uçakların alanlarımıza inmesi hususunda ısrar ediyordu. İngilizlerin bu ısrarı şüphesiz askeri hedeflerin elde edilmesini amaçlayan zorunlu sebeplere dayanmakta idi. Fakat Türkiye, askeri hazırlık ve güvenlikten ziyade siyasi gerekçeye bağlı ve harbe katılma gibi milletimizin kaderini ilgilendiren belirli bir tarihe dayanan bir karara katılamazdı. Bu yüzden İngiliz heyeti müzakereleri çıkmaz içinde bırakarak Londra'ya göndü.

Temasın kesilmesini izleyen safhalar hakkında "Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" başlıklı eserde ayrıntılı izahlar verildiği için, Kahire temaları ile sınırlı bu incelemenin çerçevesini aşan gelecek olay ve hususlara burada ayrıca yer verilmemiştir.

XVI. YÜZYILDA TAŞRALI BİR TÜRK EFENDİ EVİ

Yazan: FEKETE LAJOS

Çeviren: M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Onu taşralı olarak tanımlamam uzun müddet başkentten uzak hudut boyundaki bir eyaletin merkezinde, Budin'de yaşamış ve burada ölmüş olmasındandır; efendi dememin sebebi de, ölümünde bile Çelebi yani Ali Çelebi denilmesindedir.

Çelebi sözü, rütbe, derece adlandırması olarak. XV. yüzyılda, ezcümle Timur'a esir düşen Sultan Bayezid'in oğullarının, yâni Osmanlı hanedanı şehzadelerinin sıfatı idi, fakat bir buçuk yüzyıl zarfında, kelime Macaristan'a gelinceye kadar, eski anlamından çok şey kaybetmişti. XVI. yüzyıl ortasında bu kelimeye taşra defterdarının, onun memurunun, hattâ Türk tacirinin adı yanında rastlanır; münhasıran yüksek memuriyetlere bağlanmaksızın, yazı bilen, edebiyattan anlayan kimseleri işaret ediyordu. Ali adına eklenmesi de nadir değildi; meselâ 1543 de Bursa'da ölmüş bulunan şair ve mütercim, Vâsi Alisi'nin adı da Ali Çelebi idi. 1550 sıralarında Budin defterdarını da Ali Çelebi olarak görüyoruz. Ancak, aynı devirde bu iki kişiyi birbirinden ayıracak sıfatlar kullanılmaksızın, Ali Çelebi demediklerini farzetmemiz gerekir, zira, özellikle aynı resmî dairede bir karışıklığa neden olurdu.

Evi ve yaşayışına göz gezdirmeyi düşündüğümüz Ali Çelebi 1587 sonlarında öldü ve ölümünden önceki 20 sene boyunca, az sayıdaki belgelerimizde çok kez rol oynamaktadır. İlk defa onun adı 1569 da bir tereke listesinde geçmektedir. O sene Budin'de Hacı Ahmed adında Şam'lı bir tacir ölmüştü ve terekesi resmen yazılmış, bir defter hazırlanmıştı. Bu defterin son kısmında Ali Çelebi; bir zamanlar İstanbul'da yaşayan, bu sırada kasap olarak adı geçen müteveffadan eskiden ödünç aldığı meblağı (3150 akçe) ödemiş bir kimse gibi zikredilmektedir¹. Dört sene sonra, 1573 de Ali Çelebi gümrük ruz-

¹ Viyana Nat. - Bibl.deki yazma belge Türkçe defter Gustav Flügel kısaca tanıtılmaktadır. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k.-Hofbibliothek zu Wien, Wien 1865, nu 1403 - gerek bu belgenin gerek aşağıda sözü

nâme defterinde rençber, yani bir tacir olarak kaydedilmiştir, iki seferde 300 ve 150 forint değerindeki malı gümrükten geçirmiştir².

Altı ve yedi yıl sonra, 1579 ve 1580 de Budin'de "emin-i tezkerehâ-i timarhâ" görevini yapmaktadır ve bu sıfatla hazine-i âmire'ye resmî paraları teslim etmişti³. (bu belgeye Kaldy - Nagy Gyula dikkatimi çekmiştir ki, kendisi bu malî ruznameyi yayına hazırlamıştır). 1581 başında Ali Çelebi Efendi Budin kadısı ve vilâyet muharriri olarak Peşte nahiyesinde bazı muhalledatı tesbit etmişti⁴. 1587 sonunda bir timar icmal defterinde onun adı ile karşılaşılıyor; Bu kayıta "Ali Çelebi'nin hesabı bununla son buldu" denilmektedir⁵. Bu icmal defteri timarların belirli işlerini sancaklara göre toplu bir şekilde gösteriyor ve Budin sancağından sonraki iki bölümde Estergon ve Fehérvár sancakları ile ilgili kayıta o günkü tarih ile birlikte evvelki gibi "Ali Çelebi'nin hesabı burada son buldu" cümlesi yazılıdır.

Bir ay sonra, 15 Ocak 1588 de son olarak Ali Çelebi adını okuyoruz; bu defa kendi muhalledatı için hazırlanmış defterde adı geçmektedir⁶. Bu envanter onu bir zeamet tasarruf eden zaîm olarak tanımlıyor ki, böyle bir dirlik yararlık gösteren sipahilere verildiği gibi, Türk maliyesinde çalışan görevlilerin istihkakları için de tahsis edilirdi.

Türk toplumu ile ilgili konularda bilgilerimiz o kadar yetersiz ve Macaristan'daki Türk hâkimiyetinin ilk nesillerinde bir kısım Türklerin kariyerlerinin seyri o derece karmaşıktır ki, bu hususta bir karara varmak güçtür; yâni, bu iki - üç senede bir vukubulan çeşitli meslekleri ve durumları (İstanbul kökenli, Budin'de kasap, Budin kadısı ve il muharriri, dirlik sahibi, maliye muhasebecisi) birbirinden ayırmak mı gerekir, yoksa, bütün bunları bir şahsa mal etmeye, hakkımız var mı? ve yine farzedebilir miyiz ki, Budin muhasebeciliğinde 18 yıl boyunca sadece tek bir Ali Çelebi mi vazife gördü? Şimdiki halde, çeşitli görevlerde rol oynayan Ali Çelebi'nin aynı şahıs olduğu şüphesizdir ve buna

---

edilecek diğer belgelerin mikrofilmleri Macar Devlet Arşivinde, fotokopileri ise ELTE Felsefe Fakültesi Türkoloji Enstitüsünde bulunmaktadır.

² G. Flügel, No. 1356. Bu ruznamenin yayın çalışmaları yapılmaktadır.

³ Leipzig, Stadtische Bibliothek, Türkçe yazmalar, No. 360.

⁴ Aynı yerde.

⁵ G. Flügel, No. 1381.

⁶ G. Flügel, No. 1401. Defterin başlığı şöyledir: "Defter-i muhalledat-ı merhum Ali Çelebi' an zu'amâ el - müteveffâ der Budun el - vâki fî 15 safer sene 996" Budin'de ölen Zeamet tasarruf eden Ali Çelebi muhalledatı (15 Ocak 1588).

göre Ali Çelebi'nin hayat hikâyesini şöylece özetleyebiliriz: Ali Çelebi İstanbul kökenlidir. Kanunî Sultan Süleyman fütuhâtını izleyerek 1569 dan az önce Budin'e gelmiştir; zira, o seneki kayıtlarda "eskiden İstanbul'da sakin idi" diye bahsedilmektedir. Budin eyaletinde bu sıralarda Türk devlet idaresinin ilk zamanlarında memleketin yarısının bütün toprak gelirleri, yönetim şekli birdenbire değişmeye, dağılmaya başladı ve Osmanlı hanedanına hizmet eden bir çokları bu paylaşmada hak iddia ettiler ve kazandılar. O, Ali Çelebi, önceleri kasap ve tacir idi, fakat bu mesleklerde de Çelebi, yâni tahsil görmüş ve okuma yazma bilen birisi niteliğinde görünmektedir. Daha sonra sipahilere mahsus dirlik sahibi oldu, önce küçük bir timar, sonra daha büyük bir dirlik, zeamet elde etti ki, bu türlü bütünü Macar arazisinde sadece 100-200 kadar vardı. Ve bu dirlik orta dereceli bir memuriyetin karşılığı idi, yahut tersine önce resmî vazifeye geldi sonra bunun karşılığında para (ulûfe) yerine zeamet sahibi oldu. O halde aynı zamanda sipahi ve yazı işlerinde çalışan bir memur, para işlerine bakan muhasebeci idi ve öldüğü zaman onun terekesi için hazırlanan muhalledat defteri tıpkı onun adı ile ilk defa karşılaştığımız zamanki gibi görünüyordu.

Bu tereke defteri kuru, ruhsuz eşya sıralaması, fakat, o devir Türk maddî kültürünün tanınmasının değerli bir kaynağı ve Türk idare hayatında sık sık raslanan yazılı bir üründür.

Türk idare sisteminde, ölümlerin bıraktıkları varlıklarını, eğer vârisler arasından birisi uzakta veya küçük yaşta ise, vârislerin menfaatlerini korumak için, resmî olarak bir defter halinde (muhalledat defteri) tesbit etmek gerekiyordu; bundan başka, eğer ölmüş adam hazine işlerinde ve hizmetlerinde çalışmışsa, hazine menfaatlerini güvence altına almak düşüncesiyle bu iş yapıldı. Ali Çelebi muhalledat defteri de böyle bir şer'î ve hukukî ihtiyacı ile 15, 17, 18 Ocak 1588 de, Pazartesi, Çarşamba ve Perşembe günlerinde vücuda gelmişti (hicrî tarih ile 15, 17, 18 Safer 996).

Bu muhalledat defteri 16 sahifeden ve 584 kalem eşyadan mürekkeptir (bir kaç yerde sıralama belirsizdi).

Bu eşyalar kısmen aslî şekilleri ile gruplaştırılmışlardır: bir çok elbise cinsinden, silâh, kitap, mutfak ve kilere ait eşyalar birbiri yanında sıralanmıştır; fakat bu gruplaşmalardan ayrı olanlara da rastlıyoruz. Zira, en son ele geçen eşyalar önceki gruplara aittirler. Bazı kalemlerde eşyanın ayrıntılı niteliği belirtiliyor, meselâ ceket,

palto gibi giyeceklerde ne renkte, nasıl bir kumaştan yapıldığı, astarı neden olduğu, nasıl bir düğmesi, üstünde kürk olup olmadığı kaydedilmiştir; başka kalemler daha az açıklmalıdır.

Bu muhallefat defteri evdeki bütün eşyayı tamamiyle göstermiyor, ev eşyası olarak her yerde rastlanan bir çok eşya noksandır. Bugünkü hali ile belki de bir parçası yırtılmıştır; mümkündür ki, Salı günkü envanter kaybolmuştur. Fakat bu etüde esas olan fotokopi suretinden bunu anlamak mümkün değildir. Bu fotokopi suretinin başka bir eksiği de satırların sonu bir kaç yerde okunamaz durumda olmasıdır.

Bu muhallefat defteri⁷, eyâletlerdeki bir Türk efendisinin, XVI. yüzyılda Budin’de yaşayan bir Çelebi’nin evinin nasıl olduğu, bu evde ne gibi eşyaları, nasıl döşenmiş bulunduğu, elbiseleri, Çelebinin evinde ne ile meşgul olduğu, nasıl vakit geçirdiği konularını tesbit etmemize yarayan bir kaynak niteliğindedir. Ali Çelebi’yi uyandırdığı, başından arakıyyesini, kendini yorganın altından çıkardığı bir sırada bulduğumuzu düşünelim. Yattığı yeri muhallefat defteri bildirmiyor. (benzer envanterlerde sedir adı geçer ki, bu, alçak ayaklar üzerinde yapılmış yatacak bir yerdi, mutat üzere pamuk şilte idi), fakat arakıyyelerini ve yorganlarını sıra ile kaydediyor. Arakıyye aslında “teri tutan”, sıkıca başa geçen ince bir takye, Türklerce genellikle kullanılan bir giysi idi ve gündüz de giyilirdi. Daha fakir evlerde de rastlanırdı, Ali Çelebi ise onları serbestçe değiştirebilirdi. On arakıyyesi vardı, bunlardan dördü beyaz renkli idi, üç tanesi çuhadan yapılmıştı, diğer ikisi sof denilen kumaştandı, onuncusu, neden yapıldığı belirtilmeden, eski olarak işaret olunmuştur. Yorganları da boldu; üç velençe denilen örtüsü vardı, bunlardan biri acem yapısı, ikisi selânik denilen cinsten idi ve bir çok yemeni denilen kumaş parçaları kayıtlıdır ki, bunlar hem yorgan gibi üste örtülüyor hem de masa örtüsü gibi kullanılıyordu. Günlük yaşamına el ayak yıkaması ile, yani İslâm dininin emrettiği abdest almakla başlardı ve sonra bir köşeye özel seccadesini sererek sabah namazını kılardı. Ali Çelebi devrinde dinin emri yaşayan bir kanun idi ve bunun yerine getirilmesini devlet ve toplum aynı şekilde talep ederdi.

⁷ Bu defterden bir kısım parçaları Velies Antal Macar tercümesinde yayınlamıştı: A magyarországi török kincstári defterek, Budapest 1890, II. 654. Bu neşir şekline temas etmiyorum.

Bu yedi Mısır seccadesi Ali Çelebi'nin evinde herhangi bir süs ve keyif için değil, günde beş kez tekrarlanan ibadet için, bu evin bütün üyelerinin kibleye dönerek secdeye varması için kullanılırdı. Evde ayaklarına işlemeli ev papucu (mestce-i münakkaş), eğer evden çıkarsa sokak pabucu (papuş) giyerdi; bu sonuncu deriden yapılmış, alçak ökçeli, sivri uçlu idi. Evde her zaman ev terliği ile dolaşır, eğer halı üzerine basarsa onu da ayağından çıkarırdı; iki sokak papuçu, iki tane de evde giyilen papuç (terlik) bulunuyordu.

Dinî vecibelerin sevki ile yıkanmak istediği zaman kaplıcalardan birine giderdi; yıkanmak için gerekli olan şeyleri, ayak altına serilen döşeme (döşeme-i hamam), hamamda giyilen nalın (na'lin), hamam kesesi, peştemal, hamam bornozu (makrama-i hamam), sabun, sırt kaşımaya mahsus abanozdan yapılmış kaşağı gibi hamam takımlarını, hizmetçi taşırdı beraberinde, hamam kesesi ile sırtını keseletirdi. Altı tane hamam bornozu vardı, bunlardan biri ipek işlemeli ketenden idi, her zaman kokulu sabun (sabun-ı miskiy) kullanırdı; muhallefat defterinde bunlardan bir yerde 3 parça, başka bir yerde 56 parça kayıtlıdır. Havluların sayısını hesaplamak güçtür, bunlar detsmâl, peştemâl adları ile çeşitli yerlerde on kez, onbeş kez zikredilmiştir. Bir tane kırmızı kristal ayna (âyine-i billûr, surh) vardı; başka bir tanesinin altın yaldızlı çerçevesi belirtilmektedir. Taranmada dört taraktan (şâne) birini seçebilirdi; bunlardan biri siyah abanoz ağacından (şâne-i abanos-i siyah) idi. Onun devrinde sakal tarağı her halde âdet değildi. Toplumda mevki sahibi olan kimseler o asırda sakallı idiler, Osmanlı şehzadeleri, meselâ, tahta cülûs ettikten sonra artık hiç traş olmazlardı. Bununla beraber, Ali Çelebi'nin ölümünden sonra terekesinde beş acem usturası (ustura-i acem) ve bir tane (bileği-i acem) bulundu; belki bunlar gençlik çağının eşyaları idiler, ya da başka bir maksatla kullanılıyordu. Tuvaletinin asıl tamamlayıcısı kokulu suları idi. Kokulu suların zengin çeşitleri vardı; âb-ı buhur iki şişede, gül - suyu bir çanakta ve bir şişede, gül - yağı bir şişede, kolonya suyu iki şişede - ki onun zamanında da adı kolonya idi-, büyük bir parça misk, hattâ bunun öğütülmesine mahsus ince mermerden yapılmış misk değirmeni görülmektedir. Kötü kokuları yok etmek için bu çeşitli güzel kokuları seçebiliyordu. Güzelleştirmeğe yarayan kaş rastığı için kolonya (kolonya-i rastikî) ve çin kınası (lûgat kitapları kınayı Arabistan bitkisi gibi tanırlar), bir hokkada tutuluyordu.

Kınanın kurutulmuş tozunu kadınlar tırnaklarına ve el ayalarına yakarlar, yaşlı erkekler ise sakal boyası olarak kullanırlardı.

Giyimde elbiselerinin seçiminde düşünmesi gereken şey, askerî belki de zırhlı asker kıyafeti, ya da sivil giyinmek mi söz konusu olduğu idi: altı gömleği arasından buna göre, zırh altına uygun olan kırmızı bogasi kumaşından gömleği ya da başka birini giyerlerdi.

Pantolonunu da, diğer elbise takımlarına, daha doğrusu mevsime göre seçiyordu. Pantolonları şalvar ve çakşır adları ile kaydedilmiş görüyoruz. Biri belde ve topuk kemiğinde sıkıca vücuda yapışan cinsten, başka biri daha kısa, muhtemelen dizin altına kadar gelen ve orada daralan bir cins pantolon idi. Her iki kelime de değerli bir elbise parçasına delâlet eder ki, orta halli kimselerde bile süslü olabilirdi ve belki de babadan oğula ve toruna intikal ederdi. Nadiren, bayram günlerinde giyilirdi. Ali Çelebi'nin bu tür elbiseleri de ayrı bir işlemeli bohçada tutuluyordu.

Genellikle bir çok eşya yanında, 15-20 yerde herhangi bir elbisenin işlemeli bohça veya yemeni içinde saklandığı hakkında kayıt görüyoruz. Şalvar olarak Çelebi'nin bir kırmızı skarlat kumaşından yapılmış pantolonu, mısır peştemalı ile birlikte ele geçti, çakşır olarak da altı tane bulundu. Bu çakşırılar arasında biri beyaz bezden, biri kırmızı hind bezinden, üç tanesi leylak rengi ve kırmızı kemha kumaşından (Macar dilinin o zaman Türkçeden aldığı kelime = Kamuka idi) ve leylak rengi ya da kırmızı skarlat kumaşından yapılmıştı.

Pantolon uçkur veya miyân - bend denilen kuşakla bele bağlanırdı. Uçkur adı taşıyan kuşak olarak tor denilen kumaştan yapılmış iki tane görülmektedir; bunlardan biri sarı, öteki mavi renkli idi. Miyân-bend adlı kuşak ise on taneden fazla idi. Bunlardan ikisi leylak renginde ipekten, biri beyaz hind ipeğinden yapılmıştı, bir tane beyaz - alaca hind kumaşından, diğer bir miyân - bend aynı zamanda önlük gibi kullanılıyordu. Bir tane alelâde deve tüyünden, bir diğeri yine deve tüyünden, fakat çizgileri gümüşlü, ya da gümüş renkli idi, üç miyân - bend beyaz tülde, kenarları ipek işlemeli idi. Gene bir alaca renkli, ve bir deve tüyünden belbağı vardı ki, bu sonuncu aynı zamanda kılıç kuşağı vazifesini görüyordu.

Ali Çelebi metrukâtı arasında, bugün ceket veya zıbın denebilecek elbiseler 5-6 ad ile çok sayıda mevcuttu. Bir türlü sü minten (mintan) idi ki, yeleş benzeyen kolsuz bir cins elbiseden terekeyi yazanlar

üç tane buldular; biri beyaz atlastandı ve siyah tavşan derisi ile kaplanmıştı, diğer iki tane nimtene-i ferâce adı ile leylak ve bej renginde idiler.

Yenhâ adı ile rastlanan, belki de mintanın kolları olarak onu tamamliyordu.

Ceketin diğer bir türüsü zıbın (Macarca zubbony sözünden alınma) idi; kırmızı çuhadan bir yeni bir eski, bir tane de beyaz kumaştan zıbın kayıtlı idi defterde...

Ceketin diğer bir türü dolama idi (Macarca dolmány sözü buradan gelir), muhallefat defteri bu adı ile 12 elbiseyi kaydediyor. Bunlar arasından ikisi atlastan yapılmıştı ve dolama-i Rumeli diye tanımlanmıştı; dört tanesi beyaz ve yeşil çuhadan, diğer dört tane menzelâvî⁸ denilen kemha kumaşından idi, birisinin astarı kırmızı tafta idi.

Büyükçe bir palto üzerine giyilebilecek gibi olan kebe adlı kısa elbiseden iki tane vardı; birisi açıkça Bulgaristan'daki Yanbolu'da yapıldığı için Yanbolu denilen cinstendi ki, bu türlü bir giysi hemen hemen bütün muhallefat defterlerinde görülebilir ve herkesin giydiği bir şeydi; diğeri Erdel beyaz kebesi (kebe-i Erdel, beyaz) idi, bu belki de abadan yapılmış bir yelecti.

Yağmurlu bir hava için ayrı bir giysi bârânî vardı. Bu cinsten iki tane kayıtlıdır. Biri kırmızı skarlat çuhadan yapılmıştı, deniz hayvanları kabuğundan (şir mâhî) yapılmış düğmelerle; diğeri leylak rengi çuhadan yapılmış eskice idi.

Daha başka bir giysi türü abâyî idi. Kadifeden ve altınla işlenmiş bir tane ile tülbentten yapılmış diğer bir tanesi Ali Çelebi metrûkâtında görülmektedir.

Kürdî denilen giysiden de iki tane vardı, biri siyah, diğeri leylâk rengi çuhadan idi. En ziyade ferace denilen giysiyi giyerdi. Ferace

⁸ Bu kelimenin anlamını Arap dünyasında buluyoruz. Edward William Lane: Sitten und gebrauche der heutigen Ägypter (çeviren J. Th Zenker) Leipzig 1852, III. 71.1 bir şeyhten bahseder, bu şeyh müridleri üzerinde o kadar heyecan uyardırmıştı ki, şeyhin atı önünde hepsi secdeye kapanır, şeyh merasimle üzerlerinden atı ile geçtiği vakit hiç bir acı duymazlardı. Bu şeyhin adı Seyyid Muhammed el - Menzelâvî idi. Bu makaledeki bazı meselelerin aydınlatılması için bu eserden istifade ettim, bundan başka Charles White, Drei Jahre in Constantinopel oder Sitten und Einrichtungen der Türken (çeviren Gottlah Fink) Stuttgart, 1846 adlı eser.

hemen hemen yere kadar uzanan, kaftana benzeyen uzun kollu, turnaklara kadar kesilmiş bir giysi idi. Bu, Ali Çelebi'nin de dahil bulunduğu tahsil görmüş insanların giysisi idi. Bu türden hepsi 23 tane görülmektedir defterde. ., bunların büyük bir kısmı kırmızı renkte çuhadan, daha az yeşil, leylâk rengi, siyah çuhadan, bir tanesi de Macar karaziasından idi. Feraceler renkli atlas ipek ile dikilmiş kemha denilen kumaş ile taft astar ile astarlanmıştı, yakası kürklü veya içi samur, sansar ya da tavşan kürkü ile kaplanmıştı. Biri, çaprast denilen gümüş kaplamalı kancalarla bezenmişti. Ali Çelebi, bir çok Türkün yaptığı gibi, cebinde mendil, makrama bulundurmaya âdet edinmişti. Türkler makramayı bir çok yerde kullanırlardı; elbiseyi, pek çok ufak tefek şeyi makramaya koyarak saklamayı severlerdi ve bir hediyeyi ancak makrama içinde vermek gerekirdi; fakat berberler, yiyecek satanlar ve başka erkeklere mahsus işleri yapanların beyaz alacalı çizgili önlükleri, kadınların başörtüleri, cepteki mendil de makrama adını taşırdı. Silahtar tarihinde okuduğumuza göre iki dost, olgun yaşta sakallı iki kişi, rakipleri olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana bozgunundan sonra, katledildiğini, böylece ondan kurtulduklarını öğrendikleri vakit ceplerinden makramalarını çıkarmışlar, odada döne döne oynamışlardı⁹; Ali Çelebi'nin terekesinde çok sayıda makrama ele geçti, defterde yemeni, hindi diye kayıtlıdır ki, bu, bunların Yemen ve Hint ile ilgili olmalarından, bu memleketlere ait malzeme ile yapıldıklarına veya işlendiklerine delâlet etse gerektir.

Kürkü sadece bir tane idi, siyah renkte idi, başkaca tarif edilmemiştir. Kürk'e mahsus ayrıca şalları vardı, bunlar bohçada saklanırlardı.

Ali Çelebi'nin evinde başına örttüğü serpuşları da çoktu, o devir zevkine göre giyinirdi. Doğu milletleri çok defa başlarına giydikleri serpuşa göre adlandırılmışlardı. Kızıl - baş, Yeşil - baş, hattâ açık - baş, daha başka Kara - kalpak, siyah - külâhân (kara külâhlılar = ermeni papasları) v.s. ve kavukları daima büyük saygı ile korurlardı, evde bile ayrı bir yere koymayı âdet etmişlerdi ki, buraya pek bir şey koymazlardı. E. W. Lane geçen yüzyılın başında şu olayı kaydetmektedir: Kahire'de sokakta bir katırın bir hocayı yere attığı zaman sokakta, bulunanlar "sarığa yazık oldu, sarık oradadır" diye bağır-

⁹ Silahtar tarihi, II. 119, İstanbul 1928.

muşlar, hoca da hiddetle onlara dönerek sarığa acımayın bana acıyın demişti¹⁰. Türkler başlarına giydikleri serpuşun pek çok çeşitlerini kullandılar ve Ali Çelebi'nin tereksi arasında muhtelif yerlerde ve çeşitli adlarda 15 kavuk bulundu. Bunların içinde bir tane çuhadan yapılmış kızıl kavuk, üç tane destâr (sarık) için kavuk, bir tane börk, üç tane destarlı börk, iki tane yeni olarak kaydedilen destâr – ki biri kandeharî diye diğeri kenarları dantelli olarak belirtilmiştir – iki tane kullanılmış destâr. İki tane silindir şeklinde, merasimlerde giyilen uzun mücevveze kavuk, içlerinde uygun olanlarla giyilecek beş tane altın yaldızlı “şâh destâr”, belki miğfer gibi bir şey üzerindeki süs niteliği taşıyordu.

Eğer askerî bir kıyafet taşınması gerekiyorsa buna uygun giysiler, bu arada böyle bir çizme (kefş) giymek âdeti; muhallelat defterinde, bir çift kırmızı bir çift sarı deriden yapılmış iki çift çizme ile bunlar için dört çift mahmuz kaydedilmişti ki, bunlardan bir çift altın kaplama, dört çift çizme üzerine giyilen şermuze idi. Meninszky'e göre kaluçni kezâ mahmuz ile giyilirdi, bunlardan biri sarı renkli ve yeni, biri kırmızı renkli beşinci çift ise eskice idi. Elbisesinin üzerine zırh alırdı ki, bu, defterdeki kayda göre çok güzel idi ve mahfazası da vardı. Orta değerde bir zırhı daha bulunuyordu, ayrıca zırh kollukları, iki çift kol eldivenleri, bir çok kemerlerinden başka ayrıca kılıç kuşanacak ve kırmızı kadifeden yapılmış kemeri vardı. Merasimler için üç toğulgasından biri altın kaplamalı idi ve bu süslü askerî toğulgası sayılırdı ki, belki bu sebeple defterde en başta yazılmıştı.

Askerî tehzizatını silâhları tamamliyordu. Ali Çelebi'nin tereksinde bir tane talim yaptığı yay (kepâde) bir tane harp yayı (kemân), ok atışta parmağı koruyan zihgîr, bir tane gümüşle işlemeli kırmızı kadifeden yapılmış Mısır tirkeşi (tırkeş-i Mısır) ayrı bir mendile sarılı 40 ok bulundu. Ali Çelebi'nin iki tane de gümüşlü gönderli baltası (teberhâ-i simîn) iki Macar şişi (şîş-i Macarî) – biri altın kaplamalı gümüş kabzalı –, altınla ve kıymetli taşlarla kaplı bir hançeri, üç tane deriden ve bir türlü kumaştan yapılmış silah kılıfı ile topuzluk ve çok sayıda bıçağı vardı. Muhallefat defteri bunları bıçak olarak kaydediyor, ancak, kılıç kadar büyük olanları da vardı. 16 bıçak ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmişti, hepsi de tezyinatlı bir şekilde yapılmıştı. Biri mercan ağızlı altın yaldızlı bıçak, bir diğeri damarlı akik

¹⁰ Adı geçen eser, I. 30.

ve yakut kabzalı, ucunda mercanla süslenmiş altın bıçak, zümrüt başlı, sarımtırak akik kabzalı altın bıçak; balık dişi ile süslenmiş kıymetli taşlardan kabzalı emsalsiz hurma yapraklı ve zeberceddle kaplamalı bıçak, inci kabzalı ucunda lâciverd taş ile süslenmiş bıçak; gerçek zümrüt, ucunda kırmızı akik ve hurma yaprağı kabzalı büyük altın bıçak, abonoz saplı, başında kıymetli taşla süslenmiş, gümüşlü bıçak. Ayrıca üç tane sedefli altın yıldızlı Macar bıçağı da vardı. Böylece silâh olarak kullanılabilen bıçaklar başka gruplarda da görülmektedir; ezcümle bir kez üç Macar bıçağı ipek bağı ile üç aleâlde Macar bıçağı, bir tane Nemçe yapısı bıçak. Bu terekeyi yazanlar silâhlar ve bıçakların süslerini çok iyi biliyorlardı, fakat, bizim için değerli taşların vasıflarını ve kıymetlerini anlamak oldukça güçtür, zira sözlükler her bir kelimenin anlamını bir çok kıymetli taşın batı dillerindeki adı ile vermekteydiler ve çeşitli taşların anlamını aynı kelimelerle bildirmektedir. Kıymetli taşların raslanan Arap, Fars ve Türkçe adları şunlardır: Akik, yakut, kırmızı yakut, sarı yakut, lâ'l, süleymâni lâ'l, zeberced, balgam, yeşim, balgamî yeşim, zümrüt, lâciverdi, mercan. Elbisesini, kavuğunu ve silâhlarını seçip üzerine alan Ali Çelebi avlu-ya çıkabilir, atına biner ya da yaya olarak yoluna gidebilirdi. Muhalifat defterinin sonlarında cariye ve şakird zikredilmiştir, bundan başka hemen bütün benzer terekelerde görülen özel hizmetkârları da mevcuttu. Ali Çelebi'nin de böyle malları vardı. Şakird ahurda da hizmet ederdi. Ali Çelebi'nin atları da bulunuyordu, özellikle bir kır atı bir doru atı, bir esp denilen kahve renkte yük atı, bir tane beygiri vardı. Eğer herhangi bir atını eğerletirse şakird önce yumuşak kalın bir keçeyi (tecelti) atın sırtına koyardı ki, eğer onu acıtmasın. Evde hepsi 8 tecelti görüldü, 5 beyaz renkte ve 3 tane kırmızı; bu sonuncular yeni idiler. Üç esp için 14 eğer (zin) içinde seçim yapmak mümkündü, bunlar tafsilatıyla kaydedilmişlerdir: buna göre, bunları bugün bile birbirinden ayırtetmekteyiz. Bazıları kırmızı çuhadan yapılmışlardı ve Rumeli deniliyordu, bir diğeri Arap eğeri denilen gösterişli ve Rus usulüne göre hazırlanmış deriden, telâtinden yapılmıştı, bir başka gümüş kaplamalı ve altın yıldızlı takımlı eğer; 3 tane leylak rengi çuhadan yapılmıştı, diğer üç tane altın yıldızlı takımlarla gümüşlü eğer. Bir tane de palan denilen eğer vardı ki, bunu merasimlerde, resmi geçitlerde kazaskerler kullanırlardı, bu da gümüş ile kaplanmıştı.

Eğer için üzengi (rikâb) beş çift bulundu; bunlardan iki çifti macar, diğer iki çifti gümüş olarak kaydedilmiştir. Egerin öteki takımları tapkur ve kolan adları ile belirlenmişti, bunlardan altı parça mevcuttu.

Başlık adı ile dizgin bir kaç yerde kaydedilmiştir. Ali Çelebi'nin evinde mısri denilen gümüş kaplamalı bir dizgin vardı, kezâ göğüslük ve gümüş gem ile birlikte zikredilir. Göğüslük sine - bend adı ile geçmişti deftere, 15 yerde kaydedilmişti, bazıları deriden, özellikle telâtiden yapılmıştı. Ayrıca bir alınlık da vardı. Dizgin'in tamamlayıcısı gem dört yerde geçer, üçünün yanında gümüş ile kaplı olduğu yazılmıştır, diğer üçünün Nemçe yapısı ve yeni olduğu belirtilir. Dizgin ve licâm adı ile 11 parça görülür, bir üçüncü yerde 12 parça kadifeden yapılmış olarak yazılmıştır. Alelâde at takımı olarak 7 yedekdeş ve üç iştiranca denilen ip kayıtlıdır. Daha süslü at takımının bir parçası da 4 tane at nazarlığı (hamâil-i esp) idi ki, bunlardan biri gümüştendi, başkaca koruyucu gücü olduğu sanılan sarı akik taşından pazu - bend, bunların içine koruyucu dualar veya kısa kur'an âyetleri yazılıp konurdu. Bir başka gümüşten olan pâzbend de kaydedilmişti, fakat, bunun at için mi yoksa insan için mi olduğu belirtilmemiştir. Mercandan yapılmış at küpesi sadece bir süs olarak kullanılırdı.

Yük beygiri takımından olan su ile dolu tulum ve her hangi bir askerî işaret sayılabilecek kuyruklar, belki de at kuyruğu, vardı ki bunlardan terekede üç tane boyalı kuyruk bulunmuştu.

Ali Çelebi evinden yaya olarak çalıştığı daireye giderken kemerinin içine kalem ve mürekkep malzemesini (devât) alırdı, bunu da gümüşten yapılmış uzunca kutuyu yazı kalemleri, şişkin kısmına (hokka) mürekkep ile ıslak sünger için yer vardı. Üzerine silâh almazdı. Sadece sapı sedef olan bastonunu ya da tesbihini eline alırdı. Üç tesbihi vardı, bunun taneleri kokulu ağaçtan, kalembekten yapılmıştı ki, muhalifat defteri de böylece kaydediyor: Tesbih-i kalembek (Kalembek Hint okyanusunda bir adadır, burada sandal ağacının bir türüsü yetişmektedir ve bu ağacın adı da kalembek'dir) Tesbih İslâmların dua etmelerine yarar, dine bağlı bir Müslümanın hayatında vaktiyle onu çekerek her tanesine Allahın sıfatlarını zikretmesine hizmet ederdi, fakat zamanla, özellikle Türklerde, çocukların ve yetişkin adamların elinde bir oyuncak haline geldi. Yaşlı kimseler, gezerken, vakit geçirmek maksadiyle onu ellerinde çevirirlerdi ve Bu-

din Beylerbeyi, Murteza Paşa, nador Eszterházy Miklós elçisinin şikâyeti üzerine, Hatvan kadısını, kanunsuz hareketinden dolayı 500 değnek vurma cezasına çarptığı zaman, bu sayıyı tesbih tanelerini sayarak belirlemişti¹¹.

Ali Çelebi işi dolayısıyla evden uzak bulunduğu süre içinde ev halkı evi düzeltmek ve öğle, akşam yemeklerini hazırlamakla meşgul olurlardı. Cariye, önce, Ali Çelebi'nin yattığı odayı temizlerdi, sonra halılar ve ev eşyası ile meşgul olurdu. Yattığı yerde sadece yastıkları bırakırdı yerlerinde, bunlar renk renk idiler ve gündüzleri de odanın köşesinde dayalı kalırdı. Muhallefat defteri yastıkları yastık ve bâlin adları ile göstermektedir. Lugatlar bu iki kelime arasında anlam bakımından bir ayrıcalık belirtmezler, Meninsky lûgati bile – ki tereke defterimizden ancak 60-80 sene önceye aittir – bununla beraber, envanter, hemen hemen sebepsiz yere, yastıkları tesadüfen birbiri yanında sıralarken onları ayrı adlarla tanımlamaktadır. Ali Çelebi'nin birer tane kırmızı ve siyah kadifeden yastığı vardı, iki tane kırmızı çuhadan, başkaca iki tane yemenî'den bâlin diye adlandırılan değirmi veya yuvarlak eşkilde iki tane yemenî kılıfı ile, diğer iki bâlin deridendi, bunlardan biri meşin adlı deriden, diğeri telâtin denilen deriden idi. Şâde adlı eşya da büyük olasılıkla bir yastık ya da yastık kılıfı idi. Odanın döşemesine halılar serilmişti; defterde büyük bir halı (kaliçe), 8 küçük seccade, kaydedilmiş, bunlardan yedisinin Mısır yapısı olduğu belirtilmiştir; ayrıca kullanılmış bir halı daha vardı, Oğlak derisi olarak geçen şeyin de zemine döşendiği söylenebilir. Mobilya olarak rastlanan bir dolap, ve iki yerde zikredilen dolâb-ı küçük vardı; bu sonuncu iki kayıt belki de aynı şeye aittir, bir üçüncü, belki de dördüncü dolap Rus modeline göre deriden yapılmıştı (bulgarî dolap). Bir çok ufak tefek şeyi, Ali Çelebi, uzak memleketler ağacı olan sedir, abanoz, yüsrü ağacından yapılmış süslü kutusunu, hokkasını, kitaplarını, kâğıdını, yazı takımlarını belki de bunlarda saklıyordu.

Elbiseleri de üç - dört dolaba yerleştirilmişti ve onlara sığmayanlar bohça ve yemenî denilen işlemeli örtülere sarılarak sandıklara konuldu. Sandık bir çok yerde geçmektedir. Bir boyalı sandık vardı, ayrıca muhtemelen kakma kaplamalarla süslü bir çok sandık güney memleketlerinin nâdide malzemesinden yapılmıştı: sandık-ı yüsürkârî adı

¹¹ Salamon Ferene, Kèt Magyar diplomata (iki Macar diplomatı) Budapeşt 1884 212

beş kez tekrarlanmaktadır. İki tane de deri sepeti vardı ki, biri meşin denilen deriden, öteki telâtin denilen cinstendi ve bir tane de çanta. Bu, her halde küçük ve hafif bir şeydi, çünkü tülbentten idi. Destâr denilen bir kavuğun, kırışmaması için, özel askısı vardı.

Temizleme malzemesi olarak kullanılan iki fırçadan biri özellikle mücevveze denilen kavuğun temizlenmesine mahsustu ve üç tane çingene süpürgesi (çarûb-i kıptî) mevcuttu ki, bunlar pek o kadar âdi şeyler değildi, zira üçü de zarif bir kuşakla bağlanmış olarak kaydedilmişlerdi.

Ev eşyası ve araçları, defterde kaydedildiklerine göre, eksik görünmektedirler. Rastlanan alelâde eşya aşağı - yukarı şunlardır: Üç küçük sepet, bir tepsi, bir cam tepsi, 14 kullanılmış ağaç kaşık, bir kalaydan sirke tabağı, kabı ile küçük bir şişe, büyük bir sepetli şişe, büyük bir kova, bir huni, eski bir çanta, bir bakır tencere, iki Macar tuzluk, biri ağaçtan, bir kaç çanak, bir iki bardak, şişe, tabak ve bir çok safâ olarak yazılan vazo. Bunları Muhallefat defteri herhangi bir şey kabı olarak kaydediyor ve aynı şekilde büyük sayıda toprak destiyi, kavanoz ve çeşitli nitelikteki hokkayı da bu suretle belirtiyor. Hokka isimli vazodan 37 parça ele geçti; bunlardan 19 u porselen, 5 tanesi bakır, bir tane yakuttan (kıymetli bir taş türü) biri de gümüşten, bir hokka altın yıldızlı idi. Türk evlerinde çok kullanılan pek çok eşya, ocak için saçayağı, odayı ısıtmaya yarayan ve ateş koymaya mahsus mangal v.s. Muhallefat defterinde yoktur.

Önemli mutfak eşyasından biri de kafel idi. Lâtince de adı amyris kafel olan kafel çok sıcak memleket ağacıdır ve mutfakta yavaş yakılarak yemek tencerelerini tütsüleyerek pişirmeye yarardı; bu tütsülemenden güzel kokular hasıl oluyor ve bu haftalarca kalıyordu, yemeklere de etki yapıyordu.¹² Kafel kuşkusuz çok değerli bir şeydi, uzak Hindistan'dan getirtiliyordu. Envanteri yazanlar dirhemle ölçmüşler ve Ali Çelebi'nin evinde 150 dirhem bulmuşlardı.

Yemeği günlük işlerin sonuna doğru hazırlamak gerekirdi. Türklerin baş yemeği akşam yemeği idi ve mevsimin müsaadesi nisbetinde yemeklerini gün ışığında yerlerdi. Aydınlatma araçları da vardı. Ali Çelebi terekesinde üç yerde mum zikredilmişti, bir yerde iki tane kâfûri şam'-i asel'den bahis vardı, fakat bunların ışığında çok dikkat

¹² Tabakların tütsülenmesi hakkında E.W. LANE adı geçen eserinde ayrıntılı olarak bahseder I. 157

isteyen bir iş yapılamazdı. Mumlar için Macar şamdanları (şam'dân-i macarî) vardı, bunun konacağı ayrı küçük bir masa bulunurdu.

Yemek sofrasını yemekten önce zamanında hazırlamak gerekirdi. Yemek sofrasının altına alçak bir sofra ayağı konurdu, bu, süslü ve sedefli idi, bunun üzerine değirmi veya köşeli sini koyarlardı, bunun üstüne de deriden sofra örtüsü serilirdi (bu deri sofra örtüsünden evde iki tane vardı) ve yemekleri buraya dizerlerdi. Ev halkı halı üzerinde Türk usulüne göre alçak yemek sofrasının etrafına otururlardı. Sofrada peşgir kullanılırdı ki, bunlardan üç yerde kayıtlı 8 tane görüyoruz, birinde beş parça yemeni olarak kaydedilmiştir. Muhallefat defterinde yemek tabağı görmüyoruz, halbuki Budin çarşısında kolaylıkla bulmak mümkündür, zira o zamanki gümrük kayıtlarına göre su üzerinde gemide, karada arabalarda binlercesini satmaya getirtirlerdi. Yemek yemek için özellikle kaşık ve mil'aka kullanılırdı, ortadaki yemek kabından bu kaşıkla yenir ve yemek tüketilirdi. Sofra bıçağından, bir yerde mahfazaları içinde 12 tane bulundu, her halde batı malı idi, çünkü doğuda düzine 9 veya 10 olurdu; başka bir yerde 10 tane kaydedilmişti. Kuru et yemeğini bir parça ekmekle üç parmakları ile ortak kaptan alırlardı. Daima sağ elleri ile, yerlerdi, sol el onlarca da çirkin el idi (şaka dilinde hamse-i mübârek sözü ile beş parmak kastedilir, macarca "beş kollu villa"). Yemek esnasında müezzinin ezan sesi dahi onları yemekten alkoymaz, Peygamberlerin emri böyledir¹³.

Ali Çelebi'nin terekesinde sofra sinisi olarak büyük bir İznik sinisi kaydedilmiştir (Kâse tabak-i büyük an İznik) ve bir tane ağır çin porseleni (kâse tabak an fagfurî, büzürk), bir hoşaf kâsesi (tâs-ı hoşâb) büyük kapağı ile (kapak-ı büzürk), bir kaç kap, bir tanesi bronzdan, 7 İznik fincanı, 7 parça beyaz kulaksız fincan (fincân-ı Yâkûti-i beyaz) 9 parça Çin porseleninden (fincân-ı fagfurî); bu sonuncuya ait ve bizim yumurta kabına benzeyen fincan tabağı ki¹⁴, çok sıcak olan fincanı elde tutmak mümkün olsun, bunlar şimşir ağacından yapılmış ve altın yıldızlı idiler.

Bu fincanlardan Ali Çelebi ev halkının kahve içtikleri düşünülebilir; Budin gümrük muhasebe defterinde, Ali Çelebi'nin ölümünden

¹³ E. W. Lane, I. 156.

¹⁴ Bu orijinal benzeyişi son zamanlarda hem Ch. White hem de E. W. LANE'in hemen hemen birbuçuk yüzyıllık eserinde bulmuştum.

sekiz sene önce, Behram ve Ali adlarında iki Türk tâcirinin Budin'e çok miktarda kahve getirip sattıkları kayıtlıdır.

Muhallefat defteri gıda maddelerinin bir kısmı hakkında şematik bir bilgi vermektedir. Bir torbada çorba için şehriye (şa'riyye), hasır örgülü bir şişede zeytinyağı, ağaçtan yapılmış bir Macar tuzlukta masa tuzu, yüsür ağacından oyma bir sandıkta saklanan 8 kelle şeker (sükr-i bayram). Buna karşılık fasulye, mercimek, irmik, pirinç v.s. görülmemektedir, halbuki bunlar hergünkü gıda maddeleri idiler ve dolayısıyla bu evde en önemli yiyeceklerin hangileri olduğunu güçlkle tasavvur edebiliyoruz. Öte yandan yemekten sonra yenen tatlılar hakkında daha zengin bir fikir sahibi olabiliyoruz.

Çeşitli tatlılar ve reçeller defterde o kadar çok yer işgal eder ki, lûgat bilgilerimizi de arttırmaktadırlar. Reçel adlı tatlı 8 yerde geçer, 3 kavanozda kavun reçeli, üç kavanoz ayva reçeli, bir tane de helvacı kabağı reçeli, belki gül-i mükerrer, gül-i limon, gülbeşeker isimli konserveler de bu guruba giriyorlardı. İki kavanozda perverde denilen ayva konserveleri görülmektedir. Pekmez adı ile 4 kavanozda ve hokkada bir türlü ekşi vardı, daima ekşi pekmez olarak geçer, halbuki lûgat kitaplarına göre pekmez tatlı cinsindedir, kaynatılarak elde edilmiş şıradır, şekeri kıt yerlerde yemekler bununla tatlılaştırılır. Bir tür tatlının adı hamîre idi ki, öğütülmüş menekşeden elde ediliyor, kavanozda, hokkada saklanıyordu; murabba adı ile sarmısaktan, kabaktan, turptan ve tatlı portakaldan sert lezzetli kuru yemeklik yapıyorlardı. Büyük bir kavanozda güzel beyaz bal vardı. Bu envanteri bugün inceleyen biri mısır'ın anlamı üzerinde duraklar; mısır gerçi kara buğday, tatar buğdayı, mısır anlamındadır, fakat Ali Çelebi'nin evinde çoğu kez hokkada, hattâ gümüş hokkada tutulurdu ve anlaşılması güç bir şeydir ki, ister kara buğday ister mısır olsun, bu kadar değer verilmesinin sebebi ne idi?

Kavanozlarda bulundurulmuş şarap (şarap, şerbet) özel bir önem taşır, çünkü 14 kez, bir çok değişik şekilde rastlanıyor. Ali Çelebi'nin evinde dört hokkada bal şarabı, iki hokkada öğütülmüş menekşe çiçeğinden yapılmış ekşimtrak menekşe şarabı, ayrıca ballı menekşe şarabı, nilüfer şarabı bulunuyordu; bunlardan başka üç kavanozda gül şarabı, iki hokkada kırmızı gül şarabı, vişne şarabı, nar şarabı, kuru üzüm şarabı, kızılıcıktan yapılmış şarab ve limon şarabı da muhallefat defterinde görülmektedir. Şarap denilenlerin bir kısmının şerbet olması mümkündür, vişne şurubu, üzüm şurubu yerine,

insan ister istemez tahammür etmiş içkiyi, vişne şarabı ve üzüm şarabı olabileceğini düşünüyor.

Kilerlerde konserveler, marmelatlar şerbet ve şarap destileri arasında yabancı kökenli otlar, tohumlar ve bunlardan yapılmış müstahzarlar, ilâçlar da vardı. 300 dirhem baharat, nûşdârû denilen ve lûgatlere göre zehirlenmeye karşı kullanılan hazır bir ilâç olarak şerbetli ilâç, ve ferahlatıcı su (müferrih-i yakûti) görülmektedir. Üç yerde bers ve berş isimli kendir yaprağından veya karamuk yaprağından yapılmış afyonlu bir maddeyi envanterde görüyoruz ki, bu müstahzarın muhtelif çeşitleri insanı konuşmaya, şarkı söylemeye ya da oyun oynamaya sevketmekte, yahut da tersine, insanı teskin edip bir huzur vermektedir, bunun Türkçe adı kadın tuzluğu olan cinsi veya çeşidi iki yerde bir kavanozda ve bir porselen hokkada olarak kaydedilmiştir. Keza muhtelif baharatla ve şekerden yapılmış çok çeşitli harikulâde mâcûn (pâte aphrodisiaque), naneden, kestane veya meşe palamutundan, tatlı portakaldan ve zencefilden hazırlanmıştı. Zencefilin bugün sadece adı var, fakat o devirde büyük şöhreti ve değeri olabilirdi, yukarıda zikredilen gümrük defterinde uzaklardan getirilmiş baharat türleri arasında biberden sonra birinci yeri zencefil işgal etmekte idi ve Ali Çelebi'nin kilerinde de 7 hokkada saklanan zencefil mâcunu ele geçmişti. Bu gibi şeyleri meslekten yetişen mâcuncular ve aktârlar, o devrin eczacıları, hazır bir şekilde tıpkı herkesin kullandığı şeyler olarak, satarlardı ve muhalledat defterini yazanlar bunları tanyor ve isimlerini biliyorlardı; özellikle yaşlanan erkekler büyük bir umutla bunları kullanırlardı, çünkü, bazı hallerde tecrübe ve bilgi sahibi olarak, bazılarında ise istek ve arzu onlara şifalı gücü veriyordu. Belki Ali Çelebi de bizzat bu türlü mâcunları yapıyordu. Gerçekten bir ilâç kitabı, müteaddit hassas terazileri vardı; bunlardan biri eczacı terazisi idi. Mümkündür ki, yukarıda zikrettiğimiz misk değirmeni bu müstahzarların öğütülmesine yarıyordu ve bunları karıştırmaya mahsus özel küçük eczacı kaşığı (mibla) evde mevcuttu.

İlâçlar gurubunda altı şişede bulunan su da sayılabilir. Birinde zemzem, Mekke'nin kutsal suyu vardı, dinî inanç buna şifalı bir hassa izâfe etmektedir, günlük hayatta dinî anlamda bir rahatlık, bir kolaylık sağlamaktadır. Çok kez abanozdan yapılmış tarak, tesbih, misvâk gibi şeyleri zemzem suyu ile yıkamak iyi idi¹⁵, Ali Çelebi beş şişede

¹⁵ E. W. Lane III. 56.

nisan yağmuru suyunu (âb-ı nisân) saklamıştı; bu husus, tıpkı bir kelime veya deyimın lûgatlerde gösterilen karşılığının onun muhtevası karşısında tamamen anlamsız kalması, meselâ kara - buğday veya mısırın gümüş hokkada tutulması konusunda olduğu gibi, tek başına bir hâl olmadığına da örnektir.

Muhallefat defterinin bâzı kısımları Ali Çelebi'nin evinde bulunmuş paralar hakkında bilgi vermektedir. Filhakika, Ali Çelebi devletin parasına bakıyordu ve metrukâtının yazılmasının bir amacı bu paraların kaybolmaması idi. Terekede çeşitli para türleri ele geçti ki, bunlar bizzat meskûkât ilmi araştırmalarına da kıymetli katkıda bulunacak niteliktedir. Bunlar arasında Macar altını (hasene-i macarî), iki çeşit papalık altını (hasene-i kass), Osmanlı altını, Avrupa Fransız altını (hasene-i efrencî), gümüş para, tedavülden kalkmış akçe, eski şâhî, osmanî adı verilen paralar, son harzem Sultanı, Moğollara karşı savaşta 1231 de ölen Celâleddin Ekber tarafından bastırılmış 5 parça altın para (bunlar Ali Çelebi devrinde artık 350 senelik müzcelere ait paralar idiler), ayrıca bir torba guruş ve akçe "efendi mühürü ile mühürlenmiş" bir halde ki, bunu defteri yazanlar saymamışlardı. Sayılan paraların değeri akçe olarak belirtilmiş, Türk hesabına göre 114.734 akçe takriben 2000 taller değeri olduğu kaydedilmiştir (1000 yeniçerinin bir aylık ulûfesi aşağı - yukarı bu kadardı), fakat bundan ne kadarı Ali Çelebi'nin idi, bu bilinmiyor; Ali Çelebi'nin özel serveti bu belirlenmemiş meblâğ dışında, bilhassa, evinde işlenmemiş bir halde bulunan giysi malzemesinden oluşuyordu. Muhallefat defterinde bu işlenmemiş elbiselikler çuha, kumaş türlerinden önemli miktarda kaydedilmişti. Atlas kumaş 7 kalemde kırmızı, yeşil ve mavi renkte, çuha kumaş 7 kalemde leylak rengi, yeşil ve siyah renkte, kemhâ adlı ipek kumaş 3 kalemde, belirlenmemiş miktarda, kırmızı hind kumaş, ayrıca bâfte adlı kumaş yeşil renkli 10 arşın, salamander tipinde 10 arşın, kırmızı renkli 7 arşın ve bir parça moher vardı. Pantalonu için sıрма şerit, kirpâs adlı kumaş iki parçada ve iki kalemde hepsi 88 arşın, 4 ½ arşın beyaz yağmur geçirmez kumaş, sarık için gerekli ipek çeşitli yerlerde yerleştirilmişti. Bunlardan başka bir kaç bulgarî denilen Rus usulüne göre hazırlanmış kırmızı deri, tülbent örtü, hind kadifesi, âbanî tülbend ve şurada burada bazı küçük parçalar bu zenginliği tamamlayan şeylerdi; çoğunlukla bunlar hazır elbiselerin sıralamasında rastlanan kumaş neveleri idi. Muhallefat defterini düzenleyenlerin şurada burada buldukları

süslü abanoz, sedir ağacından yapılmış kutularda, ya da hokkalarda bulunan eşya kıymet bakımından, yukardakilere fazla bir şey eklemiyorlar, fakat Ali Çelebi'nin evindeki refahı kanıtliyordu. Bu türlü küçük kıymetler şunlardı: Beş parça şâh destür, belki miğfer örtüsü veya benzer baş süsü, kadın mücevheri olarak iki madenî gerdanlık (tok), biri her halde kıymetli madenden; zira zarfı da vardı; beş altın yüzük, sekiz gümüş yüzük, yaldızlı düğmeler, gümüş düğmeler, elmas ve kıymetli taşlar, şimşir bir kutuda üç gümüş baston, gümüş bâzbentler tek bir Macar kisbeti (Macar fibulası); Bir vakitler güzel olan giysilerden veya başka şeylerden kalan eksiklikler, kalıntılar, müstamel eşyalar her evde gizlenirler, zira, insan onlara karşı bilinç altında bir câzibe duyar ve onları atmaktansa görmemezlikten gelir. Ancak çarşıdan alınmış kıymetli eşyası yoktu, Macaristan'daki Türk beylerinin ağır hazineleri genellikle bulunamazdı, bütün değerli şeylerini kendileri ile birlikte taşıyabilirlerdi.

Ali Çelebi defterdarlık memuru idi ve görevi, dairedeki işinden dolayı yazı kâğıdı ve yazı takımı konusunda zengindi. Terekesinde yazı ile meşgul bir Türk adamının bütün malzemesi ortaya kondu. Ali Çelebi'nin yazı masası yoktu, Türkler yazı yazarken kâğıdı ufkî bir zemin üzerine koymazlar, sol ellerinde tutarak yazarlardı, yazı takımını önlerindeki küçük bir rahle üzerinde bulundururlardı. Terekede kâğıt muhtelif cinslerde 11 kalemde o kadar çok miktarda ele geçti ki, mutad ihtiyacı hayli geçiyordu. Bunlar çeşitli isimlerde ve türlerde kâğıtlardı: 16 parça efşânî kâğıt (belki yazı?), 22 parça devlet âbâdî kâğıt, 3 deste devletâbâdî kâğıt -bu isim o zamandan sonra ortadan kalkmış olan Hindistan şehirlerinden gelmektedir- 46 deste hind denilen beyaz kâğıt, iki kere iki deste, yâni onar parça ve birinde beş deste renkli kâğıt, mikdarı belirtilmemiş renkli kâğıt diğer üç yerde idi; bazı kâğıtlar belûdî denilen kestane renginde idi.

Ali Çelebi'nin kâğıt kesmeye mahsus makası, ayrıca başka bir makası daha vardı. Yazı kalemi kamıştı, bir yerde 30 alelâde kalem, bir başka yerde bir cedvelli kalem (kalem-i cedvel) kaydedilmiştir. (İstanbul kâtipler İran'da ve Trabzon yöresinde yetişen kamış kalemleri daha iyi buluyorlardı). Kamış kalemi kalemtraş ile kendisi keserdi. Terekesinde bu kalemtraşların çeşitli türleri bulundu. Elinin altında bir mercan saplı veya balık kabuğu saplı kalemtraş bulunduğu düşünülebilir. Uzaktaki takımları arasında 5 tane balık kabuğundan yapılmış, yakınındakilerde ise 18 ve 7 tane, nasıl olduğu belirtilme-

yen fakat alelâde olduğu anlaşılan kalemtraşı deftere kaydedilmişti. Kalemtraşları bilemeğe mahsus bir bileğisi (bileği-i kalemtraş), kamış kalemleri kesmeye yarayan üç maktâ (مقطع) vardı. Maktâ'lar, süslü olarak yapılmış, küçük, masa âleti idiler; biri abonoz ağacından, biri balık pulundan ve üçüncüsü de bakırdan olan bu maktâ'lar ucu bozulmuş olan kamış kalemleri törpülemeye veya ucunu sivirtmeye yarıyordu. Kalemî doğrudan doğruya mürekkebe batırmazdı, mürekkepli süngere ya da çuha parçasına sürerdi. Mürekkeplenmiş süngeri veya çuha parçasını gümüş bir zarfta bulundururdu, mürekkep takımı büyükçe bir şişeye (kumkuma) konurdu. Yazıyı kağıt üzerinde kurutma tozu ile kuruturdu ki, bu toz (dekka) ayrı bir kalem olarak kaydedilmiştir.

Muhallefat defterinde dört deste altın varak yazılıdır. Ali Çelebi bununla yıldız yapardı, kendi resmî dairesinde onun buna ihtiyacı yoktu, zira taşra deftarlıkları altın yıldız yapmazlardı. Ali Çelebi bunu kendi eserlerinde, el yazıları istinsahında, metinlerde tebarüz ettirmek istediği cümlelerin yazılışında, yazının süslenmesinde, sahifelerin kenarlarını çizmekte kullanırdı, bu maksatla ayrı bir mistarı (مسطر) vardı.

Ali Çelebi'nin başkaları için metin istinsahları yaptığı faraziyesine, maddî durumunun çok iyi olduğu sebebiyle, inanılmaz.

Ali Çelebi'nin bir demir pergeli (perkal'an âhen) vardı, para veya başka şeylerin ölçülmesi için bir terazisi ve bunlara gerekli ağırlık ve dirhemleri de mevcuttu. Sünger adı ile iki yerde ispone adı ile bir üçüncü yerde kayıt vardır, kamış kalemî bunun üzerinde mürekkeplemek, ya da başka bir parça ile kâğıdı hazırlamak için kullanılırdı. Bu hazırlık, kâğıdın belirli bir sertleştirici mahlûlün sürülmesi ve parlatılmasından ibaretti; parlatılmış kâğıt ve çok siyah mürekkep rengi arasında çarpıcı bir ayrılık husule gelir ve bu yazıyı hoş bir şekilde kabartırdı ki, bunu yazı ile meşgul olan kimseler çok beğenirlerdi.

Ali Çelebi defterdar muhasebecisi olduğu cihetle şüphesiz sık sık defterhâneye giderdi. Bugün Budin defterhanesinin yerini bilmiyoruz (ancak düşünülebilir ki, Türk hazine dairesi her halde kırallık maliye dairesinde bulunuyordu), ve Ali Çelebi niteliğindeki memurların resmî görevlerini münhasıran defterhanede yaptıklarını da bilmiyoruz. Öyle görünüyor ki, evlerinde de bu gibi resmî muameleleri ifa ediyorlardı; Ali Çelebi'nin metrûkâtı arasında bir çok resmî evrakın

ele geçmesinden de bunu düşünebiliyoruz. Muhallefat defterini tanzim edenler 15 kalemde defterler, ruznâmeler, kanunnâmeler, ayrıca, önemli sayıda resmî evrak buldular; bunlar tâlik, nesih, divânî ve sülüs yazı tiplerinde yazılmışlardı; o halde resmî evrak ve kadılık kuccetleri idiler. Bu resmî nitelikteki evrakdan başka, Türkiye’de yazıyı san’at seviyesine yükselten Karahisârî kaleminden çıkmış “yazının Karahisârî’dir ağartan yüzünü” bir tomar güzel yazı ele geçmişti ve Ali Çelebi’nin hattatlıkta da kendini yetiştirmek istediği farzedilebilir. Muhallefat defteri nihayet önemli sayıda kitabı sıralamaktadır. Bunlar arasında, Maliye işleri ile ilgili kanunnâmeler, raporlar, yazı koleksiyonları ve inşa mecmuaları bulunuyordu. Evdeki eşyaların tanıtılmasından şimdiye kadar, şu nokta göze çarpmaktadır ki, Hindistan, Yemen, Kandahar ve Çin adları sıfat olarak ya da menşe’ gibi, Ali Çelebi’nin eşyaları için, sanki bu yerler Ali Çelebi’nin evine herhangi bir Hıristiyan komşu memleket veya şehirden daha yakın imiş gibi sık sık geçmektedir. Bu hâl Ali Çelebi’nin kendini bambaşka bir diyar hududunda hissetmesi, onun kitaplarından ve yazılarından daha iyi anlaşılmalıdır. Kâfir yazısı ve dili sadece tek bir defa rol oynuyor terekesinde, o da, bir tomar kâğıdı sarmak, onu muhafaza etmek için kullanılmıştır. Ali Çelebi’nin çok sayıdaki kitabı, bugün Budin’den çok uzaklardaki dillerde yazılmıştı, Arapça, Farsça ve Türkçe idi ve bu üç dildeki kitaplar Arap, Fars ve Türk dünyasının bilgilerini Ali Çelebi’ye getiriyordu ve üç yerde işaret edilen Arapça ve Farsça lûgatlerinden ikisi Farsça ve biri Arapça idi; bunlar onun yardımcı kitapları idi. Ancak kitaplarının adlarından bu eserlerin hangi dilde yazılmış olduğunu anlamak her zaman mümkün olmamaktadır; zira aynı kitap adları hem aslının hem de tercümesinin adları idi; bundan başka, Türkçe kitapların da adları Arapça ve Farsça olabiliyordu. Kitaplar arasında birinci sırayı kur’an-ı kerim ve sûre-i en’âm adları ile bildirilen kur’an ve âyetleri alıyordu. Âyet-i şerif başlıklı iki kitap da bunlardan idi. Bunlar tabiatıyla Arapça idiler ve belki yağmur için olan dua kitabı (istiskanâme) ile dinî bir temizlik ve yıkanma adabından bahseden kitap olan kitâb-ı tahâret de bu türlü idiler. Farsça dilinde dinî nitelikteki Mecâlis el - uşşâk adlı kitap, Allaha karşı aşk ve muhabbet gösteren 74 tasavvuf ehlinin, şeyhlerin, hal tercümelerini ve hayatlarını tanıtılmaktadır. Türkçe olarak yazılmış bu tür kitaplar Hazret-i Muhammedin peygamberliğini isbat eden “büyük Türkçe kitap” olan Şevâhid el - nübüvve adlı kitap, 40 hadis

tercümesinden hadîs-i erba'in, Musâ peygamber tarihi, Tezkere et-evliyâ-el-İncil idiler. Bir kaç dinî mâhiyetteki eserin hangi dilde yazıldığı yalnızca adlarından anlaşılammaktadır. Bu gibi eserler, Mecma-i ricâl el-gayb, Risâle-i beyân-ı ittihâd-ı evliyâ el-kirâm, Cevâhir El-maânî el-tasavvuf'dur.

Ali Çelebi tarih kitapları da okuyordu; onun tarihe karşı ilgisini Türkçe ve Farsça yazılmış kitaplar kanıtlamaktadır. Türkçe olanlar, Tevârih-i âli Osman, Tevârih-i Türkî, İbn-i Celâl, Tarih-i Mısır adlı eserler idi. Ali Çelebi Farsça Timurlenk tarihini, Timurnâme'yi okuyordu, bu eser şüphesiz ki Zafernâme ile aynıdır, bunun hakkında şu sıralarda F. Tauer'in yaptığı bir baskı ile bilgi sahibi olmuştuk, başka bir eser Farisî tevârih adlı kitaptır ki, kataloglarda şimdiye kadar buna dair bir bilgi alamadım. Bir politik nitelikteki eserin Nasâyih al-Mülûk kitabının hangi dilde yazılmış olduğu bilinemez.

Bazı kitaplar onu bilim ve düşünce alanına sevk ediyordu. Rasad-nâme adlı bir kitap yıldızlar hakkında idi ve bu türden diğer bir eser de usturlab olarak kaydedilmişti, her hangi bir yıldızın veya ay ve gün yüksekliğini ölçmek istediği zaman bununla meseleyi çözümlüyordu. Bir tane tıp ilmi ile ilgili Türkçe kitabı, bir satranç kitabı, muammaları, tâli meselelerini ihtiva eden bir kitabı hangi dilde olduğu belirtilmeyen falnâme ve Türkçe rüya tâbirnâme ki tabı vardı. Bu son iki kitap aslında yasak kitaplardı; dinî emirler hem rüya tâbirnamesini, hem de falnâme-yi yasaklamıştı; çünkü bunlar geleceği haber veren kitaplardı, halbuki, istikbali ancak Allah bilirdi. Ancak, doğu halkları başka türlü düşünüyorlardı (rüya tâbirnamesinin bizdeki adı "Mısır" tâbirnâmesi idi ve yarım asır önce çarşılarda, vedâlaşma sıralarında çok revaçta idi); rüyâ tâbirleri ve gelecekte haber verme Türkleri yüzyıllarca esâret altında tuttu; eski kroniklere göre, hânedanın kurucusu Osman, XIII. yüzyılda rüyasında ocağının parlak istikbalini görmüştü, kezâ daha yakın zamanlarda saray tarihçisinin eserinden biliyoruz ki, XVIII. yüzyıl sonunda, o zamanki Rus - Osmanlı savaşlarında büyük Türk mağlûbiyetinden önce, saray müneccimbaşısı, yıldızların durumundan burada düşmanı mağlûp etmek için fevkalâde bir fırsat hasıl olduğunu resmen bildirmişti. Ali Çelebi'nin kitaplarının büyük bir kısmı edebiyat sahasına âitti. Kırktan fazla kitabın adlarından çok tanınmış o kadar eseri tanımaktayız ve bu kitapların büyük bir kısmı Farsça idi. Ali Çelebi'nin kitaplığında büyük Fars klasikleri bulunuyordu: Şah-

nâme'nin büyük kıt'a bir nüshası, çoklarının şarkı olarak söylediği Yusuf ve Züleyha'nın iki nüshası veya iki varyantı (müellif belirtilmemiştir), kezâ Hulâsa-i hamse adlı eserin iki nüshası veya iki varyantı; biri 1201 de ölen Nizâmî'nin eseri olduğu kayıtlıdır; 1389 da ölen Hâfız'ın iki nüshası, Nâruncât, Sevdâyî divanı, Ali Çelebi'nin adaşı, 1543 de ölen Bursalı Ali Çelebi tarafından tercüme edilmiş, Humâyunnâme, Hüsni-i Zeyl-i Âhenî, Türkî manzum-i Külli, Lâciverdî. Ali Çelebi sâdece eski klâsikleri değil çağdaşlarının eserlerini de okuyordu. Eskiden ölmüş çağdaşlar arasında Câmî (1492 de öldü) divanı, Silsilet el-Zehap adlı eser; bu sonuncu üç nüsha ya da varyant olarak, Hilâli'nin (1530 da öldü) Şâh ve derviş adlı eseri, bunun başka bir nüshası, Şâhî ve Âsafî divanı ile birlikte, doğrudan doğruya çağdaşlar arasında Bağdad'da yaşayan Fuzulî (1562 de öldü) divânı, Şabtavî (1590 sıralarında öldü)nin Şâh ve Gedâ adlı eseri. Tanınmış müellifler arasından belki on tanesinde işaret edilmişti ki, bu eserler altın yıldızlı acem cildi ile (bâ cild-i acem) cildlenmiştir; kitap cildinde de Türkler Acemleri ustaları sayıyorlardı.

Ali Çelebi'nin edebiyat kitapları arasında gazeliyat ayrı bir gurubu oluşturuyordu; bunlar kısa manzum kıt'alardı ki, Araplar İranlılar ve Türkler İslâmiyetten beri -belki daha önce de- hayâlâta dalmayı, dünyada şarap, güzellik ve aşkdan başka bir şey olmadığı ve insanın bunlardan nasibedar olup olamayacağı hususlarını düşünmeyi âdet etmişlerdi. Muhallefat defterinde gazeliyat-i Salâtin-i mâziye gazel mecmuası, Ma'âni gazelleri, ayrıca sekiz kalemde tavsifi yapılmayan sekiz cilt gazel, yine muhteviyatı belirtilmeyen 12 diğer cilt ki her halde gazel mecmuası idi- kayıtlıdır. Gazel bir edebî şekil idi ki, Ali Çelebi'yi özellikle ilgilendiriyordu ve bir kitabı da Kitâb-ı Bahrel Maârif adlı eseri ki, kezâ bir çağdaşı Kanunî Sultan Süleyman şehzâdesi Mustafa namına yazmıştı ve nazım kaidelerini öğrenmeye yarıyordu.

Bu makale, ilk zamanlarda XVI. yüzyılda taşralı bir Türk beyinin evine kısa göz gezdirmek imkânını veriyordu. Fakat metrukât listesinin büyük sayıdaki ruhsuz eşyalarının tahlili ve bir meslekdaşımız Németh Gyula ile bir çok heyecanlı tartışma sonucunda, adım adım bu Türk efendisi, bu adam da meydana çıkmıştı; zira normal olarak evini insanın kendisi yaratır ve evi de o insanın karakterini meydana koyar.

Ancak, ev de, insan da çok cepheli ve çok dallı -budaklıdır, kolaylıkla tanınmaz. Ali Çelebi'nin evi de kendisi de böyle idi. Resmî

muhallefat defterine göre, Ali Çelebi'nin işlemeli saplı kılıcını, öteki silâhlarını, büyük sayıdaki at takımlarını, altın yaldızlı üzenjisini sıra ile gördük, bunları tanımakla Ali Çelebi'nin rütbe ve derecesi olan bir asker olduğunu düşünmek mümkündür ki, böyle bir askeri o devirlerde işsiz ve ekmeksiz bırakmazlardı; kürklerle kaplı 30-40 kaftanın tasvirini sonuna kadar okuyunca onun ihtişamı sevdiği ve bunun usulünü bildiği düşünülebilirdi; destilerdeki 14 türlü şarabını tanıyınca, bu 14 eski desti de onun özelliklerine ekleniyordu. Ancak bilgilerimizin son bölümünde Ali Çelebi'nin 119 kitabını baştan sona kadar gözden geçirdiğimiz zaman, Ali Çelebi hakkında hüküm vermekte duraklıyoruz.

Ali Çelebi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, 1587 de ölmüştü, Türklerin İbrahim Müteferrika dedikleri ve Türkiye'ye matbaayı getiren Kolozsvar'lı İbrahim'den 150 sene önce gelmişti. O halde, Ali Çelebi, Türk matbaacılığının başlamasından 150 sene önce 119 tane el ile yazılmış kitaba sahipti ve 9 kadar değişik muhtevalı bir kitaplığı evinde bulunduruyordu ki, Padişahın Macaristan'daki eyaletinde böylesine belki de sadece bir iki kitaplık bulunuyordu. Bir çok kaftanı, süslü silâhları ve at takımları maddî refahını, askerî hazırlıklarını göstermektedir; kitaplarından fikrî alâkalarının çeşitli alanlarını, kültürünü ve aydın kişiliğini anlıyabiliyoruz. Kitaplarına dayanarak kültürlü bir defterdarlık memurunu, kanunnâmelerden ve emir ve fermanlardan başka Türklerin asırlar boyu geçmişini okuyan sadece zaferleri, Osmanlı sultanlarının başarılarını değil, Timurlenk savaşlarını, Osmanoğullarından bir padişahın büyük bir yenilgisini de öğrenen birisini tasavvur edebiliyoruz. Onun şahsında kültürlü bir Çelebi'yi, el yazmalarından o zaman 500 senelik bir geçmişi olan Firdevsî'yi ve çağdaşı Fuzulî'yi okuyan birisini saygı ile anıyoruz; kendisinde belki dinî bir mistik meyil tasavvur edebiliriz, o, Kur'an'ın yanında Musâ peygamber tarihini ve İncil'deki azizlerin hayatını da bulunduruyordu, dinî taharet kuralları yanında Hâfız'ın 200 senelik erotik şiirlerini de bilmek isteyen meçhul bir Türk humanistini bulduğumuzu farzedebiliriz, ve açıkça görüyoruz ki, o, lirik şiire karşı büyük bir ilgi gösteren büyük bir adamdı ve Macaristan'da XVI. yüzyıl sonlarında Türkçe gazelleri toplamıştı; o sıralarda Balassi Türk şairleri gibi, gazel stilinde güzel Macar şiirleri yazıyordu.

Pek çok kitabı, özellikle, bir çok manzum kitabı, Ali Çelebi'yi devlet memurları sırasında yükseklere çıkarıyor, onu edebiyat ve

şiiirle uğraşanlar arasına yerleştiriyordu. Bu yüzden onu yukarıda zikrettiğimiz adaşı Bursalı Ali Çelebi'den ayırt etmek gerekir ve Budinli Ali Çelebi olarak tanıtabiliriz.

Budinli Ali Çelebi'nin evi ve kişiliğini tanımak için bu makale çok mütevazi bir vasıtaadır; bunu bir müzedeki sergide teşhir edilen bir şeye, resimler ve kitaplar, kılıçlar ve kaftanları tanıtmaksızın basılmış bir rehber benzetebiliriz. Ancak, bu tanıtıcı klavuz sadece bir ilk rapor niteliğindedir; eğer yüzyılların kâğıt değirmenleri her yazıyı iyi öğütmediler ve ortadan kaldırmadırlarsa şüphesiz herhangi birisi yine Budinli Ali Çelebi'den bahsedecektir.

YAYIN HAYATIMIZDA ÖNEMLİ YERİ OLAN SARAFİM KIRAATHANESİ

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Türk Tarih Kurumu Üyesi

Daha tıbbiye sıralarında iken (1915-1921) burada yani Sultan Bayezid'de hâlen mevcut değil, Okçular Başı'nda Sarafim Efendi'nin dükkânı mevcut olduğunu duymuştum. Bu semtten her geçişimde yerini öğrenmiştim. Karşı sırasında yanyana leblebiciler ve hizasında biraz ilerde yay ve ok yapıp satan en son bir zanaatkârın vitrini boş bir dükkânını hatırlarım.

Sarafim Efendi'nin dıştan içeri gelenlerin istifadesine konan kitapların görüldüğü yoktu. Bir gün de içine girdim. Büyük odasının duvarlarının önü dolaplarla kaplı idi. Artık Sarafim de hayatta değil, gazeteler, mecmualar ve kitaplardan görmedim. Bulunduğu raflar boş duruyordu. Herhalde toptan satılarak kaldırılmış olmalı idi.

Mütakere senelerinde o zaman Şehremaneti, sonra Belediye ve birleşince Vilâyet Mektupçuluğu ile değerli yazar her çeşidiyle Maarif Tarihi ve Mecelle-i Umûr-u Belediyeleri ve diğer eserleri ve diğer ilk defa ele alınan konular üzerinde değerli eserler hazırlayıp bastıran Osman Nuri Ergin'le sık buluştuklarımızda öğrenmek istediğim yer de Sarafim Kiraathanesi idi.

Osman Ergin buranın, meşrutiyet seneleri başında sık sık devam edenlerinden. Bittabi kendi seçerek yazmağa devam ettiği bahisler üzerinde eski gazete nüshalarında araştırmalarda bulunduğu muhakkak. . Zira zamanın gazete ve mecmualarının böyle toplu bulunduğu resmî teşekküller bundan başka bir yerde henüz yok.

Bu noktadan Sarafim teferrüd ediyordu.

Buranın müşahidi sıfatıyla en kıymetli vesika, Ebüzziya Tevfik Bey merhumun mecmuaları külliyyatında bulunmaktadır. Onu bu bahsimize aynen aldık.

Kıraathane tabiri de bize ne zaman girdi, kat'i olarak bilemiyoruz. Yalnız şu var ki Esad Fuad Tugay dostumuz derlerdi ki bizim kahvehaneler İngilizlerin kulüplerine örnek olmuştur. Daha önceden onlarda yoktur. Tarihleri bizden sonradır.

Esasen müslüman Türklerde kadınlar erkeklerin buldukları yere gelemezlerdi. İlk kahvehanelerde yalnız kahveye ve tütüne meraklı olanlar bulunur. Bunun asırları bulan bir tarihi vardır. Lâkin bu, zamanları tâbiriyle bu iptilâya tutulanlar açık oldukları müddetçe devam edenleri âdeta buraları bugünkü mânaca bir nevi asrı bir kulüp mahiyetini alınca devirlerin icabına göre kışlık ve yazlık yâni kapalı bir salon ve odalı ve yanında mevsimine göre oturulabilir ağaçlı, havuzlu, setli veya setsiz kısımları da yerin genişliği nisbetinde vardı.

Buralarda daha eskiden sözleşenler buluşur, ancak konuşulur, bazan saz şairleri geçici olarak gelir veya uğrarlar.

Fakat kahvehanelerin ilk açıldığı zamanlarda halk münasebetli münasebetsiz çok defa siyaset dışı ama dedikodulara girmek için buralarda okunmak üzere bazı kitaplar da yazılmıştır. Bunlardan kısmen münasebet getirerek, "Kahvehaneler" toplamamızda buna yer vermiştik.

Her ne kadar Sarafim Kırathanesi yalnız gazeteler, mecmualar ve kitapların okunduğu bir yer olmakla beraber az oturanlar kadar saatlerce kalacaklara, bir nevi orasını istediği kadar kiralama makamında rayice göre idare edecek kırk para mukabili kahve içmek mecburiyeti konmuştu. Bunda haklıdılar; zira ayrıca para alınmaz.

Kırk para yani diğer mânaca bir kuruş da diğer geçici veya uzunca oturanların kahvehanelerin kahveye ödenen 15 veya 20 para iki misli, yâni okumakla ilgisi olmayanlara da pahalı sayılabilir. Fakat bu usulü Sarafim yıllarla sürdürmüştür. Artık buranın ananesi herkesçe anlaşılmış ve kabul edilmiştir.

Bu gibi yerlere devam eden tıpkı batıdaki kulüplerde olduğu gibi devam edenler arasında yeni tanışıklıklar olur. Buna birkaç misal verilebilir: Ebüzziya Tevfik Bey, Sadullah Paşa ile Arif Hikmet Bey'i Namık Kemal'in delâletiyle bu gibi yerlerde tanışmışlar ve dostluklarını sürdürmüşlerdir.

Yine aynı yerde Tuna Tahrirat Müdürlüğü'nden Halep Mektupçuluğuna terfian memur olan Leskofçalı İsmail Paşa - zâde şair Galip Bey'le tanışmışlardır. Güzel bir simaya sahip olan bu zat çok düzgün konuşur ve Hersekli Ârif Hikmet ayrıca Kemal ve Kâzım Bey'ler lâubali tavırlar ve sözleriyle meşhur olanlar bu yüksek huzurda ve susarak onları dinlerler. Âdeta bu samimî toplantılar hemen akademik ve ciddî konuşma ve bunları dikkatle izlemeğe dönüşür.

Leskofçalı pos bıyıklı, kumral ve gür sakallı, gözleri, bakışı şiddeti bir büyüklük verir. Gayet de iltifatçı. . Vaziyetleri azameti karşısında insan bayağı sarsılır. Güya göz önünde şair Nef'i canlanmış da Sihâm-ı Kazâ'sında bir beyit okuyormuş gibi bir haşyet hali tecelli ediyor, hissini verirmiş.

Şair Galip Bey veçhen Midhat Paşa'ya da benzermiş. Velhasıl Ebüzziya Tevfik Bey bir vakitler İstanbul'un haysiyetli ve irfanlı olanların toplantı yeri olan burası ve emsalinden diğer bir iki yerde toplananların son zamanlarını idrak edebilmiştir. Ve onun bazı bu gibi noktalara temas eden paha biçilmez yayınlarına sermaye teşkil etmiştir.

Meşrutiyet yıllarından sonra da Sarafim açık kalmıştır. Biz oradan geçerken sayılı birkaç müşterinin devamına şahit olduk.

Rahmetli Osman Ergin dostumuz ve üstadımız da geçmiş gazete koleksiyonlarında aramalarda bulunmak için sık sık buraya uğradığını söylerdi.

Sarafim'den çok sonraları Şehzadebaşı'nda Feyziye'de, Divan-yolu'nda, Firuz Ağa camiine yakın yerde, Nurosmaniye caddesinde, Eminönü'nde Valide Hanı ortasında, Beyezid'de simkeşhane yanında, Beyoğlu'nda (Cadde-i Kebir) İstiklâl caddesinde de açılan büyük kahvehanelerde de daha kibar bir yer hissini vermek üzere kiraathane denilmiş ise de bunlarda gündelik gazetelerin en çok okunanlarından bulunurdu. Amma hiçbirisi Sarafim'deki gibi değildi. Sarafim'inki âdeta zamanının gazete ve mecmua yayınlarını içine alan özel, ancak bunlara yer veren halka da açık bir enstitü mahiyetinde idi.

Burasının 125 senelik bir hayatı olmasına rağmen hakkında ancak birkaç özel kadirbilirlik nişanesi olmak üzere birkaç makaleye dayanmaktadır. Zamanında hakkında ciddi bir inceleme yapılmaması Türkiye yayınlar tarihimiz için bir noksanlık sayılabilir.

Zamanında cidden mühim bir ihtiyaca cevap vermiş ve cidden meraklılarına hizmet etmiş, memleketimizin değişik, neşriyatının tanıtılmasına yardımcı dokunmuş bu müesseselerin kurucusunu buradan faydalananların hakkında daha değişik ve istatistik mahiyetinde büyük değer kazanacak yayınların yapılmamasının ne büyük bir ziyana sebep olduğuna üzülmemek kabil değildir. Yayın tarihimize bilmeyerek büyük hizmeti dokunan devrinin Sarafim Efendi'sini de hayırla anarız. Ebüzziya Tevfik Bey:

Mecmua-i EbuZZiya. 7 Muharrem 1330 (1914), N. 127, 31 inci sene.

Mecmua-i EbuZZiya. 7 muharrem 1330 (1914), N. 127, 31. inci sene. "Kahve ve Kahvehaneler makalesinden¹ aynen:

....

Okçular başındaki uzun kahve

....

Bu kahvehane bir zamandan sonra

"Okçular başı kiraathanesi" biraz sonra

"Sarafim Kiraathanesi" diye şöhret bulmuştu.

Reşid Paşa türbesiyle karşı karşıya olan bu kahvehane merhum müşarühileyhin ya evahir-i eyyamında ve yahut onun akib-i vefatında küşad edilmiştir.

İbtidalarında müdür ve mâzulleri toplanırdı. Ceride-i Havadis'le Takvim-i Vekâyi'den ibaret olan ve biri her hafta Salı ve diğeri Perşembe günleri neşredilen bu iki varaka-i havadisi en evvel bir kahvehanede cem' ederek müşterilerinin ma'rez-i mütalâalarına arzeden müteveffa Sarafim Efendi'dir. Muahharen Tercüman-ı Ahvâl, Ruznâme ve Tasvîr-i Efkâr ile Mecmua-i Fünûn, Mir'at gibi matbuat-ı yevmiye ve mevkutenin çoğalmasıyla bu kahvehane bir Dârül-kirâc halini almıştır.

O tarihlerde bazı ufak tefek müellefat-ı ceyyide veya âsar-ı nâşenî-de tab' edildikçe bu kiraathane merkez-i bey' ve tevzi' olmak üzere ilan olduğundan müntesip veya zevkyâb-ı edep ve irfân olanların rağbeti efzâyiş bulmuştur.

Hususen Ramazan geceleri cidden bir bezm-i şi'r ü edep idi.

Namık Kemâl

Hasan Subhi

Âlî

Refik

Yusuf ve Aziz Bey'lerle

Vidinli Tevfik

¹ Bu kiraathane hakkında eski ve değerli müşahidlerimizin yazdıkları bendlerin dilini bugünkü arı dilimize çevirmeği tarihî bir müeyyideyi bozmamak için aynen aldım.

Ahmet Muhtar
Süleyman
Hacı Raşid
Said efendiler

Vidinli Tevfik Paşa ve Süleyman Paşa ve Ceride-i Askeriye muharriri Kolağası Hacı Raşid ve Said ve Kırımî Doktor Aziz Bey merhumlarla Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve muharrem makaleyi ve maarif nazırı olan Yusuf Paşa merhum alekser orada toplanırlar, edebiyattan riyaziyata, şiir ve hülyadan siyasiyat ve içtimaiyata kadar her şeyden bahsolunur. Müdavele-i efkâr ediliyor. Herkes hâdis-e-i nevşenide ve fünûn-u maarif-i ceyyideden bildiğini, duyduğunu söylerdi.

1283 (1866) Ramazanı bu kıraathanenin en parlak bir devrini teşkil veya itmam etmiştir. Bu sene âdeta bir kulüp, hem de siyasi ve içtimai bir kulüp haline inkılâp eylemişti. Hekeşçe yeni ve işitilmemiş hususat-ı medeniye ve içtimaiye üzerinde huzzarın zevk ve istifadesi tezyid ediliyordu.

İşte o ramazan gecelerinden birinde idi ki Vidinli merhum (Amerika'da bir Cemiyet zuhur etmiş, âzası ırk-ı beşeri kaldırmak taraftarlarından mürekkep imiş. Buna da insanların maişet namına bin türlü metaibe giriftar olmalarını ve hayvanat kadar herşeyi ızrar ve ifsad etmelerini esbâb-ı mücibeden olarak ityan eyliyorlarmış. İçlerinde imâl-i fikr ü mütalâaya muktedir olanlar bu müddeanın butlanını reddeden bir makale yazsın, yarın akşam okuyalım) demişti.

Kemâl, Ayetullah ve Hâlet Bey'lerin üçü de bu teklifi kabul ettiler.

Ertesi akşam teravihten sonra vuku bulan içtimada iptida Hâlet Bey makalesini kıraat eyledi ki:

Bir takım tumtrak-ı bî ma'nâ

Hem çü tablest bâtneş hâlî
kavlinin mâ sadakı idi.

Saniyen Ayetullah Bey'in makalesi okundu. Merhum maarifi garbiyeden hissedar-ı fazl u irfan olmakla bir takım muhakemât-i felsefiye ile dâvâ-yı mezkûreyi mantıken ikmal etmiş idi.

En sonra Kemâl'in¹ makalesi meydana konu ki gerek ifade, gerek mevzu itibariyle gayet parlak ve müfid olmasına binaen Tasvîr-i Efkâr'a derci orada karargîr olmuştu.

Makale aynen şöyledir:

Maarif ki her nerede ki terakki etmiştir kavaid-i mevzuarın zencir-i takyidini dağıtarak, efkâr-ı hareketinde serbest bırakmada olduğu görülmektedir².

.....

Mecmua-i Ebuzziyâ 5 Safer 1330 N. 131 31 inci sene.

Kahvehaneler makalesi devamı. Başta Kemal'in makalesi devam ediyor. Makalenin son cümlesi böyle:

“Madem ki insan vücudu abes olmaya, fenasını tasavvur bizzarure abes olur”.

İşte bu uzun kahvehane bilhassa Ramazan günleri zamanın zurefa ve erbab-ı şebabını cem'eden yegâne encümen-i ülfet idi ki bâlâdaki makale orada cereyan eden envâ-ı mebahisten bir numunedir.

Eyyam-ı sâirede ise gündüzleri erbâb-ı haysiyeti celbedebilecek esbabı câmi' olduğundan, ahâd-ı nâsdan kimse girmezdi. Evvelâ bir fincan kahveden kırk para almırdı. Bu ise zarurî idi, Çünkü pek çok olmayan müdavimleri saatlerce oturur, evrak-ı havadis mütalâasıyla vakit geçirirdiler.

Muahharen Tuna ve Bu Sene ve Fırat ve Envâr-ı Şarkıye ve Suriye gazeteleri bu kıraathaneyi merkez-i tevzi' edindiklerinden vilâyat havadisine teşne olanlar dahi buraya toplanırdı.

Giderek taşralarda bulunanlara İstanbul gazeteleri ve matbûat-ı ceyyide sipariş ve irsâline vesatet eylemesiyle kıraathane cidden mühim bir şekil almış ve Abdülhamid'in mebd-i istibdadına kadar devam eylemiştir.

Ahmet Rasim'in zamanı ifadesiyle aynen:

“..... Okçularbaşı'ndaki kıraathanesiyle bizde ilk defa bir faydalı müessese vucuda getirmiş olan müteveffa (Sarafim) de gazete koleksiyonculuğu ile şöhet almıştı.

¹ Namık Kemal.

² S. 49. Aynen almadık. Oraya başvurulabilir.

(Kirkor) kitaphanesi ki bilâhare (Asır) namını almış idi, burada da Abdülaziz Han devrini takibeden ilk senelerden sonra münteşir-i âsar bulunuyordu. Cüz cüz çıkan romanlara (Hazine-i evrak) gibi mevkut mecmualara da –muhakkak olarak– tesadüf edilirdi.

Bu kütüphaneden içeri girildi mi, solda ancak sahibinin sığma-bileceği kadar geniş tezgâhımsı bir masa vardı. Kitapçı bu sıkışık yerde omuzlarından kesik bir vaziyet alırdı. Duvarlar göz göz idi.

.....

— Dünkü (Vakit) var mı ?

— Sarafim Efendi Kırâathanesine bakınız . . . . . cevabını alırdı. (s. 181) Bizde ilk defa olmak üzere (Sarafim) namında bir Ermeni tarafından (Bayezid)de (Okçular) başında tesis edilmiş olan (Kırâathâne)nin de ithâli lâzımedendir.

Fikr-i kıraatin tâmimi için ilk hatve ıtlakına şâyan olan bu müesse- se az zaman zarfında envâ-ı matbuanın merkezi olmuştu. Eski, yeni gazete, risâle kolleksiyonları ile münteşir kitap ve mecmuaların hemen cümlesi numarası numarasına burada bulunurdu.

Sarafim uzuna karib boylu, az tıknazca, benim gördüğüm zaman kıranta, güler yüzlü biri idi.

Eski müvezzilerden (Tönbekici Celil) ve (Hasan) bu müessesenin gösterildiği faaliyetten dolayı ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi.

(Sahhafılar), (Kaşıkçı başı) kitapçıları daimî bir muattaliyete mahkûm olduklarından meşhur kitapçı (Arakel) ile Karabet, Ohannes, Gaspar gazete müveziliğini yeni sistem kitapçılığa irtika ettirmiş bulunuyorlardı.

(Sarafim) kırâathanesinde bu intizam daha ziyade mahsûs olunuyordu. Bâhusus müdâvimini zevât-ı mütehayyizeden mürekkep idi. Masaları üzerinde günün gazeteleri ile en son münteşir kitap ve risalelerden biri bulunur ve bu hizmete mukabil, meselâ kahveden kırk para alınırdu.

Müessese yalnız İstanbul ile değil, taşra ile de tesis-i münasebet etmiş idi. Ciddiyet hasebiyle burada oturmakta da ayrıca bir intizam görülürdü. Yan oturmak, kavuğu pencere kenarına dayayarak bacakları çekik ımsızganmak, masaya çat çat vurarak, bana bir kahve getir, diye bağırarak, hızlı hızlı konuşmak serhoş gelmek. . Velhasıl zamanın kıyafet-i muntazamasının icabettirdiği etvâr-ı edibânedan müteberri efrada mahâl telakki olmak gibi hâdisat vuku bulmazdı.

Bir iki ayak merdiven ile çıkılır, uzunca dar bir medhalin iki tarafına dizili yuvarlak masalara oturtulurdu. Binaenaleyh burada velvele-i inşâddan eser bulunmaz, şuarâ-ı müteheyyiceden hiç biri burada görünmezdi.

Sarafim'de herkesin istediği zamanda istifadesine konan günlük gazete, haftalık mecmuaların ve risalelerle kitapların maalesef listesine sahip değiliz.

Meselâ bugün bile kütüphanelerimizin mahdut bir kısımda bile bulunması zor olan "Mecmua-i Maarif" nüshalarının tamamen mevcut olabileceğini ve hatta bedeli karşılığında satılabildiğini öğreniyoruz.

"Mecmua-yi Maarif":

Onbeş günde bir çıkar. Cemiyet litografyası ile "Halıçılar Köşkü" denen semtte, Mustafa Efendi matbaasında basılır.

Dahilen ve haricen bir seneliğine müşteri olmak isteyen zevat Okçular Başında Reşit Paşa merhumun türbeleri karşısında Vâki' kıraathane sahibi Sarafim Efendi'ye müracaat buyuracaktır.

Şimdi satılan mahalli yalnız kıraathane-i mezkûr olup müteferrikan satılacak mahaller - İnşaallahu Taâlâ - ikinci nüshamızda beyan olunur.

(Ankara - Millî Kütüphane)

Sıhhatnüma N. 7

Ankara Millî Kütüphanede İhsan Sungu kitapları:

Mebahis-i tubbiye ve fûnûn-u sâire-i tabiiyyeye dair mecmua onbeş günde bir Terakki matbaasında basılır.

Sekiz sahifelisi 40 ve onaltı sahifelisi 60 para

1288 Rebiülevvel 29 Pazartesi mevâd-ı mündericisi:

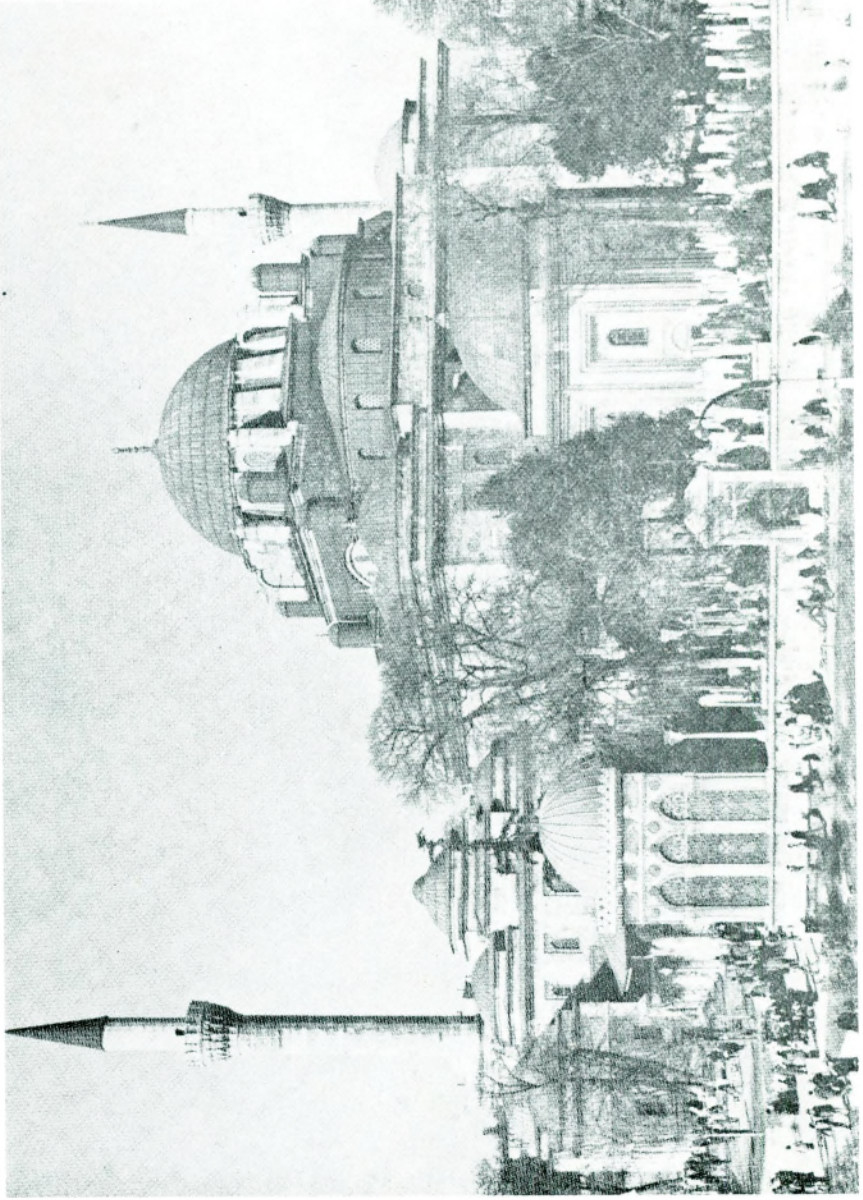
Müdâvat, evrâm-ı bâsuriye, mükâtebât-ı tubbiye. Satılan mahaller arasında . . . . . kıraathaneler, tömbakû ve tütüncü acem dükkânları şehir postası merkezleri.

S. Ünver

O yıllarda Namık Kemal

Bayezid camii, türbe kısmı, K. Resit Paşa türbesi ve karşısı

B İ B L İ Y O G R A F Y A

1 — Ebüzziya Tevfik - Mecmua-i Ebüzziya N. 127. 7 Muharrem 1330 (1914) 31. sene. "Okçular Başı'ndaki Uzun Kahve." Mâbâdi N. 31 "Kahvehaneler makalesi" devamı.

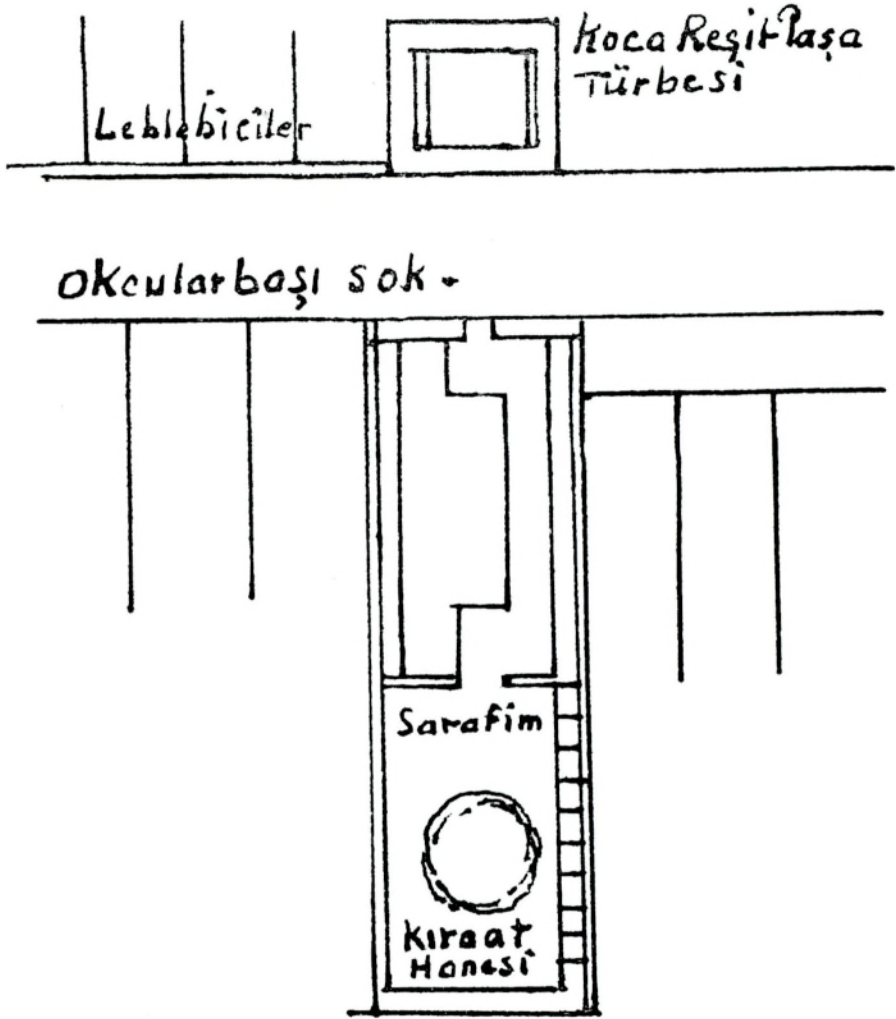
2 — Mecmua-i Maarif, İlân sahifesi. Ankara'da Milli Kütüphane nüshası.

3 — Sıhhatnümâ. İlân sahifesi N. 7 Ankara'da Milli Kütüphane'de. İhsan Sungu kitaplarından 1288 Ramazan (1871)

4 — Osman Nuri (Ergin) - Mecelle-i Umûr-u Belediye. Türkiye Maarif Tarihi diğer yayınları.

5 — Ahmed Rasim - Matbuat Hatıraları. Muharrir, Şair, Edip. 1924

6 — Dr. Süheyl Ünver - Kahve ve Kahvehanelerimiz. Etnografya Dergisi. sayı V 1962 sa. 54, II Bayezidde okular başında Sarafim Kırâathanesi

Koca Reşit Paşa türbesine göre kıraathane planı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN OLUŞMASI ÜZERİNE

— Kısa bir bakış, 1920 - 1960 —

Prof. Dr. B. S. BAYKAL

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun budanıp ufalanması ile meydana gelen ulusal devletlerin sonuncusudur. Aslında bu durumu tarihsel bir sürecin doğal sonucu olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Türklerin, birçok ulusları kapsayan imparatorluğun kurucusu ve başlıca dayanağı olan temel öge sıfatıyla, kendi devletlerini yaşatmak çabası içinde direnmeleri, devleti dağıtmak ereğine yöneltilmiş her girişime karşı koymaları kadar doğal bir davranış düşünülemez. Aynı surette, ulusal bilincin, imparatorluğu oluşturan bütün milliyetler arasında en geç Türklerde uyandığı da tarihsel bir gerçektir. Teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğunda gerçek anlamda bir ulusculuk aramak hiç kuşkusuz boşuna olur. Böyle bir dokudaki siyasal bir gövdede yaşama egemen olan temel ilkeler, İslamlık ve bir de evrensel egemenlik kavramları altında toplanabilir. Gerçekten de, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve kamu hizmetlerini yüklenecek kişiler için dinin dışında hiçbir ayrılık gözetilmemiştir. Yalnız Müslüman olmak koşulu ile herkese, hangi ırk ve milliyete mensup olursa olsun, kişisel yeteneğine göre resmi görev kapıları aynı ölçüde açık tutulmuştur. Hiç kuşkusuz, bu halin en önemli sonucu, kamu hizmetleri için en üstün yeteneği olanların seçilmesi zemininin yaratılmış bulunması olmuştur.

Ancak, bu sistemin, kendi yaşam gücünü uzun süre koruyamadığı da bir olgudur. Gerçekten de İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli milliyetlerin, ayrı ayrı etkenlerin baskısı ile, XIX. yüzyılın başından beri İmparatorluktan kendilerini koparmak için doğrudan doğruya eyleme geçtikleri görülmektedir. Gittikçe güçlenip yaygınlaşan bu merkezkaç (santrifugal) akımı durdurmak için uzun vadeli olarak düşünülen önlemler, esas itibariyle birtakım reformlardır ki, bunların uygulanması ile, adım adım ilerlenerek sonunda başka dinden

olma ayrılığının da ortadan kaldırılmasını ve her vatandaşın eşit haklara kavuşturulup devlet yönetimine katılabilmesini sağlayacak biçimde bir "Osmanlı ulusu" meyvana getirmek amacı güdülmektedir. XIX. yüzyılda tanzimatçılar ve bunlardan sonra da meşrutiyetçiler, "Türklük" sözünü ağıza almadan, bir Osmanlılık bilincinin yaratılması uğrunda durmadan çaba harcamışlardır. II. Abdülhamid'in baskı rejimine karşı İmparatorluğun çeşitli milliyetlerine mensup kişilerce gösterilen direnmeler, bu yoldaki ortaklaşa çabaların belli başlı bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Fakat öteden beri bu yolda girişilen bütün çalışmaların bir meyva vermediği meydana çıkmış, çok geçmeden kendisini oluşturan öğelerin ayrılmaları ile İmparatorluğun dağılması bir olupbitti haline gelmiştir. İşte ancak bundan sonradır ki, Türklerde de, bir nefis savunması olarak, yavaş yavaş gelişen ulusculuk akımı varlığını duyurmağa ve gün geçtikçe ağır basmağa başlamıştır. Hele son kurtuluş çaresi olarak görünen 1908 meşrutiyeti Osmanlılığın ve bununla beraber ortaklaşa bir Osmanlı ulusunun yaratılması bakımından umulanın tam tersini getirip de vatan parçalarından büyük ülkelerin kopması, böylece imparatorluk ülküsünün iflas ettiği sabit olunca, dağılan imparatorluğun geri kalan çekirdek parçası üzerinde ulusal bir devlet kurmak düşüncesi büsbütün belirginleşmiş, 1908 ile 1918 tarihleri arasındaki yıllarda meydana gelen korkunç olaylardan sonra artık önüne geçilmez bir akım niteliğini kazanmıştır.

Aslına bakılacak olursa, bu on yıllık süre içinde imparatorluğun Afrika kıtasında, Yakın ve Orta Doğu bölgelerinde, özellikle Balkan Yarımadası üzerinde uğradığı geniş toprak kayıplarından sonra artık "milli" bir devlet kurmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı denilebilir. Güneyde din, kültür ve tarihsel yazgıları Türklere özdeş olan Arapların oturdukları ülkeleri imparatorluğa bağlı tutmanın olanaksız olduğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında bura halklarının Türklere karşı tutum ve davranışları ile hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtlanmış idi. Kaldı ki, savaşın sonlarına doğru Birleşik Amerika Devletleri Başkanı Wilson, meşhur 14 maddelik prensiplerini dünyaya ilan etmiş bulunuyordu. Wilson bildirisi temelde imparatorlukların ve dolayısıyla emperyalizmin tasfiyecisini öngörüyordu. Bunun on ikinci maddesi Osmanlı İmparatorluğunun durumu ile doğrudan doğruya ilgili bulunuyordu. Buna göre her ulus, kendi ulusal sınırları içinde bağımsız olarak yaşamak hakkına sahip bulu-

nacaktı. Dolayısıyla Araplar da Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacaklardı. Türklere de kendi yazgılarını kendileri tayin etmek hak ve yetkisi tanınmış oluyordu. Böylece yenik düştükten sonra da bağımsız bir varlık sürmek olanağının vaadedilmesi, Türklerin savaşı sürdürmek azmini sarstı ve bir ateşkes anlaşmasına gitmelerini, başka olayların da etkisi ile kolaylaştırdı.

Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti, Wilson prensiplerinin dürüst olarak uygulanması sonucunda vücut bulmuş bir varlık, başka bir deyimle Amerikan idealizminden doğmuş bir yaratık olarak dünyaya gelmiş değildir. Gerçi I. Dünya savaşının galipleri ilk hamlede Wilson prensiplerine sadık kalacaklarmış gibi görünerek, Mondros ateşkes anlaşması ile bir kez Türklere silahlarını bırakıp memleketin kilit noktalarını ele geçirdikten sonra, ateşkes koşullarını bir yana atmakta ne hukukî ne de ahlakî bir sakınca görmemişlerdir. Altına koydukları imzaların henüz mürekkebi kurumadan, sözlerine bağlı kalmağa gerek duymaksızın, Türk vatanını uydurma bahaneler ve çeşitli formüller altında parçalamağa ve aralarında paylaşmağa kalkışmışlardır. Bunu, o zamanın emperyalist prensiplerinin etkisi altında ve Osmanlı İmparatorluğunu sömürmekte alışmış oldukları geleneksel yöntemlere bağlı kalmak gibi insafsız derecede bencil bir düşünce ile yapmaktadırlar. Amaçlarına erişmeyi kolaylaştıracak her türlü araca başvurmaktan da asla çekinmemişlerdir. Bu arada Türk topraklarında azınlıklardan yararlanmak, bunları örgütleyip yıkıcı eylemlerine tüm olanakları ile hız vermek yolunu tutmuşlardır. Galiplerin bu biçimde davranmaları zafer sarhoşluğundan ileri gelmiştir denebilir ve belki bir dereceye kadar hoş görülebilir. Ama bunun asıl nedeni, her şeyden önce onların, zamanın düşüncelerine uymalarında ve koloniyalizim ile emperyalizmin kurallarına göre eski alışkanlıklarına sıkıdan sıkıya bağlı kalmalarında aranmalıdır. Ancak, bu tutumları ile galipler Türk halkını derin bir hayal kırıklığına uğratmışlardır. Neler vaat olunmuşken şimdi neler yapıyordu! Böylece, bir ulusun tümünde yaratılan bu derin kırgınlık, en sonunda Yunanlıların Anadolu'ya saldırtılışı ile, bütün Türk halkını kapsayan millî bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Umutsuzluk içinde bir ölüm-kalım savaşı niteliğini kazanarak topyekün ulusu özveri ve hamiyetin doruğuna erişmek için kamçulamıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı diye anılan bu ulusal şahlanma, nitelik bakımından, Osmanlı İmparatorluğunun geriye kalan ve üzerinde

tarihin kopmaz bağlarla birbirine kenetlediği bir halkın oturduğu son parçasını bir yarı - sömürgeci bir tam - sömürge haline getirmeğe uğraşan emperyalizm ve koloniyalizme karşı yöneltilmiştir. Aslında, koloniyalizm ile anti - koloniyalizmin silahlı bir karşılaşmasıdır ve bu boğuşmadan ikincisinin galip çıkması, hakkın ve haklılığın bir zaferi olmuştur. İşte bu niteliği içindir ki olay, bütün dünyada derin yankılar uyandırmıştır. 1923 yazında Lausanne Barış Anlaşması ile elde edilen başarı, adetâ mazlum ulusların tutsaklıktan kurtulmak için bekledikleri bir umut ışığı olarak karşılanmıştır. Gerçekte, özellikle II. Dünya Savaşından bu yana ulusal kurtuluş akımının bütün dünyada kazandığı başarılar, göz önünde tutulursa, bunun emperyalizm ile koloniyalizmin tasfiyesine bir başlangıç olduğunu görmek hiç de güç değildir.

Anadolu'da, haksızlığa ve köleleştirilmeye karşı ulusal bir ayaklanma biçiminde başlayan Türk bağımsızlık mücadelesi, başından beri halkın egemenliğine dayanan tam bir ulusal devlet kurmak ilkesini kendisine bayrak edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü tamamladığı Mondros ateşkes'i ile artık sabit olunca, bu, tarihsel sürecin bir zorunluğu olarak kendini göstermiş bulunmaktadır. Nitekim, 1919 baharında Mustafa Kemal Paşanın, uzun düşünme ve danışmalar sonunda vardığı böyle bir kararı uygulama alanına koymak amacı ile Anadolu'ya geçtiğini, o zamandan kalma çeşitli belgeler herhangi bir kuşkuyla yer bırakmıyacak biçimde kanıtlamaktadırlar. Ancak bunların gerçekleşmesi için, o zamanın maddî ve manevî koşulları göz önünde tutularak her adımı iyice ölçüp biçerek atmak, her noktayı ancak sırası geldiğinde uygulama alanına dökmek zorunluğu da duyulmuştur. Böylece, adım, adım ilerlenerek temel ilkelerinde topyekün bir ulusal ayaklanma haline getirilen kurtuluş hareketi, daha ilk gününden beri, biri yabancı istilasına, diğeri de artık ömrünü tamamlamış olan Osmanlı düzenine karşı olmak üzere iki cepheli bir savaşa dönüşmüştür. Memleketi düşman istilasından kurtarmak için girişilen askerî ve siyasî karakterler ile artık Osmanlı düzenini yıkmak ve yerine zamanın gereklerine uygun bir düzen kurmak için harcanan çabalar, aynı zamanda yan yana ve iç içe yürütülmüş, sonunda her iki cephede de zafere ulaşılmıştır.

Kurtuluş savaşını başarıya ulaştıran etkenlerin başında, hiç kuşkusuz, o dönemin yurtseverlerini tepeden turnağa saran "Kuva-yı Milliye Ruhü" gelmektedir. Bu ruh, özgür vatanda özgür ve uygar

kişi olarak yaşamayı ülkü edinmiştir; bu ülkünün gerçekleşmesi için en ilkel koşullar altında en büyük özveriye gözü kapalı hazır olan yeni bir insan tipi yaratmıştır; herkesi vatan ve ulusun bağımsızlığını kurtarmak gibi kutsal bir amaç uğruna birbirine kenetlenmiş, tüm olarak ulusu tek bir gövde haline getirmiştir. Bununla beraber, kurtarılmış bağımsız vatana ileride verilecek biçim üzerinde tam bir anlaşmaya varılamamış, karşıt düşünceler birbirleriyle çarpışmıştır. Başta, tartışmaların odak noktasını da bu mücadelenin, kimin adına yapıldığı sorunu teşkil etmektedir. Gerçekte mücadeleyi yürüten Anadolu'daki Kuva-yı milliyeciler idi. Memleketin yazgısını elde tutması gereken padişah ve hükümeti ise düşman elinde bulunduklarından, iradelerinde özgür değillerdi. Bunlar Kuva-yı milliyecileri, el altından olsa da, desteklemek şöyle dursun, tam tersine, düşmanla işbirliği halinde Anadolu'daki kurtuluş hareketini boğmak için elden geleni yapıyorlardı. Aslında onların böyle davranışları yüzünden idi ki, ulusu, kendi egemenliğini doğrudan kendisi kullanmak kararına itmişti. 16 Mart 1920 günü Osmanlı parlamentosunun işgal kuvvetlerince zor kullanılarak dağıtılmasından sonra, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile yeni bir ulusal parlamento toplanmıştı. Bütün özellikleri ile bir "kurucu meclis" niteliği taşıyan bu meclis, ulus adına fiilen egemenlik haklarını kullanmağa başlamıştı. Gerçek böyle olmasına karşın İstanbul'dakiler hâla memleketin yazgısına sahip çıkmak iddiasında ısrar ediyorlardı. Artık her şey ulus adına yapılmakta idi. Durum böyle iken Kuva-yı milliyeciler arasında bazı kimseler bu durumun geçici olması gerektiği kanısında idiler. Şimdi Büyük Millet Meclisinin kullanmakta olduğu egemenlik haklarının, tutsaklıktan kurtulur kurtulmaz padişah ve halifeye devredilmesini gerekli buluyorlar, bunun şimdiden güvenceye bağlanmasını zorunlu sayıyorlardı.

Yeni Türkiye devletinin henüz temelleri atılırken kendini gösteren bu ilke tartışmaları, gittikçe artan bir sertlikle 1924 Anayasasının kabulüne dek sürüp gitti. Gerçekten de, en başta padişah ve halifelik sorunu olmak üzere, meclis üyelerinden kimilerinin, bazı konularda gösterdikleri duyarlığın göz önünde tutulması zorunlu bulundu. Nitekim Büyük Millet Meclisi işe başlarken saptanan ilk temel ilkelerde, vatanın yazgısına ulusal iradenin elkoymuş olduğu kaydolunmakla beraber, padişah ve halifelik kurumlarına hiç dokunulmadı. Hemen arkasından başlanan anayasa çalışmaları sırasında

halifelik ve sultanlığın dokunulmazlığını korumak isteyen tutucularla, egemenliğin hiç bir koşul ve bağ koymaksızın ulusa geçmesini isteyen devrimciler arasında düşün ayrılıkları ortaya çıktı ve konu üzerindeki tartışmalar en sert aşamasını buldu. Sonunda kabul olunan 20 ocak 1921 tarihli ilk temel ilkeler, zamanın olağanüstü koşullarına uygun olarak, bir geçiş dönemi anayasasının esasları karakterini taşımakta, hilafet ve saltanatın lafı edilmeksizin, ulusal iradeye dayanan bir devlet düşünününün etkusunu göstermektedir. Ruhuna ve mantığına, güçlerin birliği sistemi hakimdir ve bu da yalnız Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Doğrudan doğruya bir meclis hükümeti sistemi kurmakta, devlet başkanlığı görevini de meclis başkanlığına bırakmaktadır.

Böylece, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin biçim ve niteliği sorunu bağımsızlık savaşının en bunalımlı evrelerine girilirken hiç değilse şimdilik bir çözüme bağlanmış ve yaşamsal önem taşıyan ivedili işlerin hızla yürütülmesi için olanak yaratılmış oluyordu. Aynı zamanda yeni rejim, doğrudan doğruya kendisinin yarattığı savaş güçleriyle Birinci İnönü, İkinci İnönü ve Sakarya meydan savaşlarını kazanarak 1921 yılının en korkunç askerî saldırılarını kırdı ve böylece gücünü göstererek bütün dünya karşısında kimliğini kanıtlamış oldu. Sonra, 1922 yılında Büyük Zafer'i kazanıp memleketi düşmandan temizlemeyi başarınca artık içeride de tamamıyla kökleşme yoluna girdi. Rejimini günden güne gelişerek yerleşmeğe yüz tutması ise anayasada bazı değişikliklere gidilmesi zorunluluğunu doğurdu. Burada yeni rejimi 20 Nisan 1924 anayasasına götüren başlıca iki önemli olayı vurgulamak gerekir: I. sultanlık ile halifeliğin birbirinden ayrılarak Osmanlı Sultanlığının kaldırılması ve 2. halifeliğin de kaldırılması ile artık yeni devletin adının konulması, yani cumhuriyetin ilanı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un fiilen işgal tarihi olan 16 mart 1920 den beri bir Osmanlı hükümetinin varlığını zaten tanımamakta idi. Buna karşın İstanbul hükümeti çeşitli vesilelerle hâlâ yaşamakta olduğunu duyurmak girişimlerinde bulunuyor ve bu yolda, Türkler arasında sürekli olarak bir ikiliğin hüküm sürmesinden yarar bekleyen İtilaf Devletleri tarafından destekleniyordu. Bu cümleden olarak aynı devletler, padişahı, Büyük Zafer'den sonra Lausanne'da toplanması kararlaştırılan barış konferansına temsilcilerini göndermeğe davet ettiler. İşte bu davranışları idi ki, Büyük Millet Meclisinin tarihî bir karar almasını hem kolaylaştırdı hem de çabuk-

laştırdı. Müzakereler sırasında halifelik ile sultanlığın birbirinden ayrılmasına yasa ve gelcekler açısından olanak bulunup bulunmadığı konusu üzerine yapılan ve sonuna doğru dramatik sahnelere kadar tırmanan heyecanlı tartışmalardan sonra Büyük Millet Meclisi, halifelik kurumuna gene de dokunmaksızın, Osmanlı Sultanlığının kaldırılmış olduğunu resmen ilan etti (2 Kasım 1922). Böylece, aslında 16 mart 1920 den beri fiilen var olmayan hükümdarlık rejimi, hukuken de sona ermiş oluyordu.

Lausanne Barış Antlaşmasının imzalanması (23 Temmuz 1923) ile “Millî Mücadele” ilk hedefine ulaşmıştı. Bu arada yenilenen Büyük Millet Meclisi, Antlaşmayı onayladıktan sonra, ilk iş olarak, 23 Nisan 1920 den beri uygulanmakta olan rejimin gelişmesine uygun düşecek bir devlet biçimi bulmak sorunu ile karşı karşıya bulmakta idi. Gerçekten de “millî mücadele” yıllarının zorunluluklarından doğmuş olan “meclis hükümeti” sistemi, artık işlemiyordu. İstikrar-sızlıkları gidermek ve ulusal uğraşın öteki ereklere yönelebilmek için, koşullara yanıt verebilecek kalıpta bir hükümet biçimi getirmek gerekiyordu. Böylece 29 Ekim 1923 te cumhuriyet ilan olundu ve rejimde doğal gelişmenin bir sonucu olarak, anayasada yapılan bazı değişikliklerle “meclis hükümeti” yerine parlamenter bir sisteme doğru gidildi. Cumhuriyetin ilanından sonra, ulusal egemenliğe gölge düşüren tarihsel kurumların son kalıntısı olarak halifelik de kaldırıldı (3 Mart 1924).

Halifeliğin kaldırılması Türk devrim tarihinin her halde en önemli olaydır denebilir. Çünkü bununla, eski Osmanlı devleti yerine yeni bir Türkiye Cumhuriyetini kurmak yolunda en büyük engel ortadan kalkmış oluyordu. Bağımsızlık savaşı, Türkiye Cumhuriyetinin, teokratik Osmanlı devletinden farklı olarak, zamanın en modern esaslarına göre kurulması uğrunda yapılmıştı. İlk aşamada hedefe varıldıktan sonra buna kalıcı bir nitelik kazandırılması, yurt ve ulus çapında yönetsel, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü değişiklikler yapılmasına bağlı bulunuyordu. Sonradan tümüne birden “Türk Devrimi” adını vereceğimiz bütün bu atılımların yapılması için, teokrasinin kaynaklandığı halifeliğin ortadan kalkması ile yol açılmış oluyordu. Layık bir yaşam yönteminin benimsenmesini engelleyecek engel artık kalmıyordu. Bundan sonraki yıllarda devrim paketini oluşturacak maddelerin, politik ve psikolojik açıdan belli bir sıraya konularak, son derece cesur ama mantıklı ve gerçekçi

atılımlarla uygulama alanına konulduğunu görmekteyiz. Her biri ayrı bir araştırma konusu olacak nitelikteki bu maddelerin ayrıntılarına girmek bu yazımızın çerçevesi dışında kalır. Ancak, anayasanın gelişmesi ve daha başka bazı sorunlara burada kısaca değinmekte yarar görmekteyiz.

İlk temel maddelerin kabulünden beri devletin yapısına ilişkin olarak zaman zaman çıkarılan yasa ve kararların bir araya toplanması ile meydana gelen 1924 anayasası, ulusun egemenliği ve temsili meclis esasına dayanmaktadır. Burada, bir "güçlerin ayırımı" ilkesine yer verilmiş olmakla, klasik anlamda parlamenter rejime doğru bir adım daha atılmış bulunmaktadır. 1924 anayasası, Türkiye Cumhuriyetinin ikinci anayasası olup esasta 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Aradan geçen yıllarda, rejimin günden güne gelişmesi ve kökleşmesinden doğan gereksinmeler doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmıştır.

Böylece, 1924 yılında kuruluş evresi tamamlanan Türkiye Cumhuriyetinin siyasal rejimi, anayasasında yer alan ilkeler ve sonradan, 1927 ve 1928 tarihlerinde getirilen eklemelerle birlikte birtakım özellikler göstermektedir. Bunlar, aynı zamanda devletin çeşitli alanlarda yapacağı faaliyetlere yön veren cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, layiklik ve devrimcilik terimlerinde ifadesini bulan ilkeler olup birbirini tamamlar ve bireysel özgürlük ile toplum çıkarlarını birbirleriyle bağdaştırmayı, uyumlu bir sosyal ve ekonomik düzen kurmayı hedef tutar.

Yeni rejim belli bir öğretiye dayanmamaktadır. Bununla beraber hükümet hizmetlerini halka doğru yöneltmekle ve bunu da anayasasında yer alan halkçılık ve devletçilik ilkelerine göre yapmakla, eski rejimden ayrılır. Yapısı gereği olarak, devrimci yöntemler kullanmaktadır. Giriştiği reform atılımları toplum yaşamını kökünden değiştirecek niteliktedir ki, daha önceki Osmanlı islahatçılığından en belirgin farkı da burda kendini göstermektedir. Bütün reformların tek bir ereği vardır: Cumhuriyeti kuran Türk ulusunu bir ortaçağ toplumu kafasından kurtarıp, modern bir toplum haline getirmek. Örnek, Batı uygarlığıdır. Batıyı örnek almak, yani batılılaşmak, bunca zamandan beri batı dünyası ile yapılan temaslar göz önünde tutulursa, tarihsel yazgının bir zorunluğu olmuştur. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğunda Batı'nın etkisi çoktandır kendini göstermiş,

Batı uygarlığını benimsemek çabalarına girişile ise iki yüzyılı bulmuştu. Şimdi de bu akımı kesin zafere ulaştırmak söz konusu olmaktadır. Cumhuriyet döneminde bu anlamda gerçekleştirilen köklü reform hamlelerinde, hiç kuşkusuz, memlekette hâlâ yaşam gücünü korumakta olan reaksiyoner öğelerin tepkileri ile karşılaşılması, ister istemez bunlara karşı bazan zora başvurulmak gereği duyulmuştur. Ayrıca, memleketin ekonomik gelişmesi yolunda da çok karmaşık problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Çetin mücadeleler sonucunda, nihayet Lausanne Barışı ile tarihe karışan kapitülasyonlardan kalma acı anıların etkisi altında, sömürücü yabancı sermayeye karşı takınılan ilkesel çekingenlik bir yandan, öte yandan da 1930 yıllarının genel ekonomik bunalımı, bu güçlükleri bir kat daha artırmıştır. Ancak, bütün bu iç ve dış olaylar yeni rejimi temelinden sarsacak, izlemekte olduğu genel doğrultudan saptıracak ve gelişmesini köstekleyecek güçte engeller niteliğini kazanamamışlardır.

Rejimin yaşayıp yaşamaması ile ilgili olarak ortaya çıkan güçlüklerin en naziklerinden biri de, memlekette meydana gelip Büyük Millet Meclisinde beliren düşün ayrılıkları ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan siyasal guruplaşmalar olmuştur. Milli Mücadele arifesinde memleketin çeşitli bölgelerinde oluşturulan derneklerden hiç biri siyasal bir parti niteliğini taşııyordu. Hatta kurtuluşu hedef tutan cins, cins kuruluşların Sivas Kongresinde birleştirilmeleri ile vücut bulan ve bundan böyle memleketin yazgısını doğrudan doğruya eline alan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" de ötekilerden farklı değildi. Bu derneğin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan üyeleri, vatanın kurtarılması amacıyla birleşmekle beraber, köken, dünya görüşü ve rejim anlayışı bakımlarından birbirleriyle çelişki halinde idiler. İlk kez olarak bu ayrılıklar, yukarıda söylediğimiz gibi, 1921 anayasasının Büyük Millet Meclisinde müzakereleri sırasında bütün çıplaklığı ile meydana çıkmıştır. Aylarca süren çetin tartışmalardan sonra yeni hükümetin anayasası sorunu bir çözüme bağlamış, fakat sonuç olarak Mecliste birtakım siyasal gruplar meydana gelmiştir. Siyasal grupların doğuşunu başlıca şu üç nedene dayandırmak mümkün görünmektedir: 1. tutuculuk ile devrimcilik anlayışının çarpışması, 2. Türkiye'nin geopolitik konumu ve 3. bir kişi ya da bir zümre diktatörlüğü kurulacağından kaygı.

Aslında hiç de türdeş olmayan birinci Büyük Millet Meclisi, bünyesinde birçok siyasal bölüklere ayrılmakla o kadar parçalan-

mıştı ki, bağımsızlık savaşının en bunalımlı günlerinde gereken hızla iş görmek olanağı ortadan kalkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, ölüm ya da kalımın söz konusu olduğu bir zamanda Mecliste bir düşün ve eylem birliği sağlanması zorunluğunu duydu ve bu amaçla kendi yandaşlarını çevresinde toplayarak “Birinci Gurup” adı ile ve bir iktidar partisinin meclis gurubu kimliğinde bir kurum vücuda getirdi (Mayıs 1921). Buna karşılık öteki milletvekilleri “İkinci Gurup” adı altında bir azınlık ve muhalefet topluluğu halinde örgütlendiler. 1923 genel seçimlerini kazanan Birinci Gurup, hemen seçim arkasından “Halk Fırkası” adı ile siyasal bir partiye dönüştürüldü. İkinci Gurup ise yeni meclise tek bir temsilci bile sokamamıştı.

Böylece Mecliste muhalefetsiz kalan Halk Partisi iktidarı ile Türkiye’de fiilen tek parti iktidarı kurulmuş oluyordu. Oysa 1924 anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisinde birden fazla siyasal partilerin temsil edilmesi için kapıyı açık tutmuştu. Bununla beraber tek parti sistemi daha uzun yıllar sürmüş ve çok partili parlamenter bir rejime ancak 1945 tarihinde geçilebilmiştir. Fakat, bu arada çok partili bir siyasal yaşam kurmak yolunda ciddi atılımlar yapılmamış da değildir. Bu yoldaki atılımların ilki, 1924 sonbaharında kurulan “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” adındaki siyasal partidir. Ancak, bu muhalefet partisinin bazı faaliyetleri, memleketin yüksek çıkarlarına ters düşen birtakım sorunlarla ilişkilere girdiği için, kuruluşundan yedi ay kadar sonra kapatılmak zorunda kalmıştır. Aynı yolda ikinci bir girişim beş yıl sonra görülmüştür. Ağustos 1930 da “Serbest Cumhuriyet Fırkası” vücuda getirilmiş, fakat bunun ömrü “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi”nden de kısa sürecek, Aralık 1930 da kendi kendini dağıtmıştır. Bundan sonra geçen on beş yıl boyunca Halk Partisi, tek başına memleketi yönetmiştir. Aynı süre içinde Halk Partisi milletvekillerinden oluşturulan “Müstakil Gurup” adlı örgüt, yapay olarak yaratılmış ve sadece görünürde bir muhalefetten başka bir şey değildir. O, siyasal bir parti olarak değil, olsa olsa iktidarı denetleme gereksinmesinin bir ifadesi olarak sayılabilir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yirmi yılı boyunca belirgin özelliği, tek partili bir yönetim sistemi olmasıdır. Bu durum 1945 tarihinde, İkinci Dünya Savaşı biterken, “Demokrat Parti” adını taşıyan yeni bir siyasal örgütün kurulması ile sona erebilmiştir. Öyle görünüyor ki bu, son yılların getirdiği felaketlerden sonra dünya uluslarının genel-

likle izlemeğe koyuldukları yola girerek siyasi rejimi demokratlaştırma gereksinmesinin bir sonucu olmuştur. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinin tersine olarak, ekonomide liberal bir felsefeyi benimsemiş görünmektedir. O vakte kadarki rejime muhalif kalmış olan çeşitli öğelere de bağrını açarak güç kazanmış, 1946 genel seçimlerinden sonra gittikçe artan bir hızla gelişerek, 1950 seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanmış ve iktidara geçmiştir.

Bu olay, Türkiye'de ilk kez serbest bir seçimle iktidar değişmesi olduğundan dikkatle üzerinde durulmağa değer. Böylece Türk ulusu, yıllardır özlemine çektiği çok partili, parlamenter bir siyasal yaşama girmiş bulunuyordu. Ancak yeni rejim, sorunları da beraberinde getirmişti. Demokrasinin kök salıp yerleşmesi için daha nelerin geleceğini kestiren yoktu¹. Atatürk'ün gösterdiği hedefe, yani, Türk ulusu olarak çağdaş uygarlık düzeyine erişmekte herkes düşün birliği içinde gözüküyordu, ama oraya varmak için izlenecek yol konusunda derin düşün ayrılıkları vardı.

Demokrat Partinin yanında daha birkaç siyasal parti ortaya çıkmıştı. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi Türk parlamentosunda ana muhalefet partisi olarak kimliğini korumuştur. Meclis içinde ve dışında iktidar partisi ile muhalefet partileri arasında rejim konusu üzerinde yapılan sert mücadeleler, 1950 den sonraki dönemin başlıca karakterini teşkil eder. Bu sırada Demokrat Parti hükümeti, hiç alışılmamış birtakım yöntemler uygulayarak hızlı bir ekonomik kalkınma ham-

¹ O günlerde yaşadığım ilginç bir anımı burada anlatmaktan kendimi alamıyorum: o sıralarda ünlü İngiliz düşünürü Toynbee, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin konferans salonunda bir konuşma yapmıştı. Konferansından sonra konuşmacı ve birkaç arkadaşla birlikte dekanlık odasında bir süre sohbet ettik. O arada kendisine bir soru yöneltme iznini rica ettim ve "Sir, yurdumuzda yapılan bu son seçimden sonra Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek davası mutlu bir sonuca bağlanmış mıdır, bu konuda ne düşünüyorsunuz?" dedim. Müteveffa profesör, "ben yanıtımı karşı bir soru ile vereceğim" diye söze başladı ve aramızda şu konuşma geçti:

— Acaba şimdi iktidara gelenler ilerde yine halkın oyu ile sandalyelerini bırakıp gidebilecekler mi?

— Şimdiden kestirilemez ama olumsuz bir yargıya varmak da olanaksız.

— Pek güzel, onlardan sonrakiler de gidecekler mi?

— Şu anda kuşkulanağa neden yok sanırım.

— Ya daha sonrakiler?

— Onların da gideceklerini varsayalım.

— O halde, eğer böyle sürer giderse memleketinizde demokrasi yerleşmiş olacaktır.

lesine girişmiştir. Bunun sonucu olarak eflasyoncu bir ekonomi politikası izlemeğe sürüklenmiş ve bu yüzden çok güç durumlara düşmüştür. Öte yandan iç siyasette gerginlik günden güne artmış, bu hal, sonunda 27 Mayıs 1960 devrimine götürmüştür. Böylece, ordunun müdahalesi ile, çoğunluk iradesinin uygulayıcısı olarak Demokrat Parinin son zamanda sürüklendiği tek yanlı “tahakküm” eğilimine bir sed çekilmiştir. Devrimden sonra Kurucu Meclis’ce 1961 yazında tamamlanan yeni anayasa plebisit ile Türkiye Cumhuriyetinin üçüncü anayasası olarak, yürürlüğe konmuştur. 1961 anayasasının getirdiği rejim, serbest seçimle oluşturulacak çift meclisli bir parlamento ile Batı anlamında demokratik esaslara dayanmaktadır. Özellikle geçmişin denemeleri göz önünde tutularak, rejimin dayandığı demokratik kurumların her türlü saldırıya karşı korunabilmesi için gerekli güvencelerin konulmasına özenle önem verilmiştir.

Yeni Türkiye Devleti, kuruluş günlerinden beri yabancı devletlerle karşılıklı olmak esasına dayanan iyi ilişkiler kurmayı kendine hareket noktası olarak kabul etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk açılış söylevinde (23 Nisan 1920) Meclis başkanı, yeni hükümetin izleyeceği genel siyasanın karakterini gayet açık olarak ifade ederken “medenî cihandan medenî ve insanî muameleye ve müte-kabil dostluğa intizar etmek” ibaresini kullanmıştır. İşte, yeni Türkiye’yi dış siyaset bakımından Osmanlı mirasından ayırdeden başlıca vasıf da bu “karşılıklı olmak” esasıdır. Fakat başlangıçta dış dünya, eskiden kalma birtakım peşin yargı ve alışkanlıklarla, yeni Türkiye’nin şimdiki tutumuna pek güvenememiş, hatta bunu, hiç de küçümsenmeyecek sert tepkilerle karşılamıştır. Yabancı devletlerin kendilerini yeni koşullara uydurarak “karşılıklı olmak” ilkesini benimsemelerine kadar, çetin mücadeleler vermek zonunda kalınmıştır. Yeni Türkiye Devletinin bu tutum ve davranışlarına anlayış gösteren ilk devlet, büyük komşusu Sovyet Rusya olmuştur. Kendi varlıkları ve özgürlükleri uğrunda giriştikleri amansız mücadelede bir yakınlık ve çıkar birliği gören iki memleket, 16 Mart 1921 tarihinde imzaladıkları Moskova Antlaşması ile Türk - Sovyet dostluğunun temellerini atmışlardır. Bilindiği gibi bu antlaşma, 1925 te daha da genişletilerek güçlendirilmiş, sadece Millî Mücadele sıralarında değil, fakat yürürlükte kaldığı sürece uluslar arası siyasette değer ve etkisini korumuştur, tâ ki 1945 te zafer sarhoşluğu içinde görünen Sovyetlerin istemi üzerine artık geçersiz sayılıncaya kadar.

Türkiye Devleti, Lausanne Barış Antlaşması ile kurtuluş savaşının silahlı evresini bitirdikten sonra "yurtta barış, cihanda barış" ilkesini değişmez bir düstur olarak benimsemiş ve yabancı devletlerle ilişkilerini bu esasa göre düzenlemiştir. Hatırlanacağı gibi Atatürk'ün en büyük ülküsü, dünya ulusları arasında karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan kardeşçe bir yaşamın gerçekleşmesi idi. Şüphesiz ki ilk zamanlarda, Osmanlı döneminden kalma bazı sorunlar yüzünden Batı'lı büyük devletlerle birtakım anlaşmazlıklara düşülmüştür. Fakat zamanla bunlar tafsiye edilmiş, Musul ve Osmanlı borçları gibi en nazik sorunlar barışçı yollardan çözümlenmiştir. Bir yandan içeride giriştiği ve tümüyle batılulaşmayı hedef tutan reformlar, öte yandan dışarıya karşı izlediği barışçı ve yapıcı siyaset ile uluslararası ilişkilerde gösterdiği dürüstlük, Türkiye'yi gündün güne saygınlığı ve güvenilirliği artan bir devlet olarak yükseltmiş, kuruluşundan beri içinde bulunduğu sınırlı bir yalnızlıktan giderek kurtarmıştır. Nihayet, Milletler Cemiyeti örgütüne üye olmakla (1933) da Türkiye Cumhuriyeti dünya devletleri topluluğuna resmen katılmıştır. Aynı zamanda, bir yandan Balkan Paktı, öte yandan Sâdabat Paktı üyesi sıfatı ile kendi savunma etkenlerini güçlendirmiş, hatta bir bakıma geniş bir coğrafi bölgede önder bir güc mevkiini kazanmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, dünya siyasetinin kolay, kolay ihmal edilemeyecek bir ögesi aşamasına erişmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan dünya düzeni, Eksen Devletlerinin hırslı emellerini gerçekleştirme yolundaki davranışları nedeniyle sarsılıp yıkılmağa yüz tutunca Türkiye Cumhuriyeti, dış siyasetini günün koşullarına göre gözden geçirmek zorunluğunu duymuş, kendi toprak bütünlüğünü de tehdit eden Eksen Devletlerine karşı kurulan cepheye yer almakta tereddüt göstermemiştir. Bu arada Batı devletleri ile antlaşmalar yaparak bağlantılara da girmiş, fakat bunu yaparken geleneğine sadık kalarak, daha önceki antsal bağlantılarını her ne olursa olsun zedelemeyecek kayıtlar da koymuştur. Türkiye, Savaşın sürdüğü altı yıl boyunca meydana gelen çeşitli askerî ve siyasî dalgalanmalara karşın son ana kadar fiilen savaşa girmemiştir. Savaşın bitmesi ile kurulan, Birleşmiş Milletler Uluslar örgütüne girmiş ve böylece yeni dünya düzeninde yerini almıştır. Dış siyasetini savaş sonrası koşullarına uydurmak zorunluğunu duymuş, kendi savunmasını sağlamak için Kuzey Atlantik Antlaşmasına (NATO) katılmıştır. Asıl adı Bağdat Paktı iken 1959 da Irak'ın ayrılması

üzerine öteki üyelerin oluşturdukları CENTO topluluğu, bir savunma antlaşması olarak, doğu yönünden Türkiye'nin güvenliğini tamamlamaktadır. Bu, daha çok ekonomik işbirliği ve kalkınma amacına yönelik olup Türkiye, İran ve Pakistan, sınırlı bazı katkılarla da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bir antlaşmadır*. Bütün bu antsal bağlaşımlara karşın Türkiye, dünyanın öteki devletleri, özellikle komşuları ile de iyi ilişkiler içinde yaşamaya her zaman için büyük önem vermiştir ki bu, 1960 tan sonraki yıllarda daha belirgin bir biçimde kendini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra geçen yıllar boyunca Türkiye, rejimle ilgili sorunların dışında, gayet güç ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Bunlar, hükümetlerin bütün dikkatlerini üzerlerine çekecek ağırlıkta problemlerden oluşmaktadır. Hiç kuşkusuz Türkiye gibi yüzyıllarca ihmal edilmiş, geri kalmış ve hemen hemen baştan başa ören haline dönüşmüş bir ülkeyi ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımlardan kalkındırmak, bugünden yarına başarılabilecek türden bir iş değildir. Öyle engellerle karşılaşmıştır ki, bunların aşılması, iyi niyetin yanı sıra zamana, olanak ve bilgiye muhtaçtır. Son zamanlarda şu kanıya varılmıştır ki, bu amaç için yabancı yardımdan yararlanmak zorunluğudur. Böylece, önceleri titiz bir çekingenlik beslenen yabancı sermayeye son yıllarda, belli bir ölçüde de olsa, kapılar aralanmıştır. Ancak, bu yardımın yerinde, dengeli ve rasyonel bir güdümlerle kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Şimdiye dek geçirdiğimiz denemelerde cumhuriyet hükümetleri bu alanda her halde başarılı sayılamazlar. Esas dava, yurdumuzun öz kaynakları yanında dış yardımları da memleket ve halk yararına en verimli bir biçimde değerlendirmek, bunlarla ulusal çıkarlar arasında tam bir uyum sağlamanın yolunu bulmaktır.

* CENTO Antlaşması, 1979 yılının ilk aylarında, İran ile Pakistan'ın resmen ayrılmaları ile ömrünü tamamlamış ve dağılmıştır.

ROMANYA'NIN SESİ

Prof. BEDRETTİN TUNCEL
Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

“Ulusları, antlaşmalardan çok, duygular bağlar.
Romanya, kalbimizde kardeşçe yer tutmuştur...”

ATATÜRK

I

Bu yazının başına koyduğum sözleri, Atatürk'ün 17 Mart 1937 günü kendisiyle Çankaya'da görüştüğü Romanya Dışişleri Bakanı Victor G. Antonescu¹ onuruna Ankara - Palas'ta verdiği yemekteki konuşmasından aldım. Günümüz Romanya'sını yönetenlerin, en önde ülkenin Devlet Başkanı, Romanya Sosyalist Cumhuriyeti'nin bütün dünyada barışseverliği ile tanınmış, ün kazanmış, varlığını barışa adanmış; Çin - Rusya anlaşmazlığında karar verme özgürlüğünü zedelememiş; doğu - batı ilişkilerinde doğru bildiği yolu seçmiş bir devlet adamı, Sayın Nicolae Ceauşescu olmak üzere, hiç kuşkusuz, bu sözleri bildiklerine; bizim Cumhuriyetimizde de, kısa yaşamında Türk ulusunun uygarlık dünyasındaki yerini alması, ilerlemesi, yitirdiği zamanları kazanması, barış içinde yaşaması için, Mustafa Kemal gibi gerçekten büyük bir insanın barış ve insanlık yolunda bu ülkede neler yaptığını da, belki bizden daha iyi bir biçimde ayrıntılarıyla izlemiş olduklarına inanıyorum. Hele, 28 Mart 1974'ten beri, Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı seçilen Sayın Ceauşescu'nun *Barış ve uluslararası işbirliği* başlığı altında Paris, Cenevre ve Münih'te basılan, 1965-1970 yılları arasında yazdığı raporlardan, makalelerden, yap-

¹ Romen ulusunun, “Demir muhafızlar” kurup başını belâya sokan; Hitler bozuntusu Doriot, Albay La Rocque, kendi ülkesinde Corneliu Codreanu biçimi işler görmek isteyen; Mussolini modeline uyup kendini “Conductor” ilân eden faşist diktatör Mareşal Ion Antonescu ile (1882 - 1946) hiçbir ilgisi bulunmadığını belirtmekte yarar görürüm. Burada anılan, Victor Antonescu, 1920 yılı sonlarında Paris barış konferansına katılan Romanya heyeti üyesi, sonradan, Romanya Dışişleri Bakanı olan Victor G. Antonescu'dur (1871 - 1947). Gheorghe Tatarescu'nun Başbakanlığı sırasında, 1936 - 1937 yıllarında, bu görevde bulunmuştu. Atatürk, Diktatör Antonescu cinsinden insanlarla konuşmaktan hoşlanmazdı elbette. Başkan Ceauşescu, Ion Antonescu rejimine başkaldıranlar arasında idi.

tığı konuşmalardan seçmeleri okursak², Başkan'ın -büyük tarihçi Iorga'nın pek yerinde kullandığı "Güney - Doğu Avrupa ülkeleri" nin son elli yıllık geçmişinde barış ve karşılıklı anlayış, işbirliği alanlarında insanlığa örnek olan bir büyük devlet adamının, yeni bir Türkiye yaratan Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkesinin bu değerlere Türk ulusunun neler getirdiğini, o değerlere nasıl bağlı kaldığını herkesten daha iyi anlayacağı kesinlikle söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm koşullarıyla ilişkilerinin Balkan ülkeleri çerçevesinde, Atatürk döneminde nasıl geliştiğini dünya âlem biliyor. Günümüzde bu ilişkilerin yeniden genişlemesi yolunda harcanan çabaların ne kadar yararlı olduğunu hatırlatmaya bilmem gerek var mı? Uluslar birbirlerini ne kadar yakından tanırlarsa, okadar seveceklerini, hele bilim ve kültür yollarıyla yakınlaşmalarını bu konuda en geçerli tutum olarak görmek, Unesco başta olmak üzere, Birleşmiş Milletler'e bağlı özel kuruluşların yasalarına girmiştir.

Atatürk, Balkan antlaşması ile sonuçlanan, Hitler diplomasisinin 1937 yılında başlayan sinsi girişimleriyle baltalanan ve İkinci Dünya savaşının patlak vermesiyle de suya düşen; 9 Şubat 1934'de Atina'da Tefik Rüşti Aras, N. Titulusco, D. Maximos ve B. Jeftic'in imzaladıkları bu antlaşmanın uzun süren hazırlık çalışmaları sırasında bugün de değerini yitirmeyen, her zaman geçerli sözler söylemiştir. İkinci Balkan Konferansı'nın İstanbul'da başlayıp Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde yapılan son oturumunda Fransızca olarak verdiği söylevde şöyle diyordu:

"...Balkan milletlerinin yüzyıllara yayılan ortak bir tarihi vardır. Bu tarihin acı hatıraları varsa, onlara sahip olmakta bütün Balkanlılar ortakdır. Türklerin payı ise daha az acı olmamıştır. İşte siz, sayın Balkan milletleri temsilcileri, geçmişin karışık duygu ve hesaplarının üstüne çıkarak, derin kardeşlik esasları kuracak ve geniş birlik ufukları açacaksınız; ilgi görmemiş, unutulmuş büyük gerçekleri ortaya koyacaksınız... Artık insanlık mefhumu, vicdanlarımızı temizlemeye, duygularımızı yüceltmeye yardım edecek kadar yükselmiştir... İnsanları saadete kavuşturacağım diye onları birbirine boğazlatmak, insanlığa aykırı, acınacak bir sistemdir... Dünya barışı içinde insanlığın gerçek saadeti, ancak bu yüksek ideal yollarının çoğalması ve başarı kazanmasıyla gerçekleşebilir..."

² Bunlara Başkan'ın *Sosyalizmin kurulması yolunda Romanya (România pe drumul desavîrîrii constructiei socialiste)* adlı kitaplarını eklemek gerekir. İlk 3 cildi Bükreş'te, 1968 - 1969 yıllarında; IV-X. ciltleri 1970 - 1974'te, hepsi 10 cilt olarak yayımlanmış; ayrıca Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Macarca ve İspanyolca çevirileri de basılmıştır.

II

Romanya'nın sesi çok eski zamanlardan geliyor: kesilmeyen, her zaman canlı kalan, sevgi uyandıran bir ses. Tarihi, denilebilir ki, çoğu zaman bizim tarihimizle yanyana yürümüştü. Baştan belirtiyim: bu yazıda sık sık sözünü edeceğim büyük tarihçi Nicolae Iorga'nın (1871-1940) güzel buluşuyla, "Güney - Doğu Avrupa ülkeleri" arasında, XV. yüzyıla kadar uzanan, Bizans başkentinin fethinden sonra da her yönde artan ilişkilerin çoğu acı, ama neredeyse alinyazısı niteliği taşıyan, iyi yönleri de eksik olmayan bir ilişkiler zinciri. Valéry'nin güzel sözüne uyararak, "yaşamak için unutmak gerek" dersek, belki gerçeğe yaklaşmış oluruz. Daha açık bir anlatımla, yeni yaşamımızda, Cumhuriyetimizin kuruluşundan başlayarak, bütün ülkelerle karşılıklı iyi anlayış içinde ilişkiler kurduğumuz Balkan devletleri, Güney - Doğu Avrupa devletleri arasında Romanya'nın özgürlüklere vurgun sesini; tarihi boyunca çektiği çilelere, en eski zamanlardan beri bir çeşit geçit yeri olmasına cesaretle göğüs germiş olmasını; uzun, yıpratıcı savaşmalar sonunda varlığını koruyabilmesini; büyük istilâ dönemlerinde bile birliğini, bütünlüğünü yitirmemiş olmasını unutamayız. Balkan ülkelerinin tarihinde beşyüz yıla yakın Osmanlı egemenliğinde ilişkilerimiz açısından çok ayrı, çok özel yeri olan Romanya, tam birliğine kavuşmadan önce, Eflâk, Bogdan ve Erdel dediğimiz vilâyetler, Tuna beylikleri, prenslikleri, voyvodalıkları, gospodarlıkları gibi sözlerle andığımız yerler, bir anlamda, kendimizin herhangi bir vilâyetinden ayrı düşünülmemiştir; "haraç" a bağlanmıştı o yerleri; savaşlarımızda, gerekince, bize yardım etmelerini, kendi iç işlerine kendilerinin bakmalarını, dillerine, dinlerine sahip olmalarını şart koştuk. Balkan ülkelerinde Türklerin yerleri, evi barkı olabiliyor; oralarda kalıp yerleşebiliyorlardı. Rumeli'nde kendimizden parçalar bırakmışız, ama Romanya'da öyle değil: Türkler, çok eski zamanlarda Asya'dan gelip Romen halkına karışmış olanları, etnik bileşimine karışmışları bir yana - , oralarda mal mülk edinme yasağına kendi isteğimizle uğramışlar; o topraklarda yerleşmemişler, ürememişler. Türklerin Bogdan'da yerleşmeye, oralarda cami yapmaya hakları olmadığını da biliyoruz. Böyle bir durumun, Osmanlı egemenliği altındaki başka topraklarda görüldüğü gerçekten söylenemez. Başka ülkelerin genişleme, sömürgeleştirme tarihlerinde de böyle bir davranışa rastlanmaz. "Cizye" peşindedir. İmparatorluk, sınırlarını güven altına almak istemektedir. Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inin birinci

cildine bakarsak (s. 370), yüz yıl süren Fenerli Beyler döneminde, Bogdan eyaletinin harcamalar defterinde bu “cizye” (vergi), 1774 yılında, 1.413.700 kuruşu bulur. Ödenen vergi, 500.000 kuruştur; ama burada hepsini sayıp dökmekten kimsenin hoşlanmayacağı bir çeşit “örtülü ödenek” ten tutun da, (ki “Dersaadet’e hedâyâ-i hafiyeye” bu vergi tutarı dışında 250.000 kuruşu buluyor) Arnavut tüfekçilerinin harcamalarına 20.000 kuruş, Mehterhane’ye, papazlara ve kilise giderlerine, Bey’in karısının yaşmak harcamasına ve başka ihtiyaçlarının karşılanmasına (38.000 kuruş), İstanbul’a “peşkeş” çekilen “gizli” hediyelere (250.000) varıncaya kadar harcama defteri düzenlenmiş olduğu görülür. Geçen yıl Romanya’nın yitirdiği büyük değerlerden biri olan Prof. Mihai Berza, *Haraciul Moldovei si Tarii Româneşti în sec. XV-XIX (Eflâk ile Bogdan’ın XV-XIX. yüzyıllarda ödedikleri vergi (haraç) başlığı altında bu konuyu ayrıntılarıyla incelemiştir.* (Bükreş, 1963). Nicolae Iorga, Fenerli Beyler döneminde (1711-1821), Tuna prensliklerinde, bu Beylerin, her şeyden önce, kendi çıkarlarını düşündüklerini; oralara Patrikhane’nin gönderdiği din adamlarıyla da işbirliği ederek halkı soyduklarını; bu “cizye” lerin dışında kendileri için de pay aldıklarını hatırlatarak, halkı iki kat zarara soktuklarını ve bu yüz yıllık Rum voyvodalar döneminin (*Epoca Fanariotzilor*) halka bu yüzden pek tuzluya oturduğunu yazar. Oysa, yerli voyvodalar zamanında Âşık Paşazade’nin “Kara Bogdan” dediği Moldovi’de, bunlardan bazıları, direnmelerinde zaman zaman umutsuzluğa düştükleri halde, oğullarına “ülkeyi, öteki uluslardan daha egemen ve güçlü oldukları için Türklere bırakıp başkalarına vermemeleri”ni öğütlemişlerdir.

Burada, yazı çerçevesinde, belirtmek istediğim önemli nokta, bütün tarihi boyunca, üç Romen ülkesinin, çetin koşullar içinde birlik, özgürlük ülküsüne bağlı kalmaları ve ağır baskılar altında bu ülküsünden şaşmamış olmasıdır. Ölüm - kalım saydığı böyle durumlarda sesini duyurmasını bilmıştır. Bu ses, ilkin, savaşları Romen ulusunun ruhuna sinmiş olan “Yiğit Mihai” (Mihai Viteazul) adıyla anılan ve 377 yıl önce, Tuna vilâyetlerine özgürlüğü, bağımsızlığı ve birliği getirmek uğrunda canını veren voyvoda ile kendini duyurur. Gerçi ondan önce, Hunedoara, Büyük Etienne, Petru Rareş gibi cesaretleriyle tanınmış kişiler bu yolda öncülük etmişlerdir, belli bir ölçüde de başarı kazanır gibi olmuşlardır; ama Romen ulusunun özlemine gerçekleştirilmede en ileri giden o olmuştur. Ülkenin tarihinde

bu bakımdan çok önemli yeri var. Romanya Akademisi üyesi, Cluj-Napoca Üniversitesi Rektörü Ştefan Pascu'nun bu olayın 375. yıldönümünde yayımladığı yazıda (*La Roumanie d'Aujourd'hui*, No. 5/246, Bükreş, 1975, ss. 33-36) Michel le Brave adıyla batıda anılan bu Eflâk Beyi'nin mührünün bir örneği var: orada, yukarıdan aşağı, bir kartal, bir yabanıl boğa, bir dağ başında iki arslan görülüyor. Bunlar, sırasıyla, Eflâk, Bogdan ve Erdel'i (Transilvanya) temsil ediyorlar. Mührün sağında solunda yiğit Mihai ile oğlu Patraşcu'nun silüetleri beliriyor. Sadece bu mühür, Tuna prensliklerinin politika, ekonomi ve kültür birliği derin özleminin başlangıçlarını gösteren önemli bir belgedir...

III

Romanya'nın asıl kişiliğini kazanmasında, köklü kültür değerlerine sahip çıkmasında en büyük rolü oynayan; o ülke kültürlerinin, başta dilleri olmak üzere, Lâtin kaynaklarından ve halktan geldiği bilincine geniş ölçüde yardımcı olan, hiç kuşkusuz, Dimitrie Cantemir'dir. Avrupa'da, XVIII. yüzyılın aydınlık çağını oluşturmuş büyük insanlar arasında anılan bu evrensel zekâlı Romanyalı bilgin, sanatçı, filozof, devlet adamı (1673-1723), kendi öz yurdunda batı kültürünü doğu kültürleriyle en uyumlu biçimde bağdaştırarak özgün bir harman meydana getirmeyi başarmış bir insan. Romanya'yı ilgilendirdiği ölçüde olması bile, bizim tarihimizde "Kantemiroğlu", "Küçük Kantemiroğlu", "Ulah Beyi" diye geçen, kısa yaşamının yirmi bir yılını İstanbul'da geçiren Dimitrie Cantemir'in dünyayı, Romanya'yı her yönden ilgilendirmesi yanında, büyük eseriyle, İstanbul'da başlayıp Rusya'da bitirdiği *Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi* (yayımlı: Londra, 1734), adını tarihimize yazdırmıştır. Gerçek Türk - Romen kültür ilişkilerini onunla başlatmak yanlış olmaz. İlk kez Osmanlı tarihini yerli kaynaklara ve kendi görgüsüne dayanarak yazdığı bu büyük tarih eseri, XVII. yüzyıl sonlarında İstanbul yaşamının çok renkli bir görünüşünü de verir: gelenek, görenek ve töreler, kurumlar, tanınmış kişiler, anıtlar üzerinde, batının o tarihe kadar pek duymadığı, okumadığı bilgiler buluruz orada. Hemen söyleyeyim: Nasreddin Hoca'mızı batıya ilk tanıtan odur. İstanbul'un o tarihlerde kültür yaşamı için gerçekten değerli, canlı bir kaynakla karşılaşmış oluyoruz. Boğaz'ın Rumeli yakasında, Kuruçeşme taraflarındaki yalısında tam anlamıyla doğu - batı kültür karışımını

gerçekleştiren bir çevre, bir hava yaratmayı başaran, Hâfız Post'un çağdaşı olan ve devrin en önde sanatçıları yakından tanıyan; klâsik Türk musikisine yeni bir nota sistemi getiren, kendisi de kırka yakın beste yaratan, bu yüzden de "Türk bestecisi" diye anılan, Bogdan Prensi Dimitrie Cantemir, bence, Romanya ile Türkiye ilişkilerinin en güzel, en anlamlı bireşimidir.

Romanya'nın yetiştirdiği ve Balkanların Erasmus'u adına lâyık Nicolae Iorga, ulusal tarih açısından Cantemir'in önemli yerini iyi incelemiştir. 1908-1913 yıllarında Almanca olarak Gotha'da bastırıldığı beş ciltlik *Osmanlı Devleti Tarihi*, bu ilişkilerin bilim alanında en güzel örneklerinden biri sayılır. Geleneklere aşırı bağlılığı yüzünden kendisiyle aynı görüşte olmayan tarihçi ve eleştirci Eugen Lovinescu'nun dediği gibi, "N. Iorga, yüzyılımız başlarının en ezici şahsiyetidir". Gelmiş geçmiş tarihçiler arasında böylesine verimli, güçlü, soluklu bir bilgene rastlamak kolay değildir. Sekiz yıl önce, Ankara'da, Unesco Türkiye Millî Komisyonu olarak doğumunun yüzüncü yılını andığımız Nicolae Iorga, Türk - Romen ilişkilerinin unutulmaz değerlerinden biridir elbette. Iorga'nın Osmanlı tarihiyle ilgili büyük eserinin birinci cildi, Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın Ankara Üniversitesi Rektörlüğü sırasında, Prof. Bekir Sıtkı Baykal'ın çevirisiyle dilimize kazandırılmış olduğunu burada hatırlatmak isterim³.

IV

Romanya Akademisi üyesi, tanınmış tarihçi Constantin C. Giurescu'nun yönetiminde hazırlanan *Romanya'nın kronolojik tarihi* adlı çok değerli eserin (Bükreş, 1976, 549 s.) çift sütun 62 sayfa tutan indeks'ini incelediğimiz zaman, "Türkiye" maddesiyle ilgili sayfaların çokluğu hemen göze çarpar. Sadece bu gözlem, iki ülkenin uzun tarihlerinin ortaklığını gözle görülür biçimde dile getirir sanıyorum. Çok eski, kökleri derinlere inen bir tanışıklığın belirtisini buluruz o özel adlar göstergesinde. Bu maddeler arasında, Türkiye adının yanında, onunla birlikte en çok anılanları belki bilmek istersiniz; işte birkaçı: alfabetik sıra ile, Almanya, Avusturya - Macaristan, Fransa, İaşi, Macaristan, Paris, Polonya, Rusya, Sovyet Rusya, Tuna, Viyana... Öyle

³ Iorga, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V (1774 - 1912), çeviren: B. Sıtkı Baykal, Ankara, 1948. Büyük boy, xvi-690 s. (Ankara Üniversitesi yayımları, 16; bilim kitapları serisi, 7).

sanıyorum ki, bu liste, ortak tarihin kilit noktalarını açık seçik belli edecek nitelikte; herhangi bir açıklamayı da gerektirmez.

Çok eski zamanlardan başlayarak, beş yüz yıla yakın Osmanlı egemenliğinde kalmasına; XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'sının politik etkisini iyiden iyiye duyurmasına, "koruyuculuk" rolüne önem vermesine; 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı - Rus savaşlarında Tuna vilâyetlerinin Çarlık ordularınca sık sık işgal edilmesine rağmen, *România*'nın sesi, bağımsızlığının simgesi, zaman içinde hiç aksamamıştır.

485 yıl süren Osmanlı egemenliği sırasında, halkın diline, dinine, gelenek ve göreneklerine, kültürüne saygı gösterildiğini, başka ülkelerde bilinmediği, bilinmek istenmediği için, bu yazıda bir daha belirtmekte yarar görüyorum. Dış saldırılarda Romanya Tuna vilâyetlerinin korunduğu da tartışılmaz bir gerçek. Bağımsız Romanya ile ilişkilere gelince, bunların acı tatlı yönleri yok değil.

Cumhuriyet dönemimizde Türkiye - Romanya ilişkilerinde ilk belirtilecek nokta, dış politikamızı bağımsız, ulusal, insancı ilkelere dayandırdığımız için, Romanya ile bu anlayış içinde ilişkilerimiz gelişmiştir. Ne var ki, yeni Türkiye Devleti İtilâf devletlerince tanınmadığı için, iki ülke arasındaki politika ilişkilerinin kurulması oldukça gecikmiştir. Lozan'ı imzalayan devletler arasında Romanya'yı da görüyoruz; böylelikle ülkelerimiz arasındaki ilişkilere engel olabilecek herhangi bir pürüz kalmamıştı artık...

Atatürk'ün "*bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir ideal*" olarak nitelediği ve bu yazının başında sözünü ettiğim Balkan Antlaşması, bilinen nedenlerle işlemez duruma geldiği halde, Türkiye ile Romanya'nın barış yolundaki çabaları eski geçmişi olan bağlarımızın sürekliliğini aksatmamıştır.

İki ülke arasındaki bağlardan, ilişkilerden söz ederken, Tuna boylarıyla Karadeniz arasına sıkışmış bir bölgeden, Dobruca'dan (Dobrogea), oradaki Türk sanatı kalıntılarından, anıtlarından bize izlenimlerini verdiği için, Evliya Çelebi'yi anmadan edemem. *Seyahatnâme*'sini bu bakımdan ilk inceleyen, tanınmış Türkolog Jean Deny (1879-1963) olmuştur. Çelebi'nin bu izlenimleri, üç kez gezip dolaştığı Tuna vilâyetlerinin XVII. yüzyılda toplum yaşamını, ekonomik durumunu ilginç biçimde aydınlatmaktadır. Bu konuda

değerli çalışmalar yapmakta olan Romanyalı Türkolog Mihail Guboglu'nun araştırmaları tamamlanınca, Evliya Çelebi'nin iki ülkenin kültür tarihine katkısını daha iyi anlamış olacağız. Dobruca'da Türk sanatı anıtlarıyla ilgili incelemeyi, son zamanlarda, H. Stanescu ayrıntılı biçimde gerçekleştirmiştir (Bkz. "Monuments d'art turc en Dobroudja", *Studia et Acta Orientalia*, III, Bükreş, 1960, ss. 177-189). Bu incelemeden anlaşıldığına göre, İkinci Dünya savaşından sonra, bölgedeki Türk sanatı kalıntılarıyla Romanya ilgili makamları yakından ilgilenmeye başlamıştır. Böylelikle bazı mescitler, camiler, türbeler, hamamlar, medreseler, çeşmeler, eski evlerden kalanlar kurtarılabilmektedir. Mihail Popescu, Osmanlı kışlalarının, Tuna vilâyetlerindeki kalelerin sanat değeri üzerinde durmuştur. Gene öğreniyoruz ki, Devlet Arşivleri Müdürlüğü'nün Tarih - Enstitüsü, Türk belgelerini sistemli biçimde çevirmeye başlamıştır. Tarih ve Filoloji Bilimleri Derneği, bir Doğu İncelemeleri Bölümü, Bükreş Üniversitesi (C. I. Parhon) bir Türkçe kürsüsü kurmuştur. Köstence'de XVIII. yüzyıl başından kalan güzel Hünkâr camii restore edilmeye başlanmıştır. Sanat Tarihi Enstitüsü, Romanya'daki Türk sanatı anıtlarını incelemektedir. Böylelikle Babadağ, Mangalia ve Mecidiye gibi eski yerleşme yerlerinin sanat kalıntıları korunma yoluna girmiştir. Babadağ'ın en eski anıtı, Bursa türbeleri biçimindeki Sarı Saltuk Dede türbesi, Gazi Ali Paşa camii; Mangalia'da, Sultan Selim'in kızı Esmâ Sultan, Yavuz Selim, Defterdar Derviş Paşa camileri, eski Türk evlerinden bazıları yıkılmaktan kurtulmuştur.

Bu kısa notlardan da anlaşılacağı üzere, Romanya'da Türk sanatı, Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi üzerinde çok ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Bunlara Unesco'nun yardımlarıyla kurulan ve on iki yıldır örnek çalışmalar yapan Güney-Doğu Avrupa İncelemeleri Derneği'nin (kısa veyimiyle *Aiesee*) eski, yeni Türkiye tarihiyle ilgili çalışmalarını, bu arada Prof. Emil Condurachi ile Prof. Mihai Berza'nın Balkan ülkeleri çerçevesindeki her yönden dikkate değer inceleme ve araştırmalarını, ayrıca Derneğin bu dönemde Başkanı olan Prof. N. Todorov'un Atatürk Türkiye'siyle ilgili çalışmalarını burada özellikle anmak isterim. Türk Tarih Kurumu ile sıkı işbirliği eden bu Dernek, iki ülke kültürlerinin karşılıklı incelenmesinde olumlu sonuçlar almakta, bu sonuçları da bilimsel açıdan değerlendiren yayımlar yapmaktadır.

Romanya'da ülkemizle ilgili çalışmalar arasında, edebiyat tarihçilerimizi yakından ilgilendirecek bir incelemeyi açıklamak yararlı olur diye düşünüyorum. Değerli araştırmacı Ion Matei, Ahmed Vefik Paşa'nın tanınmış Romanyalı aydınlara, bu arada yazar ve politika adamı, İstanbul'da, 1848 yılından başlayarak on yıl oturmuş zamanın devlet adamlarına, bunlar arasında Reşit Paşa'yı yakından tanımış olan (Paşa ile ilgili anularının önemli olduğu söylenen) Ion Ghika'ya (1816-1897) yazdığı Fransızca mektupları bulmuştur. Romanya Akademisi Kitaplığında bulunan ve sayısı altmışı geçen bu mektuplardan ayrıca söz etmeyi başka bir zamana bırakıyorum. Şimdilik sadece bunların Türkiye - Romanya ilişkilerinin gelişimi açısından büyük önem taşıdığını söylemekle kalacağım.

Son yirmi yıl içinde Romanya'nın başka ulusların sanat ve kültürleriyle, klâsik ya da modern olsun, yakından ilgilendiğini biliyoruz. Çeviriler basmakla tanınmış bir yayınevi, E.L.M.; ayrıca, *Secolul 20* adlı dergi, özellikle çağdaş dünya edebiyatı alanında değerli hizmetler görüyor. Türk edebiyatının Romanya'da tanıtılmasına gelince, bu edebiyatın orada oldukça eski bir geleneği olduğunu Viorica Dinescu'nun bir yazısından anlıyoruz ("La Littérature turque en Roumanie", *Studia et Acta Orientalia*, VIII, Bükreş, 1971, ss. 199-207). Türk halk edebiyatı üzerindeki ilk bilgiler, Cantemir'in değindiğimiz *Osmanlı Tarihi*'nden geldiğini, bu arada, Nasreddin Hoca'yı herkesten önce dünyaya tanıttığını belirtmeliyiz. Romen folklor ve müzik bilgini ünlü Anton Pann'ın (1794-1854), dünyanın en zengin halk dansları ve türküleri arasında sayılan, Bela Bartok gibi bir bestecinin gönül verdiği Romen folklor meyvalarını ilk toplayan bu insanın, Nasreddin Hoca'mızın fıkralarından seçmeleri 1847, 1852 ve 1853 yıllarında yayması, birçok kuşakları yıllarca eğlendirmiştir (*Nezdravaniile lui Nastratin Hoge*). Böylece, Türk mizahının eşsiz ustası, bir Balkan ülkesi dilinde ilk kez, Anton Pann'ın diliyle, batıda ilk ortaya çıkarılışından dört yıl önce, Almanca olarak Trieste'de yayımlanmadan, Romanya'da tanınmış oluyor. Loti çevirilerinin de orada Türkiye görünümlerini yayması açısından önemi üzerinde durulması gerekir. Makedonya'da yerleşmiş Romenlerden biri olduğu söylenen ve bir ara bizde İttihat ve Terakki fırkasına da girdiği anlaşılan N. Batzria'nın, kendi adıyla ya da "Moş Nae" takma adı altında Romanya'ya yerleşerek, Türk edebiyatının orada tanınmasında büyük rolü olduğu anlaşılıyor. Halit Ziya'nın "Fer-

hunde Kalfa” hikâyesini “Sclava Neagra” başlığı altında romenceye çevirmiş, *Tûtînâme*’nin masallarını *Povestile papagalului* adıyla yayımlamıştır.

Son yıllarda çağdaş ya da günümüz Türk yazarlarından yapılan hikâye, roman, oyun ve şiir çevirileri gazete ve dergilerde sık sık yer almıştır. Nazım Hikmet’in şiirleri, oyunları bunlar arasında. Tevfik Fikret, Ahmet Hâşim, Cahit Sıtkı, Melih Cevdet, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Behçet Necatigil imzaları bu gazete ve dergilerde Romen okuyucularına sunuluyor. Şairlerimiz, daha çok, antolojiler yoluyla tanıtılıyor. Romen radyosunda sık sık Türk halk edebiyatından örnekler verilmekte; Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt ile ilgili tanıtıcı bilgiler ve metinler, dinleyicilere sunulmakta. Bu yönden ilginç bir girişim, Romanyalı kadın şairlerden Maria Banuş’tan geliyor. Bu şair, *Sevgiye adanan dünya şiiri (Din poezia de drasoste a lumii)* adlı kitabına dokuz Türk ozanını almıştır (Bükreş, E.L.U., 1965, ss. 475-480). Seçilen şiirler şu şairlerden: Nedîm, Karacaoğlan, Ahmet Hâşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Nazım Hikmet, Orhan Veli, Cahit Külebi, Necati Cumalı. Ayrı ayrı basılan başka çeviriler de şunlar: Sabahattin Ali (*Irmak*), Yaşar Kemal (*Keçi*), Adnan Ardağı (*Güz Şöleni*), Halikarnas Balıkcısı’ndan hikâyeler; ayrıca, *Çalikuşu* (Reşat Nuri), *Kuyucaklı Yusuf* (S. Ali), *Bizim Köy* (Mahmut Makal), Sait Faik’ten hikâyeler, *Âvâre Yıllar*, *Baba evi* (Orhan Kemal), *Kadın olan erkek* (Aziz Nesin), v. b. İlk yıllarda başka diller yoluyla çevrilen türkçe yapıtların, İkinci Dünya Savaşından sonra yetişen kuşaklarca, özellikle Filoloji Bilimleri Derneği üyelerince, doğrudan doğruya türkçelerinden aktarıldığını belirtmeliyim.

Romenceden dilimize çevrilen yapıtlara gelince: Çok zengin bir edebiyatı olan Romanya’nın, halk şiiri pınarından kana kana içip yola çıkan, Romen şiirine biçimini veren Mihai Eminescu (1850-1889), hikâye ve anlarında halk duygusunu, dilini canlandıran Ion Creanga (1839-1889); Balkanların Molière’i sayabileceğimiz ve dediklerine göre, konuşma dilinin ustası Caragiale (1852-1912); yarım yüzyıla yakın bir zaman, eleştirileriyle, yeni kuşaklara yol gösteren Eugen Lovinescu (1881-1943); estetik problemlerin güçlü adamı, kendisini Unesco İcra Konseyi’nde ülkesini temsil ederken yakından tanıdığım, dostluğunu hiçbir zaman unutamayacağım değerli fikir adamı Tudor

Vianu (1897-1964); eleştirmeci ve romancı George Calinescu (1899-1965); gücünü ülkesinin gerçeklerinden alan filozof Lucian Blaga (1895-1961); yerel gerçeklerin romancıları Rebreanu ile Sadoveanu (1880-1961); Tudor Arghezi (1880-1967); Ion Barbu (1895-1961) gibi Eminesco katında görülen şiir ustaları; yeni Romanya'nın yetiştirdiği Marin Preda, Petru Dimitriu gibi değerleri var. Bunlardan pek azı dilimize çevrilmiş olmakla birlikte, İstanbul'da Yaşar Nabi'nin Varlık Yayınevi gibi her zaman yüzümüzü ağartan bir düşün ve edebiyat yuvasının, çağdaş Romanyalı ozan ve yazarlarından çeviriler basmış olduğunu, arkadaşımızın da ülkemizde Panait Istrati gibi dünya edebiyatına mal olmuş bir yazarın hemen bütün yapıtlarını Türk okuyucusuna başarılı çevirilerle tanıttığını hatırlatmalıyım. 1963 yılında, İstanbul'da, Arena tiyatrosunda, Caragiale'nin ünlü komedyası *Kayıp Mektub'un* (*O scrisoare pierduta*), aynı yıl İzlem Yayınevinde basılmıştır. Romen hikâyeleri antolojisi'ni de gene Yaşar Nabi'nin çabalarına borçluyuz. Enver Esenkova'nın Caragiale'den ve daha başka ünlü Romanyalı şair ve yazarlardan değerli çevirileri var. Bütün bunları burada sayıp dökmek istemiyorum. Ion Baieşu'nun *Paspaş*'ının Ankara'da, Devlet Tiyatrosu'nda 7 Ekim 1975 günü sahneye konduğunu burada hatırlatmakla bu sayıp dökmeyi bitiriyorum.

Bu açıklamalardan şu sonucu çıkarabiliriz: Romanya ile aramızdaki sanat ve kültür alışverişi son yıllarda önemli ölçüde gelişmektedir. Sanat, özellikle halk sanatları, halk bilgisi, edebiyat, bilim, kültür alanlarında bütün dünyaya sesini duyuracak değerleri olan, bu sesi barış ve insanlık yolunda yükseltmesini bilen bir ülke ile ilişkilerimiz, çeşitli açılardan önemli ve yararlıdır.

K İ T A P L A R D A N H A B E R

ROBINOVICH, ITAMAR: *Syria Under The Ba'th 1963-66*. Kudüs, Israel Universities Press, 1972. xix + 276 s.

A III 7400.

Suriye'de 8 Mart 1963 darbesinin ardından iktidara gelen Baas Partisi'nin kurduğu yeni rejimin biçimlendiği 1963 - 1966 yıllarını kapsayan dönemde Suriye'de önemli toplumsal ve siyasal değişiklikler olurken, Baas Partisi'nin niteliği de büyük ölçüde değişime uğramıştır. Itamar Robinovich, Baas Partisi'nin özgün belgelerine, anılara, polemik kitaplarına, Arap basınına ve radyo yayınlarına dayanarak Suriye tarihinin bu fırtınalı ve önemli dönemini incelemektedir. Kitapta, sözkonusu dönemin kronolojisi saptanmakta, bu dönemi biçimlendiren sorunlar ve etkin güçler incelenmekte, bu değişiklik ve gelişmelerin önemi değerlendirilmektedir. Yazar, Suriye ordusunun önderleri ile Baas Partisi örgütü arasındaki kendine özgü bağıntı, Suriye ile Mısır ve Nasır arasındaki karmaşık ilişki ve Baas rejimi ile Suriye halkının arasındaki bölünmeye ağırlık vermektedir. Kitap, Suriye hükümetlerinin listesi, Baas Partisi ve Suriye'nin önde gelen kişileri ile Baas Partisi'nin bellibaşlı ideolojik metninin ilk İngilizce çevirisinin yer aldığı ekleri de kapsamaktadır.

Yazar, kitabın önsözünde şöyle diyor: "Uzun yıllar boyunca Suriye politikası, dışarıdan bakanlar için büyük ölçüde karanlık ve anlaşılmaz görünüyordu. Batı ülkelerinde Suriye ile ilişkiler çok sınırlı, bu ülkeye ilişkin bilgiler yetersizdi: Suriye bir dizi iç ayaklanmalar geçirmişti ve bu ülke ölçsüzlüğü ve akıl - dışılığın kaynağı olarak görülüyordu. 1963 yılı öncesinde, bazı Arap ülkelerinde yavaş yavaş ortaya çıkan aydınlar sınıfının birlik, demokrasi ve toplumsal reformları gerçekleştirme umudunu simgeleyen Baas Partisi, bir kez iktidara geçtikten sonra kısa zamanda biçimini ve rengini değiştirerek gözlemcileri şaşırtmıştır. Eflâk ve Salâh el - Bitar önemlerini yitirmişler, giderek sahneden silinip gitmişler; pan - Arabizmi ve seçime dayalı demokrasiye bağlılık sözünü bir yana bırakarak, ne dünya ne de birbirleri ile barışık olan, adı duyulmamış asker ve radikal siviller, Suriye'yi devrim adına, klik çatışmalarına sürüklemişlerdir". Bütün bunların anlamı neydi? Birbirini izleyen parti kongreleri, uzun tartışmaları, bildirileriyle gerçekten bir anlam taşıyor muydu? Parti programının amaç ve araçları konusunda gerçek anlamda bir tartışma sürdürülüyor muydu? Sürdürülüyorsa, kimler arasında oluyordu ve hangi amaca yönelikti bu tartışma? Yoksa, Baas Partisi, tutkulu subayların bir oyuncağı mı olmuştu da, tüm söylevler, parti içinde hizipler arasında süregelen bir iktidar savaşımını gizleyen bir perdeden başka birşey değil miydi?

Bu kitap, bu ve benzeri sorunları irdelemekte, özellikle de Baas Partisi'nin kurulduğu ve rejimini pekiştirdiği, ama aynı zamanda, Baas Partisi'nin, parti, ordu

ve hükümetin yapısını yeni bir ilişki içinde düzenleyen bir iç darbenin doruk noktasını oluşturduğu büyük bir dönüşüme uğradığı 1963-1966 dönemi üstünde durmaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Önsöz (ix). - Öndeyiş (xi). - 1. Suriye Siyaseti ve Baas, 1945-61 (1). - 2. 8 Mart Darbesinin Oluşumu, Eylül 1961-Mart 1963 (26). 3. Suriye'de Baas Rejiminin Kurulması (49). - 4. Altıncı ve Yedinci Ulusal Kongreler ve Irak'ta Baas Rejiminin Sona Erişi, Eylül 1963-Şubat 1964 (75). - 5. "Hama Ayaklanması" ve 1964 Baharında Meydana Gelen Politik Değişiklikler (109). - 6. Askerî Komitenin ve Bölge Kumandanlığının Hegemonyası (127). - 7. Askerler Arasında Uyuşmazlık ve Hâfız - C'did'in Rekabeti, Nisan-Eylül 1965 (154). - 8. 23 Şubat 1966 Darbesi (180). - Sonuçlar (290). - Sonsöz (215). - Ek A. Suriye Kabineleri, Mart 1963-Mart 1966 (226). - Ek B. Bölgesel ve Ulusal Kumandanlıkların Oluşumu, 1963-1966 (226). - Ek C. Baas Partisi'nin 1947-1966 Döneminde Yaptığı Ulusal Kongreler ve Suriye Parti Örgütünün 1963-1966 Yılları Arasındaki Bölgesel Kongreleri (228). - Ek D. Baas Partisi: Örgüt Şeması (230). - Ek E. Kitapta Adı Geçen Suriye Baas'çıları (232). - Ek F. Özgürlük: Halkçı Demokrasinin Uygulanması (243). - Bibliyografya (265). - İndeks (271).

The 'Ulemâ'in Modern History (ed. Gabriel Baer). Kudüs, 1971. 275 s.

A III 5999.

4-5 Mayıs 1969 tarihinde İsrail'deki Oriental Society ve Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü'nün, Prof. Uriel Heyd'in birinci ölüm yıldönümü dolayısıyla düzenledikleri, İslâm dünyasında Ulema ve Dinsel Sorunlar konulu sempozyumda sunulan bildirilerle, Prof. Heyd'in meslektaş ve öğrencilerinin aynı konuda yazdıkları bildiriler bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Israel Oriental Society ve Institute of Asian and African Studies'in gözetiminde, Uriel Heyd'in anısına yayımlanacak olan araştırmalar dizisinin ilk kitabını oluşturan bu kitapta yer alan bildirilerin hemen hemen yarısı, "Modern Tarihte Ulema" konusunu ele almaktadır. Uriel Heyd'in anısına adanan bu özel sayıda yer alan bildiriler, Asian and African Studies'in yazı kurulunca seçilmiştir. Kitabı oluşturan on bildirinin yazarları, Kudüs Telaviv ya da Hayfa Üniversitelerinde öğretim üyesidir. Bildiriler, Osmanlılarda ve Arap ülkelerinde ulemanın rolünü yeni bir yaklaşımla ele almaktadır.

Kitabın içindekiler şunlardır: Giriş, Gabriel Baer (1). - *Osmanlı Uleması ve Sultan II. Mahmud'un Askerî Reformları*, Avigdor Levy (13). - 19. Yüzyılda Mısır Tarihi İçin Bir Kaynak Olarak Mubarek'in Hitat'ında Yeralan Biyografiler, Haim Şakid (41). - *Ulema ve 19. Yüzyıl Ortalarında Suriye'de Modernleşme Süreci*, Moşe Ma'oz (77). - *Kuzey Sudan'da Dinî Siyaset: Ulema ve Sufizm 1899-1918*, Gabriel Warburg (89). - *Kudüs Müftüsü El Hac Emin el Hüseyinî, İktidara Gelişi ve Mevkiinin Pekiştirilmesi*, Yeoşua Porat (121). - *Cemiyet-i Ulemâ-i Hind'in Hindistan Ulusal Hareketine ve Pakistan'ın Kuruluşuna Karşı Tutumu*, Yohanana Fridman (157). - *Çağdaş Mağrip'de Reformist Ulemâ'nın Tarihsel Yaklaşımı*, Pessah Şinar (181). - *El-Ezher Üniversite'sine Mensup Ulemâ Arasındaki Çağdaş Dinî Görüş*, Hava Lazarus-Yafeh (211). - *İsrail'de Hadîs ve Şeriat*, Aharon Layiş (237). - Kitaba katkıda bulunanların listesi (273).

TAMKOÇ, METİN: *The Warrior Diplomats*. Salt Lake City, University of Utah Press, 1976. ixi - 394.

A IV 756.

Bu kitap, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Türkiye'nin iki ana hedefi olan ulusal güvenlik ve modernleşmenin devlet başkanları ve onların başlıca danışmanlarınca nasıl gerçekleştirildiğini araştırmaktadır. Başka bir deyişle, yazar, Türkiye'nin iç ve dış siyasetinin oluşturulması ve uygulanmasından çok, dış politikayı "savaşçı diplomatlar" diye nitelediği bu seçkinler ve bu seçkinlerin, ülkenin ulusal güvenlik ve modernleşme konularını doğrudan doğruya etkileyen başlıca dış politika sorunlarını nasıl ele aldıklarını incelemektedir. Yazar, kitabın önsözünde, 1918-1930 dönemi için, A. B. D. Ulusal Arşivleri'nden ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndaki belgelerden yararlandığını; ancak Türk devlet adamlarının ve politikacılarının yazdıkları anıların çok azının, dış politikaya ilişkin önemli kararların nasıl alındığı ya da Türk diplomatlarının yabancı diplomatlarla görüşmelerini nasıl yürüttükleri konusunda yeterince bilgi verdiğini, bu nedenle de, ikinci derecede kaynaklara ve bu arada parti, hükümet organı olan günlük gazetelere başvurmak zorunda kaldığını; kitabında yer verdiği gözlem ve genellemelerin bazılarının sezgi ve izlenimlere dayandığını belirterek, eldeki malzemenin değerlendirilmesinde ortaya çıkabilecek yanlış yorumlamaların tüm sorumluluğunu üstlendiğini açıklamaktadır.

Kitabın, kısa bir girişi izleyen birinci bölümünde yazar, ulusal liderler arasındaki irade çatışması ve Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş hareketinin önderi olarak ortaya çıkışı üstünde durmakta, Atatürk'ten başlayarak, İnönü, Bayar, Gürsel, Sunay ve Korutürk'ü sırasıyla ele almaktadır. İkinci bölümde, dış ve iç politikanın yöneldiği hedefler; üçüncü bölümde, Atatürk'ten başlayarak altı Cumhurbaşkanının izledikleri politika incelenmektedir. Kitabın dördüncü ve son bölümünde, Türkiye'de dış politikaya ilişkin kararların kimler tarafından alındığı belirtilmekte ve "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin anlamı üstünde durulmaktadır. Kitabın ekinde, onbeş başbakan ve onaltı dışişleri bakanının yaşam öyküleri verilmektedir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Resimler (xi). - Önsöz: Frederick H. Hartmann (xiii). - Yazar'ın önsözü (xviii). - Giriş (1). - 1. *I. Bölüm: Savaşçılar ve İktidar Savaşımı*. 1. Giriş (7). - 2. Sekiz Ulusal Önder Arasında İrade Çatışmaları ve Mustafa Kemal'in Önderliğe Yükselişi (10). - 3. *Atatürk'ün Halefi Olmak İçin Girişilen Savaşım* (30). - İsmet İnönü: "Millî Şef" (30). - Celâl Bayar: "Demokratik Şef" (35). - Rejimin Koruyucuları (41). - Politika Sahnesinde Askerler (41) - General Cemal Gürsel (42). - General Cevdet Sunay (51). - Amiral Fahri Korutürk (54). - İkinci Bir Atatürk (63). - *II. Bölüm: Dış ve İç Politika Hedefleri*. 5. Giriş (67). - 6. Dış Politikanın İç Politikaya Göre Önceliği (71). - 7. Milliyetçilerin Örgütlenmesi ve Cumhuriyetin Kuruluşu (76). - 8. Türkiye'nin Modernleştirilmesi (96). - Çağdaşlığa Yöneltilen Geleneksel Bir Toplum (96). - Otoriteye İlişkin Reformlar (96). - Ulusun Güçlendirilmesi (99). - Laiklik Reformu (99). - Yönetime Katılma Reformu (100). - Toplumsal ve Ekonomik Reformlar (101). - Bir Merkezden Yönetilen Toplum (103). - Türk Siyasal Kültürü (106). - Başlıca Özellikleri (106). -

Bir "İdeoloji" Olarak Atatürkçülük (111). - Demokrasi Efsanesi (114). - "Türk İhtilali"nin Niteliği ve Kapsamı (117). - İkinci Bir İhtilâl Sözkonusu Değildir (121). - III. Bölüm: Savaşçılar ve Diplomasileri. 9. Devlet Başkanlarının İzledikleri Diplomasisi: Genel Bir Bakış (127). - 10. Gazi Mustada Kemal Atatürk (132.-) Bağımsızlık Savaşı Döneminde Mustafa Kemal'in İzlediği Diplomasisi (132). - İlk Diplomatik Temaslar (132). - Sovyet Rusya ile Diplomatik İlişkiler (138). - Batılı Devletlerle İlişkiler (152). - Lozan'da Türk Diplomasisi ile Batılı Devletler Diplomasisinin Karşı Karşıya Gelişi (170). - Tarafsız Devletlerle İlişkiler (178). - Mustafa Kemal'in Başlıca Danışmanları (185). - Cumhurbaşkanı Atatürk ve Musul, Boğazlar ve Hatay Sorunları (195). - 11. İsmet İnönü: "Millî Şef" (202). - İnönü'nün İzlediği Diplomasisi (202). - İnönü'nün Başlıca Danışmanları (220). - 12. Celâl Bayar: "Demokratik Şef" (228). - Bayar'ın İzlediği Diplomasisi (228). - Bayar'ın Başbakanı ve Dışişleri Bakanları (242). - Gözüpek Fakat Sert bir İnsan Olan Bayar (245). - 13. Gürsel, Sunay ve Korutürk: "Rejimin Koruyucuları" (248). - Türk Siyasetinde Yeni bir Olgu (248). - Askerî Görüşün Üstünlüğü (249). - Meslekten Gelen Diplomatlar (254). - Büyük Millet Meclisi (258). - Kıbrıs Anlaşmazlığı ve Millî Birlik Komitesi'nin Siyaseti (262). - 1960'daki Statüko (262). - Birinci Aşama: Diplomatik Baskılar ve Sınırlı Polis Önlemleri (265). - Askerî Kuvvetlerin Sınırlı Olarak Kullanılışı (277). - Kıbrıs Anlaşmazlığının Türkiye'nin Dış Siyasetinin Yönlendirilmesine Etkisi (282). - IV. Bölüm: Sonuçlar. - 14. Türkiye'nin Dış Siyasetine İlişkin Kararların Alınmasında Başlıca Rol Oynayan Kişilere Toplu Bir Bakış (295). - 15. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" Sözü'nün Anlamı (299). - Ek: Dış Siyaset Kararlarını Alan Başlıca Kişiler (30). - Seçilmiş Bibliyografya (363). - Dizin (373).

BABINGER, FRANZ: *Mehmet the Conqueror and His Time* (Ed. William C. Hickman. Almandan çev. Ralph Manheim). Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1978. xx - 515 s.

A IV 2401.

Münih Üniversitesi'nde İslâm tarihi profesörü iken, Nazi döneminde Romanya'ya giderek çeşitli üniversitelerde ders vermiş olan Franz Babinger (1891-1967), Osmanlı tarihinin tüm dönemlerine ilişkin birçok kitap ve makale, bu arada, Simavna kadısı Şeyh Bedreddin üstüne bir inceleme yayımlamış, çalışmalarını özellikle Rönesans döneminde Osmanlı - Avrupa ilişkileri üstünde yoğunlaştırmıştır.

Babinger'in, Fatih Sultan Mehmed dönemini konu edinen bu eseri, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne rastlayan 1953 yılında basılmış ve öylesine büyük bir ilgiyle karşılanmıştır ki, basılışından bir yıl sonra Fransızca çevirisi, 1957 yılında İtalyanca yayımlanmış, 1959'da Almanca ikinci basımı yapılmıştır. Daha sonra, 1967'de yeniden gözden geçirilmiş ikinci bir İtalyanca çevirisi, 1968'de ise, Sırpça - Hırvatça çevirisi yayımlanmıştır. Ancak uyandırdığı tüm ilgiye karşın, kimi eleştirmenler yazarın daha sonra hazırlayacağını belirttiği dipnotları ve bibliyografya yayımlanuncaya değin kitaba ilişkin görüşlerini dile getirmeyi ertelemişlerdir. Ne yazık ki, Babinger, notları ve kaynakları kapsayan tamamlayıcı cildi hazırlaya-

madan ölmüştür. A. B. D.'deki Bollingen Foundation, kitabın yeniden gözden geçirilmiş İngilizce çevirisini gerçekleştirmeyi üstlenmiş, ancak not ve kaynakların yazarca tamamlanamayışı bazı gecikmelere yol açmıştır. Sonunda, 1967 yılında, Bollingen Dizileri'nin sorumluluğunu üstüne almış olan Princeton University Press'in yönetiminde, William C. Hickman, çevirisi 1965'de tamamlanmış olan kitabın editörlüğünü üstlenerek eserin uzun bir gecikmeyle, 1978 yılında yayımlanmasını sağlamıştır.

Sultan Murad'ın tahta çıkışından başlayarak, Balkan seferleri, Bizans'ın alınışı, Belgrad kuşatması ve bunları izleyen Doğu ve Batı seferlerini inceleyen yazar, bu arada Sultan Mehmed'in Avrupalı ve Asyalı hasımları arasındaki rekabeti de ele almaktadır. Öte yandan, yazar, 15. yüzyıl Osmanlı devletinin örgütlenmesi, toplumsal ve ekonomik kurumları üstünde de durmakta, siyasal ve kültürel yaşamı etkileyen belligen kişilerden söz etmektedir. Bütün bunları incelerken yazar, bir yandan da Fatih Sultan Mehmed'in bir biyografisini sunmakta, özgün kaynaklardan yaptığı alıntılarla Sultan'ın başarılarını, kişiliğini betimlemekte, kazandığı zaferlerle Rönesans Avrupa'sını nasıl etkilediğini, uzun yıllar Batı sanat ve edebiyatında etkinliğini sürdüren "Türk" imajına katkısını belirtmektedir.

Kitabın içindekiler şunlardır: Resimlerin Listesi (vii). – Editörün Önsözü (xi). – Telâffuz ve Transkripsiyonla İlgili Not (xvii). – Kısaltmalar (xx). – 1. *Kitap*: Sultan Murad'ın Tahta Çıktığı Sırada Osmanlı İmparatorluğu (3). – Bir Sultanın Doğuşu (9). – Balkan Seferleri – Macar Karşı-saldırısı (16). – Varna Haçlı Seferi (27). – Bir Çocuk Sultan (41). – Yunanistan Seferi (44). – Sultan Murad'ın Son Yılları (56). – 2. *Kitap*: Sultan Mehmed'in Tahta Dönüşü (64). – Boğaz'daki Kale (75). – Bizans'ın Düşüşü (87). – İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkenti Oluşu (101). – Batı'daki Yankılar (117). – Osmanlıların Ege'de Yayılması (129). – Belgrad Kuşatması (137). – 3. *Kitap*: Osmanlı Seferleri – Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan (151). – Papa'nın Batı Birliğini Sağlama Çabaları (167). – Paleologların Sonuncusu (173). – Doğulu Maceracılar ve Trabzon'un Düşüşü (183). – Bosna'nın Boyunduruk Altına Alınması (215). – Venedik'le Savaşın Patlak Vermesi (225). – Papa'nın Haçlı Seferi Düzenleme Çabaları (233). – Osmanlılar Adriyatik'te (251). – Anadolu'daki Girişimler (269). – Negropont'un Düşüşü (279). – Fatih Camii (293). – 5. *Kitap*: Uzun Hasan Batı İle Anlaşıyor (302). – Doğu'da Uzun Hasan'la Savaş (309). – Mahmud Paşa'nın Gözden Düşüşü (329). – Cenova'nın Levant Ticaretine Ölüm Darbesi İndiriliyor (341). – Osmanlı Akıncıları Venedik ve Avusturya Kapılarında (347). – Sultan Mehmed Eflâk ve Buğdan'da (351). – Akçahisar ve Üsküdar (Arnavutluk) Kuşatmaları (359). – 6. *Kitap*: Venedik'le Barış Antlaşması (369). – Osmanlıların Güneydoğu İtalya'ya Çıkışı (389). – Rodos'a Başarısız Bir Saldırı (397). – Sultan Mehmed'in Son Seferleri ve Ölümü (401). – 7. *Kitap*: Fatih Sultan Mehmed'in Kişiliği ve İmparatorluğu (409). – I. Hükümdar ve İnsan Olarak Fatih Sultan Mehmed (409). – II. Devlet ve Toplum (432). – III. Sanat, Edebiyat ve Bilim (462). – IV. Sultan Mehmed ve Batı (494). – *Ekler*: 1. Hükümdar ve Papaların Listesi (511). – 2. Sözlük (513). – *Dizin* (515).

TÜRK TARİH KURUMU GENEL MÜDÜRÜ ULUĞ İĞDEMİR'İN 80. DOĞUM GÜNÜ TÖRENİNDE YAPILAN KONUŞMALAR

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'in 80. doğum günü nedeni ile 31 Mart 1979 Cumartesi günü saat 18 de Türk Tarih Kurumu konferans salonunda düzenlenen törene üçyüze yakın davetli katılmıştır. Törende yapılan konuşmaları sırasıyla aşağıya alıyoruz:

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL'IN KONUŞMASI

Türk Tarih Kurumu'nun Sayın Genel Müdürü, değerli davetlilerimiz,

Sözlerime, Atatürk'ün bir demecinden aldığım bir fikirle başlamak istiyorum. Bu demecinde Atatürk diyor ki: "Milli mücadeleye benimle beraber başlayan yolculardan kimileri ulusal hayatımızdaki gelişme yolunda kendi düşüncelerinin sınırı daraldıkça benden ayrıldılar." Atatürk'ün ölümünden sonra da Atatürk'ün fikirlerinden veya Atatürkçülük dediğimiz sisteminden ayrılmalar başladı; ve devam etti; ve devam ediyor. Biz, Onun kurduğu bir müessese olarak Türk Tarih Kurumu, O'nun fikirlerine, ideallerine ve direktiflerine bağlı kaldık; ve bugünkü seviyemize ulaştık. Bu seviyenin değeri hakkında bir üye olarak bir şey söylemek istemiyorum; ama biz vicdanen görevimizi yaptığımıza kaniiz ve Atatürk'e olan bağlılığımızı da, eğer başarılarımız varsa, bu başarıların bir büyük nedeni olarak kabul ediyoruz. Türk Tarih Kurumu, O'nun ülküsü yolundaki başarılarını, kuşku yok ki, üyelerinin, görevlilerinin ve işçilerinin ayrı ayrı çalışmalarının ve tümünün de bir tüm olarak çalışmasının sonucudur. Bu başarıları sağlayanlar arasında bir Kurum'lu üyemiz vardır. Bu üye, hem işçi olarak, bir yandan da görevli olarak ve sırasında tıpkı bir öğretim üyesi gibi çalışarak bu Kurum'un başarılarında büyük rol oynamıştır. Bugün toplanmamızın sebebi, Genel Müdür olan bu arkadaşımızın 80. yaş yılını girmesini kutlamak içindir. 80 yaş nedir? Zaman bakımından aritmetik değeri olan bir nesnedir. Her 80 yaş kutlanılır; ama her 80 yaşın içeriğinde aynı değer yoktur. Bu 80 yaşın 48 yılı Türk Tarih Kurumu'nun hizmetinde geçmiş bulunuyor. Bu bakımdandır ki, Türk Tarih Kurumu, kendisine bu kadar yıl hizmet etmiş olanlara, bugün hizmet edenlere ve hatta bundan sonra hizmet edecek olanlara elbette şükran borçludur. İşte ben, bugün huzurunuzda bu görevi yapmak için söz almış bulunuyorum. Aslında 80 yaş vesilesiyle hayatın da bir anlamı üzerinde durmamız gerekiyor. 80 yaş bir bakıma insanın ömrü, bugüne kadar ömrü. O halde yaşam dediğimiz vakit, bu yaşamın kapsamına giren değer nedir? Bu vesileyle izin verirseniz, bir gün defterime not etmiş olduğum bir batılı yazarın hayat hakkındaki bir anlayışını okuyayım. Diyor ki: "Hayat, kendiliğinden ne iyidir ne de kötü. Ona bu vasıfları veren insandır. Eğer hayatınız hiçbir şeye yaramadıysa, boşuna geçtiyse, onu kaybetmekten ne korkuyorsunuz? Yok, eğer hayatınız

olumlu işlerle süsleniyse bunlarla yetinmelisiniz. Yetinmelisiniz; çünkü aklınıza gelen her şeyi yapmanız mümkün değildir. Bunun için ebedi olmanız lazım. Oysaki ebedi olan yalnız doğadır, müsaade etmez her istediğinizi yapmaya.” Bu sözlerimin Sayın Genel Müdürle ilişkisi nedir? 48 yıl Türkiye’de bir hizmette bulunmak, bu hizmet müddetini saptamak ve devamlı olarak çalışmak; bu, kolay bir iş değildir. Hayatımızın en muhtaç olduğu unsur daha doğrusu eleman devamlılıktır. Türk Tarih Kurumu’nda devamlılık Genel Müdürün şahsında, Genel Müdürün şahsıyla sağlanmıştır. Genel Müdür, yalnız işçi olarak işçilerle değil, yalnız görevli olarak görevlilerle değil; aynı zamanda üyelerimizin muhtaç olduğu araçları sağlamak, onların arzu ettiklerini yerine getirmekle büyük katkısı dokunmuştur Kurum’a. Yani, maddesel gelişmesinde büyük rolü vardır, tinsel yönden de büyük yardımı dokunmuştur; ama bu iki noktada iş bitmiyor. Asıl önemli olan bu iki konuyu bilimsel çalışmalarıyla bütünleştirmesidir. Genel Müdür çalışmaları esnasında kendisine bir çalışma, bir araştırma alanı çizmiş ve bu alandaki çalışmalarıyla, ortaya koyduğu yapıtlarıyla bilimsel yönden de Kurum’un genel araştırmalarına kıymetli katkısını eklemiştir.

Bu çalışmaların her birini burada değerlendirmek mümkün değildir; ama tümünün değerini bir noktaya bağlamak mümkündür. Bütün çalışmaları aşağı yukarı Türk Devrimi ve Atatürk üzerinedir. Gazeteciliğinden bu yana; çünkü hayatında böyle bir safha da vardır, öğretmenliğinden bu yana ve özellikle yazılarıyla daima devrim ve Atatürk konusunda ortaya bilinmeyen veya bilindiği halde yayınlanmayan eserleri koymakla başarı göstermiştir. Bunların arasında ve en mühimi sayabileceğim Çanakkale Savaşındaki Atatürk’ün raporlarıdır. Atatürk, hepimizin bildiği gibi askerlik mesleğine girdiği andan itibaren çok ciddiye aldığı bu meslekteki yazı hayatına manganın terbiyesiyle başlamıştır. En küçük birlik mangadır. Sonra takım gelir, onu yazmıştır; sonra bölük gelir, onu da yazmıştır. Bölükten sonra, bölüğün üstündeki birlikler daima bölüklerden kurulduğu için onları almamış subayı yazmıştır. Zabitle Hasbihal kitabında bu askeri birlikleri, bahsettiğim manga, takım, ve bölük bunları yönetecek olan subayın psikolojisini, subayın bilgisini ve en önemli olan subayın erlere karşı insan muamelesini göstermiştir; ve daha bu kitaplardan itibaren söylediği sözü hatırlıyoruz: “İnsanları sevk ve idare eden kuvvet, fikir kuvvetidir.” Daha henüz binbaşı rütbesinde bulunduğu sıralarda bunları yazmıştır. Bundan sonra da kendisinin mücadele edeceği, etmese bile günün birinde tanımak zorunda kalacağı Alman ve Fransız ordularının talimnamelerini yazmış olan en büyük askerlerin talimnamelerini almış, Türkçeye tercüme etmiş ve ondan sonra kendisi bir talimname meydana getirmiştir. İşte Atatürk’ün İstiklal Savaşından önceki hayatındaki fikri çalışmaları, daha doğrusu mesleki çalışmaları; fakat bunlar hep fikirle yoğunlaşmıştır; ama Çanakkale’de Atatürk, artık bir yazar değildir. Çanakkale’de öğrendiklerini, yazdıklarını, dünyanın en kuvvetli ordularına karşı, genç yaşında uygulamıştır. Çanakkale başarıları Atatürk’ün hayatının en önemli noktalarından birini teşkil eder ve bu raporlar bizim için meçhuldü. Anafartalar raporuyla, Arıburnu raporu. Uluğ Bey bunları büyük bir dikkatle, notlar ilave etmek suretiyle bastırmıştır. Bundan sonra İstiklal Savaşımızın en mühim iki kongresi gelir: Erzurum ve Sivas Kongreleri. Metinleri son zamanlara kadar meçhuldü. Bunun gibi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti zabıtları,

bilmiyorduk. İstiklal Savaşından, hatta Atatürk'ün ölümünden sonra, bu meçhul şeyleri saptamış, notlarla mükemmelştirmiş ve basmıştır. Bunun yanında daha sayacağım diğer eserleri var; ama bir tanesini söylemekle yetineceğim. O da Yılların İçinden diye adlandırdığı gazetecilik hayatına ait olan makaleleridir. 1922 yılından beri Adana'da bulunduğu sıralarda bu meslekte ilk yazısından başlayarak gördüğümüz hadise, devamlı olarak Türk Devrimini izlemesi, Türk Devriminin problemlerini ele alması, incelemesi. Müsaadeleriyle söylüyorum, bana okuduğu vakit, bunları bastırmalısınız, dedim. Tarih okumuş, tarih okutmuş bir insan olarak bunların değerini anlayabildiğim için veya anladığımı sandığım için kendisinden bunları basmasını rica ettim. Makaleleri kitap halinde basmıştır.

Benden sonra konuşacak arkadaşlar var. Daha çok durmak istemiyorum, yazdıkları üzerinde, kişiliği üzerinde; ama bir noktayı işaret etmeden geçemeyeceğim. Bunu bir vicdan ve bir meslek borcu, Türk Tarih Kurumu'nun bir sorumlusu olarak kabul ediyorum kendim için. Atatürk'ün ebediyete geçmesinden sonra aleyhine, devrim aleyhine pek çok yazılar yazılmıştır, açık veya kapalı. Bunlar karşısında onun yanında bulunmuş, nimetlerini görmüş, ona yakınlık göstermiş insanlardan pek azı cevap vermiştir; ama Uluğ İğdemir her saldırı karşısında, her imalı yazı karşısında durmamıştır. Kendini bir nevi savcı kabul etmiş; devrim ve Atatürkçülük savcısı. Yalnız savcı değil, avukat kabul etmiştir, aynı zamanda da yargıç kabul etmiştir. Öyle bir muhakeme ki, bu üç şahsiyeti nefsinde birleştirmiş. Hiç kimseden irkilmeyerek, hiç kimseden ne geleceğini düşünmeden gazetelerde, mütavazi köşesinden devrimi ve Atatürkçülüğü savunmuştur. Bu bakımdan biz, bugün kendisi için bu toplantıyı tertiplerken bütün bu sözünü ettiğim çalışmaların toplamını bu noktada, modern Türkiye'nin kuruluşunda sarfedilen emeklerin, bağlanan ümitlerin gerçekleşmesi için hayatını, eski bir kelimeyle ifade edeceğim, vakfetmesi hususundaki hizmetinden dolayı kendisini kutluyoruz ve 80. yaştan çok daha öteye geçmesini, bir rakam tespit etmiyorum, doğru olmaz, ne yüzelli ne ikiyüz elli sene diyeceğim; çünkü kendi gücüne bağlı, onları da aşabilir inşallah, yaşamasını temenni ediyorum, uzun ömür temenni ediyorum ve Kurum adına, izin verirsiniz hepinizin adına kendisine söylediğim bu kısa söylev içinde geçen hizmetlerinden dolayı da teşekkürlerimi sunuyorum.

Sözle ifade edilen hatıralar çoğu zaman uçar. Bu bakımdan istedik ki, Kurum'da kendisine maddi bir armağanımız da bulunsun; ve bu maddi armağanı küçük komisyonumuz, şu tabak mı diyeceksiniz, tepsimi diyeceksiniz; çünkü bu andan itibaren bu ne tabaktır, ne tepsidir; bu bir armağandır, bunu kendisine takdim etmeyi uygun gördük. Son olarak arkasındaki, arkadaşlarımızın düşünerek kararlaştırdıkları yazıyı okuyorum: "Atatürk sevgisiyle, ülkesünün birleştiği Türk Tarih Kurumu'na kendisini adayarak, idari ve bilimsel gelişmesine 48 yıl başarıyla hizmet etmiş bulunan Genel Müdür Uluğ İğdemir'e 80. doğum gününde, yani 31 Mart 1979'da Türk Tarih Kurumu'nda bu armağanı saygıyla sunarız." Yüksek müsaadenizle bu armağanı kendisine tevdi ediyorum, bu tarihi günü de tespit ediyorum.

Prof. Dr. AFET İNAN'IN KONUŞMASI

Sayın misafirlerimiz,

Bu gün heyecanlı bir gün yaşıyoruz; çünkü Genel Müdürümüz Sayın Uluğ İğdemir biraz önce Sayın T. T. K. Başkanının da ifade ettikleri gibi, 80. yıldönümünü ilan ediyorlar. Evvela kendilerini tebrik ederim.

Evet, 48 yıl Türk Tarih Kurumu'nda beraber çalıştık. Bu da benim ömrümde hakikaten unutulmayacak bir çalışma hayatıdır. Bu bakımdan bazı anılarımı bildirmek istiyorum. Bir gün Atatürk, çok sevdiği arkadaşı Nuri Conker'i sofrasına davet etmişti; fakat gelmedi. Niçin? diye soruldu. 50. yıldönümünü kutluymuş da, evinde dediler. Atatürk, birdenbire güldü. Ya, dedi, demek 50 yaşında oluyor da kendi başına kutluyor. Nuri Conker'in evi bugünkü Adliye Sarayı'nın karşısında bir apartmandaydı. Kalkın gidelim, dedi. Gittik, hakikaten iki arkadaş oturmuşlar, yağsününü kutluyorlardı. Atatürk'ün o zaman çok sözleri oldu bu mesele için. Demek 50 yaşında oldun, 50 yıl geçti diyordu. Bana o zaman bu elli yıl çok uzun gelmişti. Şimdi bunu tek arkadaşı ile, Nuri Bey gibi, kutlamıyor Sayın Genel Müdürümüz. Bu kalabalıkla, sayın misafirlerimizle beraber bulunmaktan hakikaten kıvanç duyuyoruz.

Türk Tarih Kurumu 1931'de dernek olarak kuruldu. Daha evvel bir yıl Türk Ocağında bir heyet halinde çalışmıştık. Ben de orada, o kurulun içinde idim. Resmen dernek olduktan sonra ilk başsekreterimiz Uluğ İğdemir'di; ve o günden itibaren de 48 yıl geçmiş demek. Siz 80. yaş gününüzü ilan ediyorsunuz, ben de 48 çalışma yılını anımsıyorum. Yalnız bir şey daha söyleyeyim. Uluğ Bey'e ağabeyim derim; çünkü kız kardeşi Nazire ile Biga'da ilkokul arkadaşydık, Kurtuluş Savaşı günlerinde. Ondan sonra da orman müfettişi olan babamla beraber Kuvayı Milliye'ye katılmak için gittiler ve biz bir müddet oralarda kaldık. Demek öyle de bir ailece tanışıklığımız var kendisi ile. Fakat ondan sonra asıl söylemek istediğim, bu Tarih Kurumu'ndaki çalışmalarda hakikaten bize rehberlik etmesidir. Bir kere fevkalade intizamlı, dakik. Hatta bir arkadaşımız şöyle diyordu: Ben, saatimi Genel Müdürümüzün geliş ve gidiş saatine göre ayarlarım. Her zaman da öyledir. Çalışırız, bir de bakarım tam saati gelmiştir, 17.30, gitmeye hazırdır. Bunun için Uluğ İğdemir'in hayatında bu kadar intizamlı olması hakikaten bir örnektir, birçok bakımlardan. 48 yıl dedik. Bu yıllar içinde birçok olaylar geçti. Üye olarak bir mesele hakkında genel müdürlüğe başvurduğumuzda intizamlı dosyalar derhal bulunur. Bu, fevkalade metodlu bir durumdur. Onun için ben birçok gençlerimize örnek niteliğinde görüyorum.

Bir de Türk Tarih Kurumu mecmuası Belleten var. 1937'de yayıma başlamıştır. Bugüne kadar 170 sayı aralıksız devam etmesi, tamamiyle kendi çalışmasıyla olmuştur. Dolmabahçe Sarayında Türk Tarih Kurumu'na ayrılmış bir büro vardı. Atatürk'ün hastalığı zamanında da her gün Uluğ Bey orada çalışırdı. Çalışmaları hakkında ben de kendisinden gidip bilgi aldıkça Atatürk'e söylüyordum. Fevkalade memnun oluyordu. Bir de çok iyi bir tesadüf diyelim, Atatürk'ün son gördüğü kitap da Belleten olmuştur. Belleten'in 5. nüshasıydı, Tarih Kurumu'nun ikinci kongresi hakkında bazı yazılar vardı. Kendisine götürdüm, çok mütehasıs oldu. Onun için-

deki yazıların hepsini okudu demiyeceğim; fakat içindeki yazılara baktığı zaman: “İşte böylece çalışınız ve Tarih Kurumu’nda çok yayın yapınız. Tarihimizi belle-yiniz, belletiniz” diye üzerinde durdu. Tarih Kurumu’nun o günden itibaren, methetmek için değil ama, gayet muntazam bir yayın hayatı vardır. Belleten de örnek gösterilecek niteliktedir. İlk nüshalarında Uluğ İğdemir’in adını görmezsiniz; fakat ben biliyorum ki, adını Atatürk’ün koyduğu bu mecmuanın yayını tamamiyle kendisine aittir, başka yayınlar için de örnek olacak bir durumdadır. Bu tamamen takibin ve çalışmanın bir ürünüdür.

Sayın Uluğ İğdemir’in bu vesile ile üzerinde duracağımız, bence bu intizamlı çalışması yanında, Atatürk ilkeleri ve devrimi için olan hassasiyeti ve inancıdır ve bunlar üzerinde yayınlarda da bulunmuştur. Türk Tarih Kurumu olarak en eski çağlardan bugünkü devreye kadar tetkikler yaparız. Bu, milletimizin ve mem-letimizin tarihidir, Türklüğün tarihidir.

Onun için ben sözlerimi şununla bitirmek istiyorum, müsaadenizle.

Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşunda vazife almış ve bugüne kadar getirmiş Genel Müdürümüz olarak bu intizamlı ve sürekli çalışmaları ile birçok bakımlardan yeni nesillere örnek olacak mahiyettedir. Kendisine mutlu ve sıhhatli günler ile, uzun ömürler dilerim.

Prof. NUSRET HIZIR’IN KONUŞMASI

Aziz arkadaşlar, sayın bayanlar, sayın baylar,

Yıl 1937, yaz mevsimi. Türk Tarih Kurumu, ikinci kongresini hazırlamakta, Dolmabahçe’de. O sıralarda bir çevirgenler bürosu kuruldu. Türlü genç öğretim üyelerinden, yardımcılarından yabancı dil bilen bir takım kişiler toplandı ve Ku-rum’un kongresi devamınca çalışmaya memur edildi. Ben de o sıralarda İstanbul Üniversitesinde ünlü filozof Hans Reichenbach’ın asistanıydım. Beni de bu çevirgen, o zamanın terimiyle tercüme, bürosuna aldılar. Başladık çalışmaya. O zamanlar benim dikkatimi 35’ten fazla göstermeyen, kumral, yakışıklı bir genç çekti. Bu yakışıklı gence dikkat ediyorum. Bir kere bütün ciddi işlerle meşgul oluyor. Sonra Yönetim Kurulunun istekleri, Başkanlığın direktifleri ona geliyor ve onda formülünü bulup gerekenlere götürülüyor. Çalışanlardan gelen istekler de ona geliyor ve böy-lece işlenmiş oluyor. Bu genç, bu yakışıklı kumral genç, benim o zamana kadar görmediğim şekilde düzenli çalışıyor. Düzenli çalışıyor; fakat öyle çırpınmadan. Tam anlamıyla, iyi anlamda bir batılı gibi çalışıyor. Özür dilerim bunu söylediğim için. İşte anladınız tabi, uzun uzadıya bir bilmece vermiyorum size. Söz konusu ettiğim bu genç, bugün 80. yıldönümünü kıvançla kutladığımız 80’lik yakışıklı genç Uluğ İğdemir’dir. Sonra, kongre bitti. Çok başarılı bir kongreydi. Bizim çevir-genler bürosu dağıldı; fakat beni alıkoydular. Böylece ben, moda bir terim kulla-narak söyleyeyim, Türk Tarih Kurumu bürokratları arasına girdim. Şunu da söy-liyeyim ki, daha ilk günlerinden Uluğ İğdemir’le birbirimize sen demeye başladık. Bir gün düşündüm, ne diye ben bu adama sen diyorum, dedim. Demek ki, çok se-viyorum kendisini, çok beğeniyorum, onun için, dedim; ve karşılıklı biz böyle

arkadaş oluverdik. O bana direktifler veriyordu, Başkanlıktan ve Yönetim Kurulundan gelen emirleri bana bildiriyordu. Ben, onları yerine getirmeye çaba gösteriyordum. Arkadaş olduk ve dost olduk. Bu dostluğumuz, benim için çok değerli olan bu dostluk, bugüne kadar sürmektedir ve inşallah son nefesime kadar da sürecektir. Yalnız şunu söyleyeyim ki, bu dostluk içinde ben oranın bürokratyken çarpışmamız olmadı mı? Tabii oldu. Oldu; ama bu çarpışmanın nedeni neydi? Şimdi şunu söyleyeyim ki, Uluğ'un birçok iyi nitelikleri arasında, eski terimi ile, bir temkinliliği vardır, bir dengeliliği vardır. Ben tabii bu kadar sayın kişinin önünde kendimi batırmak istemiyorum, dengesizin biriyim, demek istemeyeceğim; ama gene de bir nevi sallapati bir adam olduğumu söyleyeyim. İşte onun bu dengeliliği ile benim bu sallapatılığımın çarpışması dolayısıyla kavga ediyorduk; fakat bunu da söyleyeyim ki, bu kavgalarımız hiç bir zaman dostluğumuza gölge getirmemiştir, hiç bir zaman.

Şimdi, şunu söyleyeyim. Benden önce, benden çok daha yetkili kalemler Uluğ'un türlü türlü başarılarını yazdılar. Benden önce, benden çok daha yetkili ağızlar onun başarılarını birer birer burada söylediler. Bana bir iki nokta üzerinde durmak kalıyor. Şöyle ki, tabii siz hepiniz bilirsiniz, bir karakter bir takım niteliklerin aritmetik toplamı değildir. Yani Uluğ A+B+C+D'dir, karakteri de bu toplamdır, denemez. Karakter, çok iyi bildiğiniz gibi, benden de iyi bildiğiniz gibi, bir tek bütündür. Yalnız karmaşık bir bütündür; ve o nitelikler teker teker o bütünün türlü görünüşleridir adeta. Eski terimle birer cephesi. İşte Uluğ'da dikkati çeken bir takım niteliklerden bir tanesi de şudur: Kendisi bir kere dinamiktir. Bu dinamik sözü üzerinde de bir parça duralım. Bana öyle geliyor ki, bizim yurdumuzda bu dinamik sözcüğü biraz yanlış kullanılıyor. Kimi hareketli görürsek ona dinamik diyoruz. Dinamiklik, hareketlilik demek değildir. Bir kuvvetin hizmetinde hareketlilik. Yani, bir ciddi işin hizmetinde hareketlilik; işte Uluğ böyledir; fakat Uluğ aynı zamanda süreklidir. Süreklilik vardır onda. Görüyorsunuz 48 yıl hiç ayrılmadan Tarih Kurumu'nda ilkin Başsekreter, sonra da yıllarca Genel Müdürlük yapmıştır. Demek ki, onda yüksek ölçüde bir süreklilik vardır; ama dikkat ederseniz çoğu zaman bu dinamikler sürekli olmaz, sürekliler de dinamik olmaz. İşte Uluğ şu nadir durumu gerçekleştirmiştir ki, sürekli olmakla birlikte dinamiktir de. Dinamik olmakla birlikte sürekli de. Şimdi, ne dedim? Karakter karmaşık bir tek bütündür. O karmaşık bir tek bütünün içinde, o karmaşık bütünün bir görünüşü olmak üzere dostluğunu alalım. Dostluğunun, özür dilerim bir yabancı sözcük kullanıyorum, kalitesi üzerinde kısaca duralım. Dostluğunun değeri üzerinde duralım. Bunun için de tabidir ki, benim başıma geleni başkalarının başına gelenden daha iyi bildiğim için, kendi anılarımdan bir iki örnek vereceğim. Kendi anılarımdan çok örnek verebilirim; fakat işi uzatmamak için size üç örnek vereceğim ve bu üç örnekten siz kendiniz onun dostluğunun kalitesinin ne olduğunu anlayacaksınız. Zaten biliyorsunuz ya, bildiğinizi bir kere daha anlayacaksınız.

Şimdi bakın, 1942'de, az önce Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Felsefe bölümü açılmış. Ben de sözüm ona meslekten felsefeci olduğum için, öğretim üyesi olmak istiyordum; ve işin garibi benim öğretim üyesi olmamı Uluğ benden daha çok istiyor, her neyse. Doçentlik travayı için bütün hazırlıklarımı yaptım, bibliyografya bakımından, şu bakımdan, bu bakımdan bütün hazırlıklarımı yaptım;

yalnız işi savsaklıyorum. Redaksiyonu bir türlü yapmıyorum. Benim dillere destan olmuş tembelliğim başladı gene devreye girmeye. Uluğ ne yaptı biliyor musunuz? Beni hapsedti. Evet, Tarih Kurumu'nda bir odaya kapadı. Dedi ki, redaksiyon bitmeden çıkılmıyor buradan; çünkü biliyor ki eğer bırakırsam ertesi yıla kalır, ertesi yıl daha ertesi yıla kalır; ve bizim doçentlik gider gürlüğe. Ve beni tıkadı. Bu kadar ilgiden duyduğum şükran duygularından dolayı ben de sabahleyin erkenden evden geliyorum, artık Tarih Kurumu'nda yatmıyorum gayet tabii, beni kilitletiyordu, ben de otuyordum, redaksiyonumu tamamlıyordum; ve redaksiyon olup bittikten sonra özgürlüğüme kavuştum ve doçent oldum.

Şimdi ikincisi, yıllar geçti şimdi profesörlüğüm söz konusu. Birinin dediği gibi, türlü, çeşitli nedenlerden ötürü ben istemiyordum; ama o, istiyor. İllede profesör olacaksın, diyor. Onun haberi olmadan tuttum bir dilekçe yazdım dekanlığa. Profesörlük adaylığı söz konusu olduğu zaman beni hiç söz konusu etmeyiniz, ben istemiyorum, dedim. O günkü dekanın kim olduğunu unuttum, hepsi arkadaşım çünkü. Buradaysa tanıklık edebilir. Ben bu kâğıdı verdim, ondan gizli ama; fakat geveze olduğum için günün birinde söyleyiverdim kendisine. O zaman sizi temin ederim, o, kendisi hakkında ani, çok kötü bir haber almış gibi başı koyu kırmızı oldu, hiddetinden kırmızı oldu. Bana, küfür demiyeceğim, küfür etmez hiç; fakat oldukça ağır bir sözcüğü suratıma bir şamar gibi fırlattı ve, o zaman Tarih Kurumu Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesindeydi, koşar adım dekanlığa gitti, dekanın kâğıdını aldı, yırttı, sepete attı ve profesör oldum.

Varan üç. Yine yıllar geçti. Günün birinde üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarından 147 kişinin işine son verildi. Kabaca söyleyeyim 147 kişi kovuldu. O kovulanlar arasında ben de vardım. Uluğ, buna dehşetli kızdı; ve İstanbul'dan da çok değerli bir arkadaşımızla beni çok iyi tanıdığı için bilhassa bunlara çok kızdı; ve içindeki iç direnişi yenerek o zaman Başbakanlık Müsteşarı olan Türkeş'e gitti. Türkeş'e gidip bu işlemi protesto etmek ve bu haksızlığın temizlenmesini istemektir. Türkeş'in ne yanıt verdiği o kadar önemli değil; çünkü konu dostumuz Uluğ İğdemir'dir. İşte şimdi pek güzel canlandı, Uluğ'un dostluğunun kalitesinin nasıl bir dostluk olduğu.

Sözlerimi artık burada kesmek istiyorum. Yalnız şu kadarını söyleyeyim, eğer ben bugün Uluğ'un yardımcısı olan, yani yönetimde ve çalışmasında yardımcısı olanlarıyla, çok sayın eşi, sevgili oğlu ve gelini ve torunlarıyla ve last but not least, bütün onu seven arkadaşlarıyla ve dostlarıyla birlikte uzun uzun yıllar ve başarıyla, sağlıklı, mutlulukla yaşamasını içtenlikle istersem yüzde yüz eminim ki, hepimiz istisnasız olarak benimle birlik olacaksınız. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL'İN KONUŞMASI

Sayın Genel Müdürümüz, sayın konuklar,

Gerçekten de Uluğ Bey babanın 80. doğum yıldönümünde bana da böyle bir konuşma fırsatı verdikleri için Türk Tarih Kurumu'na sonsuz teşekkürler ediyorum. Ancak, heyecanımı başlatsayın, gerçekten bu, aldığım görevlerin en ağırını benim için.

Türk Tarih Kurumu'nun kurulduğu 1931 yılından beri Genel Müdürlüğünü yaparak Kurum'un gelişmesinde ve uluslararası şerefli yeri kazanmasında büyük pay sahibi bir şahsiyettir Uluğ Baba. Kurum'un yayınlarının düzenli ve kaliteli olarak basılması, Belleten'in hiç aksamadan düzenli yayınlanması, Kütüphanenin ve Basımevinin kurulup geliştirilmesi için büyük bir feragatle çalışmış, ayrıca yakınçağ Türk tarihi üzerinde bilimsel, orijinal araştırmalar yapmıştır.

Bendeniz, bu kısa konuşmamda Sayın Babamızın sadece Belleten üzerinde yaptığı yararlı çalışmalardan bahsetmek istiyorum. Bilindiği üzere Belleten, Büyük Atatürk'ün kurduğu ve vasiyetnamesiyle Türk milletine emanet ettiği Türk Tarih Kurumu'nun organı olarak 1937 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir. Türk ve Türkiye tarihi, arkeolojisiyle ilgili çalışmaları bilim dünyasına duyurmak, bilimsel araştırmaları, çeşitli belgeleri, bilimsel haberleri, bibliyografya yazılarını kapsamak üzere yayımına başlatılan Belleten, şu konuşmanın yapıldığı sırada Uluğ Bey babamızın bitmez tükenmez enerjisiyle 170. sayısına ulaşmış bulunmaktadır. Atatürkçü Kurum'un yayınladığı Belleten'in adı da bizzat Kurum'un kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Şimdi Kurumun Sayın Genel Müdürünün titiz çalışması sonucu Belleten, yalnız Türkiye'de değil, dünya bilim çevrelerinin her büyük kütüphanesinde, araştırma kurumlarında, üniversite kitaplıklarında rafları doldurmaktadır. Tarihimizle ilgili araştırmalarda her an başvurulması gereken bir kaynak niteliğindedir. Belleten, 1937'den bu yana 3 aylık olmak üzere aralıksız yayınlanmaktadır. Türk Tarih Kurumu'nun en önemli eserlerinden biri özelliğini taşıyan Belleten, hem içerik, hem de biçim bakımından Cumhuriyetten sonra gelişen modern bilim hayatımız içinde özel ve müstesna bir yer tutmaktadır. Belleten, Atatürk'ün dünden bugüne gelinceye kadar Türk ve Türkiye tarihinin araştırmalarında yeni ufuklar açan açıklamaları ve yol göstericiliğiyle Türkiye'de hızla gelişen tarih, arkeoloji, antropoloji çalışmalarının nasıl ilerlediğini, hiç olmazsa bu alanda Türkiye'de modern, bilimsel düşüncenin nasıl yerleştiğini ve sonuçları bilim dünyasında genellikle kabul edilen araştırmaların nasıl yapıldığını en açık bir şekilde vurgulamaktadır. Yine işaret edelim ki, Belleten, Sayın Genel Müdürümüzün sayesinde 43 yıl boyunca, İkinci Dünya Savaşının sıkıntılı günleri de dahil yılda dört sayı olmak üzere hiç aksamadan yayınlanmıştır. Böyle bir düzenlilik Türkiye'de pek ender görülebilir. İşte Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk'ün ideallerini gerçekleştirme yolunda gösterdiği çabaların en güzel bir örneği olarak karşımızda duran Belleten'in yaşatıcısı, Türk Tarih Kurumu'nun Genel Müdürü Sayın Uluğ İğdemir'dir. İlk sayısından itibaren 43 yıl boyunca Belleten'in yayın müdürlüğü görevini tek başına yürütme başarısını göstermiştir.

Türk Tarih Kurumu üyelerinin, yönetim kurullarının ve başkanlarının devamlı güven ve desteğini kazanan Sayın İğdemir, 43 yıl içinde çalışma saatlerinin çoğunu Belleten'e vermiştir. Yılların kazandırdığı tecrübe ve derin sezgi yeteneği Belleten'in bilimsel kimliğini titizlikle korumuş, geniş teknik bilgisi ise derginin en iyi şekilde yayınlanmasını sağlamıştır. Gerçek bir Atatürk aşığı olan Sayın İğdemir bunun yanında genç araştırmacılara da Belleten'in sayfalarını açarak her zaman minnetle anılacak teşvik ve yardımlarını esirgememiştir. Böylece, yarım asra yaklaşan süre boyunca hem Kurum mensuplarının hem Türk ilim adamlarının desteğini kazanmış ve Kurum olanaklarını en iyi biçimde kullanmış, üniversitemizde ve diğer

araştırma kurumlarımızda nice yayın komisyonlarının yapamadığı işi en iyi biçimde tek başına başarmıştır. Bu nedenlerdedir ki, Türk Tarih Kurumu üyesi ve bir öğrencisi olarak sayın İğdemir'e yaptığı hizmetlerden dolayı şükranlarımı sunarken, daha nice uzun yıllara sağlık ve mutluluklarla ulaşmasını diler, izin verirlerse ellerinden öperim, saygılarımla efendim.

ŞAİR VE YAZAR M. SUNULLAH ARISOY'UN KONUŞMASI

Hepinizi Türk Tarih Kurumu Basımevi çalışanları adına saygılarla selamlıyorum.

Bugün, 80 lik delikanlı Sayın Uluğ İğdemir'in 80. doğum yılını kutlamak için toplandık. Benden önce konuşan çok yetkin kişiler Sayın İğdemir'in türlü yönlerini yalnız dostluk açısından değil, bilimsel açıdan da değerlendirerek vurguladılar. Elbette böylesine seçkin bir topluluğa ve benden önce böylesine yetkin kişilerin belirlemesinden sonra konuşmam bir bakıma cesaret işidir; ama ben, Türk Tarih Kurumu Basımevinde çalışan yaklaşık 300 kişi adına önünüzde bulunuyorum. Kusurlarım olursa, sanırım bağışlırsınız.

Önünüze çıkarken neler söyleyeyim diye küçük notlar aldım. Baktım ki, benden önce konuşan sayın yetkililer benim aldığım notların hemen tümünü anlattılar. Ben bunları yinelemek istemem; ancak bir başka açıdan değerlendirmeme izninizi rica ederim. Kişi ömrünün sayısal çokluğu bence o kadar önemli değil. O sayısal çokluğun içeriği önemli. 80 yıl yaşamış ama boşuna yaşamış o kadar çok adam var ki. Önemli olan yaşanılan yılların hem bireysel yaşamda, hem toplumsal yaşamda, hem kurumsal yaşamda özlü, dürüst, namuslu, ileriye dönük bir içerik kazanmasını gerçekleştirmektir. Böyle bir yaşamın anlamı vardır, değeri vardır; sayısalığın ötesinde ve üstünde. Böyle sanıyorum ki, Sayın Uluğ İğdemir'in 80. yıldönümünde bu geçen 80 yılın değerlendirmesini yaptığımızda hem kendi vicdanında hem bizim vicdanlarımızda; hem bilimsel ve yönetsel bilinçte ortaya çıkan toplam, kendisine, yakınlarına, çalıştığı Kurum'a, dostlarına onur verecek niteliktedir.

Kişiler genellikle tek düze olurlar. Yani belli becerileri vardır. Ressamdır, şairdir, romancıdır, çok iyi yöneticidir, çok iyi mühendistir, eşi bulunmaz bir hukukçudur, büyük bir askerdir. Kimi kişilerde beceriler çok yanlı ve yönlü oluyor. Böyle kişiler azdır. Şimdi 80. doğum yıldönümünü kutladığımız sayın Uluğ İğdemir öyle sanıyorum ki, bu çok yanlı ve çeşitli kişilerden biridir ve elbette sayısı azdır. Nedir bu çok yanlılık, çok kişilik? Önce İğdemir yazardır. 1922'lerden, eğer yanılmıyorsam, başlamış bir gazetecilik yaşamı, yazarlık yaşamı vardır. Bu, bir beceridir. Kişinin bir tek yanı. Gazetecilik bir meslektir. Sonra düşünür yanı vardır. Benden önce konuşan sayın bilim adamlarımız, Sayın İğdemir'in Türk Devrim Tarihine katkısını çok yetkili olarak belirttiler. Demek ki, bir düşünür ve bir bilimci yanı vardır. Sonra yöneticiliği vardır. 48 yıl bir Kurum'un başında, Sayın Hızır'ın da son derece yerinde olarak belirttiği gibi, sürekli olarak, ne kendi bıkarak, ne yanında çalışanları kendisinden biktirarak yöneticilik yapmak az kişiye nasip olur.

Düzenliliği konusunda özellikle durmak istiyordum, Sayın İnan bunun üzerinde çok önemle durdular. Tabii bu da bir kişinin özelliğinin başlıcalarından biridir, kişiye kimlik katar; bir başka türlü biçimlendirir onu.

Benim, Sayın İğdemir'le 60'lardan başlayan tanışıklığım var. 60-63 arasında da Türk Dil Kurumu'nda birlikte yakın bir görev arkadaşı olarak çalışma onuruna erdim. 10 yıldan beri de Türk Tarih Kurumu Basımevi'nin emekçisiyim. Bir kişinin düzenliliği giyiminden belli olur. Hep Uluğ İğdemir'e imrenmişimdir, bütün yaşamım boyunca onun gibi düzenli giyinebilseydim diye. Ama çalışması, tabii kişinin dışıyla içi arasında da yakın bir ilişki vardır, kafasıyla da yakın bir ilişki vardır. Zamanında gelip giden, olaylara son derece serin kanlı ama bilinçli yaklaşımlar yapabilen, yüreğinden insancılığı hiç bir zaman çıkartmamış; tanıdığına da tanımadığına da her an ve her güç döneminde en insancıl yaklaşımlar yaparak elini uzatmış, maddi ve manevi bütün yardımlardan hiç bir zaman çekinmemiş olmak bu düzenlilik kavramı içinde de kendisini belirliyor. Uluğ İğdemir'in en önemli yanlarından biri de budur.

Tabii bütün bunların ortaya getirdiği bir başka gerçek vardır. Mutlu bir aile babası olmak. Yarım yüzyıl birlikte yaşamak. Dürüst, çalışkan, verimli, etkin, yaratıcı nitelikte bir aile kurmak. Bu, son derece önemli. Genel Başkan herkes olur da iyi aile babası olmak güçtür. Belki en güç olan görevlerden birisi iyi aile babası olmaktır, iyi aile başkanı olmaktır. Ben Sayın Uluğ İğdemir'i en seçkin aile babası olarak ilan ediyorum. Bütün bunları bir yerde topladığımızda Sayın İğdemir'in çok yanlı, ama yetkin kişiliği ortaya çıkıyor. Yapıcı ve yaratıcı. Nereden belli? Bu, Türk Tarih Kurumu'nun şu yapısında Sayın Uluğ İğdemir'in sanıyorum ki, büyük emeği, göznuru ve alın teri vardır. Türk Tarih Kurumu Basımevini Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin küçük bir yerinde minik, küçücük bir ünite olarak kurmak, sonra 350-400 kişiyi bulan bir ekmek kapısı haline getirmek; en çağdaş teknoloji ile, en çağdaş yönetim biçimlerinin uygulanmasında sürekli koruyucu ve destekleyici olmak ayrıca bir yaratıcılıktır. Türk Tarih Kurumu Basımevi emekçileri yalnız bu hizmetinden ötürü sayın İğdemir'e minnet borçludurlar. Teşekkür ederim.

Sayın İğdemir'in düşünsel içeriğinin doğrultusu, benden önce konuşan sayın yetkililerin de belirttiği gibi, Atatürkçülüktür. İğdemir'in Atatürkçülüğü biçimsel Atatürkçülük değildir. İğdemir'in Atatürkçülüğü Mustafa Kemal gerçeğini kavrayan, yani teorisiyle, amacıyla, oluşumuyla ve gelişimiyle yani Atatürk'ü ve Türk Devrimini bir bütün olarak bilinçli bir yaklaşımla değerlendirir, gerektiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ü sadece mavi gözü, sarı saç, keskin bakışı için değil, kafasının içinde oluşan ve Türk toplumuna, Türk ulusuna uygarlığı, esenliği, erdemi getiren bir kişi olarak savunur, bu bilinçle yaklaşır. Mustafa Kemal Atatürk'e bilinçli yaklaşım ve değerlendirmelerin çok az yapıldığına inandığım bir dönemde Sayın İğdemir'in bu gerçekçi tutumu ayrıca alkışlanmaya değer.

Efendim, biraz önce çok iyi bir aile babası dedim. Ben de babayım. Ben Sayın İğdemir'e babaların babası diyorum. Kendisine hem kendi adıma, hem Türk Tarih Kurumu Basımevi çalışanları adına uzun yaşantılar diliyorum, esenlikle, mutlulukla ve erdemle. Ellerinden öpüyorum.

ULUĞ İĞDEMİR'İN KONUŞMASI

Sayın Başkan, değerli dostlarım, sevgili arkadaşlarım,

Birçoklarınız uzaklardan gelerek benim bu mutlu günümü paylaşmak için burada toplandınız, hepinize en içten şükranlarımı sunarım.

Sayın Başkan Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın, Türk Tarih Kurumu'nun bir numaralı kurucu üyesi Sayın Prof. Afet İnan'ın, çok değerli dostum Prof. Nusret Hızır'ın, en genç üyemiz Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yaşar Yücel'in, nihayet arkadaşım, dostum Sunullah Arısoy'un içten gelen övgüleri beni çok duygulandırdı. Belki birçoklarında abartmalar var; ama bu benim için en mutlu, en kıvanç duyucu bir gün. Eğer ben, Tarih Kurumu'na bazı yararlı işler yapmışsam bunun en büyük nedeni başkanlarımın, yönetim kurullarının ve tüm üyelerin bana gösterdikleri sonsuz, engin güvenleridir. Gerçekten ilk kurulduğu günden beri rahmetli Tevfik Bıyıkloğlu, rahmetli Yusuf Akçura, rahmetli Hasan Cemil Çambel, rahmetli Şemsettin Günaltay ve burada aramızda bulunan Sayın Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu ve nihayet Sayın Ord. Prof. Enver Ziya Karal'dan büyük bir güven ve destek gördüm. Ben eğer muvaffak olmuşsam, bir şey başarmışsam, en büyük nedeni budur.

Size birkaç küçük anımı, Atatürk'le ve Tarih Kurumu'yla ilgili bir iki anımı anlatmakla sözlerime son vereceğim. 1931'de Türk Ocakları kapandığı zaman biz çil yavrusu gibi dağıldık, ortada kaldık. O zaman ne Sosyal Sigortalar var, ne bir güvence var; yani derneklerin hiçbir güvencesi yoktu. CHP bir vazife teklif etti bana; fakat kabul etmedim. Dedim, Halk Partisi de güvencesi olmayan bir dernektir. Hiç olmazsa emekliliği olan bir yere intisap edeyim. Yaşım da henüz geçmemiş daha; ve nihayet arkadaşım rahmetli Dr. Reşit Galip'e rica ettim. O zaman Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Beyden, ki Rodosluymuştu, ikisi hemşeriydiler, benim için bir vazife istedi. Yalnız İstanbul'da olmasını istedim, Ankara'da istemedim. Şükrü Bey demiş ki, Ankara'da isterse hemen tayin ederim; fakat İstanbul'da biraz beklemesi lazım. Onun üzerine Reşit Galip dedi ki, Tarih Kurumu yeni kuruldu, gel burada çalış şimdilik. Kabul ettim ve beraber İstanbul'a gittik. O dört ay, İstanbul'daki çalışmalarım hayatımın en tatlı, en unutulmaz günleridir. Dört ciltlik tarih yazılıyordu o zaman, liseler için tarih. Atatürk, Yalova'dan bize direktif veriyor ve onun direktifleri yolunda tarihler yazılıyordu; ama gece gündüz diye bir şey yok. Pazar, cumartesi diye bir şey yok. Yaz ayları içerisinde o dört cilt tarih yazıldı. O sırada Atatürk'ün bize çok sert çıkışları da olmuştur. Rahmetli Yusuf Akçura bir hemşehrisi olan rahmetli Zakir Kadiri'ye İslam tarihini yazdırmıştı; fakat İslam tarihini Zakir Kadiri bildiğimiz biçimde yazmış. Eleştirici bir tutumu yok, doğmatik bir tutumla yazmış. Atatürk herşeyi eleştiren insandı. Kendi yazdıkları için de, bunları eleştireceksiniz, derdi. Hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmek istemez. İşte o sıralarda bize yazdığı mektuplardan iki önemli cümleyi Kurumumuzun iki yerine hakkettik. Birisi dışardaki: "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır". İkincisi daha önemli, Atatürk'ün ne kadar bilimsel olduğunu gösterir: "Biz, daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız." Bu, Atatürk'ten aldığım ilk ilhamdır ve o sayede bu Kurum gelişti.

İkinci anım, Belleten anısıdır. Adı burada çok geçti. 1935'te Atatürk'ün bize verdiği programda bir dergi çıkartılması fikri de vardı. 1936 yılı başlarında zannediyorum, bir gün sayın Afet Hanım'ın daveti üzerine Çankaya'ya gittim. Köşkün yukarki, havuza bakan büyük odasında, bir küçük masa başında Kurum işlerini görüşüyorduk. Atatürk geldi yanımıza. Bu sırada mecmua işini de konuşuyorduk. Atatürk, ne yapıyorsunuz, dedi. Bunun üzerine Afet Hanım, bir bülten çıkaracağız, onu düşünüyoruz, dedi. Ne demek bülten? Dedi. Anlattı Afet hanım, işte bir mecmua falan. Gelin bakalım şunun aslını arayalım, dedi. Bizi aldı çalışma odasına götürdü. Geniş, büyük bir çalışma masası vardı, oturduk. Derhal kütüphane memurunu çağırdı. Sözlükleri getirtti. Larous'u, büyük Larous'u. Bülten kelimesinin aslına bakıldı orada. Bu, Fransızcaya İtalyancadan geçmiş, Bulletino şeklinde. Oraya da Latince'den geçmiş, Latinceye de Etrüskçeden geçmiş. Bu sefer Atatürk büsbütün ilgilendi, dedi ki, Pekarski'nin sözlüğünü getirin, Yakut sözlüğünü. O geldi. Orada da Belieten diye bir kelime geçiyor. Aşağı yukarı mana aynı. O sırada o zaman Adalet Bakanı olan rahmetli Saraçoğlu içeriye girdi. Atatürk hemen ayağa kalktı, gel, Saraçoğlu, dedi. Bülten kelimesine karşılık arıyoruz. Ona da anlattı. Nihayet Belleten kelimesinde karar kılındı. Atatürk, bir kâğıda Bulletin = Belleten, diye yazdı bana verdi ve Belleten adı böylece kondu.

Üçüncü anım da, şu holde gördüğümüz Atatürk büstüdür. İkinci Türk Tarih Kongresinde bir sergi yaptık biz. Dolmabahçenin muayede salonunda. Muhteşem bir sergi. Ta prehistuvardan Cumhuriyet devrine kadar. O sergiyi de dünyanın en büyük şehircisi olan Wagner hazırladı ki, sonra Amerika'da Harvard Üniversitesinin şehircilik kürsüsü başkanı olarak öldü. Bu adam Sosyal Demokrat olarak Hitler'den kaçmış, İstanbul'a gelmiş. Muhittin Bey o zaman İstanbul Belediye Başkanı. 200 lira maaşla Belediyede çalışıyor. Biz de bizim serginin planlarını hazırlayacak bir mimar arıyoruz. Bir gün Muhittin Bey geldi, Hasan Cemil Bey o zaman başkan, bahsetti. Muhittin Bey, aman bende bir Alman var, her gün proje hazırlar, işe yaramaz birisi onu göndereyim, dedi. Geldi; uzun boylu, dinamik bir adam. Sarayburnu'na aşık. Sarayburnu hakkında birçok projeler hazırlamış, Muhittin Bey'e vermiş; hiçbirisini kaale almamışlar. Muayede salonunun deniz tarafındaki giriş kapısına büyük bir yer yapıldı. Ortasına bir dünya haritası, önüne de "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" sözlerini yazdık; fakat ortaya bir büst lazım. O sırada Vedat Nedim Tör gelmişti. Dedi ki, Şükrü Kaya'nın odasında Thorak'ın bir büstü var, o buraya gelir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da tesadüfen İstanbul'da. Kendisini davet ettik, geldi, gördü; evet, güzel bir büstür; ama buraya küçük gelir. İsterseniz Thorak'a sorun, dedi. Thorak da o zaman Almanya'nın en büyük heykeltıraşı. Emniyet abidesini yapan adam. Thorak o sırada Sivas'a bir abide için gitmiş. Hemen telgraf çektik, Thorak geldi, gördü ve dedi ki, Şükrü Kaya'nın odasındaki büst buraya gelmez. Bir tek büst buraya gelir; ama bilmiyorum onu verirler mi? Münih Sanat Müzesinde benim bir Atatürk büstüm vardır. Bir pazar günüydü hiç unutmam. Ben telefon edeyim İçişleri Bakanına, dedi. Berlin'e İçişleri Bakanına telefon etti. Dedi ki, Atatürk'ün himayesinde bir sergi yapılıyor, oraya bir büst lazım. Buraya konabilecek büst benim Münih müzesindeki büsttür, bilmiyorum verebilir misiniz? Führer'e sormadan bir cevap veremem.

Führer de şimdi Berchtesgaden'dadır, telefon edeyim, dedi. Bir saat sonra Berlin'den telefon geldi, büst yola çıkmıştır, diye. Atatürk büstü görünce çok beğendi, bu artık geri gitmez, dedi. O zaman 5000 TL. gibi sembolik bir bedelle satın aldık. Şimdi burayı süslüyor.

Efendim, teşekkür ederim hepinize tekrar tekrar. Sağ olunuz. Beni çok onurlandırdınız, mutlu kıldınız. Hepinizi ayrı ayrı öperim.

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	<u>Page</u>
KARAL, ORD. PROF. ENVER ZİYA : Uluğ İğdemir, à l'Occasion du Quatre-Vingtième Anniversaire de sa Naissance (en turc, avec 3 fig.) ...	251
İNAN, PROF. DR. AFET : À l'Occasion de l'Anniversaire de la Naissance d'Uluğ İğdemir (en turc)	255
KANSU, ORD. PROF. DR. ŞEVKET Aziz : A Uluğ İğdemir, à l'Occasion du Quatre - Vingtème Anniversaire de sa Naissance (en turc)	257
ÖYMEN, FAKİHE : Uluğ İğdemir et <i>Belleten</i> (en turc)	259
ÖZGÜÇ, TAHSİN : Vase de Forme Humaine Appartenant à l'Époque des Colonies de Commerce Assyriennes (en turc, avec 17 fig., une de cou- leur, et 7 dessins)	261
_____ : Le même texte en anglais	267
ALP, SEDAT : Le Synonyme du Mot "Palais" dans la Langue Hittite (en turc)	273
ÖZGÜÇ, NİMET : Acemhöyük et ses Nouvelles Contributions à l'Art de l'Ancienne Anatolie (en turc, avec 9 dessins dans le texte et 1 plan, 1 dessin, 9 fig. en dehors du texte)	281
_____ : Le même texte en anglais	289
BİNYAZAR, ADNAN : Un Soldat de la Révolution (en turc)	305
KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR : Souvenirs Concernant les Premiers Stades de la Création du Musée d'Archéologie d'Ankara (en turc, avec un plan en couleur et 1 fig.)	309
YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR : Un "Zafer - Name" au Nom d'Osman II, Décou- vert Récemment (en turc)	313
SEVİM, ALİ : Han - Oğlu Harun, Premier Emir Turc Apparue Dans le Nord de la Syrie (en turc)	365
ÖZTEN, ALİYE : Deux Assiettes en Pierre, Découvertes dans le Palais de Sari- kaya à Acemhöyük (en turc, avec 5 fig.)	381
_____ : Le même texte en anglais	385
ÜLGEN, PROF. İSMAİL HAKKI : Une Lettre (en turc)	389
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Uluğ İğdemir et <i>Belleten</i> (en turc)	393
İNAN, JALE : Statue de Lysippe Représentant Hermes Attachant les Cordons de sa Sandale (en turc, avec 4 fig.)	397
ŞİMŞİR, BİLÂL N. : "Atatürk Lisesi" dans le Bengale de l'Est (en turc, avec 10 photocopies)	415
ERKİN, FERİDUN CEMAL : Pourparlers au Caire pour l'Entrée en Guerre de la Turquie (en turc)	427
FEKETE, LAJOS (Traduit par GÖKBİLGİN, M. TAYYİB) : La Maison d'un Efendi Turc Provincial au XVIe Siècle (en turc)	457
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : L'Importante Place de Sarafim Kıraat- hanesi dans Notre Vie de Publication (en turc, avec 2 fig. et 1 plan)	481
BAYKAL, PROF. DR. B. S. : Sur la Formation de la République de Turquie (en turc)	491
TUNCEL, PROF. BEDRETTİN : La Voix de la Roumanie (en turc)	505
Bibliographie :	
KARADENİZ, ŞADAN : Parmi les Livres	517
Information :	
Causeries faites durant la cérémonie organisée pour célébrer le quatre - vingt- ième anniversaire de la naissance d'Uluğ İğdemir, Directeur Génér- al de la Société Turque d'Histoire	523

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLIII

No. : 170

Avril 1979

CE NUMÉRO DU BELLETEN EST DÉDIÉ À
ULUĞ İĞDEMİR
POUR CÉLÉBRER
LE 80e ANNIVERSAIRE DE SA NAISSANCE

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 9